

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Luka Đekić

**Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna
Rawlsa**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Luka Đekić

Mentor: doc. dr. Milan Brglez

Somentorica: red. prof. Cvetka Hedžet Tóth

**Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna
Rawlsa**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2020

Zahvala

Zahvaljujem se svojemu mentorju doc. dr. Milanu Brglezu za vso podporo, razumevanje in številne vsebinske pogovore, ki sva jih opravila tekom mojega doktorskega študija, še posebej na začetku moje poti. Iskrena zahvala gre tudi moji somentorici red. prof. dr. Cvetki Hedžeth Tóth, za njeno naklonjenost, dostopnost, številne vsebinske pogovore in iskrene nasvete ter psihološko podporo. Res je, pisanje doktorata je v prvi vrsti preizkus iz vzdržljivosti človeških živcev. Zahvalil bi se tudi članoma komisije, izr. prof. dr. Andreju Lukšiču za dostopnost in občutek razumevanja pri premišljanju strukture in političnoekonomskih dilem ter izr. prof. dr. Antonu Jamniku za pomoč pri premišljanju Rawlsove teorije pravičnosti. Zahvalil bi se tudi red. prof. dr. Miru Cerarju, s katerim sva začela doktorsko pot, ter akad. prof. dr. Tinetu Hribarju in zasl. prof. dr. Janku Prunku za njune nasvete.

Posebna zahvala pa gre seveda moji družini – mami Silvi in očetu Milanu, ki sta ves čas dihala z mano, me nesebično in vztrajno spodbujala in sta tudi najbolj zaslužna, da so se uresničile sanje malega dečka. Očetu Milanu gre velika zahvala predvsem za njegovo trdnost in striktnost, mami Silvi pa za njeno neizmerno skrb, natančnost in družinsko zavetje. Zahvaljujem se tudi mojemu bratu Simonu, ki mi je s svojimi »pikrimi« in dobronamernimi pripombami velikokrat popestril študijske dni, ter starim staršem za pomoč in številne modre nasvete. Velika zahvala pa gre seveda tudi mojima Ani in Tinkari, ki sta mi dobršen del doktorske poti stali ob strani, me nesebično spodbujali, namenjali svoj čas in energijo ter me v težkih trenutkih utrujenosti razumeli, bodrili in poslušali.

Zahvalil bi se tudi mojima študijskema kolegoma dr. Borisu Mihačeviću in dr. Gašperju Pircu za vse globoke debatne trnovske večere ter vsem ostalim kolegom, s katerimi smo preživeli dobršen del študijskih dni; še posebej dr. Mitji Durniku, Petri Podobnikar, Jerneji Brumen, Aleksandru Vidmarju in ostalemu FDV »kolektivu«, vključno s knjižničarji z Žikijem na čelu, varnostno službo z Lukom na čelu ter damami, ki skrbijo za lepoto naše fakultete s Kato na čelu. Delo posvečam mojim prednikom, potomcem, družini (vključno s črnogorskim, srbskim in boskanskim delom) in vsem tistim, ki stremijo k bolj pravičnemu organiziranju našega političnega, ekonomskega in družbenega življenja.

IZJAVA O AVTORSTVU

Povzetek

Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna Rawlsa

Doktorska disertacija z naslovom *Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna Rawlsa* spada na področje politične znanosti, natančneje na področje (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije. Temeljni problem, s katerim se ukvarja in ga do določene mere poskuša razrešiti, so ekonomske, politične in socialne neenakosti. Na tej podlagi poskuša preko osmih medsebojno povezanih poglavij postopoma premisliti naslednja političnoteoretska in političnoekonomska vprašanja: prvič, zakaj sta (normativna) politična teorija in (normativna) politična ekonomija, kljub številnim kritikam pozitivizma in realizma, tako pomembni za raziskovanje in sodobni svet. Kaj je njuno bistvo oziroma bistvena naloga? Drugič, kaj storiti z velikimi in konstantno naraščajočimi dohodkovnimi in premoženjskimi neenakostmi, ki močno vplivajo tako na politične, socialne, pravne in kulturne razlike med ljudmi kot tudi na samo delovanje politike in gospodarstva? Tretjič, kaj je oziroma bi morala biti bistvena naloga politike, zakaj je politika izredno pomembna oziroma neizbežna človeška dejavnost ter kakšne so oziroma naj bodo njene razsežnosti? Četrtrič, kaj bi bilo pravično? Prvič, bi bilo pravično to, da bi o vseh vprašanih političnega, neposredno, vedno in na temelju večine odločali vsi ljudje, ali pa je pravičnost kaj več kot zgolj formalna procedura oziroma tehnika odločanja ljudi? Drugič, v kolikor z neposrednim načinom vladanja ljudstva ne zmoremo vedno priti do pravične politične vsebine, kakšna vsebina politične pravičnosti oziroma izhodiščna načela bi bila primerna za današnje zahodne družbe/države? Petič, katere političnoekonomske ureditve ne ustrezajo načelom pravičnosti glede na institucionalno zasnovo (v smislu načina produkcije, razdelitve in menjave) ter glede na delovanje in naloge državne oblasti v odnosu do socialne in gospodarstva in zakaj ne? Šestič, kakšna političnoekonomska ureditev bi bila, na podlagi redefiniranih Rawlsovih načel pravičnosti, institucionalnih idej in kritike (neo)liberalnega kapitalizma, kapitalizma blaginje in etatizma, ustrezna? Kako in na kakšen način naj bodo zasnovane produkcija, menjava in razdelitev znotraj takšne političnoekonomske ureditve?

Disertacija se tako ukvarja s politično znanostjo, ekonomskimi, političnimi in socialnimi neenakostmi, bistvom politike in demokracije, politično pravičnostjo, kritiko političnoekonomskih ureditev etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma ter snovanjem alternativne političnoekonomske ureditve v smeri liberalnega socializma. V drugem poglavju premisli prvo raziskovalno vprašanje glede pomembnosti (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije. Kljub kritikam pozitivizma in realizma poskuša pokazati oziroma utemeljiti, da sta omenjena pristopa, še posebej v današnjem času velikih (ekonomskih) neenakosti in z njimi povezanimi problemi, izredno pomembna. To poskuša storiti s ponovnim premislekom in opredelitvijo njunih temeljnih raziskovalnih vprašanj, bistva in ciljev glede na kritično analizo pozitivizma in realizma na področju politične znanosti ter kritično analizo (neo)klasičnega ekonomskega pristopa na področju ekonomskih znanosti. Hkrati oba pristopa ne zavrača, ampak poskuša pokazati na njuno povezanost z (normativno) politično teorijo in (normativno) politično ekonomijo. V tretjem poglavju se osredotoči na drugo raziskovalno vprašanje, in sicer glede ekonomskih neenakosti v dohodku in premoženju. Slednje definira, empirično predstavi, kritično analizira ter pokaže na njihove širše politične, gospodarske, kulturne in socialne razsežnosti. Pri tem ne pozabi na kritične odzive ljudi po (zahodnem) svetu, ideološki mrk in prevladujoče rešitve, ki jih gre zaslediti v literaturi kot tudi v praksi, do katerih pa v večji meri zavzame kritično in nekoliko bolj radikalno

stališče. Slednje pomeni, da se ne smemo osredotočati zgolj na zmanjševanje posledic tržnega kapitalizma, ampak se moramo vprašati po alternativni političnoekonomski ureditvi, ki bi neenakosti po eni strani zmanjšala, po drugi pa na novo opredelila oziroma legitimirala.

Na tej podlagi se v četrtem poglavju disertacija usmeri v premislek tretjega raziskovalnega vprašanja glede bistva politike, njenih razsežnosti in njene pomembnosti za sodobni svet. V izhodišču opredeli in kritično ovrednoti večinski pogled na politiko, ki je v večini primerov slabšalne narave ter (neo)liberalni pogled, ki politiko zreducira zgolj na državno oblast oziroma vlado. Poskuša pokazati, da bistvo politike ni zgolj v boju za moč in zasebne interese, ampak da ima le-ta veliko širše razsežnosti. Politiko tako lahko razumemo kot oblast, identiteto in ureditev. Posebno pozornost namenja opredelitvi politike kot (državne) oblasti in politike kot ureditve, ki sta konstitutivnega pomena za naše (so)delovanje, še posebej na gospodarskem področju. Na tej podlagi zagovarja, da je politika neizogibna človeška dejavnost, ki se ji praktično ne moremo izogniti. V petem poglavju se osredotoči na prvi del četrtega raziskovalnega vprašanja, ki se ukvarja z (neposredno) demokracijo v odnosu do pravičnosti. Po eni strani poskuša pokazati, da je demokracija v svoji posredni obliki še najbolj realna forma vladanja in pomembna ljudska varovalka pred morebitnimi ekscesi s strani državne oblasti po drugi pa na to, da je demokracija v svoji neposredni obliki, ki temelji na neposrednem in večinskem odločanju zgolj forma, ki ne zagotavlja, da bi z njo vedno lahko prišli do pravične politične vsebine, poleg tega, da v praksi tudi ni izvedljiva. V šestem poglavju se disertacija osredotoča na premislek drugega dela četrtega raziskovalnega vprašanja glede vsebine politične pravičnosti oziroma njenih načel, na podlagi katerih bi se morala osnovati alternativna političnoekonomska ureditev ter pripadajoče politike. Kljub pluralizmu različnih pogledov na pravičnost disertacija daje prednost Rawlsovi reformulirani politični pravičnosti, ki je za današnji čas še posebej aktualna. Politično pravičnost poleg Rawlsovih temeljnih idej, na katerih temelji, tudi dodatno opredeli in utemelji.

V nadaljevanju se nato osredotoči na predstavitev in zagovor prvega ter drugega načela pravičnosti in institucionalnih predlogov. Natančneje, disertacija se osredotoči na poglobljeno predstavitev Rawlsovih dveh načel pravičnosti in institucionalne zasnove alternativne političnoekonomske ureditve v smislu produkcije (lastninskih pravic in same zasnove delovanja podjetij), razdelitve (dohodkov, premoženja, lastnine in enakih možnosti) in menjave (v smislu, ali naj bo trg prepuščen »nevidni roki« ali naj bo reguliran s strani državne oblasti). V sedmem poglavju se osredotoči na peto raziskovalno vprašanje. Kritično analizira etatizem, kapitalizem blaginje in (neo)liberalni kapitalizem. S kritično analizo institucionalnega ogrožja, strukturo omenjenih ureditev in delovanjem državne oblasti v odnosu do sociale in gospodarstva poskuša pokazati, zakaj omenjene ureditve ne ustrezajo načelom pravičnosti po Johnu Rawlsu. Z analizo etatizma poskuša pokazati na hude nepravilnosti, ki jih je omenjena ureditev dopuščala, ter na izkrivljeno interpretacijo socialistično-marksistične misli. S kritično analizo kapitalizma blaginje pa poskuša pokazati na tri stvari: prvič, da kapitalizem blaginje, temelječ na socialnodemokratskih in socialno liberalnih političnoekonomskih predpostavkah, dopušča velike premoženjske neenakosti, s tem pa poleg prvega načela krši predvsem drugo načelo Rawlsove politične pravičnosti, drugič, da kapitalizem blaginje ne predstavlja pravične in učinkovite političnoekonomske ureditve ne za socialistično levico kot tudi ne za kapitalistično desnico in tretjič, da ima kapitalizem blaginje globlje strukturne probleme, v katere se zapleta državna oblast (socialna država) v odnosu do kapitalističnega gospodarstva. V zadnjem delu sedmega poglavja pa se osredotoči še na kritično analizo danes prevladujoče ideologije (neo)liberalnega kapitalizma. Poskuša pokazati, da (neo)liberalna kapitalistična ureditev s sklicevanjem na vladavino prava, ki vsebinsko gledano ščiti predvsem zasebno lastnino, prostotržno gospodarstvo in se zavzema za zmanjšanje moči ter pristojnosti državne oblasti na področju gospodarstva in socialnih storitev, ustvarja pogoje za velike ekonomske, politične in

socialne neenakosti. (Neo)liberalni kapitalizem je tako na nek način vzrok za različne politične, socialne in ekonomske probleme (neenakosti), ki smo jim priča v sodobnem svetu. V primerjavi s kapitalizmom blaginje še bolj intenzivno krši obe Rawlsovi načeli politične pravičnosti.

V zadnjem osmem poglavju pa se disertacija osredotoča na šesto raziskovalno vprašanje glede alternativne političnoekonomske ureditve. Disertacija tako poskuša združiti določene elemente političnega liberalizma in ekonomskega socializma oziroma definirati temeljne elemente liberalnega socializma. Na tej podlagi se v nadaljevanju bolj poglobljeno osredotoči na problem dosledne ločitve vej državne oblasti, ki bi morale biti ločene s pomočjo različnih volitev, ter na problem posrednega vladanja, ki bi ga bilo potrebno izboljšati z deliberativnimi in neposrednimi mehanizmi odločanja. Hkrati obravnava tudi problem enakega dostopa do udeležbe v političnem življenju in predlaga javno financiranje volilnih kampanj ter za vse enako uravnotežen dostop do javnega medijskega prostora. V drugi polovici osmega poglavja se osredotoči na zagovor in opredelitev enakih možnosti za vse v smislu zagotavljanja javnih socialnih, zdravstvenih in izobraževalnih storitev ter družbeno lastnino, delavsko (so)upravljanje in davke, ki predstavljajo nujne predpogoje za bolj pravično delovanje gospodarstva in politike ter posledično celotne družbe. Disertacija tako poskuša, z razliko od vseh ostalih avtorjev, razviti idejo liberalnega socializma ter do določene mere preseči enega izmed večjih problemov liberalnega egalitarizma, ki se večinoma ukvarja zgolj z preizpraševanjem svojih načel in principov pravičnosti, pri tem pa zanemari institucionalno realizacijo ter reševanje praktičnih političnoekonomskih problemov.

Ključne besede: (normativna) politična teorija, (normativna) politična ekonomija, ekonomske neenakosti, politika, demokracija, politična pravičnost, etatizem, kapitalizem blaginje, (neo)liberalni kapitalizem, liberalni socializem.

Abstract

Liberal Egalitarianism Based on Political Justice of John Rawls

The doctoral dissertation entitled *Liberal Egalitarianism Based on Political Justice*, by John Rawls, belongs to the field of political science, more precisely to the field of (normative) political theory and (normative) political economy. The fundamental problems that it addresses and to some extent tries to solve are economic, political and social inequalities. The dissertation tries to consider the following political-theoretical and politico-economic issues through eight interrelated chapters, asking these six questions. First, why are (normative) political theory and (normative) political economy so important for the modern world inquiry, in spite of the numerous critiques of positivism and realism? Also, what is their essence or essential task? Second, what should be done with large and ever-increasing income and wealth inequalities, which have strong impacts on political, social, legal and cultural disparities between people, as well as on the very functioning of politics and the economy? Third, what is or should be the essential task of politics, why is politics an extremely important or inevitable human activity, and what are or should be its dimensions? Fourth, what would be fair? Would it be fair for all people to decide on all political issues directly, always, and on the basis of a majority, or is justice more than simply a formal procedure or technique for making people's decisions? If we cannot always reach just political content with the direct way of governing the people, what content of political justice or basic principles would be appropriate for today's Western societies and countries? Fifth, which political-economic arrangements do not comply with the principles of justice in terms of institutional design (production, distribution and exchange) and of the functioning and tasks of state power in relation to its social and economic aspects and why not? Sixth, which political-economic arrangement would be appropriate, based on Rawls' redefinitions of the principles of justice and institutional ideas and his critique of neoliberal capitalism, welfare capitalism, and statism? How and in what way should production, exchange and distribution be designed within such a political-economic system?

Therefore, the dissertation deals with the political science, economic, political and social inequalities, with the essence of politics and democracy, political justice, with the critique of political and economic regimes of statism, welfare capitalism and (neo)liberal capitalism and with the design of alternative political and economic system in light of liberal socialism. In the second chapter, the dissertation considers the first research question regarding the importance of (normative) political theory and (normative) political economy. In spite of the critiques of positivism and realism, it tries to show or justify that these approaches are particularly important in the contemporary world of great (economic) inequalities and related problems. It tries to do this by rethinking and defining the basic research questions, essence and goals in relation to the critical analysis of positivism and realism in the field of political science and the critical analysis of the neoclassical economic approach in the field of economic sciences. At the same time, this chapter rejects none of the approaches but tries to show their connections with (normative) political theory and (normative) political economy. The third chapter focuses on the second research question; namely, the economic inequalities in income and wealth. It defines, empirically presents and critically analyses them and also points to their broader political, economic, cultural and social dimensions. This chapter also presents the critical reactions of people regarding the (Western) world, ideological eclipses and the prevailing solutions that can be found in the literature as well as in practice to which dissertation takes a more critical and

somewhat more radical position. The latter means that we must not focus solely on reducing the consequences of market capitalism, but we must ask for an alternative political-economic regime that would reduce inequalities on the one hand and redefine or legitimize them on the other.

The fourth chapter focuses on the consideration of the third research question regarding the essence of politics, its dimensions and its importance for the modern world. It starts by defining and critically evaluating the majority view of politics in terms of a degrading nature and the (neo)liberal view, which reduces politics only to state power or government. The dissertation tries to show that the essence of politics is not only in the struggle for power and private interests, but that it has a much broader dimension. Politics can thus be understood as power, identity and order. The dissertation pays special attention to the definition of politics as (state) authority and as an arrangement that is of constitutive importance for our co-operation, especially in the economic field. On this basis, it argues that politics is an activity that is virtually unavoidable for humans. The fifth chapter focuses on the first part of the fourth research question, which addresses (direct) democracy in relation to justice. On the one hand, it tries to show that democracy in its indirect form is the most realistic form of government and an important safeguard for people against possible excesses by state authorities. On the other hand, it shows that democracy in its direct form, based on direct and majority decision-making, is just a form that offers no guarantee that it will lead to fair political content and is also unrealistic in practice. In the sixth chapter, the dissertation focuses on considering the second part of the fourth research question regarding the content of political justice or its principles as being the basis for which the alternative political-economic regulation and related policies should be based. In spite of the many different views on justice that it presents, the dissertation favours one that is particularly relevant to Rawls' reformulated political justice, which is also defined and substantiated.

The rest of the dissertation then focuses on the presentation and defence of the first and second principles of justice and institutional proposals. This focus is specifically on an in-depth presentation of Rawls' two principles of justice and the institutional design of alternative political-economic arrangements in terms of production (property rights in business design), distribution (income, assets and property in equal opportunities) and exchange (in terms of whether the market should be left to the "invisible hand" or regulated by the state authorities). In the seventh chapter the dissertation focuses on the fifth research question. It critically analyzes statism, the welfare capitalism and the (neo)liberal capitalism. By critically analyzing the institutional framework, the structure of the mentioned arrangements and the functioning of the state authorities in relation to the social and economic field, it tries to show why the mentioned arrangements do not comply with the Rawls's principles of justice. By analyzing statism, it tries to point out the serious irregularities allowed by it, as well as to the distorted interpretation of socialist-Marxist thought. By critically analyzing the welfare capitalism, the dissertation presents three findings: first, the welfare capitalism, based on social democratic and social liberal political-economic assumptions, allows great wealth inequalities, thus violating Rawls's the first and mostly the second principle of political justice. Second, the welfare capitalism does not represent a just and effective political-economic arrangement for neither the socialist left or the capitalist right. Third, the welfare capitalism has a deeper structural problems in which state power (the welfare state) is entangled in relation to the capitalist economy. In the last part of the seventh chapter, the dissertation critically analyzes the prevailing ideology of (neo)liberal capitalism. It seeks to show that the (neo)liberal capitalist system, by invoking the rule of law, protects mainly the private property and the free market

economy and that it advocates the reduction of power and competences of the state in the field of economy in social services, while by that it creates conditions for social inequalities. (Neo)liberal capitalism is thus, in a way, the cause for various political, social and economic problems (inequalities) in the contemporary world. In comparison with the welfare capitalism, the (neo)liberal capitalism more intensely violates both of Rawls' principles of political justice.

In the last eighth chapter, however, the dissertation focuses on the sixth research question regarding alternative political-economic system. It thus tries to combine certain elements of political liberalism and economic socialism and to define the basic elements of liberal socialism. On this basis, the following focuses more precisely on the problem of consistent separation of branches of government, which should be separated through different elections, and on the problems of indirect governance, which should be improved through deliberative and direct decision-making mechanisms. It also addresses the problem of equal access to participation in political life and proposes public funding of election campaigns and equally balanced access to public media space for all. In the second half of this chapter the dissertation advocates and defines equal opportunities for all in relation to the provision of public social, health and education services, and social property, labour (co)management and taxes, which are necessary preconditions for a fairer functioning of the economy, politics as well as for the whole society. The dissertation thus, unlike all other authors, tries to develop the idea of liberal socialism, and to some extent to overcome one of the major problems of liberal egalitarianism, which is mostly concerned with questioning its own principles of justice, while neglecting institutional realization and solving practical political-economic problems.

Key words: (normative) political theory, (normative) political economy, economic inequalities, politics, democracy, political justice, statism, welfare capitalism, (neo)liberal capitalism, liberal socialism

KAZALO

1 UVOD	13
2 O POLITIČNI ZNANOSTI	22
2.1 O (normativni) politični teoriji	23
2.1.1 Kritična analiza pozitivizma in realizma	24
2.1.2 Aktualnost (normativne) politične teorije	29
2.1.3 Povezanost (normativne) politične teorije, empirije in realizma	30
2.2 O (normativni) politični ekonomiji	33
2.2.1 O produkciji in kritiki (neo)klasičnega ekonomskega pristopa	34
2.2.2 O potrošnji	38
2.2.3 O razdelitvi.....	39
2.2.4 O menjavi.....	40
3 O EKONOMSKIH NEENAKOSTIH	42
3.1 Ekonomske neenakosti v številkah.....	44
3.1.1 Dohodkovne neenakosti	44
3.1.2 Premoženske neenakosti.....	46
3.2 Razsežnosti ekonomskih neenakosti	48
3.3 Odzivi javnosti po svetu.....	55
3.4 Ideološki »mrk«.....	57
3.5 Prevladujoče rešitve.....	60
4 O POLITIKI	67
4.1 Sodobni pogled na politiko	67
4.2 O pojmu in razumevanju politike	73
4.3 Kritični pogled na (neo)liberalno razumevanje politike (v ožjem smislu)	75
4.4 Poskus ponovne opredelitve bistva, funkcij in razsežnosti politike	80
4.4.1 Politika kot državna oblast	81
4.4.1.1 Razmerje med državno oblastjo in gospodarstvom	87
4.4.2 Politika kot identiteta	90
4.4.3 Politika kot državna ureditev	92
4.5 Pomembnost politike za sodobni svet.....	94
5 O DEMOKRACIJI	97
5.1 O pojmu in razumevanju demokracije.....	98
5.2 O ljudstvu in participaciji.....	99

5.3 Neposredni način vladanja ljudstva.....	101
5.4 Posredni način vladanja ljudstva	104
5.5 (Politični) liberalizem in (neposredna) demokracija	106
6 O POLITIČNI PRAVIČNOSTI.....	112
6.1 Reformulirana pravičnost kot poštenost Johna Rawlsa	114
6.2 Aktualnost Rawlsove reformulirane politične pravičnosti	121
6.3 Rawlsove temeljne ideje reformulirane politične pravičnosti.....	122
6.4 Rawlsova načela pravičnosti in institucionalni predlogi	132
6.4.1 Prvo Rawlsovo načelo pravičnosti in institucionalni predlogi	134
6.4.2 Drugo Rawlsovo načelo pravičnosti in institucionalni predlogi.....	139
7 KRITIČNA ANALIZA POLITIČNOEKONOMSKIH UREDITEV	149
7.1 Etatizem oziroma »državni socializem«	149
7.2 Kapitalizem blaginje	156
7.2.1 Vzpon socialne države in kapitalizma blaginje.....	158
7.2.2 Zaton socialne države in kapitalizma blaginje: strukturni problemi	166
7.2.3 Kritika socialne države s strani socialistov in liberalnih egalitarcev	174
7.3 (Neo)liberalni kapitalizem.....	182
7.3.1 Vzpon (neo)liberalnega kapitalizma.....	182
7.3.2 (Neo)liberalna kritika socialne države.....	188
7.3.3 Enakost pred zakonom, vladavina prava in naloge državne oblasti.....	201
7.3.4 (Neo)liberalni kapitalizem kot vzrok za neenakosti.....	207
8 SKLEP: IDEJA LIBERALNEGA SOCIALIZMA	214
8.1 Temeljni elementi liberalnega socializma.....	225
8.1.1 Dosledna ločitev izvršne, sodne in zakonodajne oblasti	226
8.1.2 Odgovorno posredno vladanje	230
8.1.3 Javno financiranje volilnih kampanj in javni medijski prostor.....	233
8.1.4 Enakost socialnih pogojev: zagotavljanje javnih storitev za vse	237
8.1.5 Družbena lastnina in delavsko (so)upravljanje	246
9 VIRI	260
10 IMENSKO IN STVARNO KAZALO.....	283

1 UVOD

Ne živimo v pravičnem političnem redu. To je morda še najmanj kontroverzna trditev, ki jo lahko zatrdimo v sodobni politični teoriji (Nagel, 2005, str. 113). Na začetku 21. stoletja se namreč kot človeštvo na globalni, regionalnih, državnih in lokalnih ravneh soočamo s številnimi političnimi, socialnimi, zdravstvenimi, gospodarskimi, finančnimi, kulturnimi in okoljskimi problemi. Že bežen pogled na evropska, ameriška in tudi vsa ostala mestna središča in predmestja po svetu, spremljanje različnih medijev in analiza najrazličnejših raziskav nam jasno odstirajo velike politične, socialne in ekonomske razlike med ljudmi ter še vedno številčno naraščajočo revščino. Več kot dve milijardi ljudi mora v sodobnem svetu preživeti z manj kot dvema dolarjema na dan. Z besedami Stephena Hessla: »Velikanski prepad, ki zija med zelo revnimi in zelo bogatimi, se samo še povečuje. /.../ Dirka za denarjem in tekmovalnost nikoli nista bili deležni tolikšne spodbude. /.../ To je novost 20. in 21. stoletja. /.../ (Hessel, 2011, str. 25, 31–32). In kar je najpomembnejše, kot pravi Hessel: »Ne moremo pustiti, da bi se ta prepad še poglobljaj. Že ta ugotovitev sama po sebi mora izzvati ukrepanje.« (Hessel, 2011, str. 25, 31–32)

Stephen Hessel, aktivist, humanist in eden izmed ključnih akterjev pri snovanju *Splošne deklaracije o človekovih pravicah* ter avtor knjižne uspešnice *Dvignite se!* (2011), ki prebuja milijone bralcev po svetu, nam daje pomembno sporočilo; navkljub prevladujoči produktivistično usmerjeni miselnosti (zahoda) po zgolj in vedno višji gospodarski rasti,¹ nenehnemu kopičenju bogastva in koncentraciji moči v rokah maloštevilnih, pa naj bo to na področju financ, gospodarstva, politike, znanosti ali tehnike, je nastopil skrajni čas, da po svetu začno prevladovati skrb za pravičnost in trajnostno ravnovesje (Hessel, 2011). Ne gre namreč spregledati, »/d/a največkrat prihaja do kolektivnih (političnih) polomov zato, ker se nihče ni skušal ogniti nepotrebnim žrtvam ali pa se je izkazalo, da se ni nihče zmenil za tujo žrtev in da so vsi igrali za tujo kožo.« (Gramsci, 1987, str. 109) 21. stoletje bo zato, kot pravi Mathew Flinders, pripadalo tistim državam, skupnostim in posameznikom, ki so se pripravljene odzvati na velike probleme, ki so pripravljene zavreči prevladujoči pesimizem in ki so pripravljene graditi na politiki optimizma. Omenjeni prehod, kot pravi, sicer ne bo lahek, še posebej, če si

---

¹ Pri tem ne gre spregledati, ko govorimo o gospodarski rasti, da blaginja in srečnost ljudi z njeno rastjo v sodobnem času ne rasteta več. Poleg tega gospodarska rast v večini bogatih (zahodnih) držav vodi v stanje preobilja, povečuje depresivnost in anksioznost ter vpliva na številne druge politične, ekonomske in socialne probleme (Wilkinson in Pickett, 2012, str. 6, 10, 25).

ne bomo zastavili nekaj težkih vprašanj o pravičnosti, pravicah, dolžnostih, odgovornosti, pomenu demokracije in samem bistvu politike (Flinders, 2012, viii). Doktorska disertacija *Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna Rawlsa* sledi temu pogledu. Skozi osem medsebojno povezanih poglavij poskuša ponovno premisliti naslednja političnofilozofska in političnoekonomska vprašanja:

- prvič, zakaj sta (normativna) politična teorija in (normativna) politična ekonomija, kljub številnim kritikam pozitivizma in realizma, tako pomembna za raziskovanje in sodobni svet. Kaj je njuno bistvo oziroma bistvena naloga?
- drugič, kaj storiti z velikimi in konstantno naraščajočimi dohodkovnimi in premoženjskimi neenakostmi, ki močno vplivajo tako na politične, socialne, pravne in kulturne razlike med ljudmi kot tudi na samo delovanje politike in gospodarstva?
- tretjič, kaj je oziroma bi morala biti bistvena naloga politike, zakaj je politika izredno pomembna oziroma neizbežna človeška dejavnost, ter kakšne so oziroma naj bodo njene razsežnosti?
- četrtič, kaj bi bilo pravično? Prvič, bi bilo pravično to, da bi o vseh vprašanih političnega, neposredno, vedno in na temelju večine odločali vsi ljudje, ali pa je pravičnost kaj več kot zgolj formalna procedura oziroma tehnika odločanja ljudi? Drugič, v kolikor z neposrednim načinom vladanja ljudstva ne zmoremo vedno priti do pravične politične vsebine, kakšna vsebina politične pravičnosti oziroma izhodiščna načela bi bila primerna za današnje zahodne družbe/države?
- petič, katere političnoekonomske ureditve ne ustrezajo načelom pravičnosti glede na institucionalno zasnovu (v smislu načina produkcije, razdelitve in menjave) ter glede na delovanje in naloge državne oblasti v odnosu do socialne in gospodarstva in zakaj ne?
- šestič, kakšna političnoekonomska ureditev bi bila, na podlagi redefiniranih Rawlsovih načel pravičnosti, institucionalnih idej in kritike (neo)liberalnega kapitalizma, kapitalizma blaginje in etatizma, ustrezna? Kako in na kakšen način naj bodo zasnovane produkcija, menjava in razdelitev znotraj takšne političnoekonomske ureditve?

V drugem poglavju doktorske disertacije premislím prvo raziskovalno vprašanje, ki se osredotoča na (normativno) politično teorijo in (normativno) politično ekonomijo. Oba pristopa podrobneje definiram in kritično analiziram. Hkrati poskušam pokazati, da sta kljub kritikam pozitivizma in realizma, še posebej v današnjem času »idejnega mrka«, stanju brez družbenega in političnega konsenza ter obdobju velikih ekonomskih, političnih in socialnih neenakosti,

nujno potrebna pristopa preučevanja politike. V prvem delu drugega poglavja najprej obravnavam (normativno) politično teorijo. Ponovno definiram njeno bistvo, izpostavim njena temeljna raziskovalna vprašanja in glavne fenomene, s katerimi se ukvarja. V nadaljevanju zavzamem kritično stališče do prevladujočega pozitivizma (empiricizma) in realizma. Poskušam pokazati, zakaj sta omenjena pristopa pomanjkljiva, njuni kritiki napram (normativni) politični teoriji pa šibki in neutemeljeni. Kljub kritični distanci do realizma in pozitivizma zagovarjam, da ju ne gre zavriniti. Pozitivizem, realizem in (normativna) politična teorija so namreč med seboj soodvisni in povezani pristopi, ki drug drugega dopolnjujejo, izboljšujejo in nadgrajujejo. V nadaljevanju drugega poglavja se nato osredotočim na opredelitev in definiranje (normativne) politične ekonomije. Tudi tu vzpostavim kritično stališče, in sicer do prevladujočega klasično-ekonomskega pristopa, ki gospodarstvo preučuje zelo rigidno, v smislu, da se po eni strani osredotoča zgolj na empirično preučevanje rasti in učinkovitosti, po drugi pa zanemarja pomembna političnoekonomska vprašanja glede lastnine, razdelitve, načina produkcije, menjave, potrošnje, pravic in pomembnosti državne oblasti ter pripadajočih institucij. Zaradi tega v nadaljevanju opredelim in pojasnim bistvo štirih faz politične ekonomije (produkcije, razdelitve, menjave in potrošnje) ter pripadajoča raziskovalna vprašanja, s katerimi se le-te ukvarjajo.

V tretjem poglavju se osredotočim na drugo raziskovalno vprašanje glede ekonomskih neenakosti. V samem izhodišču definiram, empirično podkrepim in kritično analiziram dohodkovne ter premoženjske neenakosti na globalni ravni in v zahodnem svetu. V nadaljevanju pokažem na njihove širše socialne, kulturne, gospodarske in politične razsežnosti. Pri tem ne pozabim na kritične odzive ljudi glede obstoječega stanja, prevladujoče poglede ter trenutne rešitve glede ekonomskih neenakosti. Do predlaganih rešitev v večji meri zavzamem kritično stališče. Na tej podlagi nakažem in utemeljim izbiro glede zavzemanja za nekoliko bolj radikalno stališče v smislu, da se moramo, ko poskušamo reševati problem velikih dohodkovnih in premoženjskih neenakosti, vprašati po alternativni političnoekonomski ureditvi, ki bi lahko bila bolj pravična od etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma.

V četrtem poglavju premislim tretje raziskovalno vprašanje, ki se nanaša na bistvo politike, njene razsežnosti in njeno pomembnost za sodobni svet. V samem izhodišču opredelim in kritično ovrednotim sodobni večinski pogled na politiko. Poskušam pokazati, da bistvo politike ni zgolj v boju za moč, oblast in zasebne interese oziroma, da je omenjeni pogled po eni strani, glede na trenutno delovanje in vsebinsko usmeritev politike do določene mere upravičen in razumljiv, po drugi pa preozek in napačen. Politika ima namreč mnogo drugih opredelitev,

razsežnosti in funkcij, ki jih lahko zasledimo tako v praksi kot v politični znanosti. Na tej podlagi politiko ponovno premislim z vidika politike kot oblasti, politike kot identitete in politike kot ureditve. Posebno pozornost namenjam državni oblasti, njenim funkcijam in njenemu bistvu ter državni ureditvi, ki je konstitutivnega pomena za naše (so)delovanje in življenje nasplošno. Na nek način poskušam utemeljiti, da je ena izmed temeljnih funkcij državne oblasti v zagotavljanju, ohranjanju ali spremembi družbenopolitične in političnoekonomske ureditve, kar me vodi do opredelitve razmerja med državno oblastjo in gospodarstvom. Zagovarjam, da omenjeni sferi nikoli ne moreta biti popolnoma ločeni oziroma avtonomni. V omenjenem podpoglavju opredelim še identitetni vidik političnega, ki je vedno do določene mere v rokah državne oblasti oziroma vsakokratne prevladujoče politične ideologije, ki si jo preko različnih državnih institucij prizadeva udejanjiti. V zaključnem delu omenjenega poglavja zagovarjam, da je politika neizogibna in konstitutivna človeška dejavnost, ki se ji ne moremo, niti ne smemo izogniti ali odpovedati.

V petem poglavju poskušam odgovoriti na prvi del četrtega raziskovalnega vprašanja glede bistva (neposredne) demokracije in njenega razmerja do pravičnosti. Po eni strani zagovarjam, da je demokracija v posredni (liberalni) obliki, po eni strani zelo pomembna ljudska varovalka pred morebitnimi hudimi nepravilnostmi s strani državne oblasti, poleg tega pa tudi edina možna forma za uspešno vladanje, ki pa jo je potrebno v današnjem času izboljšati – narediti bolj odgovorno in reprezentativno volivkam in volivcem. Po drugi strani pa poskušam pokazati, da je demokracija v svoji izvorni (neposredni) obliki, zgolj forma, ki ne zagotavlja, da bi z njo lahko vedno prišli do pravične politične vsebine. Poleg tega pokažem, da je kot takšna tudi praktično zelo težko izvedljiva.

V šestem poglavju se lotim drugega dela četrtega raziskovalnega vprašanja glede vsebine oziroma načel politične pravičnosti v skladu, s katerimi bi se morala osnovati alternativna političnoekonomska ureditev in pripadajoče politike. Kljub pluralizmu različnih pogledov na pravičnost (Schmid, 2008, str. 65), dajem prednost Rawlsovimi reformuliranim načelom politične pravičnosti in idejam glede institucij temeljne strukture. Le-te namreč v disertaciji do določene mere predstavljajo normativno izhodišče za razvoj alternativne političnoekonomske ureditve. Zaradi tega v nadaljevanju poglobljeno predstavim in analiziram Rawlsove temeljne ideje, dve načeli pravičnosti in ideje glede institucionalne zasnove političnoekonomske ureditve. Bolj natančno, zanima me, kako John Rawls v *Pravičnosti kot poštenosti* (2001) obravnava političnoekonomska vprašanja glede produkcije (v smislu lastninskih pravic in samega načina delovanja podjetij), razdelitve (dohodkov, premoženja, lastnine in enakih

možnosti) in menjave (v smislu, ali naj bo trg prepuščen »nevidni roki« ali naj bo reguliran s strani državne oblasti, pripadajočih institucij in zakonodaje).²

V sedmem poglavju se lotim petega raziskovalnega vprašanja. Oprelim in kritično analiziram etatizem, kapitalizem blaginje in (neo)liberalni kapitalizem. V omenjenem poglavju tako poskušam bolj poglobljeno pojasniti institucionalno ogrodje in strukturo omenjenih ureditev, s poudarkom na delovanju državne oblasti v razmerju do gospodarstva in sociale. S kritično analizo poskušam pokazati na to, zakaj omenjene ureditve glede svoje strukture, načina delovanja in zasnove ne ustrezajo redefiniranim načelom politične pravičnosti. Posebno pozornost namenjam kapitalizmu blaginje in (neo)liberalnemu kapitalizmu. Etatizem v disertaciji obravnavam predvsem zato, da pokažem na dve stvari: prvič, na hude nepravčnosti, ki jih je omenjena ureditev omogočala in drugič, na izkrivljeno interpretacijo marksistične ideologije. S kritično analizo kapitalizma blaginje pa poskušam pokazati predvsem na tri stvari:

---

² Ne gre namreč spregledati, kot ugotavlja tudi Will Kymlicka (2015, str. 120), da se John Rawls zavzema predvsem za razdelitev enakih začetnih deležev, ki zajemajo tudi ekonomska sredstva in lastnino ter izhodiščnih enakih možnosti, katerih uspešna implementacija je v prvi vrsti odvisna od zasnove in strukture političnoekonomske ureditve na državni ravni in ne na ravni globalne ureditve. Pri tem naj dodam, da se po eni strani zavedam, da živimo v času globalizacije in razvite tehnologije, ki po eni strani ne pozna nacionalnih meja, vendar po drugi dvomim, da bi se tako veliko število različnih držav, kot jih poznamo danes, lahko dogovorilo za neko univerzalno »svetovno« državo, še posebej ne takšno, ki bi lahko bila pravična. Bolj realistično možnost na mednarodni ravni vidim v različnih oblikah mehkega protekcionizma, ki so do določene mere vedno prisotne (enkrat sicer bolj odkrito, drugič bolj prikrito) in ponovni vzpostavitvi državnega nadzora nad pretokom kapitala (»prosti globalni trg«, kot ga poznamo danes, koristi predvsem močnim političnim in gospodarskim elitam), ob hkratnem sodelovanju med državami s pomočjo in večjo vlogo nadnacionalnih organizacij (kot so Združeni narodi), mednarodnega prava, globalnih dogovorov in miroljubljubnim sodelovanjem. Na tej podlagi se strinjam z Andrewom Gambelom, ki pravi, da je miselnost, da se bo kapital reguliral sam od sebe in širil skupaj s politično in socialno institucionalno podporo le fantazija v glavah pristašev globalnega (neo)liberalizma (Gamble, 2006, str. 119–120). Pravičen svetovni red tako razumem podobno kot John Rawls, in sicer kot družbo različnih ljudstev pod okriljem nacionalnih držav, ki si morajo prizadevati predvsem za pravično notranjo politično ureditev (Rawls, 2011, str. 33), ki v prvi vrsti spoštuje in zagotavlja človekove pravice in mednarodni pravni red, skrbi za pravično zasnovo in delovanje ekonomskih institucij ter omogoča čim višjo blaginjo za vse državljane, skladno z njihovimi prispevki in finančnimi zmožnostmi države. Prav tako kot tudi John Rawls se tudi sam strinjam z miselnostjo Immanuela Kanta, ki pravi, da je celo vojska boljša od tega, da bi poskušali stapljati države eno v drugo. To bi namreč vodilo v brezdušen despotizem ene države napram vsem ostalim. Za več o tem, glej Immanuel Kant (1937, str. 79–80).

- prvič, da kapitalizem blaginje, temelječ na socialno demokratskih in socialno liberalnih političnoekonomskih predpostavkah, dopušča velike premoženjske neenakosti, s tem pa poleg prvega načela krši predvsem drugo načelo Rawlsove politične pravičnosti.
- drugič, da kapitalizem blaginje ne predstavlja pravične in učinkovite političnoekonomske ureditve ne za socialistično levico kot tudi ne za kapitalistično desnico.
- tretjič, da ima kapitalizem blaginje globlje strukturne probleme, v katere se zapleta državna oblast (socialna država) v odnosu do kapitalističnega gospodarstva, ki primarno teži k dobičku in akumulaciji ter vedno bolj deluje izven meja državne kontrole.

V zadnjem delu sedmega poglavja se lotim še kritične analize (neo)liberalnega kapitalizma, ki v sodobnem svetu predstavlja prevladujočo doktrino. V samem izhodišču na kratko predstavim vzpon (neo)liberalizma in kritično ovrednotim Hayekova političnoekonomska stališča v smislu obuditve klasičnih političnih in ekonomskih načel liberalizma (Rizman, 1992, str. 21) oziroma oblikovanja reda, ki bi bil utemeljen na vrednotah vladavine prava oziroma individualne svobode, zasebne lastnine, prostotržnega gospodarstva in liberalno ustavne ureditve (Harvey, 2012; Held, 1989; Polyani, 2008; Schiller, 2001), brez razdelilne (*ex post*) pravičnosti, ter obsežnih socialnih politik, ki predstavljajo podlago socialni državi (Rizman, 1992, str. 22). V omenjenem podpoglavju poskušam pokazati predvsem naslednje:

- (neo)liberalna kapitalistična ureditev s sklicevanjem na vladavino prava, ki vsebinsko gledano ščiti predvsem zasebno lastnino, prostotržno gospodarstvo in se zavzema za zmanjšanje moči ter pristojnosti državne oblasti na področju gospodarstva in socialnih storitev, ustvarja pogoje za velike ekonomske, politične in socialne neenakosti, ki jih predstavim in kritično analiziram v tretjem poglavju. (Neo)liberalni kapitalizem je tako na nek način vzrok za različne politične, socialne in ekonomske probleme (neenakosti), ki smo jim priča v sodobnem svetu. V primerjavi s kapitalizmom blaginje še bolj intenzivno krši obe Rawlsovi načeli politične pravičnosti.

V osmem poglavju se na podlagi kritične analize etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma lotim premisleka šestega in s tem tudi zadnjega raziskovalnega vprašanja glede alternativne političnoekonomske ureditve. Pri tem poskušam upoštevati vodili Norberta Bobbia in Johna Keana. Bobbio namreč pravi, da bi alternativna političnoekonomska ureditev morala temeljiti na liberalnih distributivnih načelih pravičnosti in biti združljiva s teoretično in praktično tradicijo socializma (Bobbio, 1987, str. 117; 1992, str. 285–286); Kean

pa, da je potrebno pri oblikovanju alternative političnoekonomske ureditve do določene mere upoštevati tudi kritike in ugotovitve (neo)liberalcev glede razsežnosti in nalog državne oblasti (Keane, 1990, str. 52). Na nek način poskušam združiti politični liberalizem in ekonomski socializem. Samo idejo liberalnega socializma poskušam osnovati na določenih idejnih predpostavkah Johna Rawlsa (2011) glede načel pravičnosti in institucij temeljne strukture, Branka Horvata (1984) in njegovih idej glede samoupravnega socializma, Davida Helda (1989) in njegovega modela avtonomne demokracije, Johna Keana (1990) in njegovega razumevanja razmerja med državno oblastjo in civilno družbo, Alexa Callinicos (2004) in njegovega antikapitalističnega manifesta, Michaela Lebowitza (2014) in njegove ideje glede socialistične alternative, ter Axela Honnetha (2016) in njegove ideje glede socializma.

V disertaciji z naslovom *Liberalni egalitarizem na temelju politične pravičnosti Johna Rawlsa* tako poskušam prodreti na polje kritične politične misli, ki se ukvarja z razčlenjevanjem dejanskega stanja, kritiko le-tega in alternativnimi političnimi koncepti.³ Cilj disertacije je ponovno premisliti bistvo (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije, bistvo politike, njene razsežnosti, funkcije in pomembnost za sodobni svet, bistvo posredne in neposredne demokracije v razmerju do pravičnosti, samo vsebino pravičnosti (natančneje, Rawlsova načela pravičnosti), pomankljivosti etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma ter alternativno političnoekonomsko ureditev v smeri liberalnega socializma, ki ga predlaga tudi Rawls sam, a konkretneje ne razvije (Rawls, 2011, str. 178).⁴

---

³ Po Davidu Harveyju (2012, str. 260), ko razpravljamo o alternativah v smislu opisovanja načrta prihodnje družbe, lahko uberemo dve poti. Prva pot je ta, da se lotimo analize različnih opozicijskih gibanj in poskušamo iz njihovega delovanja izluščiti bistvo programa. Druga pot, ki jo uberem tudi sam, pa je ta, da alternativo oblikujemo s pomočjo praktičnih in teoretičnih raziskav našega stanja oziroma kritično analizo.

⁴ Ko govorimo o Rawlsovi politični pravičnosti, je potrebno izpostaviti, da se Rawls v svojem zadnjem delu *Pravičnost kot poštenost (2001)* primarno ukvarja predvsem z redefinicijo načel pravičnosti, primerjavo le-teh glede na utilitarizem (načelo povprečne koristi), utemeljevanjem svojih izhodiščnih idej ter samo razlago razumevanja pravičnosti kot poštenosti v smislu političnega pojmovanja pravičnosti in ne kot del celovitega moralnega filozofskega in religioznega nauka (Rawls, 2001, str. 14). Primarni cilj Johna Rawlsa tako ni v razvoju specifične pravične političnoekonomske ureditve, ampak predvsem v tem, da ponudi sprejemljiv filozofski temelj političnim, ekonomskim in družbenim institucijam ter odgovori na vprašanje, kako razumeti pravice do svobode in enakosti v sodobnih družbah. Z načeli pravičnosti torej na nek način želi opredeliti in utemeljiti temeljne pravice in dolžnosti, odmeriti bremena in razdelitev koristi, ki naj jih izvajajo politične, ekonomske in družbene institucije. Rawlsa tako v prvi vrsti zanimata predvsem narava in vsebina pravičnih načel za dobro in pošteno urejeno družbo. Torej, vprašanja o tem, kdo, kako, na kakšen način ter do kakšne mere naj načela pravičnosti zagotavlja in implementira, v veliki meri ostanejo neodgovorjena, njegove ideje in institucionalna zasnova pa puščajo prostor

Na tej podlagi lahko rečem, da disertacija predstavlja izvirni znanstveni prispevek k razvoju politične znanosti iz naslednjih razlogov:

- prvič, v disertaciji ponovno premislim bistvo (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije. Glede na prevlado pozitivizma in realizma pokažem, da sta omenjena pristopa še vedno relevantna in nujno potrebna.
- drugič, v disertaciji ponovno premislim bistvo demokracije. Pokažem, da so težnje v smeri implementacije neposredne demokracije idealistične oziroma do določene mere tudi praktično neizvedljive. Poleg tega dokažem, da nam morebitna uporaba neposredne demokracije ne zagotavlja, da bodo vsebine politik vedno pravične.
- tretjič, v disertaciji ponovno premislim bistvo politike, njene razsežnosti in pomembnost le-te. Kljub razočaranju nad njenim delovanjem, ogrožanju političnega predstavnštva s strani finančnih centrov moči ter zmanipuliranemu in pokvarjenemu volilnemu sistemu (Harvey, 2012, str. 268) zagovarjam, da politike ne smemo opustiti.
- četrtič, večina vse literature, ki sem jo preštudiral, se sklicuje na Rawlsovo izhodiščno delo *Teorija pravičnosti* iz leta 1971 in ne na reformulirano *Pravičnost kot poštenost* iz leta 2001, ki je s strani Rawlsa konkretno revidirana. V disertaciji se tako z razliko od večine avtorjev osredotočam izključno na preučevanje reformulirane politične pravičnosti. S pomočjo načel pravičnosti in predvsem idej glede institucij temeljne strukture poskušam razviti nastavke za alternativno političnoekonomsko ureditev. S tem do določene mere sledim Willu Kymlicki, ki pravi, da bo uspešna politična teorija »morala sprejeti drobce in dele večine obstoječih teorij.« (Kymlicka, 2005, str. 23)
- petič, velika večina vseh avtorjev, ki so se ali se ukvarjajo s teorijo pravičnosti Johna Rawlsa, dalje ne razvija ideje liberalnega socializma.⁵ Velika večina se namreč ukvarja predvsem z omejitvami Rawlsovega pristopa in vprašanji, na katera je pozabil ali pa jih zanemaril (Baubock, 2008, str. 42–43). Kot pravi Chantal Mouffe, pa je ravno teorija liberalnega socializma danes nujna kot še nikoli prej (Mouffe, 2005, str. 102). Na tej

---

za razpravo, različno interpretacijo in nadaljni razvoj. Na to konec koncev opozori že sam Rawls, ko pravi, da so ideje glede institucij temeljne strukture grobe in intuitivne ter potrebujejo preiskavo družbene teorije (Rawls, 2011, str. 177).

⁵ Največ, kar sem zasledil o razvoju institucionalnih predpostavk Rawlsa, je zbornik Martina O' Neilla in Thada Williamsona (2012). V omenjenem zborniku se različni avtorji ukvarjajo predvsem z institucionalno zasnovo Rawlsove lastniške demokracije in ne z razvojem liberalnega socializma.

podlagi bil primernejši naslov disertacije naslednji: Liberalni socializem na temelju določenih predpostavk reformulirane politične pravičnosti Johna Rawlsa.

- šestič, z disertacijo poskušam do določene mere preseči enega izmed največjih problemov sodobnega liberalizma, v smislu, da je v današnjem svetu potrebno pokazati predvsem na to, kako lahko liberalno egalitarne principe pravičnosti uporabimo v praksi (institucionalno realiziramo), ne pa da se zgolj preizprašujemo o njihovi veljavnosti (Buckler, 2010, str. 173, 176). Tako teorija kot liberalno egalitarna praksa sta se namreč prenehali ukvarjati z reševanjem praktičnih političnih problemov, kar velja tudi za Johna Rawlsa (Kymlicka, 2015, str. 145, 152). Poleg tega, kar sem že omenil in poudarja tudi Will Kymlicka, je Rawlsov opis lastniške demokracije in liberalnega (demokratskega) socializma na izredno skromni ravni. Ne ponudi nam odgovorov glede zasnove in implementacije predlaganih ureditev, niti ne rešitev glede tega, kako odpraviti hude neenakosti, ki pestijo naše sodobne družbe (Kymlicka, 2015, str. 144–145). V disertaciji poskušam do določene mere omenjene pomanjkljivosti preseči.

Pri tem naj dodam, da poskušam razviti zgolj idejne nastavke liberalnega socializma, ki bi morebiti lahko predstavljali izhodišče za nadaljno razpravo. Zavedam se namreč, da je moj poskus v tem trenutku preambiciozen, da potrebuje številne popravke, revizije ter dodatne poglobljene premisleke. Poleg tega se v disertaciji ne sprašujem, kako oziroma na kakšen način implementirati idejo liberalnega socializma v prakso. Kar me zanima, je zgolj to, kakšna alternativna političnoekonomska ureditev bi le-ta v normativnem smislu lahko bila. Doktorska disertacija namreč spada na področje politične znanosti, natančneje (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije, ki ju podrobneje obravnavam v naslednjem poglavju.

2 O POLITIČNI ZNANOSTI

Disertacija spada na področje politične znanosti, ki v današnjem času predstavlja pluralno in kozmopolitsko (Almond, 1990; Goodin in Klingemann, 1996; Della Porta in Keating, 2008) družbeno in humanistično vedo. Politična znanost se namreč na različne načine ukvarja s preučevanjem politike in političnega, političnih procesov, političnih fenomenov in političnega življenja. Kot pravi David Easton, poskuša spoznati, kakšna politika je, kakšna bi politika morala biti, kako politiko uresničujemo in kako jo ustvarjamo (Easton, 1997, str. 90). Po Gerryju Stokerju in Davidu Marshu (2010), poznamo osem temeljnih in največkrat uporabljenih pristopov preučevanja politike:

- behaviorizem,
- racionalna izbira,
- (neo)institucionalizem,
- konstruktivizem in interpretativna teorija,
- politična psihologija,
- feminizem,
- marksizem in (normativna) politična ekonomija,
- normativna (politična) teorija (Stoker in Marsh, 2010).

Torej, ko se lotevamo študija politike, moramo vedno opraviti samolastno opredelitev v smislu selekcije pristopov, ki jih uporabljamo pri svojem raziskovanju (Stoker in Marsh, 2010). Pričujoča disertacija konkretnije spada na področje (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije. Oba pristopa v nadaljevanju podrobneje opredelim, definiram in utemeljim. Poleg tega zavzamem tudi kritično stališče do realizma in pozitivizma (empiricizma) znotraj politične znanosti ter neoklasičnega pozitivističnega načina raziskovanja znotraj ekonomske znanosti. Pri tem naj dodam, da omenjenih pristopov kategorično ne zavračam. Po eni strani poskušam pokazati na njihove omejitve, po drugi pa na njihovo pomembnost in povezanost z normativnim načinom mišljenja. Prepričan sem namreč, da lahko z njihovim prepletanjem in povezovanjem dodatno oplemenitimo tako politično znanost kot tudi politično prakso.

2.1 O (normativni) politični teoriji

(Normativna) politična teorija predstavlja najtradicionalnejši pristop preučevanja politike (Stoker in Marsh, 2010, str. 6; Buckler, 2010, str. 156). Zgodovinsko gledano se konstituira v času antične Grčije, predvsem z deli Protagore, Sokrata, Platona in Aristotela (Meiksins Wood, 2016, str. 3).⁶ Njena temeljna praktična naloga je, da kljub politični razklanosti, različnim moralnim in filozofskim pogledom na življenje in svet, razreši vprašanje kolektivnega reda (Rawls, 2011, str. 19),⁷ natančneje družbenopolitične ureditve, ki predstavlja skupek institucij, povezanih z uresničevanjem določene koncepcije pravičnosti (Elkin, 2006, str. 798). Definiranje in preučevanje pravičnosti je namreč temeljna naloga politične znanosti (Aristotel, 2002, str. 49). Poleg preučevanja pravičnosti in pravične družbenopolitične ureditve pa se (normativna) politična teorija ukvarja tudi s preučevanjem naslednjih družbenopolitičnih konceptov in fenomenov: svoboda, enakost, blaginja, demokracija, legitimnost in avtoriteta (List in Valentini, 2016). Temeljna raziskovalna vprašanja, s katerimi se (normativna) politična teorija ukvarja in so do določene mere tudi predmet obravnave v disertaciji, so tako naslednja:

- prvič, kaj je politika, kaj je njeno bistvo in kakšne so njene razsežnosti,
- drugič, kaj je oziroma bi bilo pravično (Schmid, 2008, str. 65; Berlin, 1980) oziroma kakšno politično pojmovanje pravičnosti bi bilo sprejemljivo za državljane, ki jih razumemo kot svobodne, enake, umne, racionalne in polno sodelujoče člane družbe iz generacije v generacijo (Rawls, 2011, str. 27),⁸
- tretjič, kaj je bistvo demokracije (List in Valentini, 2016, str. 527–528),
- četrtič, kakšna politična ureditev bi bila najbolj pravična/najbolje urejena (Strauss, 1999, str. 313; Kymlicka, 2005, str. 21; Meiksins Wood, 2016, str. 3), oziroma kakšen

---

⁶ Za ponovni vzpon oziroma preporod (normativne) politične teorije/filozofije je ob koncu 20. in začetku 21. stoletja zaslužen predvsem John Rawls s tem, ko se je v svojih delih (1971; 1999; 2001) ponovno lotil vprašanja (politične) pravičnosti.

⁷ Rawls sicer omenjeno pravi, da gre za temeljno nalogo politične filozofije. Sam sem mnenja, da je omenjena naloga tudi ena izmed temeljnih nalog (normativne) politične teorije. Zavedati se je namreč potrebno, da v znanstveni literaturi ni jasno opredeljene ločnice med politično filozofijo in (normativno) politično teorijo. Tudi sam je ne poskušam vzpostaviti oziroma razlikovati med njima. V disertaciji v večini primerov uporabljam izraz (normativna) politična teorija.

⁸ Po Johnu Rawlsu je omenjeno vprašanje eno izmed temeljnih vprašanj politične filozofije, saj je v središču socialistične kritike ustavne demokracije in liberalne kritike monarhije in aristokracije (2011, str. 27).

način kolektivnega življenja bi bil najboljši (Buckler, 2010, str. 156; Farrelly, 2004, str. ix).

Ko razpravljamo o tem, kakšna je naloga političnih teoretikov, pa lahko rečemo, da je njihovo delo večplastno, saj preučujejo in predpisujejo individualne ter kolektivne norme (Buckler, 2010, str. 156), odkrivajo pravične standarde, ki naj bi bili zasledovani v določeni politični skupnosti (Cohen, 2003), raziskujejo »prave« cilje za oblast in sredstva za doseganje teh ciljev (Strauss, 1999, str. 311), podajajo predloge reform za državno oblast in civilno družbo, ponujajo vsebinske predloge glede javnih politik in njim pripadajoče zakonodaje (Boucher in Kelly, 2003, str. 1), ter ugotavljajo, s kakšnimi političnimi, ekonomskimi in družbenimi ukrepi bi vizijo oziroma model pravične družbe lahko uresničili v praksi (Meiksins Wood, 2016, str. 3). (Normativna) politična teorija je zato vedno do določene mere kritično, predpisovalno (Meiksins Wood, 2016, str. 3), problemsko in analitično usmerjena. Svoje ugotovitve poskuša graditi na podlagi dobro argumentiranih (List in Valentini, 2016), utemeljenih in pretehtanih intuiivnih prepričanj (Kymlicka, 2015, str. 27) človeškega uma (Meiksins Wood, 2016, str. 2). Po mnenju Klause Beymeja je pomembna predvsem zato, ker zmanjšuje iracionalnost odgovorov in trditev glede vprašanja, kaj naj bi bilo (Beyme, 2007, str. 46). Zavedati se je namreč potrebno, da se (normativna) politična teorija primarno osredotoča predvsem na preučevanje, »kako bi moralo biti« in ne na preučevanje tega »kaj je«. Primarno se torej ne osredotoča na empirično analizo, opisovanje in razlaganje obstoječega stanja v družbi in politiki brez vrednotenja, kar je prevladujoča praksa raziskovanja v sodobni politični znanosti (Thiele, 1997, str. 20; Stoker in Marsh, 2010, str. 1; Held, 1989, str. 18; Della Porta in Keating, 2008, str. 23; Meiksins Wood, 2016, str. 5). Slednje je primarno v domeni pozitivizma in do določene mere tudi realizma, ki v (normativni) politični teoriji vidita nesmiselno početje. Po njunem prepričanju vodi v »/j/alove špekulacije in nesmiselne trditve.« (Buckler, 2005, str. 167)

2.1.1 Kritična analiza pozitivizma in realizma

Politične študije se vse od vzpona pozitivizma, natančneje behavioristične revolucije v 50. letih 20. stoletja delijo na normativne in empirične (Ball, 2007; Baubock, 2008; Goodin, 2009; Meiksins Wood, 2016). V enem taboru tako domuje politična znanost, ki preučuje stvarna dejstva političnega življenja in poskuša opisati ter pojasniti, kako družbeni svet ter politika vrednostno nevtralno delujeta, v drugem pa (normativna) politična teorija, osredotočena na politično filozofijo, ki razmišlja predvsem o tem, kakšen bi družbeni in politični svet moral biti

ter kako bi moral delovati (Meiksins Wood, 2016, str. 5). Za zagovornike pozitivizma, ki dajejo prednost »/o/pazovanju kot bistveni sestavini resnice« (Hollis, 2002, str. 49), s pomočjo kvantitativnih metod je namreč smiselna znanstvena analiza političnih in družbenih fenomenov le tista, ki je empirično dokazljiva. Družboslovje je tako podvrženo stalnemu testiranju (Buckler, 2005, str. 167–168) hipotez, na osnovi dejstev sveta (Hollis, 2002, str. 49). Zaradi tega pozitivisti tradicionalno nasprotujejo racionalistom (političnim teoretikom/filozofom). Prepričani so, da je eksperimentalna sposobnost čista, medtem ko racionalna ni oziroma je odvisna od umske konstrukcije (Hollis, 2002, str. 76). Temeljni cilj pozitivizma v politični znanosti, ki se na empirični način ukvarja z vprašanji o družbi in politiki (Goodin, 2009), je tako predvsem v tem, da s pomočjo števil in podatkov na osnovi meritev poskuša kar se da vrednostno nevtrarno pojasniti in opisati dejanske politične pojave in fenomene, kot so: vedenje volivcev, zakonodajno in vladno vedenje, interakcijo med izvršilno, zakonodajno in sodno vejo državne oblasti, stabilnost in nestabilnost različnih oblik vladanja, volitve, volilne rezultate, oblikovanje političnih mnenj, glasovanja v parlamentu itn. (List in Valentini, 2016).

Z vidika raziskovanja pravičnosti zakonov, ki je primarno v domeni filozofije prava (Stres, 1996, str. 21), do določene mere pa tudi v domeni (normativne) politične teorije lahko rečemo, da bi dajanje primata zgolj pozitivizmu, natančneje realističnemu duhu pravnega pozitivizma, katerega najznačilnejši predstavnik je Hans Kelsen (2005), pomenilo to, da se ne sprašujemo po pravični zakonodaji, ampak le po tem, kakršna je. Skladno s tem pogledom bi se moralo vedno dajati prednost preučevanju obstoječe zakonodaje in ne pravičnosti (Kaufmann, 2001, str. 10).⁹ V absolutnem smislu bi to v praksi pomenilo, da je zakon lahko karkoli. Kot pravi sam Kelsen (2005, str. 34), bi morali red Sovjetske republike obravnavati prav tako kakor red fašistične Italije ali demokratične kapitalistične Francije. Vse lepo in prav bi lahko rekli, če poskušamo odkriti zgolj notranje, formalne in postopkovne zakonitosti prava napram politiki, etiki, teologiji, biologiji in psihologiji, kar je na nek način tudi bil primarni cilj Hansa Kelsna (2005, str. 19). Nekaj povsem drugega pa je trditi, da je takšen način raziskovanja edini znanstveno relevanten. Raziskovanje politike, prava, ekonomije in družboslovja brez vrednotenja, brez iskanja (normativnih) rešitev in brez predpisovanja je namreč preozko, preveč instrumentalno in preveč tehnicistično početje. Kot ugotavlja Martin Hollis, nam pozitivističen

---

⁹ Po prepričanju Hansa Kelsna je namreč nemogoče odgovoriti na vprašanje, kaj je pravično. Pravičnost po njegovem prepričanju namreč predstavlja iracionalni ideal, katerega ne glede na hotenje in delovanje človeka s spoznanjem nikoli ne moremo doseči. Spoznamo lahko le pozitivno oziroma obstoječe pravo (Kelsen, 2005, str. 28).

pristop sicer do določene mere lahko pove, kakšna politika (verjetno) je, kakšna je bila ali nekako predvideva, kakšna bo, ne more pa nam ničesar povedati o tem, kakšna bi morala biti (Hollis, 2002, str. 209). Iz predpostavk o dejstvih »tistega kar je«, namreč nikoli ne moremo izpeljati praktičnega sklepa (Lewis, 1998, str. 24), »kaj naj bo«. Vsaka meritev v družboslovju je namreč na nek način ocenjevanje realnosti za nazaj. Kot ugotavlja Igor Lukšič:

Že od enega glasovanja v parlamentu do drugega se razmerja toliko spremenijo, postajajo druga, da jih je nemogoče enačiti ali napovedovati na osnovi onih pred njimi. Prav tako zakon, ki pride v proceduro iz branja v branje, torej iz ene meritve v drugo, postaja nekaj novega, na koncu pa ni nujno, da bo sploh sprejet. Tudi volitve so meritev, na osnovi katere se utrdi določeno razmerje predvsem za kadrovske zasedbe mest, ne pa tudi za vodenje določene politike, kot se na prvi pogled zdi. Namreč, vsak ukrep vlade, vsak zakon je nova meritev in povsem novo dejstvo (Lukšič, 1997, str. 22).

Poleg tega, ko govorimo o vrednostni nevtralnosti znotraj politične znanosti ne gre spregledati, da ljudje nismo stroji brez občutij, izkušenj, vrednot in vrednostnih sodb. Zaradi tega nas zgolj pozitivistično-empiričen način preučevanja družbe, politike, prava ali ekonomije enostavno ne more zadovoljiti. Še več, vsak pozitivistično usmerjeni raziskovalec je, hoče ali noče, vedno do določene mere vpet v vrednotnje, četudi se morda tega ne zaveda ali noče zavedati. Njegovo raziskovanje namreč nikoli ni povsem neodvisno od njegovih moralnih, kulturnih, zgodovinskih, ideoloških, etničnih in etičnih pogledov. Kot pravi Martin Hollis (2002, str. 77): »Zaznavati ne pomeni zgolj registrirati, ampak tudi presoјati, na kaj se pojmi nanašajo. Pojme nekako priskrbi um in ker odločajo o tem, kaj počnemo s svetom, niso samo služabniki izkustva.« Politična znanost tako ne more delovati zgolj na podlagi preizkušanja teorij in hipotez oziroma temeljiti zgolj na dejstvih neodvisnega sveta in meritev, kar je bistvena značilnost naravoslovja. Družboslovje z razliko od naravoslovja namreč, uteleša drugačne ideje in družboslovec jih mora razumeti v njenih lastnih miselnih kategorijah, da lahko naposled iznajde drugačna pravila, ki jih nato morebiti v praksi upoštevajo tudi vsi ostali (Winch, 1958).

Predmet, s katerim se ukvarja politična znanost, se tako od predmetov, s katerimi se ukvarjajo naravoslovci, razlikuje predvsem v tem, da se le ta spreminja in ima lahko glede na čas in prostor tudi različen značaj (Rohe, 1997, str. 39). Popolna vrednostna nevtralnost v smislu, da se politični znanstvenik ukvarja samo z dejstvi in razlago, kot si je to v svojem delu *Metodologija družbenih ved* (1904) predstavljal Max Weber, enostavno ni mogoča. Na tej podlagi se gre strinjati z Mauricom Duvergerjem, ki pravi, da bi bilo zmotno misliti, da bo politična znanost nekega dne postala popolnoma znanstvena tako, kot je to naravoslovje. Že samo če pogledamo delovanje politike, lahko kaj hitro ugotovimo, da na politične odločitve

nikoli ne vplivajo samo objektivna dejstva, ampak tudi vrednostne sodbe o družbi in človeku (Duverger, 1997, str. 76). Poleg tega, ideja, da je popolna brezvrednostna teorija mogoča, počiva na naivnem prepričanju. Odklanjanje teorije, vrednostnih vprašanj, ali nihilizem je pravzaprav etično stališče samo (Berlin, 1962, str. 17). Na tej podlagi lahko rečemo, da celotno družboslovje temelji na vrednostnih predpostavkah (Horvat, 1984, str. 176). Popolnoma neodvisno raziskovanje bi praktično gledano lahko izvedel le stroj ali računalnik. Od tega, da stroj do določene mere nadomesti človeka, kot dokazujejo nova znanstvena spoznanja na področju dela in tehnologije, sicer niti nismo tako daleč, a kljub temu, da to ni tematika mojega raziskovanja, moramo biti pri takšnem početju skrajno previdni. Noben tehnični ali visoko napreden stroj, kljub temu da lahko bistveno olajša življenje človeštva, ne more nadomestiti človeka in njegovih dejavnosti, med katere sodi tudi politika.

Primerjalno gledano bi lahko rekli, da je realistični duh pravnega pozitivizma Hansa Kelsna (Ingram, 2014, str. 237) zelo podoben miselnosti Niccole Machiavellija, ki velja za začetnika političnega realizma (Carr, 1946; Meinecke, 1957)¹⁰ in utemeljitelja moderne politične znanosti (Viroli, 1990, str. 143; Ball, 1995, str. 65–66; Scott in Garrison, 2002, str. 5). Po Machiavellijevem prepričanju je namreč znotraj politike »/p/rimernejše odkrivati tisto, kar je dejansko res, ne pa tisto, kar si glede tega kdo izmisli, /.../ saj je razdalja med tem, kako se živi, in tem, kako naj bi se živelo, tolikšna, da se tisti, ki zanemari, kar se dela, za tisto, kar naj bi se naredilo, prej nauči, kako propade, kakor pa, kako se ohrani.« (Machiavelli, 1966, str. 41) Kot ugotavljata Gregory Scott in Stephen Garrison (2002, str. 5), se od Machiavellija dalje klasično normativno vprašanje »kaj naj bi bilo« spremeni v »kaj je«, s tem pa normativna vprašanja postanejo predmet kritike in pozabe. Niccolo Machiavelli je normativna vprašanja zavrnil z utemeljitvijo, da so le-ta nekoristna. Po njegovem prepričanju človeške zadeve preveč

---

¹⁰ Politični realizem in empirični pozitivizem se po eni strani razlikujeta, po drugi pa sta si v marsičem zelo podobna. Največja podobnost med realizmom in pozitivizmom je predvsem v njunem skupnem prepričanju, da so etika, metafizika, teologija in estetika brez smisla, saj v proces preučevanja družboslovja vnašajo nesmiselno zmedo (Sanders, 2010, str. 24). Po drugi strani pa (sodobni) realisti z razliko od (sodobnih) pozitivistov ne dajejo prednosti neposrednemu opazovanju s pomočjo naravoslovnih metod (Stoker in Marsh, 2010, str. 9). Hkrati pozitivisti zavračajo odkrivanje globljih struktur, vzročnih nujnosti, dialektičnih procesov in sil z utemeljitvijo, da jih ni (Hollis, 2002, str. 48–49, 70). Za realiste je namreč smiselna znanstvena analiza le tista, ki se ukvarja z razlago, iskanjem vzrokov in zakonov družbene in politične realnosti na podlagi preučevanja globokih struktur, ki se jih ne da neposredno opazovati (Stoker in Marsh, 2010, str. 9). Po Martinu Hollisu lahko rečemo, da gre pri realizmu za temeljno vprašanje, ali struktura določa delovanje ali pa delovanje določa njegovo strukturo (Hollis, 2002, str. 16).

fluktuirajo, da bi se lahko podredile kakršnikoli pravičnosti. Skladno s tem pogledom človekovega delovanja ne določata morala in etika, ampak njegove potrebe (Strauss, 1999, str. 186–187) in interesi. Človeka narava je egoistična in nestanovitna, s tem pa učinkovitost dobi prednost pred pravičnostjo, ki politiki predstavlja zgolj oviro pri doseganju njenih ciljev – glede na Machiavellijevo politično misel v prvi vrsti pri osvajanju in ohranjanju oblasti.

V absolutnem smislu bi nas takšen način raziskovanja, v kolikor ga iztrgamo iz duha časa in okoliščin, v katerih je živel in deloval Niccola Machiavelli,¹¹ vodil do moralnega nihilizma in skrajnega individualizma. Pri prvem gre za »/s/tanje, kjer ni več mogoče razpoznavati moralno dobrega od zlega« (Stres, 1996, str. 85), pri drugem pa za skrb, ki je osredotočena le nase brez občutka ali skrbi do drugih. Slednje največkrat pride v trenutku, ko posameznik odklanja vsakršno danost, pogojenost in vsakršno podrejenost nečemu višjemu od sebe – etiki, zakonom, pravilom in pravičnosti (Taylor, 1989, str. 413–418). S tem pa tudi raziskovanje postane osvobojeno vseh moralnih in etičnih pravil, kar se zdi, da se do določene mere dogaja tudi danes. Kot ugotavlja Patrich Schreiner (2019, str. 34), etika, morala in demokracija ne veljajo za razmisleka vreden predmet. Z vidika politične znanosti zato lahko rečemo, da le-ta lahko kaj hitro postane prikladno sredstvo za utemeljevanje spornih ali zlih političnih ciljev. Kot pravi Leo Strauss:

Naše družboslovje meni, da smo lahko modri v vseh zadevah drugotnega pomena, pri najpomembnejši stvari pa smo prepuščeni popolni nevednosti: ničesar ne moremo vedeti o najosnovnejših načelih naših izbir, tj. o njihovi pravilnosti ali nepravilnosti. Naša najosnovnejša načela nimajo opore nikjer drugje kot v naših poljubnih in zatorej slepih preferencah. Tako smo

---

¹¹ Ko kritično analiziramo politično misel Niccole Machiavellija, moramo biti skrajno previdni. Niccola Machiavelli je namreč svoja dela pisal v 16. stoletju tedanjemu revolucionarnemu italijanskemu ljudstvu, ki ga je poskušal prepričati o nujnosti močnega voditelja, ki bi osvojil in ohranil oblast ter s tem združil razdeljeno Italijo v močno celoto. Ker pa je bil Machiavelli velik realist, pa je seveda vedel, da takšno združevanje ne bi bilo mogoče izvesti v skladu z načeli morale. Zaradi tega je tudi predvideval, da se je vladar primoran posluževati nemoralnih sredstev za doseg tega cilja. Znotraj Machiavellijeve politične misli so namreč v ospredju predvsem cilji in ne sredstva za doseg le-teh. Na nek način gre za politično tehniko (v smislu praktičnih napotkov vladarju, kako naj vlada, pridobi in ohrani moč ter vladavino) in politiko filozofije prakse (Gramsci, 1987, str. 111). Danes, ko živimo v parlamentarni demokraciji, kjer takšnega stanja in načina vladanja, kot je bil značilen za 16. Stoletje, več nimamo, pa seveda ne gre spregledati tudi Machiavellijevega doprinosa. Le-ta s svojimi deli in metodami po eni strani razstira realnost delovanja tudi sodobne politike in politikov. Že bežna analiza delovanja sodobnih političnih elit namreč kaže na to, da jih je veliko, ki se omenjenih taktik vse prepogostokrat poslužujejo, kljub temu da velika večina Machiavellija ne odobrava. Noben politik namreč ne bo priznal, da se poslužuje tehnik in metod, opisanih v Machiavellijevem delu *Vladar*.

v položaju bitij, ki so razumna in trezna, ko gre za trivialne reči, in ki hazardirajo kot norci, ko se soočijo z resnimi zadevami – pamet na drobno in norost na debelo. Če naša načela nimajo nobene druge opore kot slepe preference, je vse, kar si je človek pač voljan drzniti, tudi dovoljeno (Strauss, 1999, str. 14).

Pred dolžnosti in zanimanja, ki nam jih nalaga trda znanost, ki se pod (neo)liberalnimi pritiski vse bolj podreja zahtevam kapitala in miselnosti trga ter izrinja kritično miselnost (Schreiner, 2019, str. 34–36),¹² moramo postaviti dolžnosti, ki nam jih nalaga pravičnost (Ciceron, 2011, str. 73). Bistveno pomanjkljivost pozitivizma kot tudi realizma tako vidim predvsem v tem, da zavračata normativno/vrednostno raziskovanje in iskanje pravičnih rešitev, ki so v današnjem času še kako potrebne.¹³

2.1.2 Aktualnost (normativne) politične teorije

Glede na različne probleme, s katerimi se soočamo v 21. stoletju, (normativna) politična teorija tako na nek način predstavlja zadnji branik pred moralnim in etičnim kolapsom ter s tem nepogrešljiv pristop preučevanja politike in družbe. Še več, kot pravi Leo Strauss (1999, str. 51): »Če bi družboslovje temeljilo na resnični vednosti o pravih ciljih, bi iskalo primerna sredstva, ki bi pripeljala do teh ciljev. Tako bi prišlo do objektivnih in specifičnih vrednostnih sodb o politiki. Družboslovje bi bilo resničen snovalec politike, da ne rečem arhitektonska veda, namesto oskrbovalec podatkov za dejanske tvorce politike.« Z besedami Karla Marxa v *11. Tezi o Feuerbachu* (2008, str. 25), ki sicer govori o delu filozofov, bi lahko glede (normativne) politične teorije rekli, da njena naloga ni samo v tem, da svet različno interpretira, analizira in

---

¹² Več o tem, kako neoliberalizem vpliva in razume izobraževalno dejavnost, poglobljeno analizira in prikaže Patrick Schreiner v svoji knjigi *Podreditev kot svoboda* (2019).

¹³ Realistično šolo, ki se razlikuje od (normativno) teoretične, zelo dobro opiše Hans Morgenthau. Pravi, da realisti verjamejo v temeljno predpostavko, na kateri gradijo svoja nadaljna prepričanja, da je svet nepopoln in posledica sil, ki so lastne človeški naravi. Človek je po njihovem prepričanju egoističen in nemoralen. Za kakršnokoli izboljšanje sveta moramo zato delati s temi silami in ne proti njim. Ker je svet po naravi poln nasprotujočih si konfliktov in interesov, moralna/etična načela pravičnosti nikoli ne morejo biti v celoti uresničena – lahko jih le približamo realnosti z začasnim usklajevanjem interesov in negotovim reševanjem sporov. Realizem zato pristaja na t. i. »checks and balances«. V tem konceptu vidi univerzalno načelo za vse pluralne družbe. Poleg tega je bolj naklonjen zgodovini kot abstraktnim načelom pravičnosti. Na nek način si prizadeva za uresničitev manjšega zla in ne absolutnega dobrega (Morgenthau, 1995, str. 3–4). Ko govorimo o političnem realizmu, pa je potrebno dodati, da je omenjena šola v današnjem času značilna in močna predvsem na področju mednarodnih odnosov (Donnelly, 1995).

razlaga, ampak predvsem v tem, da ga tudi spreminja.¹⁴ Temeljna naloga sodobne (normativne) politične teorije je tako v tem, da podaja (normativne) sodbe in rešitve glede kompleksnih vrednostnih vprašanj, dilem in problemov, s katerimi se soočamo na različnih ravneh in področjih političnega delovanja.¹⁵ Zaradi tega, kot pravita Ian Shapiro in Donald Green, bi se morali bolj osredotočiti k problemsko, sintopično naravnani politični znanosti in ne zgolj metodološki (Green in Shapiro, 1994).¹⁶ Kot pravi Claus Offe, mora vsaka prava politična teorija, ki je vredna svojega imena podati odgovore na dve temeljni vprašanji. Prvo vprašanje je vezano na to, kakšen model oziroma, kakšno obliko organizacije družbe in državne oblasti s pripadajočimi institucijami bi bilo vredno vzpostaviti, drugo pa na to, kakšno strategijo implementacije glede na predlagani model ubrati (Offe, 1985, str. 91).¹⁷ Na tej podlagi lahko rečemo, da (normativna) politična teorija še zdaleč ni mrtva, kot je to v svojem delu *Filozofija, politika in družba* (1956), zatrjeval Peter Laslett. Politične, ekonomske, socialne in vse ostale družbene fenomene ter probleme je namreč nemogoče obravnavati in razrešiti brez vrednotenja oziroma moralno/etične presoje. Človek, ki zavrača razlikovanje med dobrim, povprečnim in sleparskim državnikom je sicer, kot pravi Leo Strauss, lahko odličen knjižničar, vendar ne more povedati nič relevantnega glede politike ali politične zgodovine (Strauss, 2010, str. 5). Vsak problem, ki ga ljudje poskušamo razrešiti je tako vedno do določene mere vrednostne narave. Politično življenje pa pri tem ni nikakršna izjema.

2.1.3 Povezanost (normativne) politične teorije, empirije in realizma

Ko razpravljamo o pomembnosti (normativne) politične teorije pa moramo kljub kritiki pozitivizma in realizma dodati, da omenjenih pristopov ni potrebno razumeti kot popolnoma ločene in medsebojno izključujoče. Med tistim »kar trenutno je« in tistim »kar naj v prihodnosti bi bilo« je namreč, kot ugotavlja Karl Rohe, vedno do določene mere medsebojna povezanost

---

¹⁴ Kot pravi Karl Rohe (1997, str. 42), bistvo politične znanosti ni samo v dojetanju dejanskosti, ampak tudi v poseganju vanjo.

¹⁵ Več o razsežnostih političnega povem v četrtem poglavju.

¹⁶ Disertacija je v osnovi problemsko naravnana.

¹⁷ V disertaciji se ukvarjam predvsem s prvim vprašanjem na katerega John Rawls po eni strani ne odgovori po drugi pa daje zelo dobro utemeljeno izhodišče oziroma miselni okvir. Z besedami Ellen Meiksins Woodsove (2016, str. 19), poskušam podati odgovore glede tega, kaj bi pomenilo prenesti posamezna Rawlsova načela politične pravičnosti v dejanske politične ukrepe in družbena razmerja.

(Rohe, 1997, str. 42). (Normativna) politična teorija zato ne sme spregledati ali dogmatično zavračati empiričnih dejstev, kulturnega konteksta in vprašanj povezanih s strategijami glede implementacije predlaganega, prav tako kot tudi empirija ne sme zavračati normativnih ugotovitev in predlogov. Kot pravita Gerring in Yesnowitz so empirične študije brez pomena če ne upoštevamo normativnih dognanj, normativni predlogi brez empirične utemeljitve pa zgolj retorično ali logično prepričljive zamisli brez učinka za spremembe v realnem svetu (Gerring in Yesnowitz, 2006, str. 133). (Normativna) politična teorija tako empiričnim študijam predstavlja vodilo, empirične študije pa (normativno) politično teorijo izboljšujejo (Baubock, 2008, str. 40). Empirični pristop namreč (normativni) politični teoriji nudi konkretne podatke (npr. glede volilne udeležbe, rezultatov glasovanja v parlamentu, razlikah v dohodkih in premoženju med posamezniki, itn.), ne zmore pa podati normativnih rešitev. Z besedami Paula Krugmana (2012, str. 9): »Če vemo, kaj povzroča srčne napade, ne vemo nujno tudi, kako jih zdraviti.« Poleg tega kot pravi Klaus von Beyme, empiričnih študij praktično sploh ni mogoče izvesti brez teorij. Družbena dejstva bi namreč brez teorij, ki podpira provokativno mišljenje, vedno ostala brezmejna in kaotična (Beyme, 1992, str. 244). Po drugi strani pa normativni pristop brez empiričnih študij nima konkretne in oprijemljive podlage za opredelitev, utemeljitev in dokazovanje problema ter predlaganih (normativnih) rešitev. Kot že rečeno, je vsaka politična teorija že po naravi vedno do določene mere kritična. Vsi filozofsko-teoretični problemi izhajajo iz praktičnih/obstojećih problemov, rešitve, ki jih politični teoretiki predlagajo, pa so vedno povezane in se slej ko prej vračajo nazaj v prakso (Collingwood, 1999). Težko bi namreč dosegli načrt za pravično urejeno družbo, ne da bi razumeli, kako družba dejansko deluje (Gilabert in Lawford-Smith, 2012).

(Normativno) teoretični pristop je tako do določene mere poleg preskriptivne, analitične in kritične, tudi realistično deskriptivne narave (Scott in Garrison, 2002). Omenjeno povezanost gre razbrati že iz del Platona in Aristotela¹⁸ ter naslednjega vprašanja, ki ga zastavi Justin Weinberg (2013, str. 331): »Ali morajo biti izoblikovana načela politične pravičnosti tudi praktično izvedljiva?« Kot ugotavlja John Rawls, in z njim se vsekakor strinjam, morajo biti vsa načela politične pravičnosti združljiva tako z realnimi možnostmi kot tudi z okoliščinami za implementacijo v praksi (Rawls, 1999, str. 398). Politične ideale in prakso je tako potrebno združiti (Wright, 2011, str. 20). Politično življenje brez idealov namreč nima nobene vrednosti, prav tako kot nimajo vrednosti ideali, ki so preveč odmaknjeni od realnih možnosti za

---

¹⁸ Aristotel v svojem delu *Politika* (2010) tako opisuje (npr. različne ustavne ureditve), kot tudi predpisuje (teoretično začrta najboljšo ustavno ureditev).

implementacijo v praksi. Vedeti torej moramo, kakšno družbo si želimo, poleg tega pa tudi poznati realne poti do njene uresničitve (Giddens, 2000, str. 11). (Normativna) politična teorija bi se tako v sodobnem svetu morala umeščati nekje med normativno filozofijo in empiričnim svetom politike (Dryzek, Honig in Phillips, 2006, str. 5). Z besedami Rawlsa gre za realistično utopično vlogo, za katero je značilno, da raziskuje meje realnih političnih možnosti (Rawls, 2001, str. 23). Z realističnega vidika gre za to, da se mora politična znanost gibati v dejanski realnosti z namenom, da jo obvladamo in presežemo (Gramsci, 1987, str. 120). Z utopičnega/idealističnega vidika pa nam mora politična znanost priskrbeti pravično politično vsebino, ki mora biti poleg dobrega utemeljevanja in argumentiranja vedno do določene mere podkrepljena z empiričnimi ugotovitvami. Kot pravi Karl Rohe, morajo biti norme in rešitve, ki želijo imeti nek vpliv na dejanskost, osnovo v izkušnjah ljudi in dejanskosti časa (Rohe, 1997, str. 42). Vsa dela normativne narave so v večini primerov nastala kot odgovor na konkretne zgodovinsko-časovne okoliščine oziroma probleme. Vsak politični teoretik pri snovanju svojih idej in rešitev ne deluje sam in v vakumu. Podlaga njegovega razmišljanja tudi ni zgolj in samo njegov lastni razum ter osebno izkustvo, ampak tudi socialno, ekonomsko in kulturno okolje, zgodovinska vpetost, sposobnost zaznavanja problemov v družbi (Meiksins Wood, 2016, str. 4) ter dela njegovih predhodnikov.

Poleg povedanega pa ne gre spregledati tudi tesne povezave (normativne) politične teorije s politično ekonomijo. Kot ugotavlja Stephen Elkin, so v središču političnega življenja tudi vprašanja in problemi glede ekonomske ureditve, gospodarske rasti, razdelitve bogastva in dohodka, moči velikih gospodarskih družb, vloge trgov in državne oblasti ter pravic do lastnine. Za politično življenje in delovanje tako še zdaleč ni nepomembno, kako in na kakšen način deluje produktivni aparat družbe. Zaradi tega lahko rečemo, da je (normativna) politična teorija v veliki meri teorija (normativne) politične ekonomije (Elkin, 2006, str. 792–793). Povedano nekoliko drugače: (normativna) politična ekonomija, ki se ukvarja z nekoliko bolj specifičnimi vprašanji, svoja osnovna načela/izhodišča vedno do določene mere črpa iz (normativne) politične teorije. Zaradi tega se v nadaljevanju lotevam definicije in s tem povezanih raziskovalnih vprašanj (normativne) politične ekonomije.

2.2 O (normativni) politični ekonomiji

Politična ekonomija v osnovi predstavlja družbeno vedo, ki preučuje proizvodne odnose, ekonomsko-politične strukture in institucije, političnoekonomске ureditve (Meehan in drugi, 2015, str. 35), razmerje med politiko in gospodarstvom (Kosta, 2001, str. 284), kolektivne probleme političnoekonomskega delovanja, ter institucionalne načrte glede reševanja političnoekonomskih problemov (Anderson, 2017, str. 41). Vse omenjeno počne na podlagi prepletanja in povezovanja političnih in ekonomskih teorij (Horvat, 1984, str. 10). Enako kot (normativna) politična teorija je empirične, normativne (Mosco, 2009, str. 23, Anderson, 2017, str. 41) in analitične narave (Anderson, 2017, str. 41). Poleg moralnega in normativnega pa ima tudi politični domet (Piketty, 2015, str. 742). Na tej podlagi lahko rečemo, da se ukvarja z naslednjimi ključnimi raziskovalnimi vprašanji:

- prvič, sprašuje se, po pravični političnoekonomski ureditvi v smislu, kako naj se družbe/države ekonomsko organizirajo, da bodo proizvedle, kar potrebujejo za svojo reprodukcijo,
- drugič, sprašuje se, kako naj družbe/države ohranjajo red, da bodo dosegle politične, ekonomske, kulturne in vse ostale cilje (Meehan, Mosco in Wasko, 2015, str. 35),
- tretjič, sprašuje se, kakšne naj bodo alternativne institucionalne ureditve in ukrepi, ki bodo ustvarili boljše rezultate in izpolnjevali normativne zahteve pravičnosti (Anderson, 2017, str. 41),
- četrtič, sprašuje se, kakšna naj bi bila idealna vloga državne oblasti v družbeni in ekonomski ureditvi (Piketty, 2015, str. 742).¹⁹

(Normativna) politična ekonomija torej presega klasičnoekonomska vprašanja o gospodarski učinkovitosti in rasti. Tako kot to velja za (normativno) politično teorijo, se ne osredotoča zgolj na statistične, matematične in deskriptivne ekonomske modele oziroma na empirično analizo, merjenje in razlaganje obstoječih gospodarskih fenomenov (»kaj trenutno je«).²⁰ Zanimajo jo predvsem moralno-etična vprašanja glede pravičnosti, enakosti in javnega dobrega (Meehan in drugi, 2015, str. 36). Pravičnost je namreč že dolgo strast političnih ekonomistov, prav tako kot to velja za politične teoretike/politične filozofe. Vse od Proudhonovega provokativnega pomisleka, da je »lastnina tatvina«, do Marxove obtožbe kapitalizma, da le-ta temelji na

---

¹⁹ Na tej podlagi lahko rečemo, da so drugo, peto in šesto raziskovalno vprašanje političnoekonomске narave.

²⁰ Kot ugotavlja Thomas Piketty (2014, str. 49), se ekonomska veda še vedno ni otresla navdušenja nad matematiko in teoretskimi špekulacijami. Poleg tega se še vedno v večji meri otepa povezave z drugimi družbenimi vedami.

»izkoriščanju dela«, je pravičnost glavna tema politične ekonomije (Hahnel, 2014, str. 20). Ideja pravičnosti ima namreč »/pr/av tako veliko opraviti z biti in delati kot z imeti, prav toliko s proizvodnjo kot s porabo, prav toliko z identiteto in statusom kot z zemljo, kapitalom ali osebno posestjo.« (Walzer, 1997, str. 355) Takšno razumevanje politične ekonomije ima zato za glavni cilj opredeliti in pojasniti normativna stališča do ekonomskih in političnoekonomskih perspektiv (Mosco, 2009, str. 32), glede pravičnega delovanja in organiziranosti gospodarstva, kar pa vključuje tudi bolj specifična vprašanja glede produkcije, menjave, razdelitve in potrošnje/porabe (Sfiligoj, 1985; Brown, 1990; Meehan in drugi, 2015).²¹

2.2.1 O produkciji in kritiki (neo)klasičnega ekonomskega pristopa

Produkcija predstavlja kolektivno (Arendt, 1996, str. 125; Bauman, 1999, str. 30) in temeljno dejavnost vsake družbe. Je temelj človekovega obstoja in razvoja. Sestavljata jo delovna sila in produkcijska sredstva.²² Brez produkcije ni menjave, razdelitve in porabe/potrošnje (Sfiligoj, 1985; Fulcher, 2010; Hahnel, 2014). Ko govorimo o produkciji, se nam tako zastavljajo temeljna vprašanja glede načina organizacije produkcijskega procesa (socialno/tehnični odnosi, v katere stopajo zaposleni), lastništva nad produkcijskimi sredstvi, učinkovitosti produkcije in njene rasti na ravni produkcijskih enot (podjetij) ter nacionalnih držav. Učinkovitost in rast bogastva sta za prevladujoči (neo)klasični ekonomski pristop, ki pretežno bazira na ekonometričnih, matematičnih in statističnih modelih raziskovanja, edini pravi znanstveni vprašanja, s katerimi se mora ukvarjati ekonomija.²³ Kot bi satirično pripomnil Yuval Noah Harari (2014, str. 311): »Za razumevanje zgodovine ekonomije morate razumeti le eno samo besedo. Ta beseda je rast. V dobrem in slabem, v bolezni in zdravju sodobno gospodarstvo raste kot najstnik, ki uživa hormonske dodatke. Pogoltne vse, kar najde, in se redi dobesedno pred vašimi očmi.« Vprašanja glede načina organiziranosti delovnega procesa, lastništva nad produkcijskimi sredstvi, razdelitve ustvarjenega bogastva in ekonomskih neenakosti so za

---

²¹ Ko govorim o produkciji, razdelitvi, menjavi in potrošnji, je potrebno poudariti, da so vse omenjene faze vedno do določene mere medsebojno povezane, prepletene oziroma odvisne ena od druge.

²² Ko govorim o produkcijskih sredstvih, mislim na predmete dela (naravne surovine in snovi) in delovna sredstva (stroji, orodje, zgradbe, naprave, napeljave itd.), poleg tega pa tudi na fiksni kapital, tehnologijo in družbene možnosti (Lebowitz, 2014).

²³ O tem piše tudi Pierre Noele Giraud (2006, str. 52–53), ki pravi, da je za (neo)klasične ekonomiste edino znanstveno vprašanje ustvarjanje bogastva.

(neo)klasično ekonomsko raziskovanje drugotnega pomena. Kot pravi Robert Lucas, eden izmed najznačilnejših predstavnikov takšnega pristopa, je najbolj zapeljiva in najbolj strupena težnja, ki je škodljiva za zdravo ekonomijo ta, da bi se osredotočili na vprašanje distribucije. Kar šteje v ekonomiji, je zgolj neomejeni potencial in povečanje proizvodnje, ki po njegovem prepričanju predstavlja najboljšo osnovo za izboljšanje življenja ljudi (Lucas, 2003, str. 20). Razdelitev je namreč po (neo)klasičnem ekonomskem pogledu podrejena zakonom konkurence, učinkovitosti in rasti. Dohodki iz proizvodnih dejavnikov (dela, zemlje in kapitala) so določeni z ekonomskimi zakoni o učinkovitosti, cene glede na trg (ponudbo in povpraševanje), lastninske pravice ter kdo, kaj in koliko dobi na koncu od ustvarjenega pa podatki, ki v ekonomsko analizo ne sodijo. Poleg tega si (neo)klasična ekonomska teorija prizadeva na podlagi zagovora samoregulacijskega trga za institucionalno ločitev družbe na ekonomsko in politično sfero (Horvat, 1984, str. 10; Polyani, 2008, str. 136). Zagovarja stališče, po katerem zakoni ekonomije niso zakoni prava, določeni s strani politike, ampak zakoni trga, ki delujejo na lastno pest in sami od sebe (Sartori v Della Porta, 2003, str. 6). Po (neo)klasičnem ekonomskem pogledu so produkcija, poraba, oblikovanje cen in trg avtonomne sfere, ki jih ne more dirigirati niti etika, niti estetika, niti religija, še najmanj pa politika (Schmitt, 1994, str. 120; Rosanvallon, 1998, str. 7). Z besedami Jerneja Pikala (2006, str. 136): »Svetu vladajo ekonomski zakoni in nič naj ne bi bilo mogoče storiti.«

Ekonomija za (neo)klasike tako predstavlja avtonomni in od politike ločeni gospodarski sistem, znotraj katerega si vsak posamični akter prizadeva za lastni cilj, srečo in interes (Giraud, 2006, str. 11, 56; Polanyi, 2008, str. 132). Podjetja si prizadevajo maksimirati dobičke, porabniki realizirati svoje preference (skrbeti za lastno srečo), države pa čim bolj povečati narodno bogastvo. Omenjen pogled do določene mere temelji na idejah Adama Smitha iz 18. stoletja. Zanj je sebičnost posameznika in gon po ustvarjanju bogastva dobra človeška lastnost, ki koristi vsem. Takšna miselnost pa nas v absolutnem smislu vodi do tega, da sebičnost postane nesebičnost, povečevanje dobička zasebnih podjetnikov pa osnova za povečevanje skupnega bogastva in blaginje – ko skupni kolač raste, naj bi na dolgi rok imeli od tega koristi prav vsi (Harari, 2014, str. 317–318). Po ekonomski teoriji Simona Kuznetsa (t. i. Kuznetseva krivulja) iz leta 1953, ki še dandanes obvladuje dobršen del politične in predvsem ekonomske miselnosti, naj bi se tako začetne neenakosti med ljudmi, ki nastanejo zaradi industrializacije, tehnologije in gospodarskega razvoja v poznejših obdobjih na podlagi rasti, konkurence in tehničnega napredka, zmanjšale same od sebe na sprejemljivo raven, brez političnih posegov državne

oblasti (Piketty, 2015, str. 23–27). Podatki glede ekonomskih neenakosti, kot bomo videli v tretjem poglavju, dokazujejo ravno nasprotno.

Temeljna hiba (neo)klasične ekonomske miselnosti, ki zagovarja prepričanje, da naj bi sile rasti, konkurence in tehničnega napredka same od sebe pripeljale do optimalne razporeditve bogastva, je tako predvsem v tem, da ne (z)more zagotoviti pravičnih dohodkov in pravično razdeliti dobička. Kot smo videli, se tega vprašanja niti ne loteva. Še huje, ko postane edino univerzalno in najvišje dobro v človekovem delovanju zgolj rast in bogastvo samo po sebi, ki ju ne omejujejo nobeni etični pomisleki ali državno oblastne ter ureditvene omejitve, družbo lahko kaj hitro pripeljemo do katastrof širših razsežnosti. Kot ugotavlja Yuval Noah Harari, je kapitalizem »prostega trga« za razliko od fašizma in nacizma, ki sta temeljila na odkritem sovraštvu, milijone ljudi pobil iz ravnodušnosti in pohlepa (Harari, 2014, str. 337).²⁴ Na podlagi povedanega lahko glede (neo)klasičnega ekonomskega pristopa izpostavimo dve bistveni značilnosti. Prvič, osredotoča se na empirično preučevanje rasti in učinkovitosti gospodarstva, in drugič, zanemarja vprašanja glede [načina organizacije delovnega procesa] [lastništva], [pravic], razdelitve, kvalitete človeških življenj in pomembnosti državnih institucij, ki (lahko) prispevajo k blagostanju in svobodi posameznikov (Sen, 2002, str. 104).²⁵ Pri tem naj dodam, da kritični pogled na (neo)klasični ekonomski pristop tako kot pri obravnavi (normativne) politične teorije, napram pozitivizmu in realizmu ne pomeni, da ga načelno zavračam. Dognanja v obliki podatkov, matematičnih izračunov in statistik glede učinkovitosti in rasti gospodarstva predstavljajo pomemben analitični pripomoček (normativni) politični ekonomiji pri njenem raziskovanju in ocenjevanju pravičnega in učinkovitega načina organiziranja produkcije, razdelitve, potrošnje in menjave. Kar želim izpostaviti, je predvsem naslednje: osredotočenost zgolj na empirične, deskriptivne in statistične ekonomske modele raziskovanja rasti in učinkovitosti gospodarstva brez vzporedne kritične analize produkcijskega načina delovanja, menjave, potrošnje in razdelitve, raziskovanja norm in idealov znotraj družbenih odnosov in politike (Horvat, 1984, str. 10; Meehan in drugi, 2015, str. 35), je preozek način raziskovanja

---

²⁴ Za več o tem, do kakšnih posledic in razsežnosti je prišlo v zgodovini, ko je rast postala najvišje dobro, predlagam delo Yuvala Noaha Hararija (2014).

²⁵ Državna oblast in njene institucije vedno do določene mere vzpostavljajo in ščitijo političnoekonomsko ureditev, torej tako način produkcije, razdelitve in menjave. Poleg tega s svojim (ne)delovanjem tudi vpliva na samo stopnjo potrošnje. Več o tem spregovorim v četrtem poglavju, kjer se ukvarjam z vprašanjem politike, natančneje državne oblasti, ki predstavlja le eno izmed razsežnosti političnega.

gospodarstva.²⁶ Še najlažje svojo kritiko dodatno utemeljim in pojasnim z besedami Roberta F. Kennedyja iz leta 1968, ki pravi naslednje:

BDP ne meri zdravja naših otrok, kakovosti njihovega izobraževanja ali radosti njihovega igranja. Ne meri niti lepote naše poezije, trdnosti naših partnerskih zvez. Je indiferenten do urejenosti naših tovarn in varnosti naših ulic. Ne meri niti naše modrosti ali učenja, niti razumnosti ali poguma, niti sočutja ali pripadnosti naši deželi. Meri vse v malem, razen tistih stvari, zaradi katerih je vredno živeti. Lahko nam pove vse o naši državi, razen tistih stvari, zaradi katerih smo ponosni, da smo njen del (Robert Francis Kennedy).

Dejstvo, da bruto domači proizvod in gospodarska rast ne povesta kaj dosti o tem, kaj se dogaja z življenjem večine ljudi v družbi, torej kako dobro in pravično živijo, ali kako dobro deluje političnoekonomski sistem, je vedno bolj jasno tudi ljudem po svetu (Stiglitz, 2012, str. 24).²⁷ Bruto domači proizvod, ki dandanes v večini primerov predstavlja glavni ekonomski kazalec uspešnosti nacionalnega gospodarstva, zatorej ne predstavlja dobrega merila (Stiglitz, 2014, str. 388). Praktično nič ne pove o zadovoljstvu in kakovosti življenja posameznikov ali o razlikah med njimi. Tako imamo lahko v določenih državah visok BDP, a hkrati tudi veliko revščine in/ali velikih ekonomskih razlik med ljudmi. Podobno je tudi z Ginijevim koeficientom, s katerim se običajno meri stopnjo ekonomske neenakosti v določeni državi.²⁸

---

²⁶ Hkrati ne gre spregledati, da je vsak znanstveni pristop, ki se ukvarja z ekonomijo, vedno do določene mere odvisen od političnih ciljev, družbenih vrednot, norm, različnih filozofskih principov in njihovih frakcij (Kovač, 1987, str. 15). To seveda velja tudi za (neo)klasično ekonomsko miselnost, ki je prežeta z ideologijo (neo)liberalizma. Kot ugotavlja Piketty (2015, str. 50), se ekonomija enostavno ne more razvijati ločeno od drugih družbenih ved. Če si želi napredovati mora upoštevati in uporabljati tudi metode in postopke sociologov, zgodovinarjev in politologov.

²⁷ Več o tem povem v tretjem poglavju, kjer se ukvarjam z odzivom ljudi glede na trenutno stanje ekonomskih, političnih in socialnih razlik med ljudmi po (zahodnem) svetu.

²⁸ Ginijev koeficient (imenuje se po italijanskemu statistiku Corradu Giniju) namreč predstavlja statistično merilo, ki je definirano kot razmerje med nič in ena. Koeficient nič, v absolutnem smislu pomeni, da imajo vsi enake dohodke, koeficient ena pa, da samo ena oseba pobere vse prihodke. Omenjena skrajna primera sta sicer zgolj teoretična in v praksi neizvedljiva, pokazeta pa na bistvo merila, ki je v tem, da nam pove, kako (ne)enakomerno je razporejeno obstoječe bogastvo (George, 2014, str. 30–31). Torej, višji kot je koeficient, bolj je neenakomerna porazdelitev, nižji kot je koeficient, bolj enakomerna je porazdelitev. Problem Ginijevega koeficienta pa je, kot pravilno ugotavlja Thomas Piketty (2015), predvsem v tem, da celotno stvarnost neenakosti strni v en sintetični kazalnik, ki pa ni najbolj primeren in je dostikrat zavajajoč. Neenakosti na različnih hierarhičnih lestvicah (nižjo, srednjo, višjo), namreč strni v en sam kazalnik. Zaradi tega v tretjem poglavju uporabljam Pikettyjevo metodo, po kateri je potrebno dohodkovne in premoženjske neenakosti obravnavati ločeno in na podlagi različnih deležev skupin prebivalstva v smislu: vladajočega razreda (1 %), višjega razreda (10 %), srednjega razreda (40 %) in

2.2.2 O potrošnji

Ko govorimo o potrošnji, se je v izhodišču potrebno zavedati, da je le-ta do določene mere odvisna tudi od razdelitve bogastva, torej od zasnove političnoekonomske ureditve, državnooblastnih ukrepov ter pripadajočih ekonomskih in socialnih politik. Po drugi strani pa je od stopnje potrošnje »/v/ končni fazi odvisna tako uspešnost produkcije kot nenazadnje tudi gospodarska rast.« (Askenazy in drugi, 2012) Za vsako gospodarstvo je namreč značilno, še posebej to velja za kapitalistično, da je izdelke potrebno v končni fazi tudi prodati, drugače podjetniki in investitorji propadejo (Harari, 2014, str. 354). Poleg tega ne gre spregledati, da manjša poraba vpliva tudi na stopnjo produkcije, zaposlenosti in dohodkov državne oblasti preko davkov (še posebej davka na potrošnjo). Nobeno podjetje namreč ne bo proizvajalo izdelkov, ki jih ne bo uspelo prodati. V kolikor pride do takšnega scenarija, se ošibi delovanje gospodarstva. V večini primerov, kot ugotavlja Paul Krugman, le-to zapade v depresijo (Krugman, 2012, str. 28).

Stopnja porabe, ki sicer ni kolektivna, kot je to značilno za produkcijo, ampak individualna (Arendt, 1996, str. 125; Bauman, 1999, str. 30), je tako vedno do določene mere povezana z ekonomskimi in socialnimi razlikami med potrošniki. Porazdelitev in povečanje celotnega gospodarstva zato nista neodvisna drug od drugega (Giraud, 2006, str. 57). Kot ugotavlja Thomas Piketty (2015, str. 371), je povečanje (ekonomskih) neenakosti nedvomno prispevalo k oslabitvi ameriškega finančnega sistema leta 2008. Kriza je povzročila stagnacijo kupne moči nižjih in srednjih slojev. Omenjena predpostavka je na nek način povsem logična. V kolikor ima velika večina ljudi nizke dohodke, manjšina pa visoke, na trgu pa je vedno več najrazličnejših produktov, ki niso življenjskega pomena in niso namenjena le kupcem z visokimi dohodki (le-teh je premalo, saj ne bodo v enormnih količinah pokupili različnih produktov), produkti ostajajo na policah. S tem, ko ima veliko število ljudi majhne dohodke, ki morebiti niti ne zadoščajo niti za osnovno pokritje človeških potreb, pa v širšem smislu upade raven potrošnje, kar pa posledično vodi do krčenja produktivnosti v podjetjih, odpuščanja delovne sile, v najslabšem primeru pa celo do propada podjetja.

---

nižjega razreda (50 %). Z omenjenim pristopom namreč pridemo do povsem drugačnih rezultatov kot z Ginijevim koeficientom

Ko razpravljamo o potrošnji, zatorej menim, da so temeljna vprašanja, ki zaposlujejo politične ekonomiste kot predvsem makroekonomiste,²⁹ naslednja: Na kakšen način, ali s kakšnimi (političnimi) sredstvi/ukrepi, lahko ohranjamo primerno stopnjo potrošnje, da se izognemo vsesplošni nezadostni ravni povpraševanja, ki v večini primerov vodi do gospodarskih kriz, depresij in posledično do vsesplošnega siromašenja družbe? Je to mogoče zagotoviti s povečano fiskalno in finančno stimulacijo oziroma večjo javno porabo državnih organov, kot to zagovarjajo (neo)keynezijanci, tipa Paul Krugman (2012, str. 49) in Joseph Stiglitz, ali pa se moramo poslužiti drugačne, neoklasične/neoliberalne paradigme, tipa Friedrich Hayek (2012) in Milton Friedman (2011), ki se zavzemata za restriktivnost fiskalne in monetarne politike v smislu zmanjševanja javnih stroškov, inflacije, javnega dolga in javnih izdatkov – po domače za »zategovanje pasu«. Omenjeno vprašanje se zdi poleg vprašanja glede razdelitve v današnjem času še najbolj aktualno tako v akademskih kot realno političnih krogih. Na nek način lahko rečemo, da je predmet številnih političnih in ekonomskih nesoglasij.

2.2.3 O razdelitvi

Vprašanje (raz)delitve obstoječega ter na novo ustvarjenega bogastva³⁰ predstavlja eno izmed najpomembnejših vprašanj sodobnega časa. Praktično je v domeni politike in gospodarstva znanstveno pa v domeni (normativne) politične teorije in predvsem (normativne) politične ekonomije. Tako kot produkcija, potrošnja in menjava je namreč tudi razdelitev skupno ustvarjenega v obliki dohodkov odvisna oziroma pogojena od zasnove političnoekonomske ureditve in razumevanja pravičnosti – predvsem tu mislim na način in zasnovo produkcije. Kot pravi John Rawls (2011, str. 64): »Narava in vloga temeljne strukture pomembno vplivata na družbene in ekonomske neenakosti.« Zavedati se je namreč potrebno, da vsaka družbenopolitična in političnoekonomska ureditev ljudem vedno do določene mere opredeljuje

---

²⁹ Vprašanja glede potrošnje so primarno bolj v domeni makroekonomije, ki se poleg potrošnje ukvarja še z vprašanji glede uspešnosti gospodarstva, cenami, brezposelnostjo, stopnjo rasti, bruto domačim proizvodom, inflacijo in ostalimi agregatnimi spremembami znotraj obstoječe političnoekonomske ureditve. Makroekonomija se namreč neposredno ne ukvarja z normativnimi vprašanji glede pravičnosti političnoekonomske ureditve. Po drugi strani pa seveda ne gre spregledati, da je stopnja potrošnje v končni fazi tudi del predmeta in analize (normativne) politične ekonomije. Potrošnja je namreč, kot sem že omenil, vedno do določene povezana oziroma odvisna od načina produkcije, lastništva in razdelitve (dohodkov in premoženja). Na ta način potrošnjo obravnavam tudi v disertaciji. Zaradi tega se poglobljeno ne lotevam zgoraj izpostavljenih vprašanj.

³⁰ Ustvarjeno bogastvo/proizvod v osnovi delimo na dohodke iz dela in dohodke iz kapitala (Piketty, 2014).

koristi, bremena, pravice in dolžnosti. Podobno ugotavlja tudi Robin Hahnel, ki pravi, da način delovanja gospodarstva lahko ustvarja privilegirane in prikrajšane razrede ter tako vpliva na neenako porazdelitev bremen in koristi (Hahnel, 2014, str. 15). Še več, vprašanje porazdelitve in razlik v rezultatih, torej (re)distribucija (na novo) ustvarjenega bogastva močno vpliva tudi na samo uspešnost delovanja produkcije/proizvodnje in stopnjo potrošnje (Atkinson, 2015, str. 16). Prepričanje, da je vprašanje razdelitve industrijskega proizvoda med ljudmi, ki so sodelovali pri njegovem nastanku, izrednega pomena, je zagovarjal že David Ricardo, ki sicer velja za predstavnika klasične političnoekonomske miselnosti (Heinrich, 2013, str. 23). Po njegovem mnenju same količine proizvedenega bogastva, njegove rasti in učinkovitosti ne moremo povezati z nobenim občim zakonom, lahko pa si zamislimo zakon v zvezi z njegovo porazdelitvijo. Razmerje neenakosti je namreč edina merljiva realnost, saj je dovolj, da je bogastvo, ki ga v določenem trenutku poseduje en sam posameznik, vzeto kot merilo za bogastvo vseh drugih v istem trenutku. Ko govorimo o rasti, namreč govorimo o pojavu, ki ga ne moremo natančno izmeriti, ampak ga lahko poskušamo le napovedati. Vsi monetarni standardi in tudi zmožnosti glede učinkovitosti določene države se namreč s časom spreminjajo. Kakršnokoli prizadevanje po vzpostavitvi ekonomskega zakona glede rasti je zato brezplodno in utopično početje (Giraud, 2006, str. 11, 14–15). Na podlagi povedanega lahko rečemo, da sta temeljni političnoekonomski vprašanji glede ekonomskih neenakosti, naslednji: prvič, kaj storiti z velikimi in konstantno naraščajočimi dohodkovnimi in premoženjskimi neenakostmi, ki močno vplivajo tako na politične, socialne, pravne in kulturne razlike med ljudmi, kot tudi na samo delovanje politike in gospodarstva? In drugič, kako oziroma na kakšen način razdeliti skupno ustvarjeno premoženje znotraj različnih, različno uspešnih ekonomskih enot (podjetji) med vse tiste, ki so sodelovali pri njegovem nastanku? Omenjeni vprašanji se mi zdita še posebej pomembni v današnjem času velikih ekonomskih razlik, ki se jih podrobneje lotevam v naslednjem poglavju doktorske disertacije.

2.2.4 O menjavi

Pomembna faza, s katero se ukvarja (normativna) politična ekonomija, pa je tudi menjava, ki predstavlja vmesno fazo med produkcijo in porabo. Brez produkcije in potrošnje namreč ni menjave. Slednja je značilna zgolj za blagovno gospodarstvo, v katerem se razvija vse večja medsebojna povezanost in odvisnost posameznih ekonomskih enot, ki jih povezuje trg (Sfiligoj, 1985, str. 49–53). Ko govorimo o trgu, pa ne gre spregledati, da so načela tržne ureditve vse

prej kot enkrat in za vselej določena. Torej, vedno ostaja potreba, da trg vedno znova prediskutiramo in preučimo (Gamble, 2006, str. 115). Temeljna vprašanja, s katerimi se ukvarja (normativna) politična ekonomija glede trga, so tako po mojem mnenju, naslednja: Kako in na kakšen način (naj) trg deluje oziroma kdo (naj) ga regulira in če, do kakšne mere? Z besedami Josepha Stiglitz (2012, xiii): »Odločiti se moramo, kako upravljati s trgi?« Torej, je trg antihierarhičen in od človeka neodvisni mehanizem, ki ga ni potrebno regulirati, ampak s strani državnih organov zgolj zagotavljati, da nemoteno deluje sam od sebe na podlagi ponudbe in povpraševanja – torej, lahko v veliki meri nadomesti vsako drugo obliko družbene ali predvsem politične avtoritete, kot to trdijo (neo)liberalci tipa Milton Friedman (2011) in Friedrich Hayek (2012)? Je takšna miselnost napačna, saj svobodnega trga, kot si to predstavljajo (neo)liberalni teoretiki, sploh ni, kot to zagovarja Karl Polyani (2008)? Je zaradi tega trg potrebno vpeti v družbene in politične odnose, saj kot pravi Thomas Piketty, vsebuje tako sile konvergence, ki po eni strani zmanjšujejo razlike (npr. s širjenjem strokovne usposobljenosti in znanja), kot predvsem sile divergence, ki po drugi razlike povečujejo ter s tem ogrožajo sodobne (demokratične) družbe in vrednote politične pravičnosti (Piketty, 2015, str. 387–388, 739)? Na podlagi povedanega lahko rečemo, da je poleg vprašanj glede načina organiziranosti produkcije, lastništva nad produkcijskimi sredstvi, razdelitve bogastva in stopnje potrošnje eno izmed pomembnih vprašanj, s katerimi se ukvarja (normativna) politična ekonomija, tudi vprašanje glede načina (de)regulacije oziroma (ne)vpetosti trga v politične in družbene odnose. V disertaciji se do določene mere ukvarjam z vsemi izmed naštetih vprašanj – na ena odgovorim bolj poglobljeno na druga manj. V naslednjem poglavju se najprej lotim vprašanj glede političnih, socialnih in predvsem ekonomskih neenakosti v smislu trenutne razporeditve dohodka in premoženja med ljudmi po svetu in znotraj (bogatih) zahodnih držav. Ekonomske neenakosti namreč v disertaciji in tudi nasploh predstavljajo enega izmed največjih problemov sodobnih (neo)liberalno usmerjenih kapitalističnih družb.

3 O EKONOMSKIH NEENAKOSTIH

Velike ekonomske neenakosti³¹ predstavljajo glavni vir nepravilnosti v družbi (Atkinson, 2015, str. 14), temeljno oviro univerzalnemu človeškemu tovarištvu, sestrstvu in bratstvu (Wilkinson in Pickett, 2012, str. 54) ter enega izmed največjih problemov, s katerim se bo človeštvo moralo soočiti in ga razrešiti v tem stoletju (Bauman, 2013, str. 9; Stiglitz, 2014, str. 379). Enostavno ne moremo več čakati, se sprenevedati in ignorirati »ekscenčnih ravni ekonomskih neenakosti« (Atkinson, 2015, str. 9) ter njenih hudih političnih, socialnih in gospodarskih posledic (Stiglitz, 2012, str. 27). Vse od neenakostnega obrata leta 1980 (Atkinson, 2015, str. 3), ki je v veliki meri posledica vzpona in prevlade (neo)liberalne političnoekonomske doktrine,³² se namreč ekonomske razlike v dohodku in predvsem v premoženju med ljudmi skoraj da povsod po svetu,³³ nezadržno povečujejo z različno stopnjo hitrosti (Callinicos, 2004; Giraud, 2006;

---

³¹ Po Douglasu Fitzgeraldu Dowdu (2009) ekonomska neenakost predstavlja nadpomenko, ki vključuje tri ravni neenakosti: dohodkovno neenakost, premoženjsko neenakost in neenakost v potrošnji. Slednjo se ponekod uporablja kot sopomenko za dohodkovne neenakosti. Poleg tega, ko govorim o različnih oblikah ekonomskih neenakosti, ne gre spregledati, da le-te lahko preučujemo z različnih ravni: z vidika gospodinjstev ali posameznikov na globalni ravni, na ravni med različnimi deli sveta (regijami), na ravni med državami in na ravni znotraj posameznih držav (Dowd, 2009; Milanović, 2013). V disertaciji ekonomske neenakosti obravnavam nekoliko ožje, in sicer kot razlike v dohodkih in premoženju med posamezniki po svetu ter predvsem kot razlike v dohodku in premoženju med posamezniki znotraj bogatih (zahodnih) držav. Pri tem naj dodam, da se pri obravnavi neenakosti ne lotevam poglobljene empirične in statistične analize ali primerjave različnih ravni neenakosti. V disertaciji namreč neenakosti razumem zgolj kot velik izhodiščni problem sodobnega (zahodnega) sveta, ki napeljuje k temu, da ponovno premislimo temeljna političnoteoretična in političnoekonomska vprašanja glede pravičnosti političnoekonomskih ureditev.

³² Z izrazom doktrina mislim na koherentno povezan niz predlogov, ciljev in načel glede aktualnih družbenopolitičnih, političnoekonomskih in političnosocialnih problemov in izzivov. Pri različnih doktrinah gre tako v veliki meri za željo in poskus uveljavitve določene (etične) vsebine in različnih delov teorij na različnih družbenopolitičnih področjih v dejanska politična razmerja. Določena politična doktrina namreč vedno ponuja določene posplošitve glede narave možnih ali dejanskih političnih družb in njihove zaželenosti v smislu, da so načela, cilji in vsebine resnične ter tudi realno uresničljive (Crick, 1997, str. 72–73).

³³ Ko analiziramo in vrednotimo ekonomske neenakosti, je potrebno dodati, da se v zadnjih sto letih le-te močno povečujejo predvsem med ljudmi po svetu in predvsem med ljudmi znotraj (bogatih – zahodnih) držav. Kot ugotavlja Branko Milanović (2013), se znotraj globalne neenakosti ponovno krepi razredna neenakost v smislu velikih dohodkovnih razlik med ljudmi znotraj posameznih držav povsod po svetu. Izjema pri tem so, po ugotovitvah Anthonyja Atkinsona (2015), zgolj določene države v Latinski Ameriki. Po drugi strani pa se ekonomske razlike na globalni ravni med državami zaradi gospodarske rasti določenih držav, ki so bile v preteklih

Hessel, 2011; Harvey, 2012, Krugman, 2012; Stiglitz, 2012; Wilkinson in Pickett, 2012; Bauman, 2013; Rosanvallon, 2013; Atkinson, 2015; Piketty, 2015; Milanović, 2016; Zucman, 2016; World Inequality Database, 2018; Schreiner, 2019). Še posebej je omenjeni trend značilen za tehnološko in gospodarsko visoko razviti zahodni svet (predvsem Združene države Amerike, Veliko Britanijo in Kanado), postkomunistični svet (Rusijo), Kitajsko (Therborn, 2017, str. 74) in Indijo.³⁴ Izjema pri tem ni niti (zahodna) Evropa, ki je v obdobju po drugi svetovi vojni veljala za egalitarno usmerjeno družbo, temelječo na razsvetljenjskih idealih svobode, enakosti in bratstva (solidarnosti).³⁵ Tudi na stari celini so razlike v dohodku in premoženju med ljudmi veliko večje, poleg tega pa tudi naraščajo veliko hitreje kot pred letom 1980 (World Inequality Database, 2018, str. 9). Še posebej je to razvidno v obdobju po zadnji gospodarski krizi iz leta 2008, ki je odstrla realnost, da se je tudi v Evropi neenakost povečala mnogo bolj, kot se je sprva zdelo. Realni dohodki velikega dela prebivalstva so namreč po eni strani stagnirali ali se zmanjšali, po drugi pa so dohodki ljudi na vrhu premoženjske lestvice ostali nespremenjeni ali pa se močno povečali (Milanović, 2013). Vse to dokazujejo tudi številne empirične raziskave in podatki, ki jih na kratko obravnavam v nadaljevanju.

---

obdobjih v zatonu, zmanjšujejo (Milanović, 2013; Atkinson, 2015, str. 42; World Inequality Database, 2018, str. 11). Po Pierru Noelu Giraudu (2006, str. 9), gre predvsem za t. i. nove industrializirane države (Koreja, Tajvan, Singapur), tehnološko razvite države z nizkimi mezdami (Kitajska, Indija, nekdanja Sovjetska zveza in države evropskega vzhoda) ter veliko večino ostalih držav v Aziji, ki vedno hitreje dohitevajo bogatejše (zahodne) države. Enako ugotavlja tudi Branko Milanović (2013), ki pravi, da se globalne neenakosti v smislu ekonomskih razlik med državami zmanjšujejo, predvsem zaradi gospodarskega vzpona (rasti) Kitajske, Indije, Brazilije in Indonezije, ki vedno bolj dohitevajo »razvitejši in bogatejši« zahodni svet.

³⁴ V disertaciji se osredotočam predvsem na obravnavo zahodnega (»bogatega«) sveta.

³⁵ V obdobju po drugi svetovni vojni se je na evropskih tleh, natančneje v zahodni Evropi izoblikovala političnoekonomska ureditev (t. i. kapitalizem blaginje), za katero je bila značilna visoka gospodarska rast, zmanjšanje neenakosti (tudi zaradi same vojne, kot to ugotavlja Piketty) ter vpeljava socialnih in ekonomskih politik ter storitev socialne države (Milanović, 2013), ki je omogočila izboljšanje življenjskega standarda za vse ljudi. Več o razvoju in vsebini kapitalizma blaginje povem v sedmem poglavju.

3.1 Ekonomske neenakosti v številkah

3.1.1 Dohodkovne neenakosti

Glede na globalno raziskavo dohodkovnih neenakosti Branka Milanovića je na začetku 21. stoletja najbogatejših 5 odstotkov ljudi na svetu prejelo eno tretjino vsega svetovnega dohodka oziroma toliko, kot ga je skupaj prejelo najrevnejših 80 odstotkov svetovnega prebivalstva (Milanović, 2005). Poleg tega je od leta 1980 do 2016 1 odstotek najbogatejših ljudi na svetu prejel dvakrat toliko rasti od skupno ustvarjenega (cca. 27 odstotkov), kot skupno 50 odstotkov spodnjega dela prebivalstva. Pri tem ne gre spregledati, da so v omenjenem obdobju dohodki srednjemu sloju (natančneje, ljudem med enim in petdesetimi odstotki), v večini primerov stagnirali (World Inequality Database, 2018, str. 11, 13, 46). Še več, v letu 2017 je 1 odstotek posameznikov pri vrhu dohodkovne piramide prejel vrtočlavih 82 odstotkov svetovne rasti, medtem ko spodnja polovica človeštva (3,8 milijarde ljudi), ni bila deležna nobenega omembe vrednega povečanja (Oxfam International, 2018, str. 10). Da so razlike v dohodkih med ljudmi po svetu zares izjemno velike, dokazujeta tudi empirični raziskavi *Ameriške federacije dela in kongresa industrijskih organizacij* ter *Statiste*, ki sta se ukvarjali s preučevanjem razmerji razlik v višini plač med izvršilnimi direktorji (CEO) in povprečnim plačilom delavca po svetu. V Združenih državah Amerike je bilo omenjeno razmerje leta 2014 nekje med 354/361 : 1, v Švici 148 : 1, v Nemčiji 147 : 1, v Franciji 104 : 1, v Združenem Kraljestvu 84 : 1, v Avstraliji pa 93 : 1. Najmanjše razlike so ugotovili na Poljskem (28 : 1), v Avstriji (36 : 1), na Danskem (48 : 1), na Norveškem (58 : 1) in na Japonskem (67 : 1). V ZDA je tako za vsak izplačan delavčev dolar direktor podjetja v povprečju prejel od 354 do 361 dolarjev (Statista, 2014; AFL-CIO, 2017). Nič presenetljivega bi lahko rekli, ko pa je že leta 2006 petindvajset najbolje plačanih upraviteljev hedge skladov zaslužilo trikrat toliko, kot je skupaj zaslužilo 80.000 učiteljev v New Yorku (Krugman, 2012, str. 64). Vse od let 1970–1980 se je delež plač, zaposlenih v narodnem dohodku, ki niso lastniki ali vodilni v podjetjih, v večini vsega sveta občutno zmanjšal (Schreiner, 2019, str. 20).

V Združenih državah Amerike, ki velja za najbolj neenako družbo v razvitem delu sveta (George, 2014, str. 32) je med leti 2010 in 2013 1 odstotek najbolje plačanih posameznikov prejel približno 20 odstotkov narodnega dohodka (Atkinson, 2015, str. 19), 10 odstotkov najbolje plačanih posameznikov pa 50 odstotkov (Rosanvallon, 2013, str. 2). Leta 2016 je bilo stanje še slabše. 10 odstotkov najbolje plačanih ljudi je prejelo 55 odstotkov narodnega

dohodka,³⁶ medtem ko se je od leta 1980 do leta 2016 spodnjemu delu 50 odstotkov ljudi, dohodek zmanjšal iz 20 na 13 odstotkov narodnega dohodka (World Inequality Database, 2018, str. 9–10). Poleg tega se je v obdobju med leti 1977 in 2007 najbogatejši 1 odstotek ljudi polastil 60 odstotkov gospodarske rasti, 10 odstotkov najbogatejših jo je prejelo tri četrtine, medtem ko se je ostalim 90. odstotkom ljudi rast povprečnega dohodka skrčila na manj kot 0,5 odstotka na leto.³⁷ Ko govorimo o dohodkovnih razlikah v Združenih državah Amerike, pa je potrebno dodati, da le-te niso tako velike samo zaradi razlik v plačah, ampak tudi zaradi dohodkov, ki izvirajo iz na novo nakopičenega ali podedovanega premoženja iz preteklosti. Kot ugotavlja Thomas Piketty, je tretjina rasti dohodkovne neenakosti posledica velikih neenakosti v dohodkih, ki izvirajo iz (podedovanega) kapitala (Piketty, 2015, str. 371, 375, 376).³⁸

V Evropi je stanje glede razlik v dohodkih med posamezniki napram Združenim državam Amerike sicer občutno manjše, vendar razlike kljub temu niso zanemarljive. Poleg tega tudi konstantno naraščajo. Leta 2016 je tako v Evropi najbogatejši 1 odstotek ljudi prejel 12 odstotkov nacionalnega dohodka, 10 odstotkov najbolj plačanih ljudi pa približno 37 odstotkov (World Inequality Database, 2018, str. 9). Največjo podobnost z Združenimi državami Amerike gre na evropskih tleh zaslediti predvsem v Veliki Britaniji (Atkinson, 2015, str. 20; Piketty, 2015, str. 405), kjer je v prvem desetletju 21. stoletja vrhnjih 10 odstotkov ljudi prejelo več kot 40 odstotkov narodnega dohodka (Piketty, 2015, str. 405). Poleg tega se je od leta 1982 do 2013 delež enemu odstotku tistih, ki zaslužijo največ, povzpел iz 6,5 odstotka na 13 odstotkov nacionalnega dohodka, medtem ko so predsedniki uprav podjetij iz t. i. Indeksa FTSE 100³⁹ prejeli kar 133-kratnik povprečne plače. Za primerjavo, leta 1980 so prejeli »le« 20-kratnik (Bauman, 2013, str. 18). V Franciji je napram Veliki Britaniji v prvem desetletju 21. stoletja najbogatejših 10 odstotkov ljudi prejelo približno 35 odstotkov narodnega dohodka (Piketty, 2015, str. 405). Hkrati se je med leti 1998 in 2006 povprečni dohodek enemu odstotku največjih zaslužkarjev povečal za 14 odstotkov, medtem ko se je 0,01 odstotku tistim pri vrhu dohodkovne piramide dohodek povečal za skoraj 100 odstotkov. Po drugi strani se je v istem

---

³⁶ Če se bo takšen trend rasti glede razlik v dohodku nadaljeval, lahko po ocenah Thomasa Pikettyja pričakujemo, da bo leta 2030 delež vrhnjega decila presegel 60 odstotkov narodnega dohodka (Piketty, 2015, str. 367).

³⁷ Poleg tega, ker gospodarska rast ni bila izjemno visoka, ampak celo šibkejša kot desetletja poprej, so nizke in srednje plače skoraj da popolnoma stagnirale (Piketty, 2015).

³⁸ Dohodki iz kapitala so pomemben vir dohodkovne neenakosti (Piketty, 2015, str. 375–376).

³⁹ Indeks FTSE 100 je delniški indeks, ki zajema 100 največjih podjetij, ki kotirajo na londonski borzi z najvišjo tržno kapitalizacijo in predstavljajo tudi največji delež (več kot 80 odstotkov) celotne kapitalizacije na omenjeni borzi.

obdobju spodnjemu delu 90 odstotkov ljudi dohodek zvišal zgolj za 4 odstotke brez upoštevanja inflacije (Rosanvallon, 2013, str. 2). V Nemčiji je delež najbogatejših 10 odstotkov leta 1968 znašal 30,5 odstotkov, leta 2007 pa že preko 38 odstotkov. Tudi v Avstriji se je za 20 odstotkov največjih zaslužkarjev delež v narodnem dohodku iz leta 1976, ki je znašal 40,2 odstotka, leta 2010 dvignil na 47,4 odstotkov (Schreiner, 2019, str. 21). Na podlagi prikazanih podatkov lahko rečemo, da v dohodkovnih razlikah v zahodnem delu sveta prednjačijo predvsem Američani, počasi pa jim sledi tudi Evropa, predvsem so v ospredju Velika Britanija, Francija in Nemčija. Hkrati ne gre spregledati, da se dohodkovne neenakosti povečujejo tudi v številnih drugih zahodnih državah, ki jih nisem omenil. Mislim predvsem na veliko večino držav znotraj Evropske unije, na Kanado, Avstralijo in Novo Zelandijo (Schreiner, 2019, str. 21).

3.1.2 Premoženske neenakosti

Poleg velikih razlik v dohodkih med ljudmi po svetu pa ne gre spregledati, da so na začetku 21. stoletja še večje razlike v bogastvu med njimi (Rosanvallon, 2013, str. 2; Piketty, 2015, str. 245). Po ugotovitvah Thomasa Pikettyja so neenakosti v svetovni razporeditvi premoženja v drugem desetletju 21. stoletja primerljive z obdobjem v Evropi med leti 1900 in 1910.⁴⁰ Najpremožnejših 0,1 odstotka ljudi ima v današnjem času v lasti približno 20 odstotkov vsega globalnega premoženja, najpremožnejši 1 odstotek okoli 50 odstotkov, najpremožnejših 10 odstotkov pa okoli 80 do 90 odstotkov. Po drugi strani ima spodnja polovica 50. odstotkov ljudi v lasti manj kot 5 odstotkov svetovnega premoženja (Piketty, 2015, str. 552). Podobno v svojem poročilu ugotavljajo tudi Združeni narodi. Leta 2012 je 1 odstotek najbogatejših ljudi posedoval že več kot 46 odstotkov vsega svetovnega bogastva ob dejstvu, da samo v razvitih zahodnih državah več kot 300 milijonov ljudi živi v revščini (Human Development Report, 2016, str. 30–31), količina bogastva pa se vse od druge svetovne vojne konstantno povečuje (Hessel, 2011, str. 25) in je na takšni ravni kot še nikoli prej v človeški zgodovini (Wilkinson in Pickett, 2012, str. 3; Schreiner, 2019, str. 107). Na začetku 21. stoletja najrevnejša polovica svetovne populacije tako ne poseduje niti toliko kot avtobus super bogatašev (Oxfam International, 2015–2016, str. 82). Nekateri izmed njih so tako bogati kot celotne države (Piketty, 2014, str. 593). Za nameček se je v desetih letih od zadnje velike finančne krize leta 2008 število milijarderjev celo podvojilo (Oxfam International, 2019, str. 10). Leta 2018 je namreč imelo, glede na najnovejšo raziskavo organizacije Oxfam, 26 najbogatejših ljudi na svetu, toliko

---

⁴⁰ Za omenjeno obdobje so bile v Evropi značilne izjemno velike razlike v posedovanju bogastva med ljudmi.

premoženja kot skupaj spodnja polovica (3,8 milijarde) prebivalstva našega planeta. Za nameček se je v zadnjem letu bogastvo vseh milijarderjev povečalo še za 900 milijard ali za 2,5 milijarde na dan, medtem ko se je bogastvo najrevnejše polovice človeštva (3,8 milijarde ljudi) zmanjšalo za 11 odstotkov (Oxfam International, 2019, str. 28).

V Evropi je na začetku drugega desetletja 21. stoletja, še zlasti v Nemčiji, Združenem kraljestvu, Franciji in Italiji, delež zgornjih 10 odstotkov najbogatejših ljudi posedoval približno 60 odstotkov narodnega premoženja, medtem ko najrevnejša polovica ljudi ni imela skoraj ničesar – večinoma manj kot 5 odstotkov narodnega premoženja. V ZDA je stanje še slabše. Vrhnji 1 odstotek najbogatejših je posedoval izjemnih 72 odstotkov vsega premoženja, najrevnejših 50 odstotkov ljudi pa zgolj 2 odstotka (Piketty, 2015, str. 322–323, 437). Na podlagi prikazanih podatkov glede dohodkovnih in premoženjskih razlik med ljudmi po (zahodnem) svetu lahko zatrdimo, da živimo v svetu izjemnih ekonomskih razlik in hitre koncentracije bogastva v rokah peščice ljudi, ki tam tudi ostaja (Harvey, 2011; Zucman, 2016). Bogatejši postajajo še bogatejši, revni postajajo vse revnejši in številčnejši, srednji sloj pa praktično izginja (Stiglitz, 2012, str. 7, 18; 2014, str. 6). Gospodarske in finančne koristi od skupno ustvarjenega bogastva tako v veliki meri pripadajo lastnikom in vodilnim posameznikom (menedžerjem, članom uprave itn.) v podjetjih, bankah, zavarovalnicah, skladih, multikorporacijah,⁴¹ športu itn., medtem ko premoženje in dohodki velike večine ostalega delovnega prebivalstva stagnirajo ali minimalno rastejo. Stopnje povišanja plač za tiste pri vrhu dohodkovne lestvice so tako veliko višje od stopenj (višanja) plač tistih na dnu ali v sredini.⁴²

Poleg velikih razlik v dohodku in premoženju pa ne gre spregledati, da se je po letu 1980 v večjem delu Evrope in ostalega zahodnega sveta močno povečalo še število ljudi, ki prejemajo

---

⁴¹ Jeremy Rifkin v svoji knjigi *Konec dela* (2007, str. 363) ugotavlja, da si nadnacionalna podjetja vse bolj prilaščajo vlogo in delovanje državne oblasti v smislu izvajanja nadzora nad trgi, delavskimi fondi in svetovnimi viri. Poleg tega, podobno ugotavlja kot Thomas Piketty, in sicer, da samo premoženje največjih svetovnih korporacij velikokrat presega bruto nacionalne proizvode številnih držav. Multinacionalna podjetja so tako nesramno bogata, s tem pa predstavljajo tudi velik problem za pravično delovanje v sodobnem svetu.

⁴² Poleg tega ne gre spregledati temeljne ugotovitve Thomasa Pikettyja, ki pravi, da se moramo bati predvsem tega, da stopnja kapitalskega donosa ne bo trajno in močno presegala stopnjo gospodarske rasti (kar se je dogajalo vse do 19. stoletja in nam grozi tudi danes), torej, da se podedovano ali na novo nakopičeno premoženje ne bo rekapitaliziralo hitreje od rasti dohodkov in proizvodov. Slednje namreč vodi v stanje hude divergence oziroma skrajno visokih ravni neenakosti med ljudmi (Piketty, 2014, str. 43–44, 544).

minimalno plačo in število posameznikov ter družin, ki živijo pod pragom revščine (Rosanvallon, 2013, str. 2). Kot ugotavlja Anthony Atkinson, je v Evropski uniji praktično reven že vsak četrti državljani (Atkinson, 2015, str. 25). Za nameček se v zahodnem delu sveta soočamo še s problemom množične brezposelnosti (Krugman, 2012, str. 163). Z besedami Johna Maynarda Keynesa iz leta 1936 lahko zopet rečemo, da sta največji pomanjkljivosti naše zahodne družbe, poleg revščine, »/k/i je značilna predvsem za države z velikimi dohodkovnimi razlikami« (Atkinson, 2015, str. 25), predvsem njena nezmožnost zagotavljanja polne zaposlenosti ter arbitrarna in neenakomerna porazdelitev bogastva in dohodkov (Keynes, 2006, str. 377). Temeljna hiba sodobnega (neo)liberalnega kapitalizma je tako predvsem v tem, da po eni strani producira izjemno majhno število bogatih po drugi pa vedno večje število revežev, ljudi z nizkimi dohodki in majhnim premoženjem.

3.2 Razsežnosti ekonomskih neenakosti

Ko govorimo o velikih dohodkovnih in premoženjskih razlikah med ljudmi po (zahodnem) svetu, pa se je potrebno zavedati, da imajo le-te veliko širše, kot zgolj moralne (Dalajlama, 2012, str. 24), etične in materialne razsežnosti oziroma posledice (Stiglitz, 2012, str. 25; 2014, str. 379). Odražajo se namreč v različnih sferah družbenega delovanja (Atkinson, 2015, str. 2) in predstavljajo njihovo jedro oziroma ogrodje (Wilkinson in Pickett, 2012, str. 29). Mislim predvsem na politične, socialne (družbene), gospodarske in tudi kulturne razlike med ljudmi. V socialnem in kulturnem smislu se velike ekonomske neenakosti odražajo predvsem v neenakih izhodiščnih možnostih za vse. V praksi se to kaže predvsem v vedno večjem socialnem razslojevanju, nestanovitnih identitetah, pomanjkanju socialne kohezije (slabi življenjski skupnosti in zmanjševanju zaupanja med ljudmi), zvišani stopnji kriminala in nasilja, večjem uživanju drog in alkohola, prezgodnjih mladostniških nosečnostih, višji stopnji samomorov, slabih prehranjevalnih navadah (prekomerni teži), nižji življenjski dobi, slabi izobrazbi, slabem zdravju, duševnih boleznih, konfliktih, ločitvah in revščini (Fosu, 2010; Wilkinson in Pickett, 2012; Krugman; 2012; Bauman, 2013; George; 2014; Stiglitz, 2014). Upad enakih možnosti gre tako z roko v roki z naraščajočimi dohodkovnimi in premoženjskimi neenakostmi (Stiglitz, 2014). Tisti posamezniki torej, ki imajo več finančnih in materialnih sredstev si poleg boljšega materialnega in družbenega standarda lahko privoščijo tudi bolj obsežne in kakovostne zasebne socialne, izobraževalne, zdravstvene ter mnoge druge storitve in dejavnosti. Pri tem ne gre spregledati na to, kar opozarja John Rawls, in sicer, da družbene in ekonomske neenakosti

močno vplivajo tudi na samodojemanje ljudi, predvsem tistih z nižjimi dohodki in premoženjem. Slednji se namreč nemalokrat počutijo manjvredne, kar pa po eni strani lahko vodi do ponižnosti, po drugi pa do nadvladovanja oziroma gospostva (Rawls, 2011, str. 171).

V gospodarskem smislu pa velike ekonomske neenakosti vplivajo predvsem na večjo gospodarsko nestabilnost, manjšo produktivnost, manjšo učinkovitost, manjšo stopnjo gospodarske rasti in v končni fazi tudi na manjšo stopnjo povpraševanja oziroma potrošnje (Ortiz in Cummins, 2011, str. 33; Stiglitz, 2012, str. xiii, 83, 154; Wilkinson in Pickett, 2012, str. 5). Vse to pa vpliva tudi na manjši obseg finančnih sredstev, s katerimi razpolaga državna oblast (velikokrat se ustvarjajo javni primanjkljaji), kar se posledično odraža v zadolževanju ali pa predvsem v manjših naložbah v javno izobraževanje, šolstvo, infrastrukturo, zdravstvo, itn. Vse omenjeno pa še dodatno vpliva na slabšo kakovost življenja velike večine ljudi oziroma na še večje razlike med njimi. Veliko povečanje dohodkovne in premoženjske neenakosti med ljudmi ima tako precej negativen vpliv na gospodarsko rast in ne pozitivnega, kot to zagovarja večina neoklasičnih ekonomistov in (neo)liberalcev (Leonel Muinelo-Gallo in Oriol Roca-Sagales, 2011, str. 91). Poleg tega, v kolikor so ljudje revni, nezaposleni, izkoriščani, v slabih delovnih okoljih, neizobraženi in slabega zdravja, nimajo niti pravega razloga, motivacije (želje) in možnosti, da bi s svojim znanjem, veščinami in sposobnostmi prispevali k (ekonomskemu) uspehu posamezne družbe/države. Veliko bolj so odvisni od socialne pomoči, dovzetni za brezdelje in kriminalna dejanja. Vse to pa posledično vpliva tudi na slabše delovanje, blaginjo oziroma kakovost življenja družbe kot celote. V družbi z veliko kriminala in revščine se verjetno ne počutimo najboljše in najbolj varno, pa naj bomo bogati ali revni, mar ne?

Poleg negativnega vpliva na uspešnost in pravičnost delovanja gospodarstva ter negativnega vpliva na socialne in kulturne razlike med ljudmi pa ne gre spregledati, da se vpliv velikih dohodkovnih in premoženjskih neenakosti odraža tudi na političnem, natančneje državnem oblastnem področju. Kot pravi Joseph Stiglitz, se velike ekonomske neenakosti hitro pretvorijo v politične, politične neenakosti pa zopet nazaj v ekonomske in tako se vrtimo v začaranem krogu (Stiglitz, 2014, str. 389). Ko govorim o vplivu ekonomskih neenakosti na političnem področju, tako mislim predvsem na:

- način, uspešnost in samo pravičnost delovanja političnega sistema, parlamenta, državne birokracije, vlad in glavnih političnih akterjev, ki so se primorani do določene mere podrežati interesu močnih kapitalistov in samemu kapitalističnemu načinu delovanja,

- veliko koncentracijo politične moči v rokah majhnega števila ljudi, ki vplivajo na delovanje politike,
- posledice, ki se kažejo v vedno večji odtujenosti in razočaranosti ljudi nad politiko, gospodarstvom in družbo nasplošno.

Z besedami Fredericka Solta bi lahko rekli, da sta učinkovitost in delovanje liberalne demokracije odvisni od razporeditve ekonomskih resursov (Solt, 2008, str. 50). Zavedati se je namreč potrebno, kot so že pred časom ugotovili Charles Lindblom, Claus Offe in Ernst Bloch, da imajo tisti posamezniki, ki so lastniki in/ali kontrolirajo proizvodni proces privilegiran položaj glede dostopa do glavnih političnih akterjev in političnih odločevalcev (Lindblom, 1977; Offe, 1984; Bloch, 1988). Na podlagi ekonomske moči in poznanstev imajo veliko večje možnosti vplivanja na delovanje in vsebino politik(e) ter posledično zakonodajo, ki je v večini primerov v prid le njihovim interesom in ne interesom družbe kot celote (Stiglitz, 2012, str. 83).⁴³ Vpliv ekonomsko najmočnejših se na političnem prizorišču največkrat odraža predvsem v:

- zmanjševanju davčnih obveznosti za premožne,⁴⁴ velika podjetja in multikorporacije,
- ohlapni zakonodaji in težnjah po deregulaciji,
- zmanjševanju obsega in privatizaciji zdravstvenih, izobraževalnih in socialnih dejavnosti ter storitev, ki zasebnikom lahko prinesejo (dodaten) dobiček,
- krčenju obsega stvarnega uživanja socialnih, političnih in predvsem ekonomskih pravic z utemeljitvijo, da le-te onemogočajo višjo rast, učinkovitost, konkurenčnost ali celo zmanjšujejo dohodke zaposlenim,
- (so)financiranju in finančnemu reševanju zasebnega bančnega in gospodarskega sektorja z javnimi sredstvi (npr. financiranje bančnih primanjkljajev in izgub, dokapitalizacije, subvencije, finančne pomoči gospodarstvu itn.),

---

⁴³ Omenjeno dokazuje tudi raziskava, v katero je bilo vključenih 22 držav, med njimi tudi Slovenija. Tisti posamezniki torej, ki so bolj premožni, imajo potencialno veliko večje možnosti in moč vplivanja na vsebino lokalnih, nacionalnih in nadnacionalnih politik (Solt, 2004, str. 2).

⁴⁴ Glede na poročilo organizacije Oxfam se je v bogatih državah povprečna najvišja stopnja dohodnine zmanjšala z 62 odstotkov leta 1970 na 38 odstotkov leta 2013. Poleg tega npr. v Združenem kraljestvu najrevnejših 10 odstotkov ljudi plačuje višji delež davka od svojega dohodka kot najbogatejših 10 odstotkov ljudi (Oxfam International, 2019, str. 13).

- pritiskih na politiko po ustvarjanju ugodnega podjetniškega in finančnega okolja s čim manjšimi zakonskimi omejitvami in stroški napram državi, lokalnim skupnostim, delu in okolju,
- zavarovanju neomejene zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi, naravnimi viri in patenti,
- manjšanju moči delavskih sindikatov in civilnodružbenih organizacij (javnega pomena),
- upadu vladavine prava itn.

Ko govorimo o vplivu denarja na politiko in nasplošno javno življenje, tako enostavno ne moremo spregledati, da premožni ljudje na podlagi velikih finančnih sredstev, z lastništvom nad produkcijo (tudi medijev, ki imajo veliko moč v družbi) ter do določene mere tudi nad možnostjo določanja višine dohodkov (kar jih v določenih državah omejuje, so le zakonsko določene minimalne plače), posedujejo takšno ekonomsko in tudi širšo moč,⁴⁵ da lahko veliko lažje vplivajo na politične odločevalce. Kot ugotavlja Wolfgang Merkel, se lahko koncentracija zasebnega kapitala intenzivira tako močno, da ima fundamentalni vpliv na politične odločitve (Merkel, 2014, str. 114). Z besedami Johna Rawlsa (2011, str. 171), »/t/a sposobnost nekaterim, zahvaljujoč njihovem nadzoru nad državnim aparatom, omogoča udeležiti sistem prava in lastnine, ki ščiti njihov dominanten položaj v ekonomiji kot celoti. V kolikor je ta dominanca dojeta kot nekaj slabega, kot da zaradi nje ljudje živijo slabše, kot bi sicer, imamo spet opraviti

---

⁴⁵ Ko govorimo o ekonomski moči, le-ta v osnovi bazira na lastništvu (zemlje, produkcijskih sredstev, kapitala), kontroli proizvodnega bogastva, kontroli sredstev nad proizvodnjo (Horvat, 1984, str. 62) in na lastništvu organizirane inteligence oziroma t. i. tehnostrukturi – možganih podjetja, ki jo sestavljajo različni specializirani in znanstveni talenti (Galbraith, 1970, str. 61). Pri tem ne gre spregledati, da veliko podjetje ali multinacionalka lahko poseduje več kot le omenjeno moč. Po Steinerju in Steinerju, govorimo o šestih oblikah moči. Prva oblika je, kot že rečeno, »ozka« ekonomska moč, ki predstavlja zmožnost lastnikov, da vplivajo na dogajanje v družbi in na (zaposlene) ljudi na podlagi kontrole nad ekonomskimi resursi oziroma lastnino. Sem se uvršča tudi zmožnost vplivanja na cene, kvaliteto izdelkov in distribucijo dobrin ter resursov. Druga oblika moči je družbena in kulturna moč, ki predstavlja zmožnost vplivanja na vrednote zaposlenih, družbeno dogajanje in celo na sam državni sistem. Podjetja imajo namreč, prav tako kot državna oblast (s svojo ideološko močjo), možnost vplivati na delovanje družine, vrednote, običaje, navade in končno na samo oblikovanje identitete. Tretja oblika moči se izraža v odnosu do posameznikov v družbi, ki zasedajo različne vloge in položaje v hierarhiji struktur. Posamezniki so namreč lahko tako zaposleni, kot dobavitelji ali delničarji, na katere značaj vpliva podjetje. Četrta moč je tehnološka moč. Z njo podjetja vplivajo na zaupanje, odnos, značilnosti in posledice do neke tehnologije. Peta moč je ekološka moč, s katero podjetje vpliva na okolje oziroma na odnos do vode, zraka in same uporabe ali izrabe naravnih resursov. Šesta, in s tem zadnja, pa je politična moč, s katero močni gospodarstveniki ali korporacije lahko vplivajo na vsebino zakonodaje, politik in zasnovo političnoekonomske ureditve (Steiner in Steiner, 1991, str. 54).

z učinki ekonomske in družbene neenakosti.« Dejstvo, da je vpliv finančno najmočnejših na politiko v današnjem svetu zares velik in dejanski, dokazujejo tudi številne prikrite ali odkrite finančne donacije političnim strankam, o katerih lahko preko medijev in najrazličnejših poročil pogostokrat slišimo, še posebej v času pred volitvami, ko politične stranke potrebujejo finančna sredstva za izvedbo svojih političnih kampanj. Kot ugotavlja Patrick Schreiner, enostavno ne moremo tajiti, da so določene interesne skupine več desetletij finančno spodbujale obstoječe (neo)liberalne politike, ki koristijo zelo redkim in omogočajo gospodstvo nad mnogimi (Schreiner, 2019, str. 110). Kratka analiza kampanj v Združenih državah Amerike, ki jo je opravila Susan George, dokazuje našo zaskrbljenost in skepso. Pravi namreč naslednje:

V ameriškem kontekstu je že sama misel na to, da bi bile predvolilne kampanje vseh strank enakopravno financirane iz javnih sredstev, tako brezumna, da meji na norost. Politiki bodo torej še naprej odvisni od korporacijskih daril, zlasti še iz finančne industrije in od bogatih posameznikov, ki so praviloma tudi uspešni finančni investitorji. Brez naklonjenosti najmočnejših sponzorjev ne more biti nihče izvoljen in politiki se tega dobro zavedajo. Odkar pa je ameriško vrhovno sodišče presodilo v odmevnem primeru »Citizens United«, je postala politika v celoti še veliko bolj odvisna od donacij finančne industrije in korporacij. Razsodba, ki je bila objavljena januarja 2010, prvič korporacijam omogoča, da za predvolilne kampanje in politično oglaševanje namenjajo neomejene vsote denarja. Sodišče je presodilo, da je treba korporacije jemati kot fizične osebe, zato tudi zanje velja prvi amandma, ki zagotavlja svobodo izražanja. Ker se večina Američanov o svojem glasovanju odloča ob gledanju televizije, bodo korporacije z neomejenim financiranjem političnega oglaševanja svojih politikov (predvsem pa blatenja nasprotnikov) še bolj kot doslej odločale o zmagovalcih (George, 2014, str. 142).

Hkrati ne gre spregledati tudi tega, da v kolikor interesnim skupinam (t. i. ekonomski eliti) s pritiski in ekonomsko močjo ne uspe doseči svojih interesov in ciljev, se lahko le-ti v končni fazi tudi sami veliko lažje politično angažirajo,⁴⁶ ali pa prikrito (so)financirajo novonastale politične akterje/stranke – pojav t. i. »vrtljivih vrat«⁴⁷ v današnjem času ni nič neobičajnega ali novega. Še več, močni gospodarstveniki lahko vladam, v kolikor ne upoštevajo njihovih interesov in prioritet, in to se ne dogaja prav poredko, zagrozijo z umikom proizvodnje iz okvirov nacionalnega nadzora (kar za državo pomeni manj davčnih prihodkov), prodajo podjetij tujim močnejšim korporacijam (s tem se dobički večinoma kanalizirajo v državo izvora poleg tega, da država izgublja »ekonomsko« moč in na nek način tudi ekonomski »nadzor«), ter odpuščanjem delovne sile (s tem ima država večji finančni in predvsem socialni problem). Na podlagi povedanega lahko, glede današnjega vpliva kapitala na politiko, z besedami

---

⁴⁶ Finančna sredstva bogatim ljudem omogočajo veliko izhodiščno prednost napram ostalim političnim »konkurentom«.

⁴⁷ Pojav »vrtljivih vrat« (angl. revolving doors) pomeni pojav prehajanja oseb med položaji na istem področju iz zasebnega v javni sektor ali obratno (Transparency International Slovenia, 2019).

Stephena Hessla, rečemo, da moč denarja še nikoli ni bila tako predrzna, velika, vase zazrta, poleg tega pa še nikdar ni imela toliko služabnikov, ki segajo v najvišje sfere države (Hessel, 2011, str. 25).

S takšnim načinom delovanja na državno oblastnem nivoju, ki je že zaradi strukture in načina delovanja znotraj obstoječe političnoekonomske ureditve močno prepleten in odvisen od kapitala, pa zanimanje poštenih, izobraženih, sposobnih in strokovno podkovanih ljudi za politiko, ter predvsem pravičnost, kot najpomembnejša družbeno-politična vrednota, postaneta odvečna in moteča dejavnika. Kot je že ugotovil Aristotel, je namreč, ko govorimo o pravičnosti in enakosti, čeprav je zelo težko odkriti resnico o njiju, slednji veliko lažje definirati, kot pa prepričati tiste, ki imajo veliko in so zmožni pridobivati več, da ju sprejmejo. Enakost in pravičnost namreč vedno iščejo šibkejši, saj se močnejši zanju enostavno ne zmenijo (Aristotel, 2010, str. 538). Zdi se, da je po več kot 2500 letih Aristotelova ugotovitev še vedno pravilna. Podobno lahko rečemo tudi glede odnosa in razumevanja svobode. Različni posamezniki so v današnjem času formalno sicer res svobodni,⁴⁸ a hkrati zaradi finančne odvisnosti in slabega lastninskega položaja (imetja) pred dvema možnostima. Ali sprejmejo pravila in zahteve tistih, ki so lastniki in kontrolirajo ter usmerjajo proizvodni proces, ali pa ostanejo brez zaposlitve in finančnih sredstev, ki so nujne za njihovo preživetje.⁴⁹ Izhajajoč iz tega, lahko rečemo, da je danes veliko število ljudi, še posebej tistih v najslabšem položaju,⁵⁰ praktično nesvobodnih (Raventos, 2007, str. 20–21, 74). Z besedami Alexa Callinicos, »/v/ kapitalizmu formalna

---

⁴⁸ S pravnega vidika gledano je danes razmerje med kapitalistom in delavcem, ki prodaja delovno silo, enakovreden in enakopraven odnos. To pomeni, da so delavci formalno svobodni (ni zunanje oblasti, ki bi jih silila k sklenitvi pogodb, razen če so nezaposleni – k zaposlitvi jih na nek način in do določene mere namreč silijo državno oblastni organi oziroma institucije, ki se ukvarjajo z zaposlitveno problematiko) in formalno »enaki« (če veliko poseduješ, imaš sicer dejanske prednosti, nimaš pa »prirojenih« zakonitih privilegijev, kakršni so obstajali v plemiški družbi). Poleg tega je pogodbeno delovno razmerje mogoče kadorkoli v določenem roku tudi prekiniti. Osebno oblastno razmerje v razvitih kapitalističnih družbah tako vsaj v formalnem smislu ne obstaja (Heinrich, 2013, str. 2–7).

⁴⁹ Kot pravilno ugotavlja Paul Mattick, velika večina ljudi v današnjem svetu nima možnosti dostopa do zemlje, surovin in produkcijskih sredstev, niti denarja, da bi si jih lahko kupili. Zaradi tega ne morejo proizvajati dobrin, potrebnih za življenje. Delati so primorani za druge, ki ta sredstva imajo (Mattick, 2013, str. 53). Na tej podlagi lahko rečemo, da so s tem do določene mere ustvarjeni pogoji oziroma razmere za izkoriščanje ljudi, ki proizvodnih sredstev, kapacitet in znanja nimajo.

⁵⁰ Ko govorim o tistih v najslabšem položaju, mislim na Rawlsovo opredelitev. John Rawls namreč tiste v najslabšem položaju definira kot tiste posameznike, ki znotraj določene družbe ali države zaslužijo in posedujejo najmanj dohodkov in premoženja (Rawls, 2011, str. 93).

svoboda sobiva z dejansko nesvobodo« (Callinicos, 2004, str. 127) oziroma kot pravi Karl Polanyi:

Višji razredi uživajo svobodo, ki jim jo omogoča varno brezdelje; njim ni toliko do širitve svobode v družbi kakor tistim, ki se morajo zaradi majhnih dohodkov zadovoljiti z njenim minimumom. To postane očitno, brž ko se pojavijo zahteve, da bi morali biti dohodki, prosti čas in varnost pravičneje porazdeljeni. Čeprav bi omejitve zadevale vse, jim privilegirani razredi ponavadi nasprotujejo, kakor da bi zadevale le njih. Govorijo o suženjstvu, čeprav gre samo za to, da bi svobodo, ki jo že sami dolgo uživajo, lahko uživali tudi drugi (Polanyi, 2008, str. 365).

Svoboda, enakost in solidarnost, ki predstavljajo konstitutivne elemente pravičnosti, so v današnjem času na stranskem tiru. Še posebej je to razvidno na gospodarskem in političnem prizorišču, ki sta po eni strani vse prevečkrat močno selektivna in ekskluzivna v smislu, da se zapirata sama vase (preprosteje, politiki in gospodarstveniki se dostikrat ukvarjajo sami s seboj in lastnimi interesi), po drugi pa se konkretnije ne zmenita za reševanje problemov, ki tarejo vedno večje število ljudi, predvsem tu mislim na velike in neupravičene ekonomske, politične in socialne razlike. Glede (ekonomskih) neenakosti v odnosu do politike zato lahko rečemo, da le-te v največji meri vplivajo na poistovetenje ljudi z družbo in (političnimi) institucijami (Vergolini, 2011, str. 210), poleg tega pa tudi močno povečujejo apatijo in pasivnost, ki se odražata v vedno manjši udeležbi ljudi na volitvah (Solt, 2008). Na začetku 21. stoletja se tako poleg velikih in moralno nelegitimnih razlik v dohodkih in premoženju med ljudmi, nezaposlenostjo in revščino, soočamo še s problemi velike koncentracije politične in ekonomske moči v rokah malega števila ljudi, problemi zagotavljanja enakih možnosti, ekonomske recipročnosti in problemi glede dejanskega uživanja političnih, ekonomskih in socialnih pravic za vse. Slednje so vse prevečkrat le mrtva črka na papirju oziroma, kot bi satirično pripomnila Susan George (2014, str. 94), zgolj »pismo Božičku.« Večina produkcijskih sredstev in virov, ter upravljanja nad njimi, je namreč v rokah majhnega števila ljudi, javne socialne storitve so v veliki meri omejene na minimum in prepuščene trgu, dohodki pa izjemno različni. Svoboda, na kateri (neo)liberalizem temelji, se v praksi spremeni zgolj v zagovor ekonomske svobode in svoboščin, ki v veliki meri izražajo interese podjetij, lastnikov kapitala, multinacionalnih korporacij in finančnih institucij. Tri desetletja prevladujočih (neo)liberalnih svoboščin je v dejanskih družbenih odnosih privedlo do obnove oblasti ozkega kapitalističnega razreda, izjemne koncentracije korporacijske moči na področju energije, farmacije, transporta, množičnih občil in maloprodaje ter izjemnih ekonomskih, političnih in socialnih neenakosti, ki predstavljajo strukturno ter trajno lastnost (neo)liberalnega kapitalizma (Harvey, 2012, str. 14, 25, 52).

3.3 Odzivi javnosti po svetu

Da je obstoječe stanje skoraj da povsod po svetu, še posebej na zahodu, vedno bolj navzdržno za vedno večje število ljudi, dokazujejo tudi številni protesti. Naj omenim le nekatere. »Znebimo se kapitalizma in ga nadomestimo s čim prijaznejšim!« (Callinicos, 2004, str. 117) se je glasila ena izmed zahtev protestnikov v Londonu leta 2001. Nekoliko kasneje leta 2011 po obdobju velike gospodarske in finančne krize leta 2008 se je glavni slogan protestnikov v New Yorku, nedaleč stran od osrčja globalnega finančnega kapitalizma (Wall Streeta), glasil sledeče: »Mi predstavljamo 99 odstotkov.« Protesti so se nato iz Združenih držav Amerike bliskovito razširili po vsem svetu, še posebej v Evropi (predvsem v Španiji, Združenem kraljestvu in Grčiji), ter na Bližnjem vzhodu. Še ne dolgo nazaj leta 2017 je bilo v Istambulu slišati naslednje zahteve na tisoče Turkov, ki bi nas morale predramiti: »Pravičnost je pravica! Svoje pravice hočemo nazaj! Milijoni zahtevamo novo družbeno pogodbo!« (Gall, 2017)

Veliko nezadovoljstvo nad obstoječim stanjem pa ne dokazujejo zgolj protesti, ampak tudi različne empirične raziskave. Glede na nedavno opravljeno s strani Pew Research Centra lahko ugotovimo, da ljudje v Evropi in Združenih državah Amerike izmed vseh groženj, največjo vidijo prav v velikih dohodkovnih in premoženjskih neenakostih oziroma velikih razlikah med bogatimi in revnimi (Pew Research Center, 2014). Še več, The American Federation of Labour and Congress of Industrial Organizations v svoji mednarodni raziskavi, ki jo je izvedla v 16. različnih državah iz različnih kontinentov sveta, ugotavlja, da je kar 85 odstotkov izmed vprašanih ljudi prepričanih, da potrebujemo nova pravila in nova načela glede delovanja politike in gospodarstva, tako na globalni kot na nacionalnih ravneh. Večina ljudi namreč meni, da bi bil svet veliko boljši in pravičnejši, če bi se vlade zavemale za delovna mesta, dostojno delo, starejše, bolne, otroke, človekove pravice, pravice delavcev, demokratične pravice, svoboščine, skupno blaginjo in podnebne spremembe (ITUC, 2017).

Ko govorimo o nezadovoljstvu ljudi po (zahodnem) svetu, pa ne gre spregledati tudi zadnje raziskave Pew Research Centra, ki ugotavlja, da je večina vseh vprašanih v 27. državah, znotraj katerih so izvedli raziskavo, nezadovoljnih z delovanjem politike oziroma demokracije. V 24. od 27. analiziranih držav je večina ljudi tudi prepričanih, da je njihovo gospodarstvo v slabem stanju. Osem od desetih Madžarov na primer meni, da so gospodarske razmere v državi slabe. Hkrati so tudi pogledi na gospodarske priložnosti po prepričanju večine ljudi izredno majhne. V 26. od 27. držav so ljudje prepričani, da si večina ne more izboljšati svojega življenjskega standarda ob tem, da regresijska analiza na več ravneh kaže, da demografske spremenljivke,

vključno s spolom, starostjo in izobrazbo, niso povezane z velikim demokratičnim in gospodarskim nezadovoljstvom (Pew Research Center, 2019). Glede na povedano lahko rečemo, da je vsem protestnikom po svetu, še posebej v (Zahodni) Evropi, Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike, skupno naslednje prepričanje:

- prvič, da sta obstoječi politični in ekonomski sistem nevzdržna in fundamentalno nepravična,
- drugič, da trgi ne delujejo dobro, torej niso učinkoviti in stabilni,
- tretjič, da sta politika in politični sistem zatajila pri regulaciji trga in omejevanju njegovih negativnih učinkov (Stiglitz, 2012, str. xi, 127),
- četrtič, da je delovanje politike v večini primerov nedemokratično in osredotočeno zgolj na boj za moč, oblast in zasebne interese,
- petič, da so dohodkovne in premoženjske razlike med ljudmi prevelike, nezasluzene in neutemeljene (Hahnel, 2014, str. 17).

Ljudje tako praktično vsepovsod po svetu čutijo, da je družba močno razdeljena, da so razlike med njimi moralno neupravičene in da le-te spodkopavajo temelje demokratičnih družb (Stiglitz, 2014, str. 1). Kot pravi Axel Honneth (2016, str. 17): »Nelagodje zaradi družbenoekonomskega stanja, gospodarskih razmer in delovnih pogojev se je po eni strani v zadnjih desetletjih izrazito povečalo; verjetno nikoli po koncu druge svetovne vojne ni bilo toliko ljudi hkrati ogorčenih nad družbenimi in političnimi posledicami nebrzdane tržne ekonomije kapitalizma.« Neenakosti v dohodku, premoženju in vseh ostalih dobrinah ter storitvah, ki nekatere vodi v revščino in smrt, druge pa od naveličanosti v preizpraševanje, kam bi denar in bogastvo lahko dodatno oplemenitili ali porabili, vsekakor ne more biti pravično. Zavedati se je namreč potrebno, kot navaja Joseph Stiglitz, da je v Združenih državah Amerike, pravičnost pri večini ljudi pomembnejša od ekonomske učinkovitosti. Ljudje tako po eni strani veliko raje sprejmejo neučinkovite kot pa nepoštene ali nepravične rezultate (Stiglitz, 2012, str. 126–127), čeprav po drugi nimajo jasno izoblikovane predstave o bolj pravično urejeni družbi onkraj obstoječega (neo)liberalnega kapitalizma (Honneth, 2016, str. 18).

3.4 Ideološki »mrk«

Z besedami Jaquesa Ranciera lahko rečemo, da smo se na začetku 21. stoletja na nek način znašli v položaju brez političnih in družbenih idealov (Ranciere, 2005, str. 139–157). Hkrati je tudi normativni politični konsenz, o katerem je že leta 1994 pisal Claus Leggewie, še vedno tako oslabljen, da se zdi možno strinjanje le glede postopkov brez jasnih vsebin (Leggewie, 1997, str. 227). Zaupanje in vera v boljši svet sta na nek način spodkopana (Stiglitz, 2014, str. 391). To se odraža tudi v tem, da nimamo neke skupne predstave glede legitimnega razpona (ekonomskih) razlik med ljudmi (Atkinson, 2015, str. 9). Na nek način smo se znašli v »ideološkem mrku«, ki ga moramo preseči. Nikjer na vidiku ni namreč tako opevanega konca zgodovine, o kateri je pisal Francis Fukoyama (1992)⁵¹ v smislu, da se je s padcem berlinskega zidu leta 1989 in propadom etatizma končal spopad velikih ideologij liberalizma in socializma, ter da ni možna nikakršna političnoekonomska alternativa tržnemu kapitalizmu in liberalni demokraciji. Tudi miselnost o globalizaciji, ki se jo, kot ugotavlja Patrick Schreiner v javnem diskurzu, predstavlja kot brezalternativen in avtomatičen razvoj, na katerega ni mogoče vplivati, je napačna. Samo delovanje znotraj globaliziranega sveta je namreč vedno rezultat številnih zavestnih političnih odločitev (Schreiner, 2019, str. 22). Enako seveda lahko rečemo tudi glede znanega slogana TINA (»There is no alternative«) britanske preimerke Margaret Thatcher, s katerim je poskušala prepričati ljudi, da ne obstaja nobena alternativa sodobni ureditvi in je prevzela tudi takratnega ameriškega predsednika Ronalda Regana.

Zavedati se je namreč potrebno, da vse dokler imamo ljudje vest, občutek za prav in pravičnost, skupnost in soljudi ter kritični raz(um), ki premišlja pretekle, obstoječe in prihodnje politične, ekonomske, socialne in tudi vse ostale družbene fenomene, odločitve in probleme, bodo alternative, če ne drugega, vsaj v glavah ali na papirju vedno obstajale. Poleg tega, se gre strinjati z Andrewom Gambloom, ki pravi, da »/p/ojmovanje, da v svetu ni več velikih ideoloških tem, izpade precej čudno, če ga uporabimo za dežele, v katerih neomejeno vlada liberalni kapitalizem« (Gamble, 2006, str. 115), ki krha družbeno sodelovanje, ustvarjanje in reprodukcijo kolektivnih in individualnih zmožnosti (Lazzarato, 2004, str. 203). Na tej podlagi si je povsem legitimno in tudi nujno potrebno zastaviti naslednje vprašanje: kaj naj storimo z velikimi in konstantno naraščajočimi dohodkovnimi in premoženjskimi neenakostmi, ki močno

---

⁵¹ O tem je pisal že Francis Fukozama leta 1989 v svojem članku *The end of History?* in kasneje leta 1992 v svoji knjigi *The End of History and the Last Man*.

vplivajo na politične, socialne, pravne in kulturne razlike med ljudmi kot tudi na samo delovanje politike in gospodarstva?

- prvič, naj jih pustimo, da se samodejno uravnavajo, saj so naravne, sestavni del tržno kapitalističnega gospodarstva in celo nujne za razvoj družbe v smislu, da na dolgi rok koristijo vsem? Naj torej o njih, kot je nedavno izjavil ameriški republikanski kandidat Mitt Romney, govorimo potihoma in za zaprtimi vrati (Hertzberg, 2012), saj smo za svoje, eksistencialno, ekonomsko in socialno stanje odgovorni le sami? Še več, naj pristanemo na miselnost, ki nam jo ponujajo sodobni priročniki glede samouspeha in pozitivnega mišljenja v smislu, da nič ni določeno vnaprej ali odvisno od okoliščin (npr. političnoekonomske ureditve in politik), in da vsak posameznik s svojim načinom delovanja popolnoma sam odloča o tem, ali bo bogat ali reven, zdrav ali bolan, izobražen ali neizobražen?⁵²
- drugič, naj jih poskušamo regulirati zgolj s pomočjo davčnih politik ter najrazličnejših socialnih shem transferjev *post factum* s strani državne oblasti in pripadajočih državnih institucij, s katerimi (naj) bi do določene mere ublažili izhodiščne nepravilnosti, ki jih producira in omogoča (neo)liberalni kapitalizem?
- tretjič, naj zavzamemo nekoliko radikalnejše stališče in poskušamo razmišljati širše, torej onkraj prevladujoče (neo)liberalne in socialno demokratske miselnosti v smeri premisleka alternativne političnoekonomske ureditve, ki bi temeljila na vsem znanih

---

⁵² (Neo)liberalizem temelji na idejah svobodne in »poštene« tekmovalnosti, individualni odgovornosti in samodisciplini. Na tej podlagi so po njihovem mnenju velike razlike med posamezniki povsem zaslužene (upravičene) in poštene (Amable, 2011). Še več, kot ugotavlja Patrich Schreiner, obseg socialnih in ekonomskih neenakosti z neoliberalnega gledišča sploh ni relevanten problem za politično in moralno presojo. Kot pravi David Marsland, je prepričanje, da je družbena neenakost škodljiva in napačna, naivno in nevzdržno prepričanje (Marsland, 1996, str. 212). Izključeni in revni ljudje se načeloma naj ne bi imeli legitimite pritoževati nad svojim položajem, ampak se zadovoljiti s tržno razdelitvijo. V kolikor jim položaj, v katerem so se znašli, ne ustreza, se morajo bolje potruditi v smislu samooptimizacije, samoreprezentacije in samotematizacije. Tržna družba, še manj pa država, ne moreta jamčiti pravičnosti glede na dosežke, prav tako kot tudi ne enakih možnosti. Izhodiščni pogoji in položaji ljudi so namreč na trgu različni. Poleg tega dosežek in poplačilo, kot pravi Hayek, nikoli ne hodita vstric (Schreiner, 2019, str. 28, 30). Odgovornost za socialno in ekonomsko neenakost, ubožanost ali revščino (neo)liberalne tržne družbe tako pripišejo tistim, ki jih ta neenakost najbolj prizadane. Enostavno se niso dovolj potrudili za svoj uspeh in izkoristili danih priložnosti na trgu (Lessenich, 2015).

načelih pravičnosti, ter tako po eni strani velike razlike med ljudmi omejila po drugi pa jih dopustila oziroma na novo legitimirala?⁵³

V disertaciji sledim zadnji možnosti. Prevladujoči (neo)liberalni kapitalistični miselnosti, da: a) so neenakosti neogibne, nujne (Schreiner, 2019, str. 21) in naravne, b) da le-te, ne predstavljajo velikega problema oziroma so celo dobrodošle, saj nagrajujejo najbolj uspešne, stimulirajo vse ostale in naj bi celo pomagale revnim,⁵⁴ ter c) da krčenje socialne države ob hkratnem zagotavljanju neomejenih zasebno lastninskih pravic, svobodnih (dereguliranih) trgov in neomejene konkurence vodi do pravične družbe, širše blaginje in enakosti pred zakonom, sproža zaskrbljenost in kritično analizo. Enako je z različnimi pozitivnimi in (samo)motivacijskimi priročniki, ki posameznika nagovarjajo, da je za svoje finančno, socialno in družbeno stanje odgovoren le sam.⁵⁵ Ko razpravljamo o problemu velikih (ekonomskih) neenakosti, se je namreč potrebno zavedati, da le-ta ni nepomemben, če ne drugega, že zato, ker je lahko nadležen in drag, ne le za revne, srednji razred, ampak tudi za najbogatejše (George, 2014, str. 32, 36). Zavzemanje za zmanjševanje (ekonomskih) neenakosti in ponoven premislek o upravičenem razponu le-teh (legitimiranje) bi tako imelo prej pozitivne kot negativne učinke in posledice – tako na blagostanje in zadovoljstvo ljudi kot tudi na uspešnost in pravičnost delovanja politike in gospodarstva. Na tej podlagi se strinjam z Anthonyjem Atkinsonom, ki pravi, da bi moralo biti njihovo zmanjševanje prednostna naloga vseh, torej od vladnih predstavnikov na najvišjih državnooblastnih ravneh (predsednikov vlad, ministrov, poslancev, visokih birokratov in svetovalcev) do delavcev, delodajalcev (vodilnih funkcionarjev v podjetjih), potrošnikov, upokojujencev in študentov. (Ekonomske) neenakosti so namreč del naše

---

⁵³ Ko govorimo o razlikah v dohodkih in premoženju med ljudmi. temeljni problem ni v tem, da imajo nekateri več od drugih. Problem predstavlja predvsem to, da imajo določeni posamezniki nezasluženo veliko več od drugih, ki praktično nimajo ničesar. K problemu legitimnega razpona glede razlik v dohodkih in premoženju se vrnem v šestem poglavju, kjer se ukvarjam s politično pravičnostjo.

⁵⁴ Gre za t. i. miselnost »učinka curljanja navzdol«, ki je zelo podobna Kuznetsovi krivulji, ki sem jo že omenil v drugem poglavju, natančneje v delu kjer sem se ukvarjal z opredelitvijo (normativne) politične ekonomije. Po tej teoriji naj bi bogati, ki postajajo še bogatejši, trošili več, s tem pa naj bi koristi prihajale hitreje do manj privilegiranih, kot če bi bogate obdavčili in poskrbeli za socialne transferje. Vsi empirični dokazi, kot ugotavlja Yanis Varufakis, ne potrjujejo resničnosti omenjene teorije (Varufakis, 2016, str. 151).

⁵⁵ Več o razlogih za kritično analizo in zavrnitev določenih neoliberalnih idej in posledičnih institucionalnih prepostavk povem v sedmem poglavju, kjer se lotim bolj poglobljene in sistematične predstavitve ter kritične analize (neo)liberalnega kapitalizma. Na tem mestu zaradi lažje razumljivosti tematike zgolj nakažem na problem, predvsem tu mislim na neoliberalno razumevanje različnih neenakosti med ljudmi.

politične, socialne in gospodarske dejanskosti. Zaradi tega jih moramo obravnavati celostno oziroma z različnih zornih kotov (Atkinson, 2015, str. 3, 12). Predvsem tu mislim, da jih moramo preučiti na nekonvencionalen način v smislu, da se ponovno vprašamo po samih temeljih pravičnejše političnoekonomske ureditve. Vse to pa vodi do ponovnega premisleka načina produkcije, razdelitve, menjave ter vsebine socialnih, davčnih in gospodarskih politik, ki naj bi jih izvajala državna oblast znotraj alternativne političnoekonomske ureditve.

3.5 Prevladujoče rešitve

V kolikor razmišljamo v smeri snovanja alternativne politične ureditve, pa smo do določene mere lahko kritični do zakasnelih in dostikrat tudi neučinkovitih »*ex post*« prerazporeditvenih ukrepov, davčnih politik in drugih alternativnih predlogov, ki se pojavljajo tako v politični praksi kot znanstveni literaturi. Mislim predvsem na naslednje ideje, ki so v današnjem času najbolj aktualne in si želijo izboljšati oziroma do določene mere omiliti posledice (neo)liberalnega kapitalizma:

- univerzalni temeljni dohodek (Van Parijs, 1995), ki za mnoge zagovornike predstavlja naravno (Erreygers in Cunliffe, 2006, str. 3), javno (Suplicy, 2007, str. 4), demokratično (Pateman, 2004, str. 89) ali državljansko pravico (McKay, 2007, str. 346),
- delniška družba (Ackerman in Alsott, 1999),
- deležniški kapitalizem brez sistema socialne varnosti in solidarnosti (Du Pont, 1999, v Rus, 2009, str. 19),
- vlaganje v izobraževanje, spretnosti in večine (Drucker, 1993; Piketty, 2015, str. 392),
- svetovni progresivni davek na premoženje, ki bi reguliral velike ekonomske neenakosti in krize globalnega kapitalizma (Piketty, 2015, str. 662; Zuckman, 2016, str. 4),
- evropski progresivni davek na premoženje, dohodke in dobičke podjetij (Zgroženi ekonomisti, 2010, str. 33–34; 9. člen, Manifesto for the Democratization of Europe, 2018),
- progresivni davek na dohodek fizičnih in pravnih oseb, kapitala ter dobičkov na nacionalnih ravneh (Zgroženi ekonomisti, 2010, str. 22; Stiglitz, 2012, str. 273–274; Krugman, 2012, str. 180; George, 2014, str. 80–81; Atkinson, 2015, str. 238; Piketty, 2015, str. 594),
- svetovna finančna uprava (Malhotra, 2002, str. 146),

- planetarna pogodba, ki bi jo upravljala nova mednarodna ustanova na podlagi Tobinovega davka in enotnega davka na dobičke transnacionalnih družb (George, 2001).

Eden izmed ključnih avtorjev glede univerzalnega temeljnega dohodka je Philipp Van Parijs, ki zagovarja zajamčeni in nepogojeni temeljni dohodek (npr. 5000 dolarjev letno) za vsakega posameznika, naj bo ta zaposlen ali ne (Van Parijs, 1995). Sama sredstva za realizacijo UTD-ja pa bi se po njegovem prepričanju morala pridobivati iz državnega obdavčevanja. Problem, ki ga pri omenjeni ideji vidim, je predvsem v tem, da se ne loteva spremembe političnoekonomske ureditve, ampak temelji na posledičnih »post festum« mehanizmih. Poleg tega se mi pri morebitni implementaciji UTD-ja zastavlja vprašanje glede pravičnosti in ekonomske racionalnosti. Državna oblast bi namreč, v kolikor bi želela izplačati UTD vsakemu državljanu, morala obdavčiti predvsem tiste ljudi, ki delajo. S tem pa bi na nek način kaznovala delovne ljudi, kljub temu, da bi tudi oni prejeli enak znesek kot nezaposleni. Hkrati se gre pri morebitni implementaciji UTD-ja vprašati tudi po ekonomski racionalnosti. UTD se namreč želi vpeljati znotraj obstoječih političnoekonomskih struktur (neo)liberalnega kapitalizma, znotraj katerega pa državna oblast naj ne bi posegala v delovanje trga in regulirala cen. Problem, ki ga vidim, je tako predvsem v morebitni inflaciji, ki bi jo uvedba UTD-ja lahko sprožila. Naj poskušam ponazoriti na primeru. Predpostavljajmo, da vsak državljan neke države mesečno prejme sveženj denarja v višini 500 Eur, pa naj dela ali ne. Glede na to, da država znotraj (neo)liberalne kapitalistične ureditve v večji meri nima vpliva na oblikovanje višine cen glede storitev in dobrin, obstaja bojazen, da bi se vse slej ko prej zvišale. Ekonomski akterji oziroma producenti izdelkov in storitev bi po vsej verjetnosti zaradi vedenja, da imajo vsi ljudje več dohodkov, poskušali dodatno priti do dobička in to tako, da bi dvignili cene. S tem pa bi lahko prišli celo do slabšega stanja, kot če UTD-ja sploh ne bi uvedli. Naj pri tem dodam, da UTD-ja načelno ne zavračam, še posebej ne v današnjem svetu visoke ravni brezposlenosti in tehnologije, ki nadomešča delo velikega števila ljudi. Mnenja sem namreč, da je UTD lahko dodaten pozitiven ukrep, ki bi lahko blažil problem brezposelnosti in morebiti celo nadomestil socialno podporo, vendar le v drugačno zasnovani političnoekonomski ureditvi.

Podobno kot glede UTD-ja lahko rečemo tudi glede delniške družbe, ki predstavlja predlog Brucea Ackermana in Anne Alsott. Skladno z njunim pogledom bi se vsakemu državljanu ob dopolnjenem enaindvajsetem letu v enkratnem izplačilu dodelilo finančna sredstva v višini 80.000 dolarjev. Z omenjenim zneskom bi nato vsak posameznik lahko razpolagal po svoji vesti oziroma skladno s svojimi preferencami. Finančna sredstva bi tako lahko porabil za šolanje,

nakup stanovanja, borzna vlaganja, odprtje svoje podjetniške dejavnosti, zabavo itn. Poleg tega, omenjen paket finančnih sredstev naj ne bi bil pogojen z zaslužnostjo prejemnikov ali pripravljenostjo le-teh, da bi karkoli prispevali k družbi. Financiran bi bil prav tako kot univerzalni temeljni dohodek na podlagi davka, natančneje davka na premoženje (Ackerman in Alsott, 1999). Na nek način lahko rečemo, da gre pri omenjenem predlogu za delež vsesplošne dediščine, ki se je ustvarila iz generacije v generacijo. Predlog se mi zdi po eni strani inovativen (predvsem z vidika zagotavljanja enakih začetnih možnosti oziroma izhodišč za vse posameznike), saj, kot pravi Kymlicka, mladim omogoča, da pridobijo proizvodne zmogljivosti in s tem razvijejo svoje talente (Kymlicka, 2015, str. 133). Po drugi strani pa predlog, prav tako kot pri UTD-ju, sproža vprašanja glede pravičnosti in racionalnosti.

Predlog delniške družbe namreč ne spreminja obstoječe političnoekonomske ureditve (neo)liberalnega kapitalizma v smislu načina produkcije, razdelitve in menjave. Na podlagi pobranih davščin poskuša izboljšati finančno začetno izhodišče mladih državljanov, kar ponovno odpira vprašanje pravičnosti oziroma legitimnosti. Zastavlja se namreč vprašanje, ali bi bilo legitimno oziroma pravično obdavčiti delovne ljudi, ki bi morali subvencionirati druge, ki morebiti ne bi želeli delati. Sam menim, da je vsako takšno subvencioniranje ljudi in njihovih izbir, nelegitimno in nepravično. Poleg tega, menim, da omenjeni ukrep v javnosti ne bi prejel širše podpore. Namreč, v kolikor bi pristali na to, predvsem tu mislim na predlagano delniško družbo Ackermana in Alsottove, bi se v bližnji prihodnosti lahko kaj hitro znašli tudi v stanju, ko večina ljudi morebiti ne bi želela opravljati dela. V takšnem primeru, če že ne drugega, pa se seveda postavi ekonomsko vprašanje glede finančnih zmožnosti oziroma izvedljivosti omenjenega predloga – finančna sredstva so namreč vedno do določene mere omejena. Hkrati ne gre spregledati tudi hazarderske narave, ki jo dopušča delniška družba. Zastavlja se namreč vprašanje, kaj storiti s tistimi posamezniki, ki bi finančna sredstva porabili za zabavo ali preference, ki jim v prihodnosti ne bi prinesle boljše blaginje ali boljšega statusa v družbi oziroma bi ostali brez sredstev. Bi jih v takšnem primeru pustili v revščini ali ponovno pomagali z javnimi sredstvi? Ne gre namreč spregledati, da bi omenjena visoka sredstva prejeli relativno mladi posamezniki, od katerih je težko pričakovati smotrno porabo le-teh. Na tej podlagi se mi zdi predlog glede delniške družbe do določene mere tudi nekoliko naivna ideja.

Ko govorimo o deležniškem kapitalizmu, pa gre za predlog, da se državljanom zmanjšajo davčne obremenitve s strani državnooblastnih organov, privatizira socialno in zdravstveno zavarovanje ter storitve in vsoto sredstev prenese na posameznika. Na nek način lahko rečemo, da gre za čisto obliko (neo)liberalnega kapitalizma, znotraj katerega se ljudi napeljuje k temu,

da vse svoje dohodke in prihranke, v kolikor jih ti seveda imajo oziroma jim ostanejo na razpolago investirajo v sklade in delnice, ter tako na nek način postanejo majhni kapitalisti (Du Pont, 1999, v Rus, 2009, str. 10). Omenjeni predlog praktično nima neke posebne inovativnosti. Poleg tega, glede na že analizirano razporeditev dohodkov in premoženja, predstavlja inovativno »rešitev« le za tiste, ki imajo presežne dohodke – glede na njihove stroške. Vsi revni, nezaposleni ali ljudje brez prihrankov so seveda iz omenjene sheme preprosto izključeni. Na nek način bi lahko rekli, da gre pri omenjeni ideji za še trdnejše vzdrževanje obstoječega kapitalističnega gospodarskega sistema. Na nek način se želi čim večje število ljudi prepričati naj investirajo v različne panoge gospodarstva, s tem pa jih na nek način ujeti v past, ko so primorani braniti obstoječi političnoekonomski red za vsako ceno.

Vlaganje v izobraževanje spretnosti in veščine, ki po prepričanju Thomasa Pikettyja predstavlja najboljši način za višanje dohodkov in posledično zmanjšanje dohodkovnih neenakosti (Piketty, 2015, str. 392) ter predstavlja eno izmed glavnih teženj sodobne socialne demokracije je po eni strani vsekakor pomemben ukrep oziroma vizija za boljše blagostanje ljudi, po drugi pa je brez sprememb v načinu delovanja političnoekonomske ureditve nezadosten. Poleg tega, kot pravi Patrick Schreiner, naložba v izobraževanje ne more nadomestiti socialne politike oziroma biti nova socialna politika sama. Izobraževalna politika, ki ljudi usmerja k čim višji pridobitvi izobrazbe, namreč, kljub prepričanju Pikettyja, ne more zagotoviti, da bomo z boljšo izobrazbo in višjimi kvalifikacijami zmanjšali različne oblike neenakosti, stopnjo nezaposlenosti in revščino. Višja povprečna raven izobrazbe namreč ne vodi nujno k višjim ali bolj enakomernim dohodkom,⁵⁶ boljši socialni varnosti ali k novim delovnim mestom. Vsem izobraženim ljudem sama raven izobrazbe še ne more zagotoviti nemotenega vključevanja na trg dela (Schreiner, 2019, str. 40). Da je res tako, dokazuje tudi današnja visoka stopnja nezaposlenosti izobraženega kadra. Hkrati ne gre spregledati, da izobraževalna politika, ki ljudi poskuša usmerjati zgolj v pridobivanje višje izobrazbe, ne ustvarja nujno dobre gospodarske in socialne platforme. Zavedati se je namreč potrebno, da kot družba potrebujemo tudi nižje kvalificirane poklice, ki ne potrebujejo dolgoletnega in visokega šolanja. Poklici, kot so keramičar, vodoinštalater, mizar, električar, zidar itn., so namreč nujno potrebni za normalno delovanje sodobnih družb.

---

⁵⁶ Nekoliko čuden je Pikettyjev zagovor izobraževanja, ki naj bi zmanjšal dohodkovne in premoženjske neenakosti, če na drugem mestu, natančneje v tretjem poglavju, svojega dela *Kapital v 21. stoletju*, prikaže, da se kljub precejšnjemu zvišanju povprečne ravni izobrazbe v 20. stoletju, neenakosti iz dohodkov niso zmanjšale (Piketty, 2015, str. 611).

Ko govorimo o davčnih predlogih glede: a) uvedbe svetovnega progresivnega davka na premoženje (Piketty, 2015, str. 662; Zuckman, 2016, str. 4), b) evropskega progresivnega davka na premoženje, dohodke in dobičke podjetij (Zgroženi ekonomisti, 2010, str. 33–34; 9. člen, Manifesto for the Democratization of Europe, 2018) ter c) progresivnega davka na dohodek fizičnih in pravnih oseb, kapitala ter dobičkov na nacionalnih ravneh (Zgroženi ekonomisti, 2010, str. 22; Stiglitz, 2012, str. 273–274; Krugman, 2012, str. 180; George, 2014, str. 80–81; Atkinson, 2015, str. 238), č) svetovne finančne uprave (Malhotra, 2002, str. 146), ter planetarne pogodbe, ki bi jo upravljala nova mednarodna ustanova na podlagi Tobinovega davka in enotnega davka na dobičke transnacionalnih družb (George, 2001) pa lahko rečemo, da gre za nič kaj inovativne posledične finančne ukrepe, ki bi bili ljudem neznani. Davki so namreč temeljno finančno orodje in ogrodje preživetja vsake države. Kot pravi Thomas Piketty: »Obdavčevanje ni tehnično vprašanje: je predvsem politično in filozofsko vprašanje, nemara najbolj bistveno od vseh. Brez davkov družbe ne bi imele skupne usode; skupinsko delovanje bi bilo onemogočeno. Tako je že od nekdaj.« (Piketty, 2015, str. 625)

Na podlagi davkov je sicer res mogoče izdatno financirati različne socialne politike ali do določene mere prerazporejati dohodek, vendar se je potrebno zavedati, da je nad takšnimi predlogi v današnjem času veliko ljudi tudi razočaranih oziroma jih ne odobravajo. Ljudje namreč vse bolj dvomijo v sposobnost državne oblasti in pripadajočih institucij, da sredstva pravično in učinkovito razdelijo oziroma porabijo. Kot pravi Will Kymlicka, je velika večina ljudi prepričanih, da so vsi davčni in socialni redistributivni ukrepi v večini primerov zgolj neracionalno trošenje davkoplačevalskega denarja, brez konkretnih učinkov na življenja ljudi (Kymlicka, 2015, str. 236). Podobno ugotavlja tudi Hugh Heclo, ki pravi, da je pri ljudeh globoko vgrajen cinizem, glede sposobnosti vlad in njenih programov, da bi lahko proizvedle željene družbene in socialne spremembe (Heclo, 1995, str. 684). Izhajajoč iz tega sem prepričan, da so trenutno najbolj aktualni makroekonomski in socialni predlogi, ki jih gre zaslediti v znanstveni literaturi kot tudi v praksi, nezadostni. Zgolj s prerazporeditvenimi ukrepi enostavno ne (z)moremo občutno zmanjšati različnih oblik neenakosti, konkretno izboljšati blaginje vseh ljudi, vzpostaviti bolj pravičnih odnosov in na novo legitimirati ekonomskih razlik. Razlogi za to so različni:

- prvič, vsi prerazporeditveni ukrepi so odvisni od uspešnosti gospodarstva, višine obdavčitev, uspešnosti pobranih dajatev in uspešnosti zagotavljanja ustreznega okolja kapitalističnemu gospodarstvu za njegovo delovanje, tako znotraj kot tudi zunaj nacionalnih meja.

- drugič, za mnoge manjše gospodarske akterje se davčni ukrepi zdijo velikokrat nepravilni in ekonomsko nevzdržni (npr. za prekarce, male podjetnike in obrtnike, ki se jim ne glede na njihovo (ne)uspešnost nalaga velike davčne in prispevne obremenitve), poleg tega, da koristijo le državnim birokraciji in eliti na državnih oblastnih ravneh.
- tretjič, zgolj z obdavčevanjem bogatih in »prenosom sredstev« na revne ter zapostavljene, državna oblast ne (z)more konkretno rešiti problema izhodiščnih (ne)pravičnosti, ki koreninijo v načinu produkcije, razdelitve in menjave. Državna oblast na ta način tudi ne (z)more drastično izboljšati položaja najrevnejših ali slabo plačanih ter tako zmanjšati izjemno velike, moralno neutemeljene in nezaslužene ekonomske, politične, pravne in socialne razlike med ljudmi.
- četrtič, subvencioniranje nezaposlenih ter potencialno »lenih«⁵⁷ ljudi, za zaposlene, ki dostikrat v garaških delovnih pogojih prejmejo le nekoliko višji dohodek od socialnih podpor in so hkrati prav tako obdavčeni, predstavlja nepravilno obremenitev.⁵⁸

Glede prevladujočih davčnih rešitev, ki sem jih največkrat zasledil v literaturi in politični dejanskosti, lahko rečemo, da so večinoma le klasični predlogi stare socialne demokracije, ki so značilni predvsem za obdobje kapitalizma blaginje s to razliko, da sta dva izmed ukrepov prenesena iz nacionalnih ravni na globalno in nadvladano evropsko raven. Poleg tega vsi predlogi še vedno ostajajo na ravni t. i. »ex post« popravkov neenakosti, ki jih primarno ustvarja tržno kapitalistično gospodarstvo. Z besedami Willa Kymlicke, se z omenjenimi fiskalnimi, davčnimi in socialnimi politikami obstoječe neenakosti obravnavajo kot dane. Z njimi se torej želi zgolj obdavčiti prihodke višjih slojev in jih hipotetično prenesti na revnejše (Kymlicka, 2015, str. 132–133). Takšen način spopadanja z neenakostmi, pa je, kot je ugotovil že John Stuart Mill, velika napaka človekoljubja. Zmanjšujemo namreč zgolj posledice nepravilne moči, medtem ko same pravičnosti v smislu enakih začetnih izhodišč (»ex ante«) ne izravnamo (Mill, 1965, str. 953). S tradicionalnimi davčnimi in transfernimi shemami socialne države tako, kot bomo podrobneje videli tudi v sedmem poglavju, namreč ne moremo doseči pravične in racionalne družbe.

---

⁵⁷ Z izrazom »leni« ljudi mislim na tiste posameznike, ki so mentalno in fizično sposobni in zaradi lenobe ne želijo delati oziroma sprejeti primerne dela glede na njihovo izobrazbo, veščine, znanje in pošteno plačilo. Iz te kategorije so vsekakor izvzeti posamezniki, ki so hendikepirani ali kakorkoli drugače nezmožni za delo.

⁵⁸ Več o razlogih za kritiko davčnih in posledično socialnih politik povem v sedmem poglavju, kjer se lotim predstavitve in kritične analize kapitalizma blaginje. Na tem mestu zaradi lažje razumljivosti tematike zgolj nakažem na probleme takšnih politik.

Na tej podlagi lahko rečemo, da se moramo začeti zavzemati za zmanjševanje neenakosti v začetni razdelitvi lastnine in premoženja oziroma za enake deleže družbenih sredstev za vse, zagotavljanje kar se da enakih izhodiščnih možnosti ter za porast oziroma izenačevanje obdarjenosti z veščinami *ex ante*. Na tej podlagi se strinjam z Dalajlamo, ki pravi, da se v današnjem času ne smemo boriti zgolj za sočutje do trpečih, poenostavljeno za drobtinice iz bogatašev mize, ampak predvsem za nekoliko bolj radikalne ukrepe, ki bodo vodili k večji družbeni pravičnosti (Dalajlama, 2012, str. 24). To pa vsekakor pomeni, da se moramo zopet osredotočiti na preučevanje materialnih vprašanj oziroma predvsem na reševanje prepletenih ekonomskih in političnih hierarhij, ki zapostavljajo siromašne, ženske, nezaposlene, študente, rasne manjšine, ter veliko število zaposlenih, ki delajo v izkoriščevalskih in neprimernih delovnih pogojih. V prvi vrsti se moramo zavzemati za to, da se med ljudmi ne bi vzpostavljali ali ohranjali odnosi tipa gospodar–hlapec (Kymlicka, 2015, str. 142–144), oziroma v kantovskem jeziku, preprečiti moramo, vsako izkoriščanje človeka po človeku. Kot pravi Immanuel Kant: »Za vsako stvar, za vsak naravni predmet smemo vprašati, čemu obstoji in kakšen je smoter njegove biti, samo za človeka je vprašanje quem in finem nedopustno, ker človek nosi največji smoter obstoja že v sebi. Zaradi tega ga ne smemo nikoli uporabljati kot sredstvo za smotre drugega. Proti takšnemu ponižanju na stopnjo predmeta ga ščiti njegova osebnost.« (Kant, 1790, str. 84, v Furlan, 1937, str. XVI) Izhajajoč iz tega moramo zato ponovno premisliti samo bistvo, razsežnosti in pomembnost politike.

4 O POLITIKI

4.1 Sodobni pogled na politiko

Za sodobni čas še posebej na zahodu je značilno, da je politika v očeh javnosti razumljena izredno negativno in slabšalno. Zdi se, da je postala zgolj sinonim za korupcijo, klientelizem, dvoličnost, pohlep, lastne interese, neučinkovitost, boj za moč in oblast. Kot pravi Collin Hay, dandanes politika v najboljšem primeru predstavlja nujno zlo, v najslabšem pa zlonamerno silo, ki jo je treba nadzorovati in omejevati (Hay, 2008, str. 153). V dolgoletnih demokracijah Zahodne Evrope, Severne Amerike in Avstralije je tako, kot kažejo tudi različne empirične raziskave, velik del javnosti nezaupljiv, odmaknjen, skeptičen in razočaran nad politiko in to bolj kot kdaj koli prej (Flinders, 2012). Večina ljudi na politiko gleda kot na nekakšno umetnost malipuliranja oziroma dejavnost sebičnih ljudi, ki so motivirani predvsem za zadovoljevanje svojih lastnih interesov in interesov političnih strank, na vlado pa kot na institucijo, ki služi korporativnim interesom in neracionalno troši davkoplačevalski denar (Hay, 2008, str. 42–43). Kot pravi Russell Dalton: »Sodobne demokracije se danes soočajo z velikim izzivom. Ta izziv ne prihaja od sovražnikov znotraj ali zunaj naroda. Namesto tega izziv prihaja s strani lastnih državljanov, ki so postali nezaupljivi do politikov, skeptični glede demokratičnih institucij in razočarani nad delovanjem demokratičnega procesa.« (Dalton, 2007, str. 1) Prevladuje torej splošni pesimizem glede tega, da bi s pomočjo politike sploh še lahko karkoli nadzirali, izboljšali ali spremenili. Politika, ki je nekoč veljala za dejavnost, ki človeškim družbam lahko omogoči obvladovanje njihove usode in skupnostnega življenja, je v veliki meri izginila. Kot pravi Andrew Gamble (2006, str. 7): »Današnji čas se je razglasil za antipolitičnega in nepolitičnega; poln je nujne diskreditirati in ponižati politiko, in kot usiha vera v politiko, upada tudi skrb za politiko in vključenost vanjo. Prostor politike se krči in z njim možnost zamišljanja ali uresničevanja kakršnekoli resne alternative našemu današnjemu stanju. In zdi se, da je to naša usoda.«

Razočaranost nad politiko pa se v praksi odraža predvsem v povečani apatiji, nizki volilni udeležbi in veliki nezainteresiranosti glede akademskega in profesionalnega ukvarjanja z njo. Stopnja volilne udeležbe, raven političnega zaupanja in članstvo v političnih strankah v večini uveljavljenih zahodnih demokracij upada, cinizem in nezainteresiranost, še posebej med mladimi in bolj izobraženimi, pa vedno bolj narašča. Poleg tega je tudi preziranje politikov bistveno višje kot v preteklih obdobjih (Hay, 2008, str. 42–43). Politični poklic, ki bi moral biti

plemenit in spoštovan poklic, je postal ravno obratno. Politike se vsi otepajo, nihče ne želi biti označen za politika.⁵⁹ Vse prepogostokrat iz ust ljudi lahko tudi slišimo, da jih politika ne zanima, pa čeprav so, kar je na nek način protislovno, nezadovoljni z obstoječimi političnimi, socialnimi in ekonomskimi razlikami, vsebino najrazličnejših politik, zakonodajo in prevladujočo političnoekonomsko ureditvijo - (neo)liberalnim kapitalizmom. Živimo torej v izrazito antipolitičnih časih in to kljub temu, da se nobena od libertarnih ali kolektivističnih utopij ni realizirala (Schedler, 1997, str. 107; Gamble, 2006, str. 6). Politika je namreč še vedno pristotna in ni izginila le, kot pravi Andrew Gamble, je po eni strani označena kot ničeva, koruptivna, egoistična, nepravilna in neučinkovita, po drugi pa kot totalitarna dejavnost v smislu, da spodbuja pretirano samozavest glede človeških zmožnosti oblikovanja sveta (vodi v krute diktaure in ustvarja konflikte), ter podpihuje ideološko privrženost (Gamble, 2006, str. 6). Kot ugotavlja Nicola Matteucci, je dandanes tako na ravni publicitete, kot predvsem tudi v (družboslovni) znanosti, veliko takšnih, ki z velikim zadovoljstvom govorijo in pišejo o izčrpanosti, entropiji in izumiranju politike (Matteucci, 1999, str. 463). Gre za razne endizme o koncu politike, koncu nacionalne države, koncu ideologije, koncu zgodovine, koncu oblasti, koncu avtoritete in koncu javne sfere. Kot pravi Gamble:

Trditev o koncu politike pravi, da je politika kot dejavnost in praksa, usmerjena v izgradnjo, obnovo in preobrazbo družbene ureditve, izgubila ves pomen. Moč omejitev, ki vežejo človeško delovanje, je tako čvrsta, da je možna ena sama ureditev. Ne zatrjujejo nam le, da so se končali določena faza politike, določeno obdobje svetovne zgodovine, določena era svetovne ekonomije in da so se začele nove faze; namesto tega, pravijo se je svet premaknil na stopnjo onkraj modernosti, na kateri politika, kakor je bila razumljena v moderni dobi, ni več pomembna (Gamble, 2006, str. 21).

Bistvo vseh antipolitičnih ideologij je tako predvsem v tem, da politiko razglašajo za nepotrebno, nemogočo in nezaželjeno. Nepotrebna naj bi bila zato, ker družba, kolektivni problemi in kolektivne dobrine, za katere naj bi politika skrbela, sploh ne obstajajo, nemogoča, ker politika nič ne more storiti glede problemov, s katerimi se soočamo (tok zgodovine je namreč vnaprej določen), nezaželena pa zato, ker ni upravičena črpati kakršnih koli sredstev od svojih članov ali jim nalagati obvezujoče omejitve in pravila. Vse antipolitične ideologije tako primarno stremijo k temu, da se politika kot takšna odpravi, ali pa, da se jo vsaj zreducira na minimum (Schedler, 1997, str. 109). Na podlagi povedanega lahko rečemo, da je politika v

---

⁵⁹ Do določene mere lahko rečemo, da takšno prepričanje glede politike ni nič novega. Že v 18. stoletju je namreč Voltaire glede politike dejal, da bolj kot iz veličine človeškega duha izvira iz perversnosti, medtem ko je v 19. stoletju ameriški zgodovinar Henry Adams (2005, str. 13) razglašal politiko za sistematično organizacijo sovraštva.

današnjem času, še posebej na zahodu, močno diskreditirana, orošana svojega bistva in v očeh večine ljudi nepomembna oziroma skoraj da škodoželjna dejavnost. V večini primerov je razumljena zgolj kot boj za moč, oblast in zasebne interese, skratka kot umazan posel (Bibič, 1997, str. 189; Lukšič, 2003, str. 251). Kot ugotavlja Karl Rohe, ima boj za oblast v sodobnem času celo takšno težo in »/t/ako veliko senco, da ta prekriva vse druge momente političnega delovanja.« (Rohe, 1997, str. 39) Glede na opredelitev politike po Antoniu Gramsciju, ki jo razdeli na veliko in malo, lahko rečemo, da izrazito prevladuje mali pogled. Zanj je namreč značilno, da gre za politiko vsakdana (parlamentarno politiko), ki jo sestavljajo najrazličnejše spletke, zvijače, manipulacije, laži, lobiranja, podkupovanja in strankarski boji. Gre torej za politiko, ki se odvija znotraj obstoječe družbeno politične ureditve in parlamentarnih struktur in ne za politiko v velikem smislu, pri kateri gre za boj glede ohranjanja, uničenja in spreminjanja družbeno-ekonomskih ali političnih struktur (Gramsci, 1987, str. 186).

Takšno negativno razumevanje in prepričanje, ki je po eni strani, glede na trenutno delovanje in vsebinsko usmeritev politike do določene mere sicer povsem upravičeno, po drugi pa preveč ozkogledno in omejeno, pa gre na nek način v korist predvsem tistim posameznikom in skupinam, ki jim trenutna političnoekonomska ureditev (torej način produkcije, razdelitve in menjave), vsebina zakonodaje in politik, obstoječi volilni in politični sistem, pluralizem strank, boj strankarskih interesov, koalicijska trenja in strankarska preigravanja brez jasne in skupne vizije ter nasplošno prevladujoča vsebina obstoječih političnih usmeritev, ki je v večini primerov medla, najbolj ustreza. Z besedami Maurica Duvergerja bi na nek način lahko rekli, da gre s strani bogatih, močnih in zadovoljnih elit (predvsem igrajo tu veliko vlogo tudi zasebni mediji) na nek način za načrtno depolitizacijo politike, ki nezadovoljne, tlačene, revne, razočarane in nesrečne ljudi prepričujejo v to, da je politika umazana, škodljiva, nepoštena in konec koncev tudi nepotrebna dejavnost, s katero si ni dobro mazati rok ali se za njo zanimati. Ljudi se tako na različne načine želi prepričati, da je politika zgolj boj za moč in oblast, ter da tistim, ki se dokopljejo do nje, omogoča nadvlado nad drugimi in velike osebne koristi (Duverger, 1997, str. 77). Kar pa je pri vsem omenjenem paradoks, pa je ta, da se te isti posamezniki ali skupine, ki želijo politiko prikazati kot nepomembno, največkrat na prikrit način ukvarjajo z njo, so od nje odvisni ali povezani s ključnimi političnimi akterji.

Priviligirane elite, ki imajo veliko moč, politiko rade razglašajo za nemočno in nepomembno predvsem zato, da se lahko zagotavlja ustaljeni red, utrjuje družbeno nepremičnost in konzervativnost oziroma ohranja status quo (Duverger, 1997; Crouch, 2007). Političnoekonomska ureditev, ki s svojim načinom produkcije, razdelitve in menjave omogoča

bogatenje manjšine na račun večine, kot se to dogaja danes, za elite pri vrhu vsekakor ni zaželeno, da postane predmet širše družbene in politične razprave, kaj šele kakršne koli spremembe. Skladno s tem pogledom bi marksistično gledano lahko rekli, da si je kapitalistično gospodarstvo (ekonomija) na nek način podredilo politiko v smislu, da jo izkorišča za svoje lastne namene in ne interese družbe kot celote. Po drugi strani pa moramo biti pošteni in za veliko nezadovoljstvo ne smemo (o)kritivi zgolj različnih močnih civilno družbenih ali ekonomskih elit, ampak v prvi vrsti politične elite (mislím predvsem na glavne politične predstavnike in parlamentarne stranke, vlado, visoko birokracijo in tudi sodišča),⁶⁰ ki imajo moč in ki s svojim načinom delovanja (predvsem tu mislim na razne politične škandale, koruptivnost, klientelizem in nepotizem), vsebino politik in zakonodajo ter nasplošno medlim reševanjem perečih družbenopolitičnih problemov (npr. ekonomskih neenakosti in izkoriščanja), ustvarjajo podlago za takšno vsesplošno nezadovoljstvo in razočaranje. Strinjati se gre z ugotovitvijo Jerneja Pikala (2006, str. 133), ki pravi: »Za politiko zadnjih tridesetih let se včasih zdi, da ne ve, kaj počne.«

Trenutne politične elite oziroma vlade v zahodnem delu sveta se namreč zelo redko lotevajo perečih eksistencialnih problemov, ki tarejo vedno večje število ljudi oziroma radikalnejših sprememb glede temeljnih pravil, zakonodaje, načina delovanja institucij, kaj šele kakršnihkoli sprememb glede strukture in načina delovanja političnoekonomske ureditve – če pa se že lotijo, kar bi lahko kdo oporekal, pa to v večini primerov počno v zelo minimalističnem smislu, ki posledično nima nekega konkretnega učinka na kakovost oziroma materialni in socialni standard večine ljudi. Poleg tega je pravičnost za katero bi se v prvi vrsti morala zavzemati politika v večini primerov zgolj prikladna floskula brez jasne vsebine. Še največkrat jo gre zaslediti v času pred volitvami, ko pa je le-teh konec, tudi ta kaj hitro izgine iz političnega besednjaka. Z besedami Ulricha Becka, lahko rečemo, da je sodobna politika na nek način izgubila svoj oblikujoči, polarizajoči in utopični značaj (Beck, 1997, str. 188–189), kar pa še zdaleč ne pomeni, da je to trajna lastnost politike in da se ji moramo zaradi tega odpovedati. Ravno nasprotno. Delovanje in vsebino politik(e) moramo spremeniti. Zavedati se je namreč potrebno, da je način delovanja politike, njeno vsebino in usmeritev vedno možno spreminjati. Meje možnega, kot pravi John Rawls, tako v politiki kot tudi nasploh namreč nikoli niso določene enkrat in za vselej. Politične, ekonomske, kot tudi vse ostale družbene institucije, je vedno mogoče spreminjati in izboljševati (Rawls, 2011, str. 23). Kot pravi Ellen Meiksins

---

⁶⁰ Pri tem vsekakor ne gre vseh političnih akterjev in strank obravnavati enako. Na politično prizorišče namreč prihajajo politične stranke, ki se lotevajo problemov, ki jih omenjam v disertaciji, a so zaenkrat še v ozadju.

Woodsova (2016, str. 59–60): »Da sploh lahko podvomimo v obstoječo ureditev, moramo biti prepričani najmanj o tem, da človeštvo lahko kroji svoje življenjske pogoje; slutiti moramo, da bivamo ločeno od nespremenljivega naravnega reda in da je področje družbe ločeno od področja narave.«⁶¹

Težave sodobnega sveta tako ne bodo odpravljene same od sebe, še najmanj pa z odpovedjo ter preziranjem politike, ampak samo s takšnim razvijanjem le-te, ki nam bo omogočila bolj učinkovito in predvsem bolj pravično delovanje in organiziranje našega skupnega življenja. Torej, če želimo živeti v bolj pravičnem svetu in če želimo, da izgine umazana podoba politike potem je politično domišljanje alternativnih načrtov nujno in bistvenega pomena (Held, 1989, str. 253). Ne obvladujejo nas namreč nikakršne višje globalne ali tehnološke sile v smislu, da bi nam bile nedosegljive ali da jih ne bi bili sposobni nadzirati, kontrolirati in usmerjati, izjemoma, ko nam svojo moč pokaže narava. Praktično živimo v svetu velikega izobilja, visokega tehnološkega napredka in hiperprodukcije tako dobrin kot storitev, le način produkcije, razdelitve in menjave je napačno osnovan oziroma nepravilčen. Kolektivno gledano tudi nismo nemočni, zato enostavno ni razloga, da bi se prepustili fatalizmu in usodi. Prihodnost naše družbe je tako odvisna predvsem od nas samih in nikogar drugega. Kot bi rekel Stephane Hessel, »/s/ mo na prehodu, za nami je grozljivo prvo desetletje, pred nami so priložnosti, ki jih ponujajo prihodnja desetletja novega tisočletja. Toda treba je upati, upanje ne sme nikoli zamreti.« (Hessel, 2011, str. 44)

Poleg tega, ko govorimo o politiki, ne smemo spregledati, da je prevladujoči negativen pogled v smislu, da le-ta predstavlja zgolj boj za moč in oblast, le eden izmed mnogih možnih pogledov na politiko, ki je, in to je treba poudariti, tudi najbolj laičen, politikanski, posplošen, zgodovinsko gledano vedno prisoten, omejen in na nek način tudi neumen. Naj na kratko pojasnim. Prvič, osredotoča se zgolj na kritiko delovanja in obnašanja političnih predstavnikov, političnih strank, parlamenta in vlad. Kot je že pred časom ugotovil Herfried Münkler, gre pri

---

⁶¹ Z ontološkega gledišča sem zato veliko bližje antifundacionalističnemu stališču, ki svet razume socialno konstruiran in odvisen od naših normativnih prepričanj. Razvoja družbenega življenja ne razumem fundacionalistično v smislu, da je le-ta neodvisen od našega spoznanja oziroma, da temelji na razlikah v biti/naravi/eksistenci ne glede na tip družbe, kulturo, politike in čas, v katerem živimo (Furlong in Marsh, 2010, str. 185). Zavezanost antifundacionalističnemu stališču pa seveda ne pomeni, da zastopam stališče »popolnega egalitarizma« v smislu, da smo ljudje po naravi popolnoma enaki. Slednje pride jasneje do izraza v delu disertacije, kjer obravnavam politično pravičnost, ki mora do določene mere dopuščati tako dohodkovne kot tudi premoženjske razlike med ljudmi.

sodobni naveličanosti in razočaranju nad politiko v prvi vrsti za naveličanost nad političnimi strankami in politiki. Večina ljudi je namreč prepričanih, da so politični predstavniki glede na različne fiskalne, socialne, gospodarske, zaposlitvene in ekološke probleme s katerimi se soočamo, moralno in strokovno nekompetentni. Razočaranje in nezadovoljstvo nad politiko torej lahko bolj kot ne označimo za »/k/rizo elite oziroma političnega razreda.« (Münkler, 1997, str. 307) Na nek način lahko rečemo, da gre pri omenjenem pogledu za kritiko delovanja državne oblasti v njenem najožjem možnem smislu.⁶² Povedano nekoliko drugače, področje političnega je zreducirano zgolj na strankarske boje političnih akterjev znotraj državno oblastne parlamentarne arene, ki je medijsko tudi najbolj izpostavljena. Drugič, kar se mi zdi še veliko bolj pomembno, pa je to, da omenjeni pogled spregleda, da politični predstavniki, vlada in birokracija, kljub temu da se tudi sam ne strinjam s prevladujočo usmeritvijo in vsebino politik, opravlja kakorkoli že življenjsko pomembno delo, ki se dotika vseh področij in dejavnosti v našem življenju. Idealistično rečeno, ne glede na trenutno delovanje politikov in strank, bistvo politike ni v boju za moč in oblast, ampak v zagotavljanju pravičnega političnega reda.

---

⁶² Pri tem ne gre spregledati, da se državno oblast v veliki večini vseh političnih govorov, medijskih poročanj in tudi znanstvenih tekstih posplošeno enači z državo. O tem na nek način piše tudi Andrew Gamble, ki pravi, da se državo pogosto enači z vlado, kljub temu da le-ta predstavlja zgolj en del države v smislu posebnega organizacijskega sredstva za izvajanje javnih politik (Gamble, 2006, str. 91). S tem, ko ne razlikujemo med državno oblastjo in pripadajočimi institucijami ter državo kot celoto zreduciramo zgolj na državno oblast, pa na nek način nezavedno zabrišemo razlikovanje med njima in ustvarimo znano ločitev med državo in civilno družbo. Vprašati pa se gre, ali državna oblast ni le ena izmed sfer znotraj države, tako kot je to tudi civilna družba. Kot pravi marksistični mislec Antonio Gramsci, moramo namreč z izrazom država, poleg vladnega aparata, razumeti tudi zasebni aparat hegemonije ali civilno družbo (Gramsci, 1987, str. 128). Omenjena struktura države pa seveda ne predpostavlja, da državna oblast s svojimi institucijami za državo kot celoto ni osrednjega pomena. Več o pomembnosti, funkcijah in razsežnostih državne oblasti, ki predstavlja temeljno razsežnost političnega, povem v nadaljevanju. Kar želim z omenjeno kritično analizo izpostaviti, je to, da državne oblasti ne smemo enačiti z državo. Državo namreč, poleg točno določenega ozemeljskega teritorija, specifične kulture, običajev, jezika, institucij in predvsem državljanov sestavljajo tri sfere, ki so po eni strani do določene mere avtonomne po drugi strani pa medsebojno povezane in vedno do določene mere odvisne od ravnanja in usmeritev državne oblasti. Ko govorim o treh sferah političnega, ki sestavljajo vsako državo, mislim na: a) sfero državne oblasti s pripadajočimi institucijami, b) sfero civilne družbe (kamor uvrščamo gospodarske subjekte, sindikate, verske organizacije, raziskovalne institucije, sredstva množičnih komunikacij, izobraževalne ustanove, založbe, revije, politične stranke, ki niso del oblasti, splošne nevladne organizacije, itn. (Bibič, 1987, str. 18–19)) in c) sfero zasebnosti (intimnosti, družine). Poleg tega, ko govorimo o strukturi države, le-te ne moremo obravnavati kot nekaj zacementiranega, trajnega in večnega, ampak kot spremenljiv rezultat procesov na določenem ozemlju, znotraj katerega se različni odnosi do proizvodnih procesov, menjave, razdelitve, družbenih razmerij, narave, tehnologije, duhovnih predstav in strukturah vsakdanjega življenja križajo in spreminjajo (Harvey, 2011, str. 329).

Prevladujoči pogled na politiko v smislu, da le-ta predstavlja zgolj boj za moč in oblast, nam namreč prav nič kaj dosti ne pove o sami vsebini, usmeritvah, funkcijah, razsežnostih, možnostih in samem bistvu politike kot takšne. Na nek način razkriva zgolj njene trenutno najbolj vidne negativne lastnosti in bedo (za katero politika kot takšna ni kriva), ki pa so, bodimo pošteni, prisotne tudi znotraj drugih sfer družbenega (so)delovanja⁶³ – gospodarsko življenje na primer ni pri tem nikakršna izjema. S tem še zdaleč ne želim zagovarjati ali utemeljevati takšnega načina delovanja političnih akterjev ali vsebino politik znotraj državnooblastne arene. Kar želim povedati, je le to, da je takšno gledanje na politiko izredno omejeno in pravzaprav zgreši samo vsebinsko in funkcionalno bistvo politike. Na tej podlagi se strinjam z Andrewom Gambloom, ki pravi, da:

Opisana razsežnost politike izhaja iz centraliziranega odločanja. Prisotna je v vsaki organizaciji, v sodobnih državah pa se razrašča in tudi apetiti medijev po osebnostih in političnih škandalih ne kažejo znakov popuščanja, prej obratno. To je dvorna politika in obstaja od vekomaj; le da je v modernih demokracijah bolj odprta in na očeh javnosti, kot je bila prej, kar je sprožilo pritiske po postavljanju mej in preprečevanju zlorab. V mnogih političnih sistemih, demokratičnih in avtoritarnih, sta še vedno živa korupcija in klientelizem. Seveda se da marsikaj storiti, da bi postala dvorna politika manj sporna in tudi manjša ovira sprejemanju in izvajanju politik, čeprav bo vedno ostala igra političnih outsiderjev in insiderjev. Vedno bo hrupna in groba. Toda to ni vsa politika, kot menijo nekateri komentatorji (Gamble, 2006, str. 107–108).

4.2 O pojmu in razumevanju politike

Ko razpravljamo o politiki, se moramo zavedati, da tako v znanosti kot tudi nasploh, obstaja mnogo različnih definicij, pojmovanj in pogledov (Dahl, 1997a; Lukšič, 1997; Rohe, 1997; Della Porta, 2003; Gamble, 2006) na politiko, ki se po eni strani do določene mere prekrivajo in prepletajo, po drugi pa so si popolnoma različni in izključujoči. Sama definicija politike na nek način temelji na veliki zmešnjavi (Sen, 2002, str. 32). Poznamo namreč toliko različnih definicij in opredelitev, kolikor različnih avtoritet in pogledov nanjo obstaja (Heywood, 1998, str. 25). Z besedami Thomasa Pikettya bi lahko rekli, da se vsak človek po svoje gre politiko (Piketty, 2015, str. 743). Zakaj je tako, pojasnjuje Karl Rohe, ki pravi, da je razlogov za različno konceptualizacijo politike več vrst. Lahko je to zaradi nepoučenosti, različnih družbenih interesov, s katerimi tisti, ki opredeljuje politiko, želi vplivati na zavest ljudi, različnih družbeno-političnih pozicij, različnega znanstvenega oziroma spoznavnega področja, različnega doživljanja ali izkušanja političnega, različnega družbenega konteksta glede na

---

⁶³ Kot ugotavlja David Easton (1997, str. 89), skoraj da ni družbene skupine, v kateri ne bi odkrili zvijač, spletkarjenja in boja za oblast, pa naj bodo njihovi cilji še tako plemeniti in posvečeni.

prostor in čas, različno religioznost, različno kulturo, različne vrednote, različna prepričanja itn. (Rohe, 1997, str. 38). Pri politiki gre torej za fenomen, ki je nosilec najrazličnejših pomenov in vsebin. Po eni strani gre to do določene mere na škodo samega pojma, ki je nejasen v smislu točnega pomena (Matteucci, 1999, str. 434) in enotnega razumevanja,⁶⁴ po drugi pa takšna pluralnost bogati politično pokrajino in možnosti njenega spoznavanja.

V politični znanosti tako poleg ozkih, širokih, zgodovinskih in nadzgodovinskih pojmov, poznamo še integracijsko usmerjene, empirično opisujoče, konfliktne, formalne, funkcionalne, vsebinske in normativne pojme, ki želijo definirati in konceptualizirati politično (Rohe, 1997, str. 43). Poleg boja za moč in oblast o politiki najpogosteje lahko zasledimo naslednje besedne zveze in pojmovanja: politika je vodenje javnih zadev, umetnost možnega (Palonen, 1997, str. 84), zavestna umetnost pogajanj (Bell, 1992, str. 245), celota organiziranih praks, ki zadevajo razdelitev politične oblasti (Ricoeur, 2011, str. 356), vzajemni zavarovalni sistem (Beyme, 1997, str. 212), kompleksna dejavnost (Crick, 1997, str. 66), razredni boj, politični sistem, vladavina, konflikt interesov, skupni blagor, država (Rohe, 1997, str. 44), odnos moči, avtoritete in oblasti, odnos, ki vključuje teritorialnost in odnos samozadostnosti (Dahl, 1997a, str. 47), razmerje med prijateljem in sovražnikom (Schmitt, 1994, str. 84), umetnost in veščina upravljanja človeških družb, prizadevanje za skupno dobro, red in pravičnost⁶⁵ (Duverger, 1997, str. 74), konflikt med posebnimi interesi za premoč (Bibič, 1997, str. 188), sistem zavezujočih vrednot (Easton, 1997, str. 96), itn.

Pri vseh naštetih pojmovanjih politike pa ne gre spregledati, da večina vseh besednih zvez problematizira le enega ali dva izmed možnih razsežnosti le-te. Poleg tega, definicije, razumevanja in pojmovanja o politiki niso večna. Zaradi vedno novih problemov, okoliščin, potreb, problematizacij in deproblematizacij ter ideoloških pogledov se koncept in razumevanje politike vedno znova spreminja, na novo problematizira in v končni fazi tudi na novo (re)definira (Palonen, 1997, str. 85–86). Kot pravi Réne Remond (1997, str. 275): »Politični prostor ni določen enkrat za vselej: njegove meje se spreminjajo. Enkrat se razširijo, drugič se skrčijo, pač glede na čas in na probleme. Nekateri problemi izginjajo s političnega prizorišča, medtem ko se drugi na njem ponavljajo na novo.« Ker pa je za sodobni čas značilna poplava

---

⁶⁴ Politika tako po eni strani lahko pomeni skoraj da vse, po drugi pa kaj hitro lahko postane tudi izraz zlorabe.

⁶⁵ V disertaciji dajem primat omenjenemu pogledu na politiko.

številnih novih vprašanj in problemov, bo opredelitev politike morala postati dosti širša⁶⁶ od trenutnega razumevanja v smislu boja za moč in oblast, ki ga lahko umestimo v sklop razumevanja politike v ožjem smislu, (Easton, 1997, str. 89). Ozek pogled na politiko je v veliki meri tudi (neo)liberalni pogled, ki pa še zdaleč ni edini pogled na politiko, njene razsežnosti, funkcije in usmeritev. Poznamo namreč tudi druge ideološke poglede, ki poskušajo opredeliti bistvo, vsebino, razsežnosti, funkcije in predvsem njeno usmeritev.

4.3 Kritični pogled na (neo)liberalno razumevanje politike (v ožjem smislu)

Ko govorimo o politiki v ožjem smislu, poleg strankarskega boja za moč in oblast, mislimo predvsem na specifično sfero ali sklop formalnega delovanja državne oblasti in njenih institucij (Stoker in Marsh, 2005, str. 8). Natančneje, govora je o delovanju vlad, vprašanjih glede tega, kdo je vključen in kdo izključen, kdo zasede kakšen položaj, ter kakšne spremembe ali preobrti se dogajajo znotraj liberalno parlamentarne politike (Gamble, 2006, str. 106). Politika v omenjeni razsežnosti se tako odvija zgolj znotraj državnooblastnih sfer in institucij, kar pomeni, da je ločena od sfere civilne družbe in sfere zasebnosti (intimnih osebnih odnosov in družine). Povedano nekoliko drugače, samo procesi in dogodki, ki se odvijajo v oddelkih, parlamentu in vladnih uradih, naj bi bili politični, medtem ko so podjetja, zasebnost (družina in intimnost) ter različna civilna združenja nepolitične narave oziroma izven dometa političnega nadzora. Kot pravi Judith Squires (2009, str. 39–40): »Civilna družba je »zasebna« v smislu, da je ne upravlja javna moč države. /.../ Družbena sfera, ki je osvobojena omejitev političnega, je močnejša in dopušča večjo avtonomijo, kot tista, v kateri se moč države širi na vse vidike življenja. S tem, ko je politika razumljena kot na državi zasnovana uporaba moči nad individui, pa postane nujno zlo, ki ga je treba omejevati in krotiti, tako da zagotavlja okvir za civilno družbo, ne da bi razjedalo njeno življenjsko moč.« Omenjeni pogled v osnovi izhaja iz klasično liberalne tradicije, kjer naj bi bila državna oblast in civilna družba, pa tudi družina,⁶⁷ med seboj ločene

---

⁶⁶ Kot pravi Gamble (2006, str. 127), je ohranjanje in širjenje političnega pogoja za obstoj upanja, da lahko izboljšamo način upravljanja naših družb in globalnega trga.

⁶⁷ Za veliko večino pristašev (klasičnega) liberalizma je značilno, da so zapostavljali vlogo in moč družine v zasebnem in javnem življenju (Kymlicka, 2005, str. 542). Zasebna sfera družine je, kot pravi Judith Squires, za politično, ki se ga v večini primerov razume na liberalen način, nepomembna sfera. To je razvidno že iz osredotočenosti večine vseh avtorjev izključno na preučevanje odnosa med državno oblastjo in civilno družbo. Zaradi tega mnogo feminističnih teoretičark kritizira (neo)liberalizem (Squires, 2009, str. 42) in dvomi v njegove

in avtonomne sfere, kar pa, kot bom poskušal pokazati v nadaljevanju, nikoli popolnoma niso, niti ne morejo biti. V kolikor bi bile, se gre vprašati, čemu bi politika sploh obstajala oziroma kakšno funkcijo bi v družbi imela.

Dejstvo, da državna oblast, civilna družba in sfera zasebnosti niso popolnoma ločene in avtonomne sfere, nam, če ne drugega, dokazuje že sam obstoj različnih javnih politik (t. i. public policy) in pravnih panog, ki vedno do določene mere urejajo, omejujejo in na nek način tudi posegajo v naše ravnanje ter delovanje in to tako znotraj sfere civilne družbe kot tudi znotraj sfere zasebnosti. Politološko gledano, mislim na socialne politike, gospodarske politike, finančne politike, kulturne politike, družinske politike, okoljske politike, politike do tujcev itn, ki predstavljajo na podlagi vrednot, skupek zavezujočih pravil obnašanja na določenem teritoriju, ki ga nadzoruje in upravlja državna oblast s pomočjo svojih institucij (Fink Hafner, 2007, str. 15). Pravno gledano pa mislim na ustavno pravo, pravo javne uprave, kazensko pravo, civilno pravo, stvarno pravo, obligacijsko pravo, gospodarsko pravo, delovno in uslužbenko pravo, družinsko pravo, dedno pravo, itn, ki je vedno produkt politike in ne samega prava,⁶⁸ natančneje političnih predstavnikov (poslancev) in vlad, do določene mere pa tudi visoke birokracije, različnih civilnodružbenih skupin in (vplivnih) posameznikov.⁶⁹

---

predpostavke. Določene izmed njih celo menijo, da je (bila) sfera družine izključena iz sfere javnega, političnega in politično teoretske obravnave zaradi strukturnih razlogov oziroma načrtno (Young, 1998, str. 405).

⁶⁸ Pri obravnavi razmerja med politiko in pravom imamo na razpolago dve temeljni ontološki izhodišči. Za prvo ontološko izhodišče je značilen monistični pogled, po katerem sta politika in pravo emanaciji iste bitnosti. To pomeni, da lahko med politiko in pravom postavimo enačaj oziroma ju istovetimo. Pri drugem ontološkem izhodišču oziroma dualistično-pluralističnem pogledu, po katerem se svet cepi na neštete polarnosti, pa sta politika in pravo ločeni pojavnosti, čeprav je njuno razlikovanje zgolj navidezne oziroma iluzorne narave, kar je posledica človeških meja, ki mu jih postavljajo čutila in razum. Politiko in pravo tako lahko po eni strani dojemamo kot enost, po drugi pa je, ne glede na njuno skupno ontološko osnovo in dosedanje stopnjo človeškega razvoja, razločevanje med njima neizogibno, nujno in potrebno. Politika in pravo imata namreč v procesu konkretizacije svojih ciljev in nalog različni funkciji (Cerar, 2006, str. 182–183; 2009, str. 79). Za sodobno pravo je namreč značilno, da je bolj usmerjeno v zagotavljanje pravne varnosti, politika pa v implementacijo strankarskih programov. Z besedami Hayeka, ki sicer takšno stanje kritizira – sam se sicer s Hayekovo kritiko ne strinjam –, lahko rečemo, da gre pri pravu za vprašanje postopkovne ustreznosti oziroma zakonitosti pri politiki pa za posedovanje neomejene moči glede izoblikovanja zakonov, ki urejajo vsa področja življenja (Hayek, 2012, str. 358).

⁶⁹ Kot pravi Danica Fink Hafner, javne politike v prvi vrsti oblikujejo državni igralci (predvsem zakonodajna in izvršna oblast, birokracija ter sodna oblast), ki imajo monopol nad političnim odločanjem. Pri tem ne gre spregledati, da državni igralci niso edini, ki lahko oblikujejo vsebino politik. V proces oblikovanja in tudi izvajanja

Na podlagi povedanega se strinjam z Johnom Rawlsom, ki pravi, da se politično sicer razlikuje od združenjskega (družbenega), družinskega in osebnega (zasebnega), saj uteleša drugačne in posebne politične vrednote⁷⁰ (torej je samostojen nazor).⁷¹ Na nek način lahko rečemo, da politične vrednote urejajo temeljne okvire družbenega življenja, kar pomeni, da opredeljujejo temeljne pogoje tako političnega, ekonomskega kot tudi družbenega (so)delovanja oziroma se v prvi vrsti nanašajo na temeljno strukturo družbe (družbenopolitično in političnoekonomsko ureditev), ki nato vpliva na vse ostale aspekte človeškega življenja (družinske, osebne, združenjske, intimne) (Rawls, 2011). Torej med političnimi, združenjskimi, družinskimi in osebnimi vrednotami, čeprav se v osnovi razlikujejo oziroma med sferami državne oblasti, civilne družbe in zasebnosti po eni strani do določene mere obstaja razlikovanje, po drugi pa so vse sfere vedno do določene mere podrejene pravilom in vrednotnemu sistemu, ki ga vzpostavlja in zapoveduje državna oblast preko svojih institucij in birokracije. Zaradi tega državna oblast, civilna družba in zasebno niso, niti ne morejo biti medsebojno popolnoma

---

javnih politik se namreč vključujejo tudi nedržavni igralci oziroma različne interesne skupine, neparlamentarne politične stranke, informacijski sektor ter konec koncev tudi posamezni državljani (Fink Hafner, 2007, str. 18). Seveda pa je njihova vključenost v prvi vrsti odvisna od njihove moči, inkluzivnosti vlad in parlamentarnih odborov. Skladno s tem pogledom lahko rečemo, da gre na nek način za razumevanje politike v njenem širšem smislu, ki po Senu (2002, str. 31), predstavlja funkcijo politične organizacije, ki je odvisna od vrste dejavnikov – vrsto vlade, virov njene moči in sil, ki jih uveljavljajo druge organizacije in posamezniki.

⁷⁰ Po Johnu Rawlsu, ki sicer govori o vrednotah politične pravičnosti, mislim na vrednote enake politične in državljanske svobode, pošteno enakost možnosti, ekonomsko recipročnost in družbene temelje samospoštovanja državljanov (Rawls, 2011, str. 242).

⁷¹ Kot pravi Igor Lukšič, svet ni en sam, svetov je nešteto. Eden izmed njih je tudi svet politike, ki ima svoj jezik, svoja pravila, svoje zakonitosti in akterje, kar pa seveda ne pomeni, da ne biva in je ločen od drugih svetov, prav tako kot drugi bivajo v njem (Lukšič, 1997, str. 21). Podobno meni tudi Rawls, ki pravi, da ima politično svoje lastne politične vrednote, ki izhajajo iz javne politične kulture in so drugačne od različnih verskih, filozofskih ali moralnih nauk (Rawls, 2011, str. 51, 62). Politične odločitve morajo biti utemeljene na lastnih političnih vrednotah in predpostavkah oziroma neodvisne od posameznega pojmovanja dobrega življenja. V kolikor bi državna oblast dala prednost posameznemu pogledu na dobro življenje ali gojila posebne kreposti in vrednote, ki jih zagovarjajo različni filozofski, moralni ali etični nauki, bi s tem kršila načelo enakega obravnavanja državljanov, pa tudi načelo odprtosti in vrednostnega pluralizma. S tem bi dala prednost zgolj enemu izmed možnih pojmovanj dobrega, kar pa bi slej ko prej vodilo do zatiranja drugih pogledov oziroma drugače mislečih. Zavedati se je namreč potrebno, da imajo državljani različne preference in teorije dobrega (Dworkin, 1992, str. 215, 217). Dokler so te skladne z načeli politične pravičnosti, posledičnimi politikami, zakonodajo, družbenopolitično in politično ekonomsko ureditvijo je pošteno, da jih dopustimo. Več o tem povem tudi v nadaljevanju, kjer se ukvarjam z vprašanjem identitete.

ločene, avtonomne ali neodvisne sfere. Z besedami Johna Rawlsa, ki sicer govori o politični pravičnosti, bi lahko rekli sledeče:

Ko torej politični liberalizem razločuje med politično pravičnostjo, ki se nanaša na temeljno strukturo, in drugimi pojmovanji pravičnosti, ki se nanašajo na različna združenja znotraj te strukture, domen političnega in nepolitičnega ne razume, kot da bi bila dva ločena, nepovezana prostora, pri čemer bi vsakega upravljala zgolj njegova lastna posebna načela. Čeprav je samo temeljna struktura primarni predmet pravičnosti, načela pravičnosti vseeno nalagajo bistvene omejitve družini in vsem drugim združenjem. Odrasli člani družine in drugih združenj so najprej enakopravni državljani: to je njihov temeljni položaj. Nobena institucija ali združenje, v katero so vključeni, ne more kršiti pravic, ki jih uživajo kot državljani. /.../ Obliko sfer političnega in javnega ter nepolitičnega in zasebnega torej določata vsebina in uporaba pojmovanja pravičnosti in njegovih načel. Če je tako imenovana zasebna sfera prostor, ki naj bi bil izvzet pravičnosti, tedaj tak prostor ne obstaja (Rawls, 2011, str. 214).

Političnoekonomsko gledano je torej vsako podjetje, ki deluje znotraj civilne družbe in je danes razumljeno kot nekaj »zasebnega«, vedno do določene mere podrejeno državnim pravilom delovanja, ki jih vzpostavlja politika, natančneje državna oblast. Znotraj države tako vedno prihaja do srečevanja med »zasebnim« in »javnim« in nobena situacija ne izključuje drugega (Oakeshott, 1975, str. 183). Ljudje smo namreč tako člani določene države, kot člani civilne družbe in družine (Gamble, 2006, str. 32). Poleg tega, kot pravi Chantal Mouffe, in tu mislim, da deli enako stališče kot John Rawls, so naše izbire, želje in odločitve sicer res zasebne narave oziroma predstavljajo avtonomijo in odgovornost vsakega posameznika, vendar so po drugi strani vedno (po)vezane z javnimi predstavami oziroma pogoji, ki so predpostavljeni oziroma določeni s strani državne oblasti oziroma politike. Državna oblast naj se tega zavedamo ali ne, na nek način zagotavlja »slovnico vedenja državljanov« (Mouffe, 2005, str. 72), kar pa seveda ne pomeni, da se razlika med zasebnim in javnim ne ohranja, kot tudi ne, da se ukinja razlika med posameznikom in državljanom, vendar razliki ne ustrezata ločenim področjem. Po eni strani bi z besedami Johna Rawlsa lahko rekli, da se politična načela, ki so v domeni državne oblasti ne nanašajo neposredno na notranje delovanje združenj, družine in intimnosti, ampak se jim preko družbenopolitične in političnoekonomske ureditve, pripadajoče zakonodaje in institucionalnim delovanjem nalaga bistvene omejitve (Rawls, 2011, str. 212). Kot pravi Chantal Mouffe, glede dihotomije med javnim in zasebnim oziroma z besedami Johna Rawlsa, med političnim in nepolitičnim (Rawls, 2011, str. 44), ne moremo enostavno reči: »Tukaj končam svoje dolžnosti kot državljan in začnem živeti svobodo posameznika.« (Mouffe, 2005, str. 72) Ti dve identiteti, kot pravi Mouffova, obstajata v trajni napetosti, ki se na nek način nikoli ne moreta uskladiti, spet po drugi, kot meni Rawls, pa jih državljani lahko poskušajo uskladiti med seboj (Rawls, 2011, str. 44).

Ozko razumevanje politike v smislu državne oblasti, ki je pri veliki večini (neo)liberalcev dojeta zgolj kot sfera prisile, katere funkcije so omejene na zagotavljanje javnega reda in spoštovanje zakonov (Gramsci, 1987, str. 129), pri veliki večini marksistov pa kot krinka ali orodje v rokah ekonomsko vladajočega razreda (Stres, 1996, str. 73; Harvey, 2011, str. 329; Heinrich, 2013, str. 222), ni zadostno, še posebej če nam je mar, kaj se dogaja z družbenim in gospodarskim življenjem oziroma z ekonomskimi, političnimi in socialnimi razlikami med ljudmi. Kot je že pred časom ugotovil Julien Freund, pravega pomena politike ne moremo dojeti iztrgano iz celotnega življenja oziroma brez upoštevanja celotnega konteksta človekovega bivanja. Na politiko zato tudi ne moremo gledati kot na orodje politične tehnike ali jo popolnoma ločiti in izolirati od sfere etike, prava, gospodarstva in družbe. Če bi to želeli, bi, kot pravi, pokazali, da ne razumemo zapletenosti medčloveških odnosov in na stvari gledamo preveč enostransko, polno predsodkov, zablod in nedoslednosti. Poleg tega tudi ne bi bili sposobni dojeti prave razsežnosti politike (Freund, 1997, str. 104), kar se mi zdi eden izmed večjih problemov današnjega časa. Kot ugotavljata Adrian Leftwich in David Held (1984, str. 144), »/d/ejansko ni nič bolj političnega, kot so nenehni poskusi, da bi nekatere tipe vprašanj izključili iz politike« oziroma, kot pravi feministična teoretičarka Judith Squires, (neo)liberalna strategija ni nič drugega kot »/s/trategija depolitizacije, ki nekaterim vprašanjem onemogočajo vstop v politično razpravo.« (Squires, 2009, str. 19)

Prevladujoči koncept razumevanja političnega tako pravzaprav izključi iz svoje lastne domene mnoga pomembna vprašanja, ki presegajo okvir razsežnosti in nalog državne oblasti, kot si jih predstavljajo (neo)liberalci. Mislim predvsem na vprašanja glede zasnove, načina in strukture delovanja sodobnega gospodarstva. Povedano na drugačen način, obstoječa političnoekonomska ureditev je postala nekaj samoumevnega in večnega, zaradi česar ne more postati predmet politične, natančneje državno oblastne obravnave in potencialne spremembe. V disertaciji poskušam pokazati, da temu ni tako, saj je edino politika (natančneje državna oblast) tista, ki ima, če ne drugega moč za spremembo politik(e), zakonodaje in same političnoekonomske ureditve.⁷² Na podlagi povedanega lahko do določene mere rečemo, da je sodobna politika izgubila svojo pojmovno globino, tehtnost in osrednji pomen (Beyme, 1997, str. 206; Matteucci, 1999, str. 465). Zato nam ne preostane nič drugega kot to, da jo ponovno

---

⁷² To pa vsekakor ne zahteva, da bi morala biti državna oblast s pripadajočimi institucijami paternalistična v smislu, da bi se neposredno ukvarjala oziroma upravljala z vsemi oblikami življenja političnega telesa. Mislim na gospodarsko, trgovsko, industrijsko, kulturno ali znanstveno področje v smislu, da bi bila le-ta upravitelj ali direktor v gospodarstvu, vodja na področju znanosti, kulture in filozofije (Maritain, 2002, str. 37–38).

postavimo na nove temelje (Remond, 1997, str. 287), v smislu, da zopet opredelimo njeno bistvo, njene razsežnosti in usmeritev (Leggewie, 1997). Vse to pa zahteva, da zapustimo obstoječe okvire razumevanja le-te (status quo) in se lotimo ustvarjalnosti – na nek način, novega izumljanja političnega (Beck, 1987, str. 191). Kot pravi Claus Leggewie (1997, str. 227):

/.../ bi bilo, [preuranjeno] če bi opustili koncept usmerjanja in pojmovali politiko kot povsem iracionalen, interdeterminističen kaos, pri katerem so vse intervencije neuspešne ali v katerem se odvijajo zgolj avtopoietski in nenameravani učinki. Vendar pa moramo priznati, da je politično usmerjanje »izgubilo nedolžnost« in ga bo treba na novo opredeliti v smislu mrežnih relacij in kaotično izžarevajočih struktur. Izziv postmoderne je torej prav v izdelavi veljavnih konceptov ravnanja in funkcionirajočih konceptov usmerjanja v pogojih izgube središča ter v njihovem posredovanju z normativno demokratičnimi zastavitvami.

4.4 Poskus ponovne opredelitve bistva, funkcij in razsežnosti politike

Ko govorimo in ponovno premišljamo politiko, se moramo v izhodišču vprašati naslednje: Kaj je oziroma bi morala biti bistvena naloga politike, kakšne naj bodo njene razsežnosti in zakaj je politika izredno pomembna človeška dejavnost? V kolikor želimo odgovoriti na omenjena vprašanja, pa moramo v prvi vrsti, kot pravi Igor Lukšič, spremeniti izhodiščni pogled na njo. Slednje pomeni, da politike ne smemo dojemati kot medijsko praznorečje in pozerstvo, ki poudarja samo formo, brez vsebine (Lukšič, 2000, str. 19). Torej na politiko moramo začeti gledati z vidika njene funkcionalnosti, vsebinskosti, procesnosti in formalnosti,⁷³ torej kot na pglavitno sestavino človeškega izkustva in človeških sposobnosti. Svet politike namreč, kot pravi Andrew Gamble, sestavljajo tri temeljne razsežnosti: politika kot državna oblast, politika kot identiteta in politika kot državna ureditev. Vsaka država potrebuje vse tri elemente političnega, da je lahko država (Gamble, 2006, str. 10). Pri tem se je potrebno zavedati, da sama vsebina političnega ni nikoli določena vnaprej. Izoblikuje se z delovanjem ljudi oziroma politike same, ki pa je vedno vezana na neko prevladujočo ideologijo. V nadaljevanju se

---

⁷³ V formalnem smislu (angl. Polity), gre pri politiki za delovanje državnih in nedržavnih institucij in političnih skupin znotraj že predpostavljene institucionalne strukture. V procesnem smislu (angl. Politics), gre pri politiki za procese oblikovanja politične volje skozi uveljavljanje družbene moči in oblasti, preko konflikta ali konsenza med političnimi akterji (npr. med političnimi strankami). V vsebinskem smislu (angl. Policy), ki se mi zdi najpomembnejši od vseh naštetih, pa gre pri politiki za vladno in parlamentarno prizadevanje po vzpostavitvi in načrtnem oblikovanju normativnih predstav na različnih političnih področjih. Mislim na javne politike, kot so: gospodarska politika, socialna politika, izobraževalna politika, okoljska politika, varnostna politika, družinska politika, kulturna politika itn. (Fink Hafner, 2007, str. 14–16; Vowe, 2008, str. 620–621).

lotevam poglobljene predstavitve vsake izmed treh razsežnosti političnega. S tem poskušam pokazati na pomembnost politike ter ponovno opredeliti njeno bistvo oziroma temeljno poslanstvo.

4.4.1 Politika kot državna oblast

Ko govorimo o politiki kot državni oblasti, gre za najbolj razširjen pogled na razumevanje politike in političnega. V večini moderne politične misli od Niccole Machiavellija, Jeana Bodina, Thomasa Hobbesa, Maxa Webra, Carla Schmitta itn., se je pod pojmom politika razumelo državno oblast oziroma državo (Bell, 1992, str. 232; Duverger, 1997, str. 74). Kot pravi Anton Stres, je država »n/a/pomembnejša politična organizacija vseh časov.« (Stres, 1996, str. 76) V današnjem času predstavlja instrumentalni vidik političnega. Sestavljajo jo parlament, sodstvo, vlada, državne institucije⁷⁴ in državna birokracija. V sodobnih liberalno-demokratskih ureditvah jo razumemo kot moč svobodnih in enakih državljanov v smislu kolektivnega telesa, ki jo državljanji izvajajo nad seboj in drug nad drugim (Rawls, 2011, str. 64–65, 233). Slednje pomeni, da je državna oblast skupaj s pripadajočimi institucijami zgolj del oziroma orodje političnega telesa, ki mu je podrejena in kateri je podeljena vrhovna oblast zaradi zagotavljanja pravičnosti. Državna oblast tako ni en človek ali človeško telo, še manj represivna organizacija v rokah vladajočega razreda, ampak skupek ustanov in institucij, na nek način umetni izdelek, ki ga je ustvaril človek s pomočjo razuma, ki predstavlja njegovo orodje (Bibič, 1987, str. 30; Maritain, 2002, str. 29–30). Povedano nekoliko drugače, državna oblast je in jo je potrebno legitimirati ter konstituirati iz družbe ter jo uporabljati kot instrument za oblikovanje pravičnih družbenih odnosov (Offe, 1985, str. 9). Zagotavljanje pravičnosti je namreč največja dolžnost in bistvo politike. V kolikor temu ni tako oziroma mislimo, da gre pri politiki v osnovi za kaj drugega, kot na primer zgolj za moč in oblast, pa se gre vprašati, kaj potemtakem politiko sploh ločuje od tolpe roparjev ali mafije. Poleg tega ne gre spregledati tudi tega, da četudi na politiko gledamo »makiavelistično« v smislu, da cilj posvečuje vsa sredstva,

---

⁷⁴ Z državnimi institucijami mislim na skupek pravil, ki upravljajo in omejujejo individualne akterje, vplivajo na njihovo obnašanje ter oblikujejo njihove preference, norme interese in identitete (Lowndes, 2005, str. 94). Po Changu (2004, str. 83) in Northu (1998, str. 12), gre za formalna (ustavo, zakone) in neformalna (navade, običaji, etika) pravila, formalne in neformalne ideologije razumevanja pojmov pravičnosti, ki prevladujejo v določeni družbi in predvsem formalne in neformalne institucije, ki določajo kako se pravice in obveznosti spreminjajo skozi čas.

enostavno ne moremo mimo naslednjih vprašanj: Kdo je tisti, ki cilj posvečuje? Kaj ni potrebno vsakega cilja tudi upravičiti? Je vsak cilj, ki si ga zastavi politika že sam po sebi dober in pravičen? Kakšna politična sredstva so upravičena za doseg predpostavljenih ciljev? (Bobbio, 1997, str. 343–344). Na tej podlagi lahko z besedami Immanuela Kanta rečemo, da:

... /r/esnična politika ne more torej storiti nobenega koraka, ne da bi se bila poprej poklonila morali, in čeprav je politika po sebi težka umetnost, ni vendar nje združitev z moralo nobena umetnost; zakaj brž ko se spreta med seboj, preseka le-ta voz, ki ga ona ne zna razvozlati. – Pravica mora biti sveta, naj to stane vladajočo oblast še tako velikih žrtev. Tu ne moremo polovičiti in si izmišljati nekaj srednjega, neko pragmatično-pogojno pravico (med pravico in koristjo), ampak mora vsaka politika upogibati koleno pred pravico, a sme zato upati, da se bo, četudi počasi, povzpela do stopnje, kjer bo trajno blestela (Kant, 1937, str. 93).

Tudi če se ne strinjamo povsem z idealističnim Kantovim pogledom na politiko, pa ne moremo zanikati, da med politiko in pravičnostjo ni tesne povezave. Politika na pravičnost sicer lahko pozabi, a slej ko prej pravičnost politiki zopet potrka na njena vrata. Pravičnost namreč predstavlja povezovalni člen med državljanom in državno oblastjo. Pravičnost državno oblast utemeljuje in upravičuje (Miller, 2007, str. 83). Kot pravi Jürgen Habermas, državna oblast svojim državljanom nalaga in od njih pričakuje spoštovanje zakonov in ureditev, ne zaradi bojazni pred kaznijo, ampak predvsem na podlagi razumnega in prostovoljnega priznavanja, da skrbi in zagotavlja pravičnost (Habermas, 1998, str. 1049). Pravičnost gre tako v formalnem smislu razumeti predvsem kot predpostavko političnega in pravnega organiziranja družbenega življenja oziroma institucij, ki se nanašajo na človeka znotraj družbe oziroma na številne državljane (Ricoeur, 2011, str. 263) in ne na samotarja v »naravnem stanju«. Vsaka pravičnost je vezana na človeka in je zgodovinska. Pravičnosti (v pravnem pomenu) ni brez zakonov niti brez kulture (v moralnem pomenu), še manj brez družbe in politike (Sponville, 2002, str. 102). Pravičnost je »vrlina reda« (Sponville, 2002, str. 92) oziroma »p/rva vrlina družbenih institucij tako, kot je resnica prva vrlina sistemov mišljenja.« (Rawls, 1971, str. 3)⁷⁵ Pravičnost se vedno nanaša na politiko oziroma vedno predpostavlja politično in pravno organizirano družbeno življenje. Predpostavljati enake in svobodne subjekte je namreč izhodiščno načelo vsake prave demokracije in osnova za razvoj človekovih pravic (Sponville, 2002, str. 96, 101).

Pravičnost tako ni zgolj »popolna vrlina«, ki bi jo morali posedovati vladarji in voditelji torej ne gre za to, da bi politično delovanje kategorično podredili ali ga enostavno utopili v morali. Od vseh političnih predstavnikov, izvrševalcev in birokratov znotraj politične arene ne moremo

---

⁷⁵ Podobno meni tudi Miller (2007, str. 83), ki pravi, da pravičnost ni zgolj vrlina, ki bi jo morali posedovati vladarji, ampak bistvena lastnost političnih institucij, ki spremenijo množico ljudi v politično skupnost.

pričakovati absolutne moralnosti in poštenosti. Vsekakor bi bilo takšno delovanje po eni strani več kot dobrodošlo in občudovanja vredno, a zavedati se je potrebno, da smo ljudje le ljudje in ne bogovi. Poleg tega nam tudi notranjepolitični boji kažejo na to, da bi bila takšna pričakovanja ali morebitne zahteve pretežke in neracionalne. Namreč, če bi bili vsi lahko absolutno pravični in moralni potem tudi pravičnosti v obliki ureditve, zakonodaje in institucij ne bi potrebovali. Pravičnost, kot lahko ugotovimo, namreč ni zgolj vrlina medosebnega delovanja, čeprav je vsekakor zaželena (ideal posameznika in njegovega ravnanja), ampak predvsem družbena zahteva po pravično urejenih političnih (državnih) institucijah, zakonodaji, politikah ter družbenopolitični in političnoekonomski ureditvi, ki množico ljudi spremeni v politično skupnost (Mill, 2007, str. 83). Z besedami Immanuela Kanta lahko rečemo, da dobre državne ureditve ne moremo pričakovati od notranje moralnosti ljudi, ampak je potrebno nasprotno, določiti pravično državno ureditev in nato lahko pričakujemo tudi moralno vzgojo in pravično delovanje naroda (Kant, 1973, str. 78).

Takšno razumevanje politike v odnosu do pravičnosti pa vsekakor zahteva, da na politiko začnemo gledati predvsem z vidika njene vsebine. Z besedami Norberta Bobbia, govorim o politiki etičnih načel in politični etiki rezultatov, kjer bi prva morala biti nadrejena drugi in v kolikor se izkaže na podlagi presoje z uporabo druge, da je prva napačna, bi le to bilo potrebno ponovno premisliti in po potrebi tudi spremeniti. Pri prvi, torej politiki načel gre za predpostavljene oziroma predpisovalne norme pravičnosti, katerih namen je vplivati na uresničitev normativnih ciljev. Pri drugi, etiki rezultatov, pa gre predvsem za presojo, ali so bili zastavljeni cilji doseženi ali ne. Poleg tega se je potrebno zavedati, da učinkovita vlada še ne pomeni nujno, da je tudi pravična vlada (Bobbio, 1997, str. 338, 344). Na tej podlagi bi z besedami Johna Rawlsa, ki sicer govori o politični pravičnosti, lahko rekli, da je primarna in temeljna naloga sodobne politike predvsem v tem, da določi poštene pogoje družbenega sodelovanja, opredeli temeljne pravice in dolžnosti, ki jih dodelijo poglavitne politične, ekonomske in druge družbene institucije, uravnava razdelitev koristi, ki izhajajo iz družbenega sodelovanja in odmeri bremena, ki so potrebna za ohranjanje stabilnega družbeno-političnega reda iz generacije v generacijo (Rawls, 2011, str. 26). Pri tem pa vsekakor ne gre pozabiti tudi na evalvacijo posledičnega uspeha ali neuspeha, ki se ga v današnjem času, vsaj glede razmerja ekonomskih, političnih ter socialnih razlik med ljudmi, lahko tudi statistično izmeri in tako na nek način tudi dokaže. Pri politiki gre tako tudi za vprašanje glede ustreznosti/legitimnosti ciljev, ki jih želi doseči, kot tudi za ustreznost oziroma legitimnost sredstev za doseg teh ciljev. Glede na povedano lahko politiko v normativnem smislu definiramo kot človeško družbeno

dejavnost, ki mora stremeti k zagotavljanju pravičnega reda v smislu, da ustvarja pogoje za večjo enakost, (socialno) pravičnost (Crick, 1962; Miller, 1967; Leftwich in Held, 1984; Duverger, 1997), svobodo, spravo in »harmonijo«. Z besedami Althusiusa Johanna bi o politiki lahko rekli naslednje:

Politika je umetnost združevanja ljudi z namenom vzpostavljanja, negovanja in ohranjanja družbenega življenja med njimi. Temu lahko rečemo simbioza. Predmet politike je torej združenje (consociatio), v katerem se simbiotični (tisti, ki živijo skupaj) zaobljubijo drug drugemu, z javnim ali tihim sporazumom, o skupni komunikaciji o vsem, kar je koristno in nujno za harmonično izvajanje družbenega življenja. Cilj politično »simbiotičnega« človeka je sveta, pravična, udobna in srečna simbioza, življenje, kjer ne primankuje ničesar nujnega ali uporabnega. V resničnosti noben človek, ki živi to življenje, ni samozadosten ali primerno obdarjen s strani narave. Ker ko je rojen, nebogljn brez pomoči, gol in nemočen, kot bi izgubil vse svoje stvari v brodolomu, je vržen v krutost življenja, brez možnosti doseči z lastnimi sposobnostmi materina prsa, vzdrževati v krutosti svojega položaja, niti se vrniti nazaj, od koder je bil vržen (Althusius, 1964, str. 12).

Politika oziroma državna oblast je tako »/legitimna vse dotlej, dokler zagotavlja temeljno pravičnost v družbi.« (Stres, 1996, str. 86). V skladu z liberalnimi načeli, formalno in funkcijsko gledano to pomeni, kadar se jo izvaja s pisano ali nepisano ustavo, katere temelje lahko sprejmejo vsi umni in racionalni državljani (Rawls, 2011, str. 65). Na tej podlagi ima državna oblast tudi edina moč vplivati na koga, da ravna po določenem ukazu, ki temelji na različnih motivih pokorščine: lahko je pogojena z interesi, običaji ali z osebnim nagnjenjem podložnih (Weber, 1990, str. 126). Sama uspešnost delovanja državne oblasti pa je odvisna tudi od ideološke predanosti državljanov (da spoštujejo pravila in zapovedi), informacijske in komunikacijske infrastrukture, stopnje discipline administrativnih uslužbencev, praktične učinkovitosti predpisov in končno tudi od monopola nad legitimno uporabo sile (Wright, 2011, str. 102) – državna oblast je namreč vselej prisiljujoča moč, katere temelj je uporaba fizične sile, ki se jo izvaja z izvršilnim aparatom za uveljavljanje prava in najrazličnejših politik (Rawls, 2011, str. 64, 233; Luhmann, 2013, str. 70). Državna/politična moč je tako funkcionalno nujno potrebna že zaradi samega delovanja državnega aparata (Horvat, 1984, str. 60), saj odraža sposobnost, da ljudem vsili željeno ravnanje (Weber, 1954, str. 323). Tako na nek način vedno vključuje dominacijo, kar pride v realnih odnosih konkretnije do izraza, ko državna oblast zapoveduje, nadzoruje in kaznuje ljudi preko predpisov na svojem teritoriju (Wright, 2011, str. 98).

Državno oblastna moč je tako celota sredstev, različnih vplivov, pritiskov, avtoritet, nagrad in sankcij. Na razpolago je tistim, ki zmagajo na volitvah, jo v danem trenutku posedujejo in potrebujejo za doseganje svojih ciljev (Sharp, 1980). Le-te, kot že rečeno, pa morajo biti

utemeljeni in pravični,⁷⁶ da je tudi uporaba politične moči legitimna.⁷⁷ Glede razmerja med politično/državno močjo in pravičnostjo zato lahko rečemo naslednje: politična pravičnost je brez [politične] moči nemočna, [politična] moč brez pravičnosti pa je tiranska. Zaradi tega je [politično] moč in pravičnost nujno potrebno združiti (Pascal, 2000, str. 367–369). Sila in moč, uporabljeni v zaščito pravičnosti, tako nista v nasprotju, ampak v soglasju s potrebami človeške narave (Pitamic, 2009, str. 203). Na podlagi povedanega lahko o državni oblasti rečemo naslednje: »Naj se nam [državna] oblast v svoji temeljni strukturi še tako izmika, naj bo še tako nebogljen brez opore določene avtoritete, ki jo pripenja na vedno starejšo osnovo, pa vendarle prav ona kot volja do delovanja in sožitja k etičnemu stremljenju ponuja točko, kjer se uresničuje njegova nepogrešljiva dimenzija: pravičnost.« (Ricoeur, 2011, str. 277) Pri tem je potrebno dodati, da sama zakonitost (legalnost) in postopkovna ustreznost nista dovolj, da bi lahko racionalno utemeljili pristojnosti in moč državne oblasti. Kot primer lahko navedemo nacistični režim, ki je bil po eni strani sicer legalen, po drugi pa nelegitimen sistem. Omenjen pogled je konvencionalne narave, ki loči med naravo in družbo. To pomeni, da politika in pravo nista utemeljeni v naravi, ampak na družbenem »(spo)razumu« (Strauss, 1999, str. 21); tj. družbeni pogodbi.⁷⁸ Torej, ko državna oblast omejuje svobodo ljudi, to počne s sklicevanjem

---

⁷⁶ Pri izvajanju državne oblasti in politične vsebine pa ne gre pozabiti, da le-to vedno do določene mere omejuje obstoječi pravni aparat. Bistvena naloga prava je namreč predvsem v tem, da na podlagi obstoječe zakonodaje, ki jo primarno sicer vsebinsko izoblikuje politika, »varuje« državno ureditev in posameznike pred zlorabo državne oblasti. Politika tako pravo daje pogonsko energijo in mu določa vsebino in smisel (Igličar, 2011, str. 47), ki jo pravo nato prilagodi svojemu avtonomnemu okvirju. To seveda ne pomeni, da je pravo zgolj oblika, skozi katero lahko prehaja kakršnakoli vsebina. Pravo namreč do določene mere povratno učinkuje na politiko z omejevanjem in usmerjanjem (Cerar, 2009). To nam v praksi dokazuje tudi večkrat uporabljena Radbruchova formula, po kateri se mora zakonsko nepravo oziroma sramotni zakon umakniti pravičnosti, ki je razumljena kot nadzakonsko pravo (Kaufmann, 2001). Z besedami Radbrucha (2001, str. 12), zakon, ki si ne prizadeva za enakost (pravičnost), nima narave samega prava. (Pozitivnega) prava namreč ne moremo opredeliti drugače kot red in uzakonitev, ki je v prvi vrsti v službi pravičnosti (Radbruch, 2001, str. 12). Naloga »varuha« pravičnosti, ki jo v večini sodobnih liberalno-demokratskih držav uteleša ustava, pa je v pristojnosti ustavne oblasti – t. i. ustavnega sodišča. Pri tem se je potrebno zavedati, da je vsebino ustave (t. i. ustavne akte) moč tudi spremeniti seveda pod točno določenimi in vnaprej znanimi pravnimi postopki, ki pa se jih konec koncev lahko tudi spremeni ali celo odpravi.

⁷⁷ Politična moč, ki je moralno utemeljena, ima večjo moč v smislu vplivanja in končnega uspeha od tiste moči, pri kateri tega ni mogoče zaznati. Kot pravi Rousseau, sila nikoli ne more ustvariti pravice, zato se je vsakdo dolžan podrediti le zakoniti oblasti (Rousseau, 1960, str. 65). To pomeni, da ima moč, ki se jo uporablja za zaščito človeških življenj, večjo možnost za uspeh kot moč, ki se jo uporablja za genocidna dejanja (Morgenthau, 1995).

⁷⁸ Po John W. Goughu (2001, str. 13) poznamo dve vrsti družbene pogodbe: pogodbo o oblasti in pogodbo o družbi. Pogodba o družbi predpostavlja, da se številni posamezniki, ki živijo v t. i. »naravnem stanju« dogovorijo oziroma

na skupni interes v smislu zagotavljanja pravičnosti, javnega reda in varnosti. Ne gre namreč spregledati, da je človeška narava nestanovitna (torej ne moremo reči niti, da je eksistencialno dobra niti, da je slaba), zato je ena izmed ključnih nalog državne oblasti na pravičen način zagotavljati različne oblike varnosti.

V odsotnosti državne oblasti enostavno ne moremo ustvariti tiste atmosfere, ki je potrebna za dobro sodelovanje in pridobivanje vseh tistih prednosti, ki jih ni mogoče zagotoviti v t. i. Hobbesovskem naravnem stanju, boja vseh proti vsem (Miller, 2007, str. 31).⁷⁹ Kot pravi Karl Polanyi (2008, str. 370): »Družba, ki izključuje moč in prisilo, ni mogoča, in prav tako ne svet, v katerem sila nima nikakršne funkcije. Domneva, da je mogoča družba, ki je oblikovana zgolj po človekovi volji in željah, je iluzija.« Državna oblast, ki po Niklasu Luhmannu predstavlja življenjskosvetno univerzalijo družbene eksistence, je tako uporabna in hkrati tudi nujno potrebna za delovanje družbe in vsakega posameznika, ki je sam prešibek, da bi živel pravično življenje (Luhmann, 2013, str. 101). Skladno s tem pogledom je vsakomur bolje živeti v urejeni družbi, ki jo ureja državna oblast s pomočjo svojih institucij kot pa v stanju samote, svobode in divjaštva (Strauss, 1999, str. 115). Absolutna svoboda je nemogoča. Anarhija je sicer filozofsko privlačna, vendar je v svetu nepopolnih ljudi z različnimi osebnimi preferencami in interesi praktično neizvedljiva (Friedman, 2011, str. 24). Tudi če pogledamo z ekonomske perspektive, brez reda in discipline oziroma v anarhiji ni možno doseči produktivnosti moderne družbe, ki bi ustvarjala visok dohodek. Zaradi vsega naštetega je vedno do določene mere potrebna učinkovita in pravična prisila tretje strani, ki jo uteleša državna oblast. To najbolje dosežemo tako, da ustvarimo zbirko pravil, zakonov in institucij (North, 1998, str. 41).

---

sporazumejo o oblikovanju organizirane družbe. Omenjena pogodba je teorija o izvoru države. Druga vrsta pogodbe (pogodba o oblasti oziroma podreditvi) pa določa način vladanja v državi. Po tej pogodbi ljudstvo sklene pogodbo z vladarjem, ki določa razmerje med njimi. Vladani tako obljubijo pokorščino, »vladar« pa zaščito in pravično vladanje.

⁷⁹ Za naravno stanje je značilna odsotnost politične oblasti, ki bi zagotovila sodelovanje med ljudmi. Pričakovati, da bi posamezniki sami opravili del svojih nalog in se držali nenapisanih zakonov in pravil, je v odsotnosti državne oblasti preveč tvegano in utopično prepričanje (Miller, 2007, str. 30), ne glede na to, ali ljudi po naravi definiramo kot dobre ali zle. Poleg tega človeška narava ni abstraktna, stalna in nespremenljiva, temveč je skupek zgodovinsko pogojenih družbenih odnosov (Gramsci, 1987, str. 109). Človek je tako v prvi vrsti družbeno bitje (Polanyi, 2008, str. 105), katerega delovanje v veliki meri določajo družbeni odnosi v določenem okolju in času. V disertaciji zato zastopamo stališče, po katerem je politična oblast nujna za obstoj in sobivanje posameznikov, kar na nek način pomeni, da v vsaki družbi obstajajo vladajoči in vladani, izvrševalci in upravljalci (Gramsci, 1987, str. 108). To pa seveda še zdaleč ne pomeni, da imajo vladajoči pravico z vladanimi početi, kar jih je volja.

Na podlagi povedanega državno oblast lahko definiramo kot efektivno sposobnost zagotavljanja, vzdrževanja, ustvarjanja in spreminjanja obstoječega reda, pravil, institucij, vsebine politik, zakonodaje in ureditve. Znotraj institucionalizirane sfere državne oblasti se nam zastavljajo naslednja pomembna vprašanja: kdo dobi kaj, kdaj, kako (Gamble, 2006, str. 10) in kje (Lasswell, 1964) oziroma »k/do v družbi uživa ugodnosti, kdo je bolj ali manj obremenjen in kaj vlade, dolgoročno in vsebinsko, počnejo ali ne počnejo?« (Rohe, 1997, str. 41) Državna oblast se ukvarja z naslednjimi nalogami in področji:

- določa razsežnosti svojega delovanja,
- definira, kdo je vključen in kdo izključen,
- vpliva na pridobivanje, razdeljevanje in prerazdeljevanje obstoječih in na novo ustvarjenih virov,
- določa administrativne in zakonske odločitve (pravila vedenja in nadzora),
- določa načine spreminjanja obstoječih pravil,
- določa načine posredovanja med državljani glede tolmačenja pravil,
- definira organiziranost političnih strank, list, skupin in gibanj,
- ukvarja se s snovanjem koalicij, pomirjanjem sprtih strani in zagotavljanjem rešitev,
- išče temelje za izgrajevanje konsenza,
- spreminja (reorganizira) stare institucije in vzpostavlja nove,
- spreminja državno ureditev (državna oblast, civilna družba, zasebnost),
- vpliva na ekonomske dinamike itn. (Held 1989; Gamble 2006; Fink Hafner, 2007)

4.4.1.1 Razmerje med državno oblastjo in gospodarstvom

Ko govorimo o razmerju med državno oblastjo in gospodarstvom, ima državna oblast, kljub (neo)liberalni želji po njuni ločitvi, ključno vlogo (Gamble, 2006, str. 115). Na same ekonomske dinamike lahko namreč vpliva na več načinov. To lahko počne z uvajanjem ali spreminjanjem pravil (zakonov), institucij, vloge proizvajalke in lastnice kapitala, usmerjanjem državnih institucij in investicij, obvladovanjem mobilnosti na svojih mejah, vplivanjem na vrednost valute (s tem, ko vpliva na centralno banko), spodbujanjem ali zaviranjem rasti ekonomskih dejavnosti (na podlagi davkov, shem transferjev, državno potrošnjo) in konec koncev s samo zasnovo političnoekonomske ureditve (Giraud, 2006, str. 46–47; Piketty, 2015, str. 600). Glede na širšo opredelitev politike lahko rečemo, da politično delovanje vedno zajema tudi ureditev vseh ekonomskih institucij vključno z lastništvom in strukturo gospodarstva. Različni

gospodarski subjekti (podjetja, korporacije, združenja, zadruga itd.) pri zasledovanju svojih ciljev, ki so si medsebojno lahko povsem različni, so vedno vedno vezani na določene omejitve, ki izvirajo iz ozadnjih institucij, katere konstituira, kontrolira, ohranja ali spreminja državna oblast, seveda pod točno določenimi in vnaprej (pri)znanimi pravnimi postopki. Kot pravi Fernand Braudel (2010, str. 50–51): »Vsako gosto družbo sestavlja več celot: gospodarstvo, politika, kultura, družbena hierarhija. Gospodarstvo lahko razumemo samo v povezavi z vsemi drugimi celotami, v katere prenika in ima obenem odprta vrata za sosede.« Torej, samoregulacijskega trga v smislu institucionalne ločitve družbe na politično in ekonomsko sfero, v kateri je ekonomsko življenje organizirano brez zunanje pomoči, omejitev ali intervencij enostavno ni. Kot pravi Polanyi:

Moja teza je, da je ideja trga, ki se sam regulira, skrajno utopična. Taka institucija ne bi mogla dolgo obstajati, ne da bi razkrojila človeško in naravno substanco družbe; fizično bi uničila človeka in njegovo okolje spremenila v divjino. /.../ Narava bi bila zreducirana na svoje elemente, okolje in pokrajina onesnaženi, reke umazane, nacionalna varnost ogrožena, zmožnost proizvodnje hrane in surovin uničena. In naposled bi tržno upravljanje kupne moči občasno povzročilo likvidacijo podjetij, saj bi pomanjkanje ali preobilje denarja postalo za gospodarstvo prav tako pogubno, kakor so poplave in suša v prvotnih družbah (Polanyi, 2008, str. 52, 138).

Na tej podlagi je razmerje med politiko in ekonomijo potrebno razumeti kot gospodarsko vpetost v družbo, ki jo usmerja državna oblast s pomočjo zakonov, državnih institucij in različnih intervencij. Zaradi tega tako trg kot gospodarstvo nista, niti ne moreta biti popolnoma avtonomna in neodvisna, kar na nek način zagovarja (neo)liberalna politična in ekonomska doktrina (t. i. ekonomski liberalizem), ki črpa ideje iz (neo)klasične ekonomske teorije (Schmitt, 1994; Polanyi, 2008; Hayek, 2012). Trg namreč ni matematična abstrakcija, ki bi ga določali naravni, nespremenljivi mehanizmi in tehnološke sile, ampak konstrukcija natančno opredeljenih pravil in kompromisov s strani politike oziroma državne oblasti (Piketty, 2015, str. 385). Poleg tega, tržne ekonomije tudi ni brez socialne, v kateri ljudje oblikujejo formalne in neformalne vezi/odnose in ustanove, s katerimi skrbijo drug za drugega (Rifkin, 2007, str. 45; Polanyi, 2008, str. 295). Sistem prostega trga mora biti in vedno (četudi minimalno) tudi je, vpet v okvir pravnih in političnih institucij. Po Polanyiju govorimo o »konceptu vpetosti«, po katerem je gospodarstvo vedno do določene mere podrejeno družbenim odnosom in predvsem politiki (Block, 2008, str. 26). Pri razmerju med politiko in gospodarstvom gre tako predvsem za naslednji dve političnoekonomski vprašanji:

- prvič, ali naj damo izhodiščno moč državni oblasti, ki naj ureja tudi področje gospodarstva, ali pa naj damo prednost »svobodnemu trgu«, neomejenim zasebno

lastninskim pravicam, težnjam po dobičku, visoki učinkovitosti in rasti? Torej, naj dopustimo, da tržni kapitalizem prevlada nad politiko in pravičnostjo ter jo preoblikuje v skladu s svojimi normativnimi prepričanji?

- drugič, do kod so legitimne meje državnega poseganja v sfero gospodarstva?

Odgovori na omenjeni vprašanji so po eni strani različni, saj so predmet številnih političnoekonomskih diskusij in ideoloških konfliktov, po drugi pa v realnih političnih odnosih odvisni od političnoekonomskih pogledov tistih, ki v prvi vrsti posedujejo politično moč. V disertaciji, kot že omenjeno, zavračam miselnost, da bi politiko in državo podredili deloma individualistični zasebnopravni morali, deloma tekmovalno egoistični ekonomiji in ju s tem oropali njunega specifičnega pomena (Schmitt, 1994, str. 119). Kot že rečeno, je na ravni praktičnega delovanja politika primarno poklicana zagotavljati politično pravičnost, zato je primorana na podlagi izoblikovanja političnoekonomske ureditve, zakonov in tudi najrazličnejših intervencij upravljati tudi z gospodarstvom. Z besedami Gramscija bi lahko rekli, da je primarna naloga politike v prehodu od ekonomsko-egoističnega k etično-političnemu momentu, torej k višjemu preoblikovanju strukture v super strukturo v ljudski zavesti (Bibič, 1987, str. 23). Poleg povedanega pa ne gre spregledati tudi tega, da kapitalistično gospodarstvo ne zmore delovati zgolj na podlagi institucij privatnega lastništva, gona po vedno večjem dobičku in tržni konkurenci. Za svoje delovanje namreč vedno potrebuje tudi druge družbene in predvsem politične institucije (Hall, 1992, str. 259). Kot pravi Giraud (2006, str. 16): »V danem časovnem obdobju je kapitalizem prepletanje ekonomskih dinamik na njihovem teritoriju – in s tega teritorija – izpostavljenim državnim posegom, ki jih ni mogoče zvesti zgolj na ekonomsko logiko.« Pri tem je potrebno dodati, da se same institucionalne značilnosti različnih kapitalističnih gospodarstev v prostoru in času razlikujejo od čistega abstraktnega modela kapitalizma (Wright, 2011, str. 41). Na tej podlagi se strinjam z Giraudom, ki pravi, da nima smisla govoriti o čistem kapitalizmu, saj čistega kapitalizma ni. Obstajajo le različni teritoriji in države, ki posegajo v kapitalistično dinamiko (Giraud, 2006, str. 46). Nezmožnost samostojnega delovanja kapitalizma je razvidna tudi v njegovi odvisnosti od investiranja in angažiranja državne oblasti v sam kapitalistični produkcijski proces. Prav tako državna oblast podjetjem in korporacijam pomaga s subvencioniranjem industrije, ki ni donosna, ali s prevzemanjem finančne odgovornosti za izvozne rizike. Kadar je nujno potrebno, regulira tudi cene in plače ter ščiti nacionalno gospodarstvo.

Na podlagi povedanega o razmerju med državno oblastjo in obstoječim kapitalističnim gospodarstvom lahko sklenemo naslednje: po eni strani slednjega vedno do določene mere

omogoča državna oblast s pripadajočimi institucijami, ureditvijo in zakonodajo, po drugi pa sam način delovanja kapitalistične ekonomije le-to tudi potrebuje. Kot pravi Daniel Bell, glavni razlog ekspanzije državne oblasti, makroekonomsko gledano, na področje gospodarstva niti ne izvira toliko iz ideoloških razlogov, ampak predvsem iz strukturnih, ki jih narekujejo kompleksni ekonomski sistemi (Bell, 1992, str. 236). Potreba kapitala po delovanju in zaščiti državne oblasti pride najbolj do izraza v času ekonomskih kriz na mednarodnem prizorišču pa, ko večina držav ščiti nacionalno gospodarstvo s pomočjo imperialnih politik, vojaških intervencij, lobiranja, subvencij itd. Poleg tega je državna oblast nujno potrebna tudi na domačem teritoriju, saj kapitalistom omogoča in zagotavlja delovanje s pomočjo zakonodaje, delovanjem državnih institucij, pravosodnih organov, policije itd. Če uporabimo Žižkove (2012, str. 60) besede, pri sodobnem kapitalizmu naletimo na sledeče protislovje: po eni strani na logiko kapitalizma, ki je deregulativna in anti-državna, po drugi pa na krepitev in avtoritarnost državne oblasti s pomočjo zakonskih določil in drugih (ideoloških) aparatov.

4.4.2 Politika kot identiteta

Identiteta predstavlja izrazno razsežnost političnega, ki zastavlja vprašanje »Kdo smo mi?« Politika v omenjeni razsežnosti predstavlja prostor, v katerem se različni posamezniki opredelijo glede temeljnih vrednot in načel, do tega, kdo sploh so. Izbira identitete pomeni prevzete določenega pogleda na življenje in svet. Skozi čas se vedno na novo vzpostavljajo in spreminjajo v odnosu do drugih (Gamble, 2006, str. 11). Obstaja več vrst kolektivnih identitet, ki jih poleg individualne subjekt nosi v sebi. Govora je o nacionalni, etnični, kulturni, zaposlitveni, izobraževalni, regionalni, disociativni, poklicni in politični identiteti (Kovačev, 1996, str. 55). Slednji glede na vsebino disertacije dajem večji poudarek od ostalih. Politično identiteto določajo starost, spol, narodnost, vera, razred, ideologija in etnija. Pri identitetah, še posebej pri političnih, je značilno, da so si po eni strani lahko zelo podobne in se prekrivajo, po drugi pa povsem nasprotne in se sovražijo (Kovačev, 1996). Najznačilnejša identiteta med vsemi (Gamble, 2006, str. 12), »/k/i jo pogosto umeščamo v kategorijo političnih« (Južnič, 1993, str. 322; Kovačev 1996, str. 57), je državna identiteta, ki se preko državne oblasti vzpostavlja in ima izključno moč in možnost zapovedovanja. To pomeni, da identiteta »/n/i odvisna le od subjektive volje, ampak jo navadno določi že subjektivno rojstvo v etno-kulturni

politični skupnosti.«⁸⁰ (Kovačev, 1996, str. 57) Država kot celota namreč pod pritiski državne oblasti z izgradnjo državne/nacionalne identitete stremi k zagotavljanju politične enotnosti. To počne s pomočjo številnih ideoloških aparatov (Južnič, 1993),⁸¹ ki so vedno do določene mere prisilne narave in v rokah vsakokratne politične elite na oblasti, ki želi uveljaviti svojo politično ideologijo. Pri tem je potrebno dodati, da je vsaka politična elita pri implementaciji svoje ideologije v liberalno-demokratskih ureditvah vedno do določene mere, institucionalno in zakonsko omejena, čeprav politika lahko tudi to spremeni. Kot pravi Cerar (2006, str. 186): »Politični akterji težijo k neomejeni pravici do uveljavljanja svoje ideologije, pri čemer jih na institucionalizirano prisilen način omejuje le pravo.« To pomeni, da se državna identiteta po eni strani razlikuje od specifičnih političnih identitet, ki jih determinira subjektova aktivna participacija v določeni politični stranki (Kovačev, 1996),⁸² po drugi pa se lahko v primeru totalitarne ali avtoritarne režime, kjer je dovoljena samo ena stranka na oblasti politična identiteta totalno poistoveti oziroma zlije z državno. Slednje pripelje do hegemonije in monopolizacije političnega prostora. V večini primerov se to zgodi s pomočjo zatirske rabe državne oblasti.⁸³

Kot vidimo, je ena izmed bistvenih funkcij politike tudi njena sposobnost ustvarjanja politične identitete, na podlagi katere se opredeljuje dolgoročne skupne interese, katerim se morajo do določene mere podrediti individualne koristi posameznikov (Della Porta, 2003, str. 24). Glede obstoja različnih identitet v družbi pa je potrebno dodati, da so le-te posledica različnih vrednot in hierarhije vrednot pri vsakem posamezniku. Namreč, vse dokler imamo ljudi različne poglede in izkušnje, bodo obstajale tudi različne vrednote in vrednostni sistemi, na podlagi

---

⁸⁰ Politična skupnost se od združenjskih, družinskih in ostalih odnosov razlikuje zaradi dveh temeljnih razlogov. Prvič, politična skupnost je odnos med osebami znotraj določene države, ki ima svoj tip ureditve, v katero vstopamo z rojstvom in jo zapuščamo s smrtjo. To pomeni, da je politična družba zaprta in vanjo ne vstopamo prostovoljno. Drugič, politična oblast je najvišja oblast v določeni državi in je vselej prisiljujoče narave. Izvaja se jo s pomočjo izvršilnega aparata (Rawls, 2011, str. 64).

⁸¹ Več o ideoloških aparatih države glej Althusser, Louis. 2000. Izbrani spisi. Ljubljana: Založba *cf.

⁸² Politična identiteta po Južniču (1993), nastane s članstvom v določeni politični organizaciji in z aktivnim sodelovanjem v politiki.

⁸³ O tem na več mestih piše tudi Rawls (2011, str. 42, 57), ki pravi, da je skupno pripadnost enemu celovitemu moralnemu, religioznemu ali filozofskemu nauku mogoče ohranjati samo z zatiralsko uporabo državne oblasti, z vsemi uradnimi zločini, brutalnostjo in okrutnostmi, ki jim sledi izkrivljanje religije, filozofije in znanosti. Torej če mislimo, da je politična družba skupnost v smislu, da vsi ljudje enotno izpovedujemo iste filozofske, religiozne ali filozofske nauke, potem je zatiralska raba državne oblasti neizogibna.

katerih se naše identitete v določenem prostoru in času, razvijajo, prilagajajo, prekrivajo, spreminjajo in imajo vedno tudi političen pomen (Gamble, 2006). John Rawls (2011, str. 22, 44, 57), omenjeno različnost označi za t. i. dejstvo umnega pluralizma, pri katerem gre za obstoj »g/lobokih in nepremostljivih razlik med državljani, glede umnih celovitih religioznih in filozofskih pojmovanj sveta, glede njihovih nazorov o moralnih in estetskih vrednotah ter pojmovanjih dobrega, za katere naj bi si prizadevali v človeškem življenju.« Po drugi strani pa, ne glede na različnost individualnih identitet (pojmovanjih dobrega), Rawls na političnem področju »kliče« po iskanju umnega prekrivajočega soglasja s pomočjo metode širokega reflektivnega ravnovesja (Rawls, 2001, str. 54–56). Z njeno pomočjo naj bi državljani izoblikovali osnovna načela politične pravičnosti⁸⁴ in v kolikor bi nam to uspelo, bi se hkrati izoblikovala tudi specifična politična (državna) identiteta, ki bi omogočala (so)bivanje različnih in v osnovi nespravljalivih moralnih, filozofskih in religioznih nauk ter pogledov na življenje in svet vsakega izmed nas. A ne pozabimo, na kar opozarja Frisch (v Soban, 2011, str. 63), da identitete ne dobimo zgolj z lenobnim pripadanjem neki skupnosti, ampak predvsem z delovanjem zanjo, za njeno prihodnost in razvoj.

4.4.3 Politika kot državna ureditev

Državna ureditev je glede na namen disertacije najpomembnejša, saj predstavlja regulativno razsežnost političnega, ki nam pove, »kako naj živimo.« (Gamble, 2006, str. 12) Della Porta (2003, str. 18) jo definira kot skupek vrednot, ki se nanašajo na vprašanja, kaj je v politiki dopustno, kot skupek predpisov, ki opredeljujejo sprejemljive postopke in norme (zakone), ter kot skupek oblastvenih struktur, ki so povezane s porazdelitvijo vlog, na podlagi katerih se izvaja državna oblast, ki usmerja politične interakcije na določenem ozemlju. Državna ureditev tako predstavlja prostor, ki določa okvir vseh dejavnosti družbe, vsega tvorjenja in nalaganja zavezujočih pravil. Vključuje tudi tisto, kar razumemo kot vzpostavitev države in zakonov, ki opredeljujejo moč različnih vej državne oblasti, pravice in dolžnosti, mehanizme predstavljanja in izbor (Gamble, 2006, str. 12). Državna ureditev tako zadeva načine konstituiranja politike skozi pravne in politične institucije ter strukture, ki določajo t. i. »temeljno strukturo družbe«

---

⁸⁴ Državljani določene države po Johnu Rawlsu izpovedujemo tako politične kot nepolitične vrednote. Po njegovem mnenju se glede nepolitičnih vrednot vsi ne moremo nikoli strinjati. Lahko pa se strinjamo glede političnih vrednot, ki nam dajejo osnovo za politično pojmovanje pravičnosti.

(Rawls, 2011, str. 29), kamor sodita tudi področji civilne družbe in zasebne sfere (Gamble, 2006; Polanyi, 2008; Rawls, 2011). Kot pravi Rawls:

Temeljna struktura družbe je način, kako poglobitve politične in družbene institucije družbe skupaj tvorijo en sistem družbenega sodelovanja in kako dodeljujejo temeljne pravice in dolžnosti ter urejajo delitev ugodnosti, ki izhajajo iz družbenega sodelovanja skozi čas. Politična ureditev z neodvisno zakonodajno oblastjo, pravno priznane oblike lastništva in struktura gospodarstva (denimo sistem konkurenčnih trgov z zasebnim lastništvom nad proizvodnimi sredstvi), pa tudi družina v tej ali oni obliki, vse to sodi k temeljni strukturi. Temeljna struktura je ozadnji družbeni okvir, v katerem se odvijajo vse dejavnosti združenj in posameznikov (Rawls, 2011, str. 29).

Državna ureditev je zato najvišjega pomena izmed vseh treh razsežnosti političnega. Po eni strani predstavlja oporo politiki kot državni oblasti ter njenim pripadajočim se strukturam v smislu institucij in pravil, ki oblikujejo in usmerjajo naše obnašanje in delovanje, po drugi pa vse oblike upravljanja družbe in gospodarstva nujno potrebujejo politično podporo državne oblasti in njeno posledično regulacijo (Gamble, 2006, str. 12). Pri tem se je potrebno zavedati, da je vsebina oziroma struktura državne ureditve odvisna v prvi vrsti od prevladujoče politične ideologije v končni fazi pa tudi od ljudi, ki ureditev legitimirajo, znotraj nje živijo in delujejo. Državna ureditev zato ni večna in se jo lahko spreminja. Vsako nasprotovanje obstoječemu redu se tako vedno sklicuje na predstavo o bolj pravičnem redu (Duverger, 1997, str. 78), kar v disertaciji počnem tudi sam. Ko govorimo o državni ureditvi v bolj specifičnem smislu, tako mislimo na različne oblike upravljanja in usmerjanja družbe v določene institucionalne oblike, ki zajemajo:

- hierarhije (agencije, vladne oddelke in podjetja),
- trge (finančne, proizvodne in trge delovne sile),
- socialna omrežja (politična gibanja, politične skupnosti, skupnosti raziskovalcev itn.),
- konstitutivne temelje države (zakone, ki opredeljujejo glasovanje, volitve, volilni sistem, delitev oblasti, sestavo uradov, centralizacijo, postopke in pravice),
- temelje družbe in ekonomije,
- pravila, zakone in institucije, ki utelešajo norme in vrednote ter določajo tipe vladanja in vzdrževanja oblasti s formalnimi in neformalnimi političnimi procesi (Gamble, 2006, str. 109–110).

4.5 Pomembnost politike za sodobni svet

Na podlagi povedanega lahko rečemo, da politika predstavlja eno izmed najpomembnejših dejavnosti organiziranega življenja ljudi v družbi, s pomočjo katere ohranjamo, oblikujemo in spreminjamo splošna načela in pravila, po katerih živimo znotraj določene politične entitete/države. Politika tako predstavlja pojav, ki ga najdemo med vsemi formalnimi in neformalnimi institucijami, med vsemi skupinami in družbami, kar pomeni, da preči javno in privatno življenje. Izraža se v vseh dejavnostih pogajanja, kooperacij, boja za uporabo, razdelitev sredstev in moči. Vpletena je v vsa razmerja, strukture in institucije, ki jih vzpostavljajo dejavnosti produkcije in reprodukcije življenja določenih družb. Pogojuje in ustvarja vse vidike naših življenj, se nahaja v jedru razvoja problemov v družbi in kolektivnih načinov njihovega reševanja (Held, 1989, str. 260; Stoker in Marsh, 2005, str. 8). Politika v smislu oblasti, ureditve in identitete tako nikoli ne bo izginila. Kot pravi David Held (1989, str. 253): »Možnosti, da bi izbrali brez politike, nimamo.« Podobno meni tudi Karel Kosik (v Ćimić, 1981, str. 18), ki politiko opisuje kot usodo, v smislu, da si z njeno pomočjo vsak človek do določene mere pojasnjuje smisel svoje eksistence. Politika je do določene mere podobna spolnosti, ki predstavlja človekovo dejavnost, katere ne moremo zanikati, ampak jo moramo nadaljevati. Človek je ne ustvari in se ne odloči, da se ji bo pridružil, preprosto se zaveda, da je vpleten vanjo zaradi svojega človeškega položaja in eksistencialne nuje po samoohranitvi. Lahko jo sicer opusti, se ji odreče, jo prezira, vendar izogniti se ji ne more (Crick, 1997, str. 67) – če se ne ukvarjamo z njo, se ona ukvarja z nami (Ćimić, 1981, str. 19). To nam dokazuje že sam politični odnos, za katerega je značilno, da gre za posebno vrsto odnosa znotraj temeljne strukture družbe, v katero posamezniki vstopamo z rojstvom in jo zapuščamo s smrtjo. Politična družba je tako na nek način zaprta in nesvobodna družba saj v njo ne vstopamo in je tudi ne zapuščamo po lastni volji (Rawls, 2001, str. 22, 42, 233).

Torej, vse kar počnemo je na nek način tudi politično dejanje. Brez politike se dandanes praktično ničesar ne more reševati (Hedžet Tóth, 2015). Vprašanja o tem, kaj, kje in kako bomo živeli, kje, kako in na kakšen način se bomo lahko izobraževali, kaj bomo lahko jedli, kam lahko potujemo, kje lahko živimo, kakšno službo lahko ali bomo opravljali, koliko finančnih sredstev bomo potrebovali za plačilo računov, na kakšen način bomo vstopali v produkcijske odnose, kakšna bo višina plače, kako bo razporejeno skupno ustvarjeno bogastvo, na kakšen način lahko izmenjujemo produkte, kakšna bo cena izdelkov, kdo izdelke lahko kupi, kje lahko zgradimo svoj dom in pod kakšnimi pogoji, kakšna bo višina davkov, ki jih moramo plačati, kakšen bo način produkcije, razdelitve in menjave, kje se lahko gibamo, na kakšen način lahko

živimo, vsa ta in še mnoga druga vprašanja, so hočemo ali nočemo, vedno v osnovi politična vprašanja. Poleg tega bi morali imeti vsi ljudje enake izhodiščne možnosti in priložnosti v življenju? Se vam zdi, da vas delodajalec ali zaposleni izkorišča? Menite, da živite v nepravičem svetu, v katerem nimate dovolj možnosti za razvoj svojih kompetenc in preferenc? So vam kratene temeljne človekove pravice? Vas moti, da imajo nekateri posamezniki ogromno dohodkov in premoženja, spet drugi pa na podlagi svojega dela nimajo niti za golo preživetje? Je vaša zasebna lastnina in lastnina nad produkcijskimi sredstvi nekaj samoumevnega, naravnega ali božjega? Mislite, da bi morale biti pravice do produkcijskih sredstev, individualne ali kolektivne (v lasti posameznika, države, skupnosti ali človeštva)? Vsa omenjena in tudi mnoga druga vprašanja, ki se nam zastavljajo in o katerih razmišljamo so politična vprašanja. Torej, vprašanja glede svoboščin, pravic, dolžnosti, koristi in bremen se vedno v prvi vrsti dotikajo politike, četudi se jih le-ta morebiti ne loteva in jih pušča v nemar. Zavedati se je namreč potrebno, da ne živimo na opuščnem otoku, sami in brez ostalih ljudi, omejitev in pravil. Prav tako ljudje nismo povsem individualna, samozadostna, ampak predvsem družbena bitja (Kaufmann, 1994, str. 58). Sami tako enostavno ne moremo preživeti, še manj v osami. Kot pravi Anton Stres (1996, str. 26, 41): »Človek ne more doseči svojega cilja drugače kakor skupaj z drugimi. Človekovo življenje v družbi je potemtakem dialektika delovanja in sodelovanja, prejemanja in dajanja, trpnosti in dejavnosti. Nihče ne dela sam, ne začanja iz nič. Vsak se opira na druge, na tiste pred seboj in na tiste, ki so z njim in z njimi sodeluje.« Podobno meni tudi John Rawls, ki družbo dojema kot pošten sistem družbenega sodelovanja skozi čas iz generacije v generacijo (Rawls, 2011, str. 24). Kot pravi je sodelovanje nujno potrebno, da lahko sploh preživimo (Rawls, 1971, str. 522).

Hkrati ne gre spregledati tudi tega, da ljudje vedno živimo pod določeno jurisdikcijo države, ki vzpostavlja pravila našega (so)delovanja. Kot pravi John Hall: »Razvoj terja dejansko moč, sposobnost države, da infrastrukturno mobilizira in organizira celotno družbo.« (Hall, 1992, str. 260) Z Rawlsovimi besedami bi lahko rekli, da različna združenja in skupnosti znotraj določene države (npr. cerkvene, športne, sindikalne, itn.) lahko zapustimo vedno, ko se nam zahoče, same državne ureditve pa ne moremo zapustiti nikoli. Poleg tega, naj se tega zavedamo ali ne, državna oblast močno vpliva na naše cilje, značaj in stremljenja pa tudi na zmožnosti in sposobnosti, vse od začetka našega življenja (Rawls, 2011, str., 30, 42).⁸⁵ Torej, ko rečemo, da nas politika

---

⁸⁵ Kot primer John Rawls navaja spreobrnitev posameznika iz ene religije v drugo. Torej, ko posameznik preneha izpovedovati določeno religijo in začne izpovedovati drugo, to še ne pomeni, da je politično prenehal biti ista

ne zanima, da je le-ta nepomembna in zgolj sledimo ustaljenim vzorcem delovanja, na nek način nezavedno zgolj potrjujemo in sprejemamo prevladujočo družbenopolitično in političnoekonomsko ureditev, usmeritev in vsebino politik(e) ter pripadajočo zakonodajo. Kar želim povedati, je le to, da smo vedno del politike. Politika je del nas in mi smo del nje, čeprav je po drugi strani res, da se vsi z njo profesionalno enostavno ne moremo ukvarjati. Res pa je tudi to, da edino preko nje lahko pridemo do bolj pravično organiziranega življenja. Glede na številne probleme, s katerimi se soočamo, se gre strinjati z Andrewom Gambloom (2006, str. 106), da potreba po politiki in kolektivnem delovanju še nikoli ni bila tako velika, kot je danes. Politika je namreč dejavnost, s pomočjo katere skupnost poskuša obvladovati svojo usodo. Torej, v kolikor se trenutna politika (državna oblast) ne loteva določenih odprtih vprašanj ali perečih problemov (npr. ekonomskih neenakosti), to še ne pomeni, da le-ta niso del političnega oziroma politična vprašanja. Na tej podlagi bi lahko rekli, da je politika ne nak način dejavnost možnega, ki pa mora biti vedno osredotočena na zagotavljanje pravičnosti. Seveda pa je, kot pravi David Miller, eno reči, da je pravičnost izredno pomembna oziroma konstitutivna za politiko, natančneje državno oblast in dobro vladnje, nekaj povsem drugega pa je vsebinsko določiti, kaj pravično sploh je (Miller, 2007, str. 83). V nadaljevanju disertacije zato v petem in šestem poglavju poskušam odgovoriti na četrto raziskovalno vprašanje glede pravičnosti in demokracije.

---

oseba kot prej. Njegova politična identiteta in pravni status se namreč nista spremenila. Vsak posameznik ima še vedno iste pravice, iste dolžnosti in poseduje isto lastnino (Rawls, 2011, str. 43)

5 O DEMOKRACIJI

Demokracija v današnjem času predstavlja neizogibno besedo iz ust vsakega, ki pojasnjuje katerokoli politično vprašanje (Barbarić, 2018, str. 8). Tako v strankarskem sistemu kot tudi zunaj njega se namreč večina ljudi razglša za demokrate kljub temu, da imajo med seboj popolnoma različne politične poglede in usmeritve (Keane, 1990, str. 217). Hkrati se za demokracije razglšajo tudi različni politični režimi v Vzhodni Evropi, Zahodni Evropi, ZDA, Avstraliji, Latinski Ameriki, kot tudi drugot po svetu, pa čeprav se med seboj vsebinsko⁸⁶ bistveno razlikujejo in različno delujejo (Held, 1989, str. 13). Tudi če analiziramo trenutno politično stanje na nadnacionalni ravni Evropske unije, lahko kaj hitro ugotovimo, da se od sedmih političnih skupin v Evropskem parlamentu, ki sicer združujejo programske sorodne politične usmeritve oziroma stranke iz nacionalne ravni, tri skupine,⁸⁷ že v svojem imenu razglšajo za demokratične, pa čeprav so si med seboj vsebinsko popolnoma različne. Stanje ni dosti drugačno na nacionalnih⁸⁸ in lokalnih ravneh znotraj držav Evropske unije. Demokratična evforija, ki je zajela predvsem zahodni svet in na nek način postala nevprašljivo dobro ter vodilni motiv v političnem življenju (Keane, 1990, str. 217), pa odpira tri temeljna, kompleksna in zahtevna politično filozofska vprašanja:

- prvič, če se velika večina ljudi, politikov, političnih strank in civilnodružbenih organizacij razglša za demokratične, ali to pomeni (glede na to, da imamo ljudje,

---

⁸⁶ Ko govorim o politični vsebini, mislim na zasnovu politične ureditve, ki vključuje način produkcije, razdelitve in menjave, naloge in funkcije državne oblasti, civilne družbe, državnih institucij, usmeritev različnih politik na področju financ, gospodarstva, zdravstva, sociale, infrastrukture, varnosti, obrambe itn., ter pripadajočo zakonodajo.

⁸⁷ Te skupine so naslednje: Skupina naprednega zavezništva socialistov in demokratov v Evropskem parlamentu, Poslanska skupina Evropske ljudske stranke (Krščanskih demokratov), Skupina Identiteta in demokracija (Evropski parlament, 2019).

⁸⁸ Naj navedem le nekaj primerov: Slovenija (Slovenska demokratska stranka, Demokratična stranka upokojencev Slovenije, Socialni demokrati, Nova Slovenija – Krščanski demokrati) (Državni zbor Republike Slovenije, 2019), Hrvaška (Demokrati, Hrvaška demokratska skupnost, Hrvaška demokrščanska stranka, Hrvaška narodna stranka – liberalni demokrati, Hrvaška demokratska zveza Slavonije in Baranje, Istrska demokratska stranka, Neodvisna demokratska srbska stranka, Socialno demokratska stranka Hrvaške) (Hrvatski sabor, 2019), Nemčija (Krščansko demokratska unija Socialdemokratska stranka, Svobodna demokratska stranka) (Deutscher Bundestag, 2019) itd.

politične stranke in različne civilnodružbene skupine različne interese, politične poglede in prepričanja), da je današnja posredna (liberalna) demokracija zgolj forma, skozi katero lahko prehaja kakršnakoli politična vsebina? Torej, je demokracija razumljena kot vladavina ljudstva brez jasne in točne politične vsebine?

- drugič, ali lahko z demokracijo v njenem izvornem pomenu v smislu vladavine (vsega) ljudstva na neposreden način in z načelom večinskega sprejemanja odločitev, vedno pridemo do pravične, dokaj trajne, trdne in hkrati tudi za vse sprejemljive politične vsebine?
- tretjič, ali je neposredni način vladanja ljudstva skupaj z načelom večinskega sprejemanja odločitev izvedljiv v praksi? Je torej možno in izvedljivo, da bi bili vsi ljudje hkrati udeleženi pri snovanju in izvajanju zakonodaje, najrazličnejših politik oziroma pri vladnem upravljanju vseh političnih zadev?

5.1 O pojmu in razumevanju demokracije

Preden poskušam premisliti zgoraj omenjena vprašanja, naj uvodoma pojasnim, kaj demokracija sploh je, kaj v današnjem času predstavlja oziroma kako se le to razume. Tako kot pri politiki tudi pri vprašanju demokracije ni enotnega konsenza glede njene definicije (Heywood, 1998, str. 42). Demokracijo lahko razumemo kot: režim vladanja (Barber, 1996, str. 350, 357), formo vladanja (Held, 1989, str. 13; Gutmann, 1996, str. 340; Mouffe, 2000, str. 113; Honneth, 2016, str. 112), tehniko vladanja (Agamben, 2012, str.1), politični sistem/režim (Lipset, 1963, str. 27; Touraine, 1992, str. 299; Dahl, 1997a, str. 49), državno obliko (Lenin, 1972, str. 89; Kara Murza, 2005, str. 144; Pitamic, 2009, str. 67), skupek različnih vsebinsko-etičnih (normativnih) idej (Heywood, 1998, str. 42; Crouch, 2013, str. 13), vsebinski ideal (Dworkin, 2008, str. 134), obliko družbe (Keane, 1990, str. 223; Leffort, 1999, str. 19) itn.. Kljub različnim razumevanjem in definicijam, ki po eni strani demokraciji grozijo, da bo postala notranje protisloven in zmeden ideal (Keane, 1990, str. 223), pa je po drugi strani njena najosnovnejša definicija, glede na termin, ki ga sestavljata korenska pomena »demos« (ljudstvo) in »kratein« (vladati) (Held, 1989, str. 13), večini ljudi jasna in znana. Demokracija je preprosto vladavina ljudstva. »Je vlada ljudi, od ljudi in za ljudi.« (Lincoln, 1863 v Lane,

1996, str. 244) Suverenost oziroma vrhovna oblast je tako v rokah ljudstva⁸⁹ (Held, 1989, str. 13; Guggenberger, 2001, str. 15; Aristotel, 2010, str. 285). Torej, v kolikor demokracijo razumemo kot vladavino ljudstva, ki se sicer »/lahko zdi nedvoumen koncept, toda videz vara« (Held, 1989, str. 13), sta po mojem mnenju temeljni vprašanji o njej naslednji: prvič, kdo (naj) vlada (torej, definirati moramo ljudstvo) in drugič, na kakšen način naj »ljudstvo« vlada (torej, definirati moramo način, po katerem naj tisti, ki jih definiramo za ljudstvo vladajo)? S pomočjo omenjenih dveh (pod)vprašanj, ki sta tudi po mojem mnenju najosnovnejši vprašanji o demokraciji, bomo namreč lažje prišli do odgovorov, ki smo si jih zastavili na začetku omenjenega poglavja.

5.2 O ljudstvu in participaciji

Ko poskušamo definirati ljudstvo, se nam ob poglobljenem razmisleku zastavijo kompleksna vprašanja, na katera pa skozi zgodovino demokratične misli in prakse ni zadovoljivih odgovorov, s katerimi bi se strinjali vsi. Torej, naj bodo za ljudstvo definirani vsi ljudje na svetu, ljudje, ki živijo znotraj nadnacionalnih entitet (npr. Evropske unije, ZDA, Avstralije itn.) ali določene nacionalne države (npr. Republike Slovenije), državljani nadnacionalnih entitet, državljani določene nacionalne države, polnoletni državljani (in kakšna je oziroma naj bo ta meja polnoletnosti, če jo postavimo),⁹⁰ moški ali ženske,⁹¹ izobraženi ali neizobraženi, strokovnjaki ali nestrokovnjaki, zaposleni ali nezaposleni, ljudje z lastnino ali brez lastnine, bogati ali revni, tujci po določenem času bivanja itn.? Pri definiranju ljudstva oziroma na nek način definiranju političnega državljanstva, ki nam omogoča aktivno udeležbo v političnem prostoru ter uživanje najrazličnejših pravic, svoboščin in drugih ugodnosti, gre, kot lahko razberemo, zgolj za formalno vprašanje glede teritorija (obsega države), znotraj katerega naj

---

⁸⁹ Ravno zaradi »vladavine ljudstva« je demokracija drugačna od vseh ostalih vladavin, kot so aristokracija, oligarhija, tiranija, monarhija in kraljevina, kjer vlada ena oseba ali določena skupina (izbranih) ljudi (glede na poreklo/rod in/ali imetje).

⁹⁰ Starostna meja za pridobitev volilne pravice v zahodnoevropskih državah ni bila vedno enaka in enkrat za vselej določena. V začetku 20. stoletja se je namreč gibala med 21 do 25 leti. Do današnjih dni pa se je z izjemo Švice znižala na 18 let (Flora, Kraus in Rothenbacher, 2000, str. 57).

⁹¹ Prva država, ki je podelila ženskam volilno pravico, je bila Nova Zelandija leta 1893, zadnja pa Lihtenstein leta 1984. V večini evropskih držav so ženske volilno pravico dobile šele po 2. svetovni vojni. Pri tem ne gre spregledati, da še danes v določenih predelih sveta ženske nimajo volilne pravice – npr. Savdska Arabija, Vatikan (Dowding, Goodin in Pateman, 2004, str. 11).

ljudje vladajo in predvsem za vprašanje glede vključenosti ali izključenosti »ljudstva«. Na nek način gre za vprašanje, kdo je in kdo ni »državljan« oziroma za definiranje »ljudstva glede na določene značilnosti posameznikov, ki so nato, ko jim priznamo status volilnega upravičenca med seboj politično enaki. Politična enakost (Held, 1989, str. 13) oziroma enakost pogojev (Lefort, 1999, str. 19), ki po eni strani v sebi nosi tudi neenakost, saj po eni strani vedno izključi del prebivalstva (Schmitt, 1994, str. 12),⁹² po drugi pa enako obravnava tudi neenake, je poleg neposredne participacije (udeležbe) in večinskega načela sprejemanja odločitev, temeljni element demokracije. Na vsakega volilnega upravičenca se namreč znotraj določene politične skupnosti (npr. države) gleda enako (Ronsanvallon, 1998, str. 144), v smislu principa en človek en glas (Erik Lane, 1996, str. 245; Kara Murza, 2005, str. 143). V demokraciji se tako na tiste, ki so vključeni v sodelovanje, formalno gleda kot na svobodne in enake ter normalno sodelujoče člane skozi celotno življenje (Rawls, 2011, str. 22, 39). To pomeni, da imajo vsi volilni upravičenci možnost, da neprisilno in enakopravno sodelujejo v postopkih (so)oblikovanja politične volje (Honneth, 2016, str. 112).

Poleg formalne pravice glede udeležbe oziroma participacije v javno politični sferi pa ne gre spregledati tudi tistih državljanov znotraj določene politične entitete oziroma države, ki se temu procesu oziroma pravici prostovoljno odrekajo. V demokraciji lahko namreč že en sam volilni upravičenec s svojo udeležbo in glasovanjem (npr. na volitvah, zasedanju, zborovanju) odloči za vse ostale, ki tega ne storijo, kar odpira vprašanje o njeni legitimnosti in smiselnosti. Demokracija namreč, kot pravi Damir Barbarić (2018, str. 37), zahteva dejansko udeležbo in sodelovanje vseh ljudi, torej ne potrebuje tistih, ki se odmaknejo iz javne sfere in se ukvarjajo zgolj z zasebnimi zadevami. Podobno meni tudi Colin Crouch, ki je prepričan, da demokracija uspeva šele takrat, ko imajo ljudje možnost za oblikovanje agende javnega življenja in predvsem, ko te možnosti tudi dejavno izkoriščajo (Crouch, 2013, str. 12). Na tej podlagi se gre vprašati naslednje: Bi torej morali, da bi lahko govorili o »pravi« demokraciji v smislu vladavine vsega ljudstva, pravico do udeležbe, sodelovanja (pri oblikovanju vsebine politik) in odločanja, spremeniti v dolžnost? Bi na nek način morali vse volilne upravičence zakonsko

---

⁹² Kljub heterogenosti mednarodnega prostora si vsaka država prizadeva na podlagi nacionalne homogenosti ustvariti demokracijo zgolj za svoje državljane. Na primer Republika Slovenija nikakor ne obravnava vsakega posameznika našega planeta kot enakopravnega – možnost uveljavljanja npr. politične pravice glede udeležbe na volitvah je posameznikom omogočeno le na podlagi slovenskega državljanstva. Z besedami Carla Schmitta (1994, str. 13) lahko rečemo, da »doslej še ni bilo demokracije, ki ne bi poznala pojma tujega in bi udeležila enakost vseh ljudi.«

primorati k participaciji, oblikovanju javnih politik in njenemu izvajanju, kljub temu da sodobna »p/olitika ni več središče življenja, kot je bila za moške državljane, rojene v atenski mestni državi?« (Rawls, 2011, str. 186) Na omenjena in tudi vsa ostala kompleksna in zahtevna vprašanja, ki jih na tem mestu nisem uspel izpostaviti in jih v literaturi lahko zasledimo na temo ljudstva, participacije in apatije, v disertaciji ne morem povsem zadovoljivo odgovoriti ali jih podrobneje obravnavati, niti to ni moj namen. Z njihovo pomočjo želim pokazati zgolj na to, da nam različni odgovori o opredelitvi ljudstva, še nič ne povedo o sami politični usmeritvi ali vsebini. Odgovarjajo nam le na formalno tehnična vprašanja o tem, kdo se lahko ali mora udeleževati procesa (so)odločanja v javnopolitični sferi znotraj določene politične entitete. Glede odgovora na drugo temeljno vprašanje, ki se osredotoča na sam način, po katerem (naj) ljudstvo vlada, pa lahko rečemo, da sta se skozi zgodovino politične misli in prakse izoblikovala dva glavna pristopa: neposredni in posredni.

5.3 Neposredni način vladanja ljudstva

Pri neposrednem oziroma izvornem, na nek način lahko rečemo tudi »pravem« načinu vladanja ljudstva, ki zgodovinsko gledano izhaja iz antične Grčije, gre za sistem odločanja o javnih zadevah, v katerega so vsi volilni upravičenci vključeni »osebno« (Barbarić, 2018, str. 43), neposredno in trajno (Heywood, 1998, str. 42). Kot pravi Max Pohlenz: »V polis želi Helen svoje državne pravice izvrševati osebno. Zato nikoli ne pomisli na sistem reprezentacije. /.../ Zanj država ni abstraktna organizacija /.../, ampak skupnost ljudi, ki jo je imel živo pred očmi. Prav tako ni vsakih nekaj let šel na volišče, da bi zastopanje pravic prenesel na nepoznanega človeka ali stranko, ampak je pri glasovanju roko dvigoval osebno.« (Pohlenz, 1947, str. 106) Poleg osebnega, neposrednega in trajnega glasovanja in udeležnosti v javnopolitičnem prostoru pa so za neposredni način vladanja ljudstva značilni še naslednji mehanizmi, s katerimi bi ga do določene mere lahko dosegli: zborovanja, referendumi,⁹³ različne oblike ljudskih iniciativ in peticije (Held, 1989; Schmitt, 1994; Della Porta, 2003; Pitamic, 2009).

Cilj neposrednega načina vladanja ljudstva je namreč v odpravi razlik med »vladajočimi« in »vladanimi« oziroma v odpravi ločitve med državno oblastjo in civilno družbo (Heywood, 1998, str. 43). Po eni strani lahko rečemo, da gre za dobronameren idealistični sistem (samo)vladavine, v katerem vsi volilni upravičenci neposredno in trajno sodelujejo pri

---

⁹³ Referendum predstavlja vezni člen med neposredno in posredno demokracijo (Pitamic, 2009, str. 77).

oblikovanju kolektivnih odločitev na temelju politične enakosti in svobodne razprave (Hague, Harrop in Breslin, 2001, str. 33; Barbarić, 2018, str. 23, 45), po drugi pa zgolj za formalno proceduro, ki odpira veliko težavnih, protislovnih in kompleksnih vprašanj. Vprašanja takšnega tipa so naslednja: Kdo izmed vseh volilnih upravičencev bi bil v sistemu neposrednega načina vladanja ljudstva znotraj določene politične skupnosti (npr. države), pristojen za določanje dnevnega reda? Kako bi torej določili tistega, ki bi imel moč razsojanja med različnimi problemi, vprašanji in rešitvami, ki bi jih vsi udeleženi postavili na »dnevni red«? Bi to določili z volitvami, žrebom ali kako drugače? Dalje, kdo bi imel moč nad selekcijo med različnimi vprašanji, problemi in rešitvami, ki bi jih na dnevni red predlagalo veliko število volivcev in o katerih bi se nato odločalo/glasovalo na nekem množičnem zborovanju ali volitvah?⁹⁴ Pri odgovorih na omenjena vprašanja se je namreč potrebno zavedati, da je vsak politični sistem vedno sestavljen iz določenih političnih institucij in ima, kot pravi Claus Offe (1985, str. 39), na voljo dokončen, dejanski in pravno določen obseg glede dejstev in vsebin, ki lahko postanejo predmet državne politike.

Poleg tega, tudi če odmislimo elemente strukturne selektivnosti, saj politični sistem in obstoječo zakonodajo lahko tudi spremenimo ali v najbolj radikalnem smislu celo ukinemo, pa ne moremo mimo naslednje dileme: Ali vsi volilni upravičenci sploh lahko, so zmožni oziroma sposobni predlagati, (so)oblikovati, odločati in naposled tudi izvajati vsebino najrazličnejših politik v odsotnosti političnih predstavnikov, izvrševalcev in ostalih javnih uslužbencev, ne da bi pri tem prišlo do zmede, konfliktov in problemov pri organiziranju in upravljanju skupnega življenja? Ko poskušamo odgovoriti na zadnje vprašanje, se moramo zavedati dveh pomembnih dejstev. Prvič, da si vsi volilni upravičenci ne želijo sodelovati v procesih javno političnega odločanja oziroma na nek način postati ali biti »bitja demokratičnega uma« (Held, 1989, str. 247). Kot ugotavlja Paul Krugman (2012, str. 175), se resnični volivci bolj »u/kvarjajo s svojimi službami, otroki in življenjem na splošno. Nimajo ne volje ne časa, da bi podrobno preučevali politične zadeve, kaj šele, da bi se ukvarjali z razčlenjevanjem političnih odtenkov. /.../ Vprašajte kateregakoli politologa, ki je dejansko preučeval vedenje volivcev, pa se bo samo nasmehnil ob ideji, da se volivci sploh ukvarjajo s tovrstnimi zapletenimi temami.« Zavedati se je namreč potrebno, da je dejavni in nepretrgani udeležbi ljudi v javnem življenju v današnjem času odrejeno manjše mesto (Rawls, 2011, str. 186). Drugič, tudi če bi se vsi volivci želeli ukvarjati s politiko, menim, da bi bilo to težko izvedljivo. S tem seveda ne mislim, da so volivci

---

⁹⁴ V posrednem načinu vladanja ljudstva je ta moč predana predsedniku Državnega zbora in njegovemu kolegiju.

nesposobni ali biološko med seboj tako različni v smislu, da so eni ustvarjeni za vodenje, drugi pa za poslušnost. Mislim predvsem na to, da se vsi s politiko enostavno ne moremo ukvarjati. Ljudje imamo namreč, glede na osebne preference (napovedi za prihodnost), želje, izobrazbo, znanje, usposobljenosti, razpoložljivi čas in v končni fazi tudi glede na (z)možnosti, ki so odvisne od naše angažiranosti, sreče, okoliščin in do določene mere tudi od naših naravnih talentov, ki jih vsak po svoje in na svoj način razvija v življenju različne pozicije, torej opravljamo različne poklice in se ukvarjamo z različnimi dejavnostmi.

Na tej podlagi se gre vprašati, ali bi bilo učinkovito in hkrati tudi pravično od ljudi pričakovati ali celo zahtevati interes in udeležbo pri soodločanju glede javnih kompleksnih in zahtevnih zadev (npr. konstitutivnih načel družbenopolitične ureditve, vsebine zakonodaje, usmeritve politik, višine in namena porabe javnih sredstev, stopenj obdavčevanja itn.). Menim, da to ne bi bilo izvedljivo, učinkovito, niti pravično, da bi ljudi prisilili v takšno (so)delovanje.⁹⁵ Poleg tega bi se slej ko prej verjetno znašli v vsesplošnem kaosu in stanju finančne nevzdržnosti. Ne gre namreč spregledati tega, kar ugotavlja tudi Max Weber, in sicer, da je sodobna politika, kot tudi večina vseh ostalih poklicev, profesionalen poklic (Weber, 1992), ki od posameznika, ki se z njo ukvarja, zahteva veliko časa, moralo pa bi zahtevati tudi veliko znanja, spretnosti, vrlin in veščin. Ko govorimo o demokraciji, v kateri bi vladali vsi volilni upravičenci, tudi ne moremo mimo tega, da politika v osnovi ni produktivne narave. Politika kot takšna namreč ne proizvaja ničesar konkretnega. Z njo praktično ne moremo zadovoljiti različnih eksistencialnih človeških potreb. Torej, v kolikor bi se vsi ukvarjali s politiko, se gre vprašati, kdo bi opravljal vse ostale pomembne poklice in dejavnosti, ki so nujni za preživetje in delovanje sodobnih družb; kdo bi proizvajal hrano, gradil domove in ostalo infrastrukturo, skrbel za tehnološki razvoj, urejenost okolja, varnost ter najrazličnejše druge storitve, itn. Poleg tega se zdi, vsaj

---

⁹⁵ V disertaciji zastopam pogled klasičnega republikanizma, ki zagovarja, da državljani po svoji naravi niso politična bitja v smislu, da je njihovo edino dobro, široko in dejavno udeleževanje v političnem življenju. To, da so ljudje po naravi politična bitja, ki jih zanima dejavna in stalna udeležba v političnih procesih, je značilno za državljanski humanizem oziroma aristotelizem (Rawls, 2011, str. 185–188). Zagovor klasičnega republikanizma pa seveda ne pomeni, da je umik državljanov v zasebno sfero dobra in pravilna odločitev ali da jo gre spodbujati. Politično udejstvovanje širšega števila državljanov je vsekakor izrednega pomena, zaradi ohranjanja in zagotavljanja politične pravičnosti ter javnega dobrega, vendar je vprašanje, kdo, kdaj in v kakšnem obsegu bo to počel del posameznikove svobodne odločitve. Ne gre namreč spregledati, na kar opozarja Zygmund Bauman, in sicer, da je v večini sodobnih liberalnih ustav ena izmed državljanskih pravic posameznika tudi ta, da ima možnost zavrniti udeležbo v procesih političnega odločanja (Bauman, 2013, str. 14).

glede na veliko število volilnih upravičencev v državah po svetu, neposredni način vladanja ljudstva praktično neizvedljiv v praksi. Po podatkih, ki jih navaja Thomas Piketty, je imela Kitajska leta 2012 1,350 milijonov prebivalcev, Indija 1,260 milijonov, Evropska unija 540 milijonov, Rusija in Ukrajina 200 milijonov, ZDA 350 milijonov, število prebivalstva pa v večini omenjenih političnih entitet iz leta v leto narašča (Piketty, 2015, str. 63). Ob takšnem številu ljudi in volilnih upravičencev (teh je vsekakor manj kot števila prebivalstva, pa vendar še vedno zelo veliko), si enostavno težko predstavljamo učinkovito, trdno in pravično vladanje na neposreden način in z večinskim načelom sprejemanja odločitev. Po vsej verjetnosti bi se znašli v stanju kaosa in politične nestabilnosti oziroma, kot pravi John Keane (1999, str. 227, 228): »Živeti v demokratični družbi, pomeni živeti nevarno. /.../ Pretiranost demokracije, njena skrajnost, je njen stalni sovražnik.« Za neposredni način vladanja ljudstva, brez da izpostavimo načelo večine, ki ga obravnavam v nadaljevanju, lahko rečemo, da je do določene mere blizu sami ideji anarhizma. Le-ta se, po Paulu Alatriju, bori za družbo brez oblasti, hierarhije in prisile na področju politike, gospodarstva in religije (Alatri, 1980). Posredni način »vladanja« ljudstva se tako kljub mnogim problemom, ki ga pestijo,⁹⁶ izkaže kot še najbolj izvedljiva forma vladanja »ljudstva«, kar pa še zdaleč ne pomeni, da le-ta ne potrebuje izboljšav.

5.4 Posredni način vladanja ljudstva

Glede posrednega oziroma predstavniškega načina vladanja ljudstva, ki se je konstituiral s procesi francoskih revolucij med leti 1789 in 1848, lahko rečemo, da predstavlja pot, ki konstituira politično telo (Agamben 2012, str. 1). Temelji na izvoljenih posrednikih (poslancih), ki naj bi, idealistično gledano, delovali tako, da se volivci lahko z njimi identificirajo (Touraine, 1992, str. 302). Pri svojem delovanju so vezani na obstoječo zakonodajo oziroma ustavo in zakone (Held, 1989, str. 17). Po eni strani imajo politično moč in oblast, po drugi pa so oziroma bi morali biti odgovorni svojemu ljudstvu (Miller, 2007, str. 46). Poleg tega so podvrženi postopkom volitev oziroma proceduram, ki se izvajajo pod točno določenimi in trajno zaščitnimi pravili tekmovanja (Lefort, 1999, str. 23). Govorimo o mehanizmu izbire, ki na podlagi tekmovanja za glasove legitimira vladajoče in vlado (Macpherson, 2012, str. 78). Posredna demokracija tako ne predstavlja »vladanja« vseh o vsem, ampak institucionalno

---

⁹⁶ Mislim na problem odgovornosti predstavnikov do državljanov, slabo izvajanje volilnih programov, korupcijo, klientelizem, nepotizem, slabo delovanje in nadzor nad predstavniki, lobiranje v korist elit, koalicijsko nestabilno vladanje itn.

ureditev, v kateri si predstavniki in politične stranke pridobijo pooblastilo za odločanje na podlagi konkurenčnega boja za pridobitev glasov ljudstva (Schumpeter, 1976, str. 342–343). Državljeni, ki imajo volilno pravico, tako po svoji vesti oziroma svobodno izbirajo svoje vladarje (Touraine, 1992, str. 298), vlade menjajo brez revolucij (Dahrendorf, 1992, str. 12; Heinrich, 2013, str. 234) in imajo do določene mere možnost nadzorovati svoje voditelje (Dahl, 1997b, str. 8). Vse omenjeno vključuje svobodne in poštene volitve v določenem časovnem obdobju,⁹⁷ možnost organizacije različnih političnih strank in tekmovanja med njimi (t. i. večstrankarski sistem oziroma politični pluralizem), organizacijo različnih sindikatov, civilnodružbenih organizacij, javnih kampanj, skupin pritiska, gibanj, protestov itn. (Touraine, 1992; Della Porta, 2003; Miller, 2007; Dowding in drugi, 2004; Kara Murza, 2005).

Postopkovno gledano lahko posredni način »vladanja ljudstva« opišemo v naslednjem zaporedju. V prvi fazi volilni upravičenci izberejo svoje politične predstavnike, ki bodo po volitvah (odvisno seveda od števila prejetih glasov) imele možnost za sestavo (koalicijske, manjšinske ali večinske) vlade. Pred volitvami imajo volilni upravičenci možnost informiranja na podlagi programov, medijskih soočenj, kampanj in najrazličnejših zborovanj, za kar se vsaka izmed strank, gibanj ali list vsebinsko zavzema. Po volitvah oziroma ob prevzemu državne oblasti (določene stranke ali koalicije strank) se konstituira vlada, ki postane odgovorna za vladanje, izvajanje različnih politik in predlaganje (ustavnih) zakonov, ki jih potrjuje parlament. V kolikor jih slednji potrdi z relativno ali absolutno večino, politike in zakoni postanejo veljavni za vse državljane in se prično izvajati s pomočjo državnih uradnikov, ki so zaposleni v državnih institucijah. Po koncu mandata izvoljene vlade, imajo volivci na naslednjih volitvah možnost izvoliti obstoječo ali drugo vlado, ki ima pristojnost spreminjati ali obdržati (ustavne) zakone in politike iz obdobja prejšnjih vlad (Craig in Elliott, 2012, str. 134–135). Na podlagi povedanega lahko glede posrednega načina vladanja ljudstva, za katerega je v prvi vrsti značilno, da se izvaja skozi institucijo parlamenta, rečemo, da le-ta bolj spada v miselni svet

---

⁹⁷ Svobodne in poštene volitve so najosnovnejše demokratično pravilo in mehanizem, ki varuje odločitve ljudi (Dowding in drugi, 2004, str. 17). To je zapisano tudi v splošni deklaraciji človekovih pravic, ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov 10. decembra 1948 in predstavlja osnovo ter bistveni del vsake sodobne ustavno liberalne demokracije. V tretjem odstavku 21. člena se opredeljuje voljo ljudstva kot pglavitni temelj javne oblasti, ki se mora izražati v občasnih, poštenih in splošnih volitvah ob hkratnem načelu enakosti in tajnega glasovanja, lahko pa tudi po kakšnem drugem enakovrednem postopku, ki zagotavlja posameznikom glasovalno svobodo (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948, 21. člen).

(političnega) liberalizma kot pa množične neposredne demokracije (Schmitt, 1994, str. 11).⁹⁸ Povedano nekoliko drugače: (politični) liberalizem je samo ena izmed možnih oblik demokratičnega mišljenja (Keane, 1990, str. 211).

5.5 (Politični) liberalizem in (neposredna) demokracija

(Politični) liberalizem in neposredna demokracija, temelječa na večinskih odločitvah, sta vedno do določene mere v antagonističnem odnosu.⁹⁹ (Politični) liberalizem namreč, kljub zavzemanju za pluralnost in nevtralnost do različnih moralnih, etičnih, filozofskih in religioznih pogledov med posamezniki, predpostavlja skupek specifičnih političnih vrednot (Mouffe, 2005, str. 135; Rawls, 2011, str. 65). Napram neposredni in večinski demokraciji predpostavlja in zagovarja točno določeno politično vsebino (npr. točno opredeljene pravice, dolžnosti, načela, ločitev oblasti, tip političnih institucij, mehanizmov in procedur), v skladu s katero, naj bi se vodilo družbeno, politično in ekonomsko življenje. Politični liberalizem tako zagovarja posredni način vladanja ljudstva (skozi institucijo parlamenta) in hkrati omejuje neposredno in večinsko načelo sprejemanja odločitev vseh o vsem. Po drugi strani pa neposredna demokracija, če želi biti popolna oziroma prava demokracija (vladavina (vsega) ljudstva), temelji na večinskem sprejemanju odločitev brez omejitev in neposredni participaciji (vseh) volilnih upravičencev. Problem neposredne demokracije tako vidim predvsem v tem, da ne predpostavlja, niti ne (z)more oblikovati nobene jasne, trajne, niti nujno pravične politične vsebine. Za »pravega« demokrata, ki daje primat večinskemu in neposrednemu odločanju vseh volilnih upravičencev, lahko rečemo, da demokracija zanj predstavlja vrednoto kot tako oziroma cilj sam po sebi – ne glede na vsebino politike, ki se ustvari s pomočjo nje same (Schmitt, 1994, str. 26; Hayek, 2012, str. 151). Po Gustavu Radbruchu gre za dolgo prezrto nasprotje med Montesquiejevim in Rousseajevim naukom. (Politični) liberalizem zagovarja Montesquiejev nauk o delitvi in (ustavni) omejitvi oblasti, (neposredna) demokracija pa na podlagi Rousseaja omenjene delitve in omejitve zavrača (Radbruch, 2001, str. 99). Na nek način si prizadeva za absolutizem večine, proti kateremu se bori (politični) liberalizem. V skladu z

---

⁹⁸ Posredni način vladavine ljudstva se je razvil pod vplivom liberalizma, ki se je v prvi vrsti boril proti tiraniji in absolutistični državi. Liberalizem kot politični tok in razpoznavno intelektualno tradicijo zasledimo v 17. stoletju (Rizman, 1992, str. 15) s procesi verskih vojn, do katerih je prišlo po reformaciji (Rawls, 2011, str. 19).

⁹⁹ Do določene mere to velja tudi za vse ostale normativne in politično ekonomske doktrine/teorije, ki se ukvarjajo z vprašanji pravične politične vsebine.

načeli (političnega) liberalizma morajo biti namreč vse politike, zakoni in statuti združljivi s temeljnimi pravicami in svoboščinami (Rawls, 2011, str. 189). Volja večine volilnih upravičencev kot tudi volja večine predstavnikov v parlamentu mora biti podrejena ustavodajni oblasti (Rawls, 2011, str. 71), oziroma spoštovanju ustavnih zakonov in pravosodnemu nadzoru (Kelsen, 1998, str. 123). Poleg tega ustavodajna oblast, ki je večinoma v domeni ustavnega sodišča, ni enaka zakonodajni oblasti (Rawls, 2011, str. 189; Lane, 1996, str. 8), v kateri se odločitve v večini primerov sprejemajo na podlagi večine ali konsenza.¹⁰⁰

Doktrina političnega liberalizma tako zagovarja, da za vsako oblast veljajo določene predhodne omejitve in vsebine, ki jih zakonodajna telesa, ne bi smela vsakokratno spreminjati. Idealistično rečeno gre za politično doktrino o omejeni vladavini večine (Sartori, 1987, str. 31; Hayek, 2012, str. 168) v imenu »pravičnosti« (Dowding in drugi, 2004, str. 17). Pri neposredni in večinski vladavini ljudstva teh omejitev ni – večina postavlja edino omejitev državni oblasti (Hayek, 2012, str. 147). V absolutnem smislu bi načelo večinskega sprejemanja odločitev pomenilo to, da bi vsak posameznik popolnoma predal svojo individualno svobodo in pravice volji večine v zameno, da sodeluje pri oblikovanju te večinske volje (Radbruch, 2001, str. 99). Po volitvah bi se tako vsak volivec moral strinjati s politično vsebino, ki je lahko tudi bistveno drugačna od njegove začetne. Kot pravi Karl Schmitt (1994, str. 25):

V demokraciji se državljani strinjajo tudi z zakonom, ki je v nasprotju z njegovo voljo; kajti zakon je *volonte generale*, ta pa je spet volja svobodnih državljanov; državljani torej nikoli ne izreče svojega strinjanja z neko konkretno vsebino, temveč in abstracto z rezultatom, s splošno voljo, ki je razvidna iz glasovanja, in svoj glas odda le, da omogoči izračun glasov, iz katerega se prepozna ta splošna volja. Če se rezultat razlikuje od glasovanja posameznika, preglasovani izve, da se je zmotil o vsebini splošne volje.

Iz povedanega lahko razberemo, da je neposredna demokracija, temelječa na večinskem odločanju, prej kvantitativne kot kvalitativne narave. Temelji namreč na številčni večini, ki v najboljšem primeru lahko pride do konsenzualnih odločitev. Poleg tega je praktično ne zanima, ali je izglasovana vsebina tudi pravična (npr. glede zakonov, politik in konstitutivnih temeljev družbenopolitične ureditve itn.). O tem problemu piše tudi Brian Barry, ki pravi, da bi nas večinski način vladanja »ljudstva« lahko pripeljal do sprejemanja rezultatov, ki so nepravični

---

¹⁰⁰ Princip večine je temeljna formula t. i. »westminsterske demokracije« in vsakega parlamentarizma (Lijphart, 1984). Zaseda osrednjo vlogo v sodobni politični praksi – pri volitvah, v državnih predstavniških telesih, najrazličnejših organizacijah in asociacijah (Bibič, 1997, str. 53). Za vsako oblast je namreč značilno, da v večini primerov odloča po principu večine, vendar mora ta večina po liberalnih načelih predhodno upoštevati »omejitve« pri svojem delovanju – t. i. ustavna načela, kot so: temeljne človekove pravice, pravice manjšin, delitev oblasti itd. Pri absolutnem (neposrednem) razumevanju demokracije teh »omejitev« ni.

(Barry, 1995, str. 146–151). Med večinskim načinom demokracije, ki je lahko tudi najbolj neprijazen do individualnosti in svobode (Coker, 1934, str. 311) ter pravičnostjo, zato enostavno ne moremo postaviti enačaja. Hkrati ne gre spregledati tudi tega, kar izpostavlja Claude Lefort (1999, str. 25), in sicer, da pride v trenutku, ko naj bi se manifestirala ljudska suverenost do pretrganja družbene solidarnosti. Volivec je izločen iz vseh mrež, v katerih poteka družbeno življenje, in je pretvorjen zgolj v računsko enoto. Številka tako na nek način nadomesti substanco.¹⁰¹ Zaradi različnih vrednot, preferenc in interesov med posamezniki ter organiziranimi skupinami pa hkrati tudi ne moremo pričakovati (bilo bi namreč skrajno utopično), da nam bo vedno uspelo doseči konsenz glede vseh vprašanj, ki bi jih postavili na dnevni red. Zavedati se je namreč potrebno, da demokracija niti v teoriji, in še manj v praksi, ni metoda za preseganje razlik ali njihovo ohranjanje in negiranje v višji enotnosti (Keane, 1990, str. 220). Torej, s popolno absolutizacijo večinskega načela bi lahko prišli tudi do tega, da bi večina preglasila manjšino ali pa celo do tega, da bi se manjšina polastila oblasti in odločila v imenu večine (v primeru, ko bi se majhno število volivcev udeležilo javnega odločanja). Tako bi lahko prišli do zanikanja že obstoječih pravic (npr. političnih, socialnih, ekonomskih, kulturnih, manjšinskih itd.) ali pa celo do samodestrukcije demokracije kot takšne. Kot pravi Carl Schmitt (1994, str. 27):

Nato se razvije stari program vzgoje ljudstva: ljudstvo je mogoče s pravilno vzgojo pripraviti do tega, da pravilno spozna svojo voljo, jo pravilno oblikuje in pravilno izreče. To ne pomeni praktično nič drugega kot to, da vzgojitelj vsaj začasno identificira svojo voljo z voljo ljudstva; da ne govorimo o tem, da tudi vsebino tistega, kar bo hotel gojenec, določa vzgojitelj. Posledica tega nauka o vzgoji je diktatura, suspenz demokracije v imenu prave demokracije, ki jo je treba šele ustvariti.

Neposredni način vladanja ljudstva, temelječ na večinski volji, lahko, kot lahko vidimo, pripravi tudi prostor za totalitarne načine organiziranja in reprezentiranja (Lefort, 1999, str. 26). Boljševizem, nacizem in fašizem so vsebinsko sicer neliberalni sistemi, ni pa nujno, da so nedemokratski. Tudi diktatura ni nujno nasprotna demokraciji, ampak, kot pravi Carl Schmitt, predvsem načelom političnega liberalizma. Ukiniti si namreč želi delitev oblasti, ustavo ter razlikovanje med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti (Schmitt, 1994, str. 16, 25, 38). Vse demokratične odločitve zato enostavno ne morejo biti nujno dobre same po sebi (Dowding in drugi, 2004, str. 5). Kot pravi Alain Touraine (1992, str. 299): »Nihče ne more reči, da nedemokratične vlade niso uspеле dvigniti življenjskega standarda, da niso razširile šolstva in znižale ravni smrtnosti otrok, nihče pa tudi ne more zanikati, da demokracije lahko zgrešijo,

---

¹⁰¹ Omenjeno je značilno tudi za posreden način vladanja ljudstva, vendar v manjši meri.

pripeljejo v gospodarsko krizo, družbeno nasilje in povečano neenakost.« Različni avtorji zato neposredno demokracijo, temelječo na večinskih odločitvah, označijo za dogmatsko (Hayek, 2012, str. 147), množično (Schmitt, 1994, str. 11), proceduralno (Rawls, 2011, str. 189), romantično dogmo (Warren, 1996, str. 243) ali tiranijo večine (Tocqueville, 1996, str. 249; Heywood, 1997, str. 67–68).

Večina vseh avtorjev, ki so kritični do neposredne demokracije, se osredotoča predvsem na prepričanje, da ima večina vedno prav (Sparks, 1831, str. 96, v Schleifer, 1997, str. 88), splošna volja pa je nezmotljiva (Bastiat, 2011, str. 58). Zagovarjajo, da odločitve, do katerih pridemo z večinskim odločanjem, ne utelešajo vedno večjo modrost ali etično veljavnost (Heinberg, 1932, str. 469, v Bibič, 1997, str. 57). Kot pravi Friedrich Hayek (2012, str. 154): »V trenutku, ko se zadovoljimo s tem, da je v demokraciji pravilno to, o čemer odloči večina, se demokracija izrodi v demagogijo.« Na tej podlagi lahko rečemo, da je demokracija, temelječa na večinskem sprejemanju odločitev, do določene mere podobna tržnemu delovanju in odnosom. Na podlagi ponudbe in povpraševanja na političnem trgu večina volilnih upravičencev odloči, kaj je v določenem trenutku najboljše, četudi to ni nujno pravično ali dobro. Poleg tega je potrebno dodati naslednje; v kolikor bi pristali na prepričanje, da so večinske odločitve brez omejitev vedno pravične, bi pravičnost postala konstantno spreminjajoča, brez jasne vsebine in odvisna od vsakokratne volje večine. Temeljni problem oziroma slabost neposredne demokracije, ki temelji na večinskem odločanju, je tako predvsem v tem, kot pravi tudi John Keane, da je odprta za vse in vsakogar ter brez fiksnih meja (Keane, 1990, str. 222). Ponazorimo povedano na konkretnem primeru. Če je trenutna večinska volja volivcev v Republiki Sloveniji proti pravicam manjšin, se gre vprašati, kaj to pomeni za demokratičnega socialista, če le-ta, po eni strani zagovarja neposredno demokracijo, temelječo na večinskih odločitvah, po drugi pa pravice manjšin. Ali je v takšnem primeru demokratični socialist res lahko zagovornik neposredne demokracije, v kateri odloča večina? Ima v tem primeru še lahko v svoji oznaki pridevnik »demokratičen«? Namreč, če bi pristal na neposredno vladavino večine, bi bila po glasovanju vsebina politike takšna, ki njegovim preferencam ne bi ustrezala – manjšine ne bi imele pravic do svojega obstoja in samolastnega načina življenja znotraj družbe, ki je kompatibilen s temeljnimi načeli. Po drugi strani pa bi se moral demokratični socialist v primeru, ko bi dal prednost politični vsebini/preferencam, odpovedati načelu večinskega sprejemanja odločitev, ali pa podati v spreminjanje obče volje. Slednje pa ni najbolj enostavno

in hitro poleg tega da, kot že omenjeno, lahko vodi do hudih nepravilnosti (krutih diktatur).¹⁰² Z besedami Carla Schmitta (1994, str. 26), zato lahko rečemo, da »/t/akoj ko demokracija dobi vsebino vrednote same po sebi, človek ne more biti več demokrat za vsako ceno.« Povedano na nekoliko drugačen način; demokracija, ki je lahko tudi hudo nepravilna, namreč zaradi tega ni nič manj demokratična (Dworkin, 2008, str. 131).

Na podlagi povedanega lahko rečemo, da skozi neposredno demokracijo, temelječo na večinskih odločitvah in nekoliko težje skozi posredno (liberalno) demokracijo, lahko prehaja tako »/d/obra kot slaba politična vsebina, odvisno od tega, kako dobri ali slabi so ljudje, ki v njej živijo.« (Weiler, 2002, str. 370) Demokracija kot takšna, predvsem v svoji primarni neposredni in večinski obliki, tako nima nobene točno določene etične vsebine (Macpherson, 2012, str. 78). Poskus, da bi jo utemeljili na vsebinskih načelih (npr. pravičnosti, pravicah, svoboščinah), poraja dodatne spore, kar posledično vodi v legitimacijsko krizo (Keane, 1999, str. 223). Demokracija je namreč, predvsem v svoji neposredni in večinski obliki, lahko tako pacifistična, militaristična, absolutistična, liberalna, konservativna, centralistična, decentralistična, napredna, reakcionarna (Schmitt, 1994, str. 23–24), kot socialistična, neoliberalna, utilitaristična, feministična itn. Skozi neposredno demokracijo lahko pravzaprav prehaja prav vse, kar si večina želi. Zaradi tega sem prepričan, da večinskega načela enostavno ne moremo upravičiti s sklicevanjem na to, da ima več glasov večjo skupno težo. Iz negativne predpostavke, da en glas ni več vreden od drugega, namreč še ne more pozitivno slediti, da se mora vedno in povsod uporabljati voljo večine (Kelsen, 2012, str. 12). Do določene mere se gre strinjati s Friedrichom Hayekom, ki pravi, da si tisti, ki trdijo, da je demokracija vsevedna in podpirajo vse njene odločitve, prizadevajo za njeno uničenje (Hayek, 2012, str. 168) in pristajajo na neko obliko tiranije večine (Ryan, 2012).

(Politični) liberalizem kot tudi vse ostale politične doktrine, ki zagovarjajo določene pravice in svoboščine, pravila ali normativna načela, po katerih naj bi se ravnalo politično in družbeno življenje, načela večine enostavno ne morejo sprejeti kot tehtnega določevalca vsebine, čeprav v končni fazi o izboru in implementaciji le-te v posredni (liberalni) demokraciji, odločajo volivci na volitvah. Volilni upravičenci tako po eni strani državno oblast in vsebino politik(e) legitimirajo, politični voditelji pa morajo biti na podlagi političnega programa (vsebine), ki so jo obljubljali volivcem pred volitvami le-tem tudi odgovorni. Demokratične odločitve oziroma to, kateri politični programi (vsebina) se bodo realizirali v prihodnosti, so namreč, kot pravi

---

¹⁰² Enaka dilema glede večinskega odločanja velja tudi za vsa ostala vsebinska vprašanja.

Barber (1996, str. 356), vedno potrjeni in veljavni post hoc (naknadno). V vsaki predstavniški demokraciji so volivci na nek način prisiljeni zaupati obljubam svojih bodočih predstavnikov, ki jih bodo zastopali. Na podlagi povedanega o posredni in neposredni demokraciji lahko glede na naša uvodno zastavljena vprašanja sklenemo naslednje:

- prvič, demokracija, razumljena kot vladavina ljudstva na neposreden in nekoliko manj na posreden način, je le forma oziroma procedura, skozi katero lahko prehaja različna politična vsebina. Kot pravi Claud Lefort, se demokracija kaže kot zgodovinska družba par excellence, torej kot družba, ki v svoji obliki sprejema in ohranja nedoločenost – na nek način predstavlja prazen prostor (Lefort, 1999, str. 21),
- drugič, neposredni način vladanja ljudstva je utopičen ideal, ki v praksi ni izvedljiv. Z besedami Josepha Schumpetra lahko rečemo, da »demokracija ne pomeni niti ne more pomeniti tega, da bi vsi ljudje lahko dejansko vladali. Demokracija tako v najboljšem primeru lahko pomeni le to, da ima ljudstvo možnost sprejemati ali zavračati predstavnike, ki bodo vladali v njihovem imenu.« (Schumpeter, 1997, str. 81),
- tretjič, z neposrednim načinom vladanja ljudstva in večinskim sprejemanjem odločitev ne (z)moremo (vedno) priti do pravičnih odločitev oziroma pravične/pravilne politične vsebine v smislu najrazličnejših politik, zakonov in družbenopolitične ali političnoekonomske ureditve. Demokratične odločitve tako niso nujno dobre ali pravične same po sebi – procedura tako še ne zagotavlja pravičnih rezultatov.

6 O POLITIČNI PRAVIČNOSTI

Kot smo ugotovili v predhodnem poglavju, je (neposredna) demokracija zgolj »/d/oktrina o načinu določanja zakonov« (Hayek, 2012, str. 148), ki ne zagotavlja, da bomo z njeno uporabo vedno prišli do jasno opredeljene in vedno pravične politične vsebine. Pristajanje na njo v absolutnem smislu je zato preveč tvegana odločitev,¹⁰³ kljub temu, da v današnjih zahodnih družbah obstaja široko soglasje glede temeljnih političnih načel in vrednot, v skladu s katerimi naj bi se vodilo politično življenje (Miller, 2007, str. 54–55). Pri ljudeh tako ne gre toliko za to, da se na najosnovnejši ravni ne bi strinjali o tem, kaj bi bilo pravično, ampak gre predvsem za nesoglasja o tem, kako in na kakšen način načela pravičnosti praktično političnoekonomsko in institucionalno realizirati (Kymlicka, 2015, str. 236–237). Podobno meni tudi Thomas Piketty, ki pravi, da na ravni znanstvene diskusije obstaja širok konsenz glede abstraktnih načel družbene pravičnosti, ni pa konsenza, ko poskušamo ta načela konkretnije opredeliti in umestiti v specifični družbeni, politični in gospodarski kontekst (Piketty, 2015, str. 607). Politološko gledano bi lahko rekli, da gre predvsem za vprašanja, ki zadevajo načine, cilje in sredstva glede tega, kako in na kakšen način izboljšati življenje vseh, katere pravice in v kakšnem obsegu zagotoviti vsem ljudem, ter kako opredeliti dejavnike, nad katerimi ima ali pa nima posameznik nadzor. Sem sodijo težavna vprašanja glede prizadevnosti, zaslužnosti, naravnih danosti (talentov), okoliščin, sreče, proračunskih omejitev, načina produkcije, razdelitve in menjave.

V omenjenem poglavju poskušam, poleg vprašanja o tem, kakšna načela politične pravičnosti bi bila primerna za današnje zahodne družbe, do določene mere odgovoriti tudi na vprašanje glede tega, kakšna političnoekonomska ureditev bi bila na podlagi predhodno izbranih načel pravičnosti ustrezna oziroma kako in na kakšen način naj bodo zasnovane produkcija, razdelitev in menjava znotraj takšne ureditve.¹⁰⁴ Pri tem naj dodam, kar sem omenil že v poglavju o politiki, da ko premišljam pravičnost, o njej ne govorim na splošno (Miller, 2007, str. 93), ali kot o moralni kategoriji v smislu kreposti in osebnostnega hotenja (Stres, 1996, str. 202). Morala se namreč z razliko od politične etike, ki se kot strukturna kategorija nanaša na družbe in postavlja družbenopolitične norme, nanaša predvsem na osebno odgovornost ljudi, ki

---

¹⁰³ Z njeno uporabo v absolutnem smislu enostavno ne moremo pričakovati, da bomo vedno prišli do pravične zakonodaje, pravičnih politik in pravične družbenopolitične ali političnoekonomske ureditve.

¹⁰⁴ Omenjeno vprašanje je eno izmed najtežjih in najkonfliktnjših vprašanj, ki je predmet večnih političnoteoretskih in političnoekonomskih debat. Konkretnije se ga lotim v zadnjem poglavju, kjer se ukvarjam z zasnovo liberalnega socializma.

vključuje osebni kategoriji pokore in krivde (Schmid, 2008, str. 65).¹⁰⁵ To pa vsekakor ne pomeni, da moralno razsežnost pravičnosti zanikam ali razumem kot nepomembno, vendar se v omenjenem poglavju lotevam predvsem vprašanja glede vsebine načel politične pravičnosti, v skladu s katerimi naj bi se zasnovala bolj pravična alternativna političnoekonomska ureditev v smislu načina produkcije, razdelitve in menjave, poleg političnih, socialnih in ekonomskih institucij ter pripadajočih politik. Prav tako, kot tudi Tom Schmid, sem prepričan, da vsi ljudje enostavno ne morejo, niti niso poklicani, da bi znotraj kompleksnih in številčno velikih družb/držav povsem sami v odsotnosti zakonov in institucij skrbeli, urejali in uveljavljali več ali manj pravičnosti. Slednje mora v prvi vrsti postati etično načelo sodobnih družb (Schmid, 2008, str. 65), ki jih v imenu vseh državljanov izvaja državna oblast. Namreč, če pogledamo, kako so v družbi trenutno porazdeljeni dohodki, lastnina, enake možnosti (npr. glede pridobitve zaposlitve in izobraževanja, uživanja socialnih in zdravstvenih storitev itn.) ter drugi viri, enostavno ne moremo reči, da je vse to posledica dejanj ali odločitev posameznih akterjev

---

¹⁰⁵ Ko razpravljamo o pravičnosti, se moramo zavedati, da obstaja veliko različnih teorij. Po Tomu Schmidu jih lahko razdelimo v tri večje skupine. V prvo skupino spadajo moralne teorije pravičnosti, kot so svetopisemski nauki, v drugo utilitaristične ali »statistične« teorije, v tretjo pa antiutilitaristične teorije pravičnosti, kamor uvrščamo: egalitaristične poglede, kot je teorija pravičnosti Johna Rawlsa, neegalitaristične poglede pravičnosti dostojanstva ali priznavanja ter komunitaristične poglede na pravičnost, ki dajejo prednost skupnostni pravičnosti (Schmid, 2008). Po drugi strani pa lahko po Willu Kymlickem politične teorije oziroma različne miselne tradicije v normativnem smislu razdelimo na dva velika tabora. V prvem taboru so teorije liberalnega egalitarizma, utilitarizma, libertarizma in tudi neoliberalizma, katerim je po eni strani skupno predvsem to, da v ospredje postavljajo posameznika in njegove pravice, po drugi pa se medsebojno tudi močno razlikujejo, tako glede sklicevanja na vrhovne vrednote kot posledično tudi na ravni samih politik ter pogledov glede dobre oziroma pravične političnoekonomske ureditve. V drugi oziroma nasprotni tabor pa lahko uvrstimo teorije, ki so po eni strani kritične do liberalnih teorij predvsem v smislu njegove osredotočenosti na posameznika. Omenjene teorije zato dajejo prednost skupnosti ter dolžnostim. Pri tem je potrebno dodati, da so si po eni strani tako kot to velja za liberalne teorije, glede vrhovnih vrednot, posledičnih politik ter pogledov glede pravične političnoekonomske ureditve v določenih pogledih med seboj zelo različne, spet po drugi strani pa zelo blizu z določenimi liberalci, predvsem tu mislim na liberalni egalitarizem Johna Rawlsa. V omenjeni »nasprotni« tabor lahko uvrstimo teorije feminizma, multikulturalizma, državljanskega republikanizma, komunitarizma, marksizma (Kymlicka, 2015), socializma in socialne demokracije, ki se prav tako kot liberalci sklicujejo na različne vrhovne vrednote. Poleg omenjenih teorij pa lahko k pluralizmu političnih teorij in tradicij dodamo še teorije postmodernizma in frankfurtsko kritično teorijo (Buckler, 2010). Obe zelo težko umestimo zgolj v enega izmed obeh taborov. Kot ugotavlja Cvetka Hedžet Tóth, namreč kritična teorija družbe briše stroge meje med tradicionalnimi disciplinami, še posebej med družboslovjem in humanistiko (Hedžet Tóth, 2018, str. 99).

oziroma posledica spontanega razširjenega reda temeljčega na konkurenem trgu, kot bi rekel Friedrich Hayek (1992, str. 10). Menim ravno nasprotno. Vse omenjeno je v prvi vrsti posledica obstoječe zasnove družbenopolitične in političnoekonomske ureditve (načina produkcije, razdelitve in menjave), političnih, socialnih in ekonomskih institucij, državno-oblastnih politik in zakonodaje. Torej vprašanje o tem, kakšna naj bo delitev dohodkov, premoženja in lastnine, komu pripada kakšna korist, kako naj bodo razporejena bremena, pravice in svoboščine še zdaleč niso nepomembna, nelegitimna in enkrat za vselej razrešena vprašanja. Ko govorim o politični pravičnosti tako, z besedami Davida Millerja, mislim predvsem na idejo, kako z vzpostavitvijo niza političnih, socialnih in ekonomskih institucij, zagotoviti pravično porazdelitev koristi, dobrin in stroškov v družbi (Miller, 2007, str. 93).

6.1 Reformulirana pravičnost kot poštenost Johna Rawlsa

Ko poskušam vsebinsko opredeliti načela politične pravičnosti, na podlagi katerih bi se lahko osnovala bolj pravična alternativna političnoekonomska ureditev, pripadajoče politične, ekonomske in socialne institucije, ter politike in zakonodaja, pa nam zelo dobro izhodišče nudi John Rawls. Le-ta »/v/elja za enga izmed najbolj vplivnih teoretikov sodobnega časa« (Buckler, 2010, str. 162), njegova teorija pa kot ena izmed najboljših teorij pravičnosti (Wolf, 1998). John Rawls je namreč leta 1971 razvil izredno poglobljeno in zelo obsežno teorijo pravičnosti na osnovi poštenosti iz zamisli o družbeni pogodbi, ki je v prvi vrsti predstavljala alternativo prevladujočemu utilitarizmu,¹⁰⁶ kot vseobsegajoči filozofski in moralni teoriji ter intuiicionizmu v smislu nekoherentne zmede moralnih načel in idej (Kymlicka, 2015). Njegovo delo vse od njegove objave velja za magistralno delo, s katerim se je začela nova paradigma liberalizma (Mouffe, 2005, str. 25), oziroma kot pravita Shlomo Avineri in Avner De-Shalit: »Leta 1971 je John Rawls objavil A Theory of Justice, delo, ki ga pogosto štejemo za najpomembnejše besedilo politične misli v povojnem zahodnem svetu. Rawlsova teorija je bila glavni pobudnik preporoda politične filozofije. Odrekel se je prevladujočemu utilitarizmu ter iz tradicije kantovskega liberalizma in teorij družbene pogodbe ustvaril lastno teorijo.« (Avineri in De-Shalit, 2004, str. 1)

---

¹⁰⁶ Ker so slabosti utilitarizma kazala veliko potrebo po alternativni teoriji, je Rawls v prvi vrsti razvil prav to (Arneson, 2000, str. 231).

Pri tem je potrebno dodati, da je Rawls svoje začetno delo tekom svojega življenja večkrat dodatno utemeljeval, revidiral in nadgrajeval. Slednje je razvidno že iz njegovega drugega večjega dela *Political Liberalism* (1996), različnih akademskih člankov (1980; 1988; 1992; 2004) in predvsem njegovega zadnjega dela *Justice as Fairness: A Restatement* (2001).¹⁰⁷ Kot pravi tudi sam, je z reformulacijo politične pravičnosti kot poštenosti želel predvsem »/p/opraviti poglobitve napake v *A Theory of Justice*, ki so zameglile osrednje ideje pravičnosti kot poštenosti«, ter vse ideje iz številnih člankov in objavljenih esejev od leta 1974 dalje, povezati v koherentno celoto (Rawls 2011, str. 13). Zaradi tega v disertaciji dajem prednost analizi njegovega zadnjega dela. Torej pri odgovoru na to, katera načela politične pravičnosti bi bila za današnje zahodne družbe primerna oziroma dobro izhodišče za razvoj alternativne političnoekonomske ureditve, se primarno sklicujem na vsebino načel iz reformulirane politične pravičnosti kot poštenosti. *Pravičnost kot poštenost* (2011), se namreč od začetne *Teorije pravičnosti* iz leta 1971, razlikuje predvsem v:

- vsebini načel pravičnosti, ki sta korenito spremenjeni v smislu drugačne označitve temeljnih pravic in svoboščin ter njihovega prednostnega reda,
- opredelitvi primarnih dobrin – le-te, namreč niso več opredeljene dvoumno v smislu, da jih gre razumeti na osnovi psihologije ali biologije človeških potreb, ampak politično in normativno,
- argumentaciji načel politične pravičnosti. Revidirani načeli pravičnosti sta prvič, primerjani z načelom (povprečne) koristi in drugič, s spremenjenim Rawlsovimi načelom samim v smislu, če drugi del drugega načela, torej načelo razlike zamenjamo z načelom (povprečne) koristi, omejenim z določenim minimumom (Rawls, 2011, str. 14–16),
- razumevanju pravičnosti kot poštenosti, ki je predstavljena kot politično pojmovanje, torej kot samostojni politični nazor, ki ima svoje lastne politične vrednote, katere gre razbrati tudi iz javne politične kulture zahodnih demokratičnih družb (Davion in Wolf, 2000, str. 4). Kot pravi sam John Rawls: »Obče pojmovanje pravičnosti mora biti politično in ne metafizično.« (Rawls, 2004, str. 178) Pravičnost kot poštenost torej odpravi dvoumnost, da gre pri njej kot za del celovitega moralnega, metafizičnega, filozofskega, religioznega ali etičnega nauka, za katere je značilno, da gre za specifične

---

¹⁰⁷ Reformulirana Pravičnost kot poštenost (2011) je Rawlsovo zadnje delo v njegovem bogatem akademskem opusu.

ideje uma in upravičitve. Nasprotno od njih, pravičnost kot poštenost gradi na ideji o javnem umu in javnem temelju upravičitve (Rawls, 2011, str. 14–16).

Sam bi dodal še dve ključni spremembi, ki ju Rawls sicer ne omenja, vendar se mi zdita kljub visoki ravni abstraktnosti, težavnosti in kompleksnosti njegove politične misli, izredno pomembni. Peta večja sprememba je po mojem mnenju naslednja; Rawls zavrne kapitalistično ekonomsko ureditev. V *A Theory of Justice* (1971), namreč dopušča, da bi načela pravičnosti lahko bila udejanjena tako v demokratično kapitalistični kot v demokratično socialistični družbi (Palmer, 1995, str. 428). V reformulirani teoriji pravičnosti kot poštenosti pa temu več ni tako. Rawls namreč predlaga dve alternativni ureditvi: liberalni (demokratični) socializem in lastniško demokracijo, ki ne sprejemata kapitalističnega gospodarstva. Kot pravi: »Eden od razlogov za razpravljanje o teh težavnih zadevah je, da bi izpostavili razloček med lastniško demokracijo, ki uresničuje vse poglobitve politične vrednote, izražene v dveh načelih pravičnosti, ter kapitalistično državo blaginje, ki jih ne. O takšni demokraciji razmišljamo kot o alternativni kapitalizmu.« (Rawls, 2011, str. 177) Na tej podlagi lahko z besedami Davida Millerja rečemo naslednje: »Uveljavitev [Rawlsovih] načel seveda ni mogoča brez bistvenih sprememb v delovanju sedanjih kapitalističnih gospodarstev. /.../ Prizadevanje za družbeno pravičnost nas utegne torej usmeriti k obliki socialističnega trga, kjer nadzor in lastništvo nad gospodarskimi podjetji ter delitev dobička ni v domeni zunanjih delničarjev, temveč tistih, ki so tam zaposleni.« (Miller, 2007, str. 100) Na nek način lahko rečemo, da Rawls, kljub temu da načeli pravičnosti opredeli dokaj abstraktno (Rawls, 2011, str. 97),¹⁰⁸ s posledičnimi idejami glede pravične temeljne institucionalne strukture do določene mere zameji možnost zlorabe letih.¹⁰⁹ Šesta večja sprememba, kot ugotavlja tudi Chantal Mouffe, pa je ta, da se osnovne ideje,

---

¹⁰⁸ Predvsem tu mislim na drugi del drugega načela pravičnosti oziroma načelo razlike. Z načelom razlike Rawls namreč nikjer ne opredeli nobenih določenih meja v smislu dopustnega razmerja med družbenimi in ekonomskimi neenakostmi.

¹⁰⁹ Predvsem tu mislim na drugi del drugega načela po Rawlsu, in sicer načelo razlike, o katerem več spregovorim v nadaljevanju. Kot pravi Veljko Rus, je Rawlsovo načelo razlike pogostokrat zlorabljeno za menedžerske nagrade, ki se ne utemeljujejo s prispevki menedžerjev k splošni blaginji vseh zaposlenih, ampak predvsem s statusno močjo, ki jo imajo znotraj podjetja (Rus, 2009, str. 51). Natančnejše branje oziroma analiza Rawlsove misli vsekakor tega ne dopušča. Kot bomo videli v nadaljevanju, njegovega načela razlike ne gre interpretirati in uporabljati znotraj kapitalističnega načina gospodarstva. Načelo razlike namreč predstavlja enega izmed načel, po katerem konstituiramo političnoekonomsko ureditev, ki pa že zaradi zasnove in načina produkcije ter davčnih obveznosti ne bo dopuščala možnosti za izjemne dohodkovne in premoženjske razlike, katere želijo na perverzen način preko Rawlsovega načela razlike utemeljiti bogate elite.

izražene v Rawlsovi redefinirani politični pravičnosti kot poštenosti, štejejo za implicitne ali latentne v javni kulturi demokratične družbe. Posledično Rawls tudi opusti opis teorije pravičnosti v smislu, da bi šlo pri njej zgolj za del teorije racionalne izbire (Mouffe, 2005, str. 45).

Na podlagi povedanega lahko glede Rawlsove reformulirane teorije pravičnosti uvodoma rečemo, da le-to lahko uvrstimo nekje med Marxovo in Nozickovo utopijo. Po Rawlsu morajo namreč vsi posamezniki po eni strani imeti pravico do pravične razdelitve proizvodov in bogastva ter pravico do posedovanja produktivne lastnine, kot je to izraženo pri Marxu. Po drugi strani pa se mora pri razdelitvi dobrin med posameznike upoštevati tudi zaslužnosti in naravne danosti, torej imajo posamezniki udeleženi v produkcijskem procesu pravico do različnih deležev proizvodov, kot je to izraženo v Nozickovi utopiji (Palmer, 1995, str. 427). Zaradi izjemne kompleksnosti in zahtevnosti Rawlsove teorije politične pravičnosti kot poštenosti (2011) pa lahko le-to, zaradi lažje obravnave in razumljivosti, razdelimo na tri med seboj povezane sklope. Prvi sklop se ukvarja s temeljnimi idejami, ki so do določene mere vzete iz zahodne politične kulture, na podlagi katerih Rawls osnuje dve načeli pravičnosti. Drugi sklop se osredotoča na samo opredelitev dveh načel pravičnosti, njuno poglobljeno pojasnitev, utemeljitev in primerjavo – predvsem napram načelu skupne koristi, ki je značilna za utilitarizem. Tretji sklop pravičnosti kot poštenosti pa se ukvarja z idejami glede institucij temeljne strukture oziroma družbenopolitične in političnoekonomske ureditve ter politikami, ki bi lahko zadostile načelom pravičnosti. V disertaciji se lotevam predstavitev vseh omenjenih delov, vendar večjo težo namenjam drugemu in predvsem tretjemu delu. Drugi in tretji del zaradi velike kompleksnosti ter prepletanja načel in idej združim v eno podpoglavje – *Rawlsova načela pravičnosti in ideje glede institucij političnoekonomske ureditve*.

Pri tem naj dodam, da Rawlove politične pravičnosti ne poskušam natančno filozofsko interpretirati v smislu, da bi poskušal upoštevati vse ideje in na tej podlagi razviti osnutek alternativne političnoekonomske ureditve. To bi bilo na nek način, glede na zahtevnost in kompleksnost njegovih idej, pa tudi glede na skromni opis institucij alternativne političnoekonomske ureditve tudi nemogoče. Poleg tega nam že bežen pogled v političnofilozofsko literaturo daje jasno vedeti, da se interpretacije in pogledi na Rawlsovo politično pravičnost med seboj močno razlikujejo. Zavedati se je namreč potrebno, da je Rawls posegal in vplival na različna znanstvena področja; (politično) filozofijo, politično teorijo, politologijo, ekonomijo, sociologijo, teologijo itn. Na Rawlsovo reformulirano teorijo politične pravičnosti tako gledam predvsem s politično teoretskega in političnoekonomskega vidika in

ne analitično filozofskega v smislu, da bi me zanimali njegovi miselni okvirji, metodologija, filozofske predpostavke in izpeljave. Na nek način bi filozofi, ki Rawlsa obravnavajo in poskušajo razumeti na analitičen način, verjetno rekli, da njegova načela do določene mere izvzamem iz celostnega miselnega konteksta (predvsem tu mislim na proceduralnost) in jih posplošujem. V zagovor naj navedem, da s pomočjo Johna Rawlsa, kot tudi vseh ostalih avtorjev, poskušam »zgolj« premisliti obče teme, ki sem jih nanizal v uvodnem poglavju (politično znanost, politiko, demokracijo, pravičnost, političnoekonomsko ureditev). Poleg tega ne gre spregledati, da so izhodiščni problem v disertaciji, ki potrebuje razrešitev, velike ekonomske razlike, ki vplivajo tako na politične, kulturne, socialne in pravne razlike med ljudmi. In ker, kot že rečeno, dvomim v to, da bi lahko zgolj z višjimi progresivnimi davki in socialnimi shemami transferjev »post factum« s strani državne oblasti, ali zgolj z vpeljavo UTD-ja, zmanjšali in na novo legitimirali obstoječe razlike, kaj šele vzpostavili pravično »izhodiščno« stanje v družbi, iščem dobro utemeljena načela pravičnosti in institucionalne ideje, za zasnovo alternativne političnoekonomske ureditve.

Rawlsovi načeli pravičnosti in predvsem ideje glede intitucij temeljne strukture pa mi, kot že rečeno, pri tej nalogi omogočajo zelo dobro izhodišče. Vse liberalnoegalitarne teorije in doktrine, vključno z Rawlsovo, se namreč v osnovi zavzemajo za preseganje tradicionalne davčne in transferne socialne države, ki je še posebej značilna za obdobje kapitalizma blaginje (Kymlicka, 2015, str. 147), ki ga kritično analiziram v naslednjem poglavju. Res pa je, in s tem se strinjam, da je liberalni egalitarizem v večini primerov obstal na zelo abstraktni ravni akademske razprave. Kot ugotavlja Steve Buckler, je eden izmed največjih problemov sodobnega (egalitarnega) liberalizma predvsem ta, da se zgolj preizprašuje o veljavnosti principov pravičnosti, ne pokaže pa konkretno na to, kako jih uporabiti v praksi in institucionalno realizirati (Buckler, 2012, str. 173, 176). Podobno ugotavlja tudi Will Kymlicka, ki pravi, da institucionalna prizadevanja liberalnega egalitarizma v praksi niso držala koraka s teoretskimi obljubami. Tako teorija kot liberalno egalitarna praksa sta se namreč prenehali ukvarjati z reševanjem praktičnih političnih problemov (Kymlicka, 2015, str. 145, 152), kar v disertaciji poskušam do določne mere preseči. Ravno zaradi tega se tudi ne lotevam visoko abstraktne filozofske razprave. Poleg omenjenih konstruktivnih in utemeljenih kritik, ki so uperjene proti liberalnemu egalitarizmu, pa ne gre spregledati, da je Rawls prejel številne vsebinske kritike, predvsem na njegovo prvotno delo *A Theory of Justice* (1971). Mislim na

kritiko libertarcev (Nozick, 1974),¹¹⁰ komunitarcev (Sandel, 1998; Waltzer, 1983; Taylor, 2004),¹¹¹ utilitarcev (Harsanyi, 1975),¹¹² feministk (Okin, 1987),¹¹³ socialnih demokratov

---

¹¹⁰ Robert Nozick je glavni predstavnik libertarne misli in eden največjih kritikov Rawlsa. Njegovo delo *Anarhija, država in utopija* nastane ravno na podlagi Rawlsove teorije pravičnosti iz leta 1971. Glavna kritika je, po ugotovitvah Veljka Rusa, usmerjena (kot tudi pri ostalih sodobnih mislecih v 70. letih) predvsem v to, da Rawls podrobneje ne problematizira pravičnosti lastniške ureditve. Nozick v središče svoje kritike namreč postavi razmerje med načeli pravičnosti in lastninskim sistemom. Iz tega izpelje, da državna oblast lahko štiti le temeljne lastninske pravice in je nevtralni regulator socialnih procesov. Državna oblast zaradi tega ni upravičena izvajati redistribucije dohodkov ali posegati v življenjske načrte posameznikov. Vsako odvzemanje ali obremenjevanje lastnine, dedovanja, dohodkov in premoženja je kraja in kršitev človekovih pravic (Rus, 2009, str. 66). Nozick se primarno sklicuje zgolj na komutativno pravičnost. To pomeni, da je državna oblast v službi varovanja zasebnih pogodb. Gre za minimalistični pogled na državo, ki naj bi bila edina pravična in zelo blizu anarhiji (Matteucci, 1999, str. 371–372). Kljub kritiki Rawlsove teorije pa je zanimivo, da Nozick ob koncu svoje knjige ne zavrne samih načel pravičnosti Johna Rawlsa. Enako to velja za Friedricha Hayeka, ki sprejema Rawlsova načela in meni, da so razlike med njima bolj kot ne verbalne narave. Hkrati je tudi prepričan, da Rawlsa kritiki dostikrat napačno razumejo (Hayek, 2002, str. 8).

¹¹¹ Komunitarci se osredotočajo predvsem na kritiko Rawlsovega pojmovanja posameznika, individualnosti, ki ji daje prednost pred skupnostjo, univerzalnosti ter nevtralnost do različnih pojmovanj dobrega. Kot pravita Avineri in De-Shalit, imajo komunitarci veliko povedati predvsem na metodološkem in normativnem področju. Metodološko gledano zavračajo predpostavko racionalnega posameznika, ki lahko svobodno in umno odloča. Prepričani so, da ljudi lahko razumemo šele takrat, ko jih obravnavamo znotraj njihovega socialnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta. Normativno gledano pa zastopajo prepričanje, da liberalizem, ki zavrača skupno dobro in zagovarja idejo nevtralnosti ustvarja moralno nesprejemljive posledice. Normativna kritika se nanaša tudi na liberalni zagovor pravic, ki naj bi ustvarjale nepovezано družbo brez odgovornosti do nje. Liberalizem je tako politika pravic, komunitarizem pa politika skupnega dobrega (Avineri in De-Shalit, 2004, str. 1–7; Mouffe, 2005, str. 25). Komunitarna tradicija tako v prvi vrsti kritizira idejo neodtujljivih pravic posameznika, ki lahko zasleduje lastne predstave o dobrem življenju in ne neke skupne, ki poraja tudi odgovornosti do nje. To pa seveda ne pomeni, da je liberalni egalitarizem povsem nasproten komunitarizmu v smislu, da zavrača vsakršno skupno dobro. Liberalni egalitarizem po Johnu Rawlsu si namreč prizadeva predvsem za politično pojmovanje pravičnosti. Na nek način bi lahko rekli, da gre za skupno dobro višjega političnega reda, ki nato dopušča posamezne individualne ali skupnostne vizije dobrega. O tem govori tudi Rawls, ki priznava, da reformulirana politična pravičnost vsebuje tudi ideje dobrega (Rawls, 2011, str. 184–185).

¹¹² John C. Harsanyi velja za sodobnega predstavnika utilitarizma. Johna Rawlsa kritizira predvsem v njegovih temeljnih predpostavkah, na podlagi katerih osnuje politično pravičnost. Posebno pozornost nameni načelu razlike ter načelu maksimin, ki naj bi po njegovem prepričanju diskriminiral posameznike, ki imajo več naravnih talentov oziroma boljši izhodiščni položaj v družbi (Harsanyi, 1975).

¹¹³ Feministične teoretikarke so kritizirale Rawlsa predvsem z gledišča, da delo žensk znotraj družinskih odnosov v teoriji pravičnosti ni pripoznano (Squires, 2009, str. 206; Follesdal, 2014, str. 324). Kot pravi Susan Okin, Rawlsova teorija ne vključuje ženskega gledišča tako ustrezno, kot bi ga lahko, čeprav po drugi strani trdi, da

(Kaus, 1992; Miller, 1999)¹¹⁴ in kritiko iz lastnih vrst liberalnega egalitarizma (Sen, 1992; Dworkin, 1981).¹¹⁵

---

teorija sama po sebi ni napačna. Vključuje namreč tako skrb kot empatijo. Na tej podlagi Okinova do določene mere prilagodi Rawlsovo teorijo saj je prepričana, da bi Rawlsovi pogodbeniki napadli sistem razlikovanja med spoli ter tako odpravili neenako delitev gospodinjanskega dela (Okin, 1987, str. 67). Kritiko Okinove do določene mere v reformulaciji politične pravičnosti upošteva tudi Rawls. Pravi namreč, da bi ženske morale biti popolnoma enakopravne moškim. Celo več, v določenih primerih bi jim bilo potrebno priznati pozitivno »diskriminacijo«. Poleg tega Rawls zagovarja, da bi bilo potrebno sprejeti ukrepe, ki bodo ženskam v tradicionalni delitvi dela izenačili njihov delež ali pa bi morale prejeti nadomestilo. Pravi, da so ženske v času nosečnosti in vzgoje otrok, upravičene do takšnega dohodka, kot ga zaslužijo njihovi možje v času zakona. V kolikor pride do morebitne ločitve, pa mora biti premoženje razdeljeno enako glede na povečano premoženje v obdobju skupnega zakona (Rawls, 2011, str. 214–215). Zadnja dva predloga Rawlsa se mi ne zdi najbolj primerna oziroma pravična. Ni namreč jasno, zakaj bi žena moža morala imeti enako plačo kot njen mož. Žena ima lahko namreč tako večjo kot tudi manjšo plačo od moža, odvisno seveda od njenih sposobnosti, izobrazbe in poprejšnjega delovnega mesta. Na tej podlagi bi bilo nemara bolje, da bi ženskam v času nosečnosti zagotovili dovolj visok dohodek (poleg različnih javnih socialnih in zdravstvenih storitev), ki bi bil odmerjen glede na njeno izobrazbo ali delovno mesto. Zdi se mi namreč nepravilno, da bi ženskam odredili nadomestilo, glede na to kakršno plačo ima mož. To bi naredilo ženske na nek način psihološko podrejene moškim. S tem pa menim, da se pogodbeniki izza tančice nevednosti ne bi strinjali.

¹¹⁴ Socialno demokratska perspektiva, ki jo v sodobnem času predstavljata npr. David Miller (1999) in Mickey Kaus (1992), primarno daje prednost družbeni (socialni) enakosti in ne razdeljevalni individualni enakosti, za katero se zavzema John Rawls, kot tudi večina ostalih liberalnih egalitarcev. Socialdemokratsko prizadevanje je namreč osredotočeno predvsem na to, da so ljudje v družbi spoštovani kot enakopravni člani, kljub temu da se lahko v dohodkih in lastnini med seboj občutno razlikujejo. Na tej podlagi se strinjam z Willom Kymlicko, ki pravi, da je zagovor zgolj družbene enakosti, brez individualno razdeljevalne enakosti, nekoliko zgrešeno in omejeno početje. Enostavno ne more biti nepomembno to, da nekateri živijo v prostornih vilah, drugi pa si ne morejo privoščiti niti plačilo najemnine ali stroškov za svoje skromno bivališče (Kymlicka, 2015, str. 293). Poleg tega je potrebno dodati, da večina sodobnih socialnih demokratov sprejema kapitalistični gospodarski sistem. Kot pravita Giddens in Blair, le-ta nima alternative (Giddens, 2000; Blair, 2000). Nasprotno pa John Rawls pravi, da je njegova teorija politične pravičnosti in pripadajoča načela, alternativa kapitalistični državi blaginje in kapitalizmu kot ekonomskemu sistemu (Rawls, 2011, str. 177). Bistvena težnja liberalnega egalitarizma Johna Rawlsa je tako predvsem v tem, da imajo vsi posamezniki v izhodišču enake deleže sredstev in tudi lastnine, na podlagi katerih si lahko prizadevajo za uresničevanje svojega pojmovanja dobrega. Spet po drugi strani pa ne gre spregledati, da veliko socialnih demokratov simpatizira z Rawlsovimi idejami (Kymlicka, 2015, str. 292).

¹¹⁵ Ronald Dworkin (1981), ki poleg Johna Rawlsa velja za enega izmed najvidnejših predstavnikov liberalnega egalitarizma, le-tega kritizira predvsem na podlagi predpostavke, da je pozabil na kompenziranje naravnih hendikepov in zapostavljenosti, čeprav sam na ravni politik ne predlaga nič drastično drugačnega, kot so to današnje zavarovalne sheme in davki. Podobno kritiko na Rawlsa izpelje tudi Amartya Sen, ki pravi, da

6.2 Aktualnost Rawlsove reformulirane politične pravičnosti

Kljub različnim kritikam, ki so v večini primerov osredotočene na delo *Theory of Justice* iz leta 1971 in jih danes glede na to, da je Rawls večkrat revidiral svoje delo težko presojava (Mouffe, 2005, str. 26), pa menim, da so njegove reformulirane temeljne ideje, načeli pravičnosti in predvsem ideje glede pravične temeljne strukture za današnji čas izredno pomembne. Na nek način bi lahko rekli, da so »revolucionarne« (Horvat, 1984, str. 186), do določene mere pa tudi »radikalne« (Atkinson, 2015, str. 13). Pri tem naj dodam, da pri analizi Rawlsovega dela, kot to velja tudi za vse ostale avtorje, upoštevam njegovo lastno vodilo, ki se mi zdi, še kako pomembno. Kot pravi Andreas Follesdal, je John Rawls »pogosto poudarjal, da če se želimo učiti od drugih, jih moramo interpretirati v najboljši luči.« (Follesdal, 2014, str. 312) Na tej podlagi lahko rečem, da se mi Rawlsova teorija pravičnosti zdi za današnji čas izredno pomembna, predvsem iz naslednjih razlogov:

- na politično prizorišče zopet pripelje zahtevo po poštenosti (Sen, 2009, str. 53). Na nek način pokaže na neločljivo povezanost poštenosti s pravičnostjo in neločljivo povezanost pravičnosti z družbo in politiko (Horvat, 1984, str. 186), kljub temu da same politke, njene naloge in razsežnosti ne definira,
- z razliko od večine ostalih političnih filozofov/teoretikov se kljub kritikam, da gre pri njegovi pravičnosti zgolj za proceduralno pravičnost, loti vsebinskega definiranja le-te.¹¹⁶ Poleg tega kot pravi Chris Brown, se Rawls ne ukvarja zgolj s tem, kako se pravičnost kot beseda na splošno uporablja, ampak je precej bolj ambiciozen. Sposoben je na podlagi načel pravičnosti, ki jih osnuje povedati, katera družbenopolitična ali političnoekonomska ureditev je ali ni pravična (Brown, 2010, str. 313). Na tej podlagi tudi pozove k zavrnitvi etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma, ki načelom pravičnosti ne zadostijo (Horvat, 1984, str. 186),

---

hendikipirani državljani potrebujejo več sredstev kot ostali. Poleg tega se tudi potrebe med ljudmi razlikujejo glede na zaposlitev, življenjsko dobo, podnebje, okolje itn. Na tej podlagi Sen kritizira Rawlsove primarne potrebe. Goji prepričanje, da se je potrebno namesto na enakomerno porazdelitev dobrin v smislu sredstev osredotočiti na funkcije in možnosti ljudi (Sen, 1980; 1992).

¹¹⁶ Rawls v reformulirani pravičnosti kot poštenosti sicer priznava, da je njegovo delo do določene mere proceduralne narave, kar pa še ne pomeni, da je povsem nevtrarno. Kot pravi, so načela v pravičnosti kot poštenosti konkretna in izražajo mnogo več kot zgolj proceduralne vrednote. Enako velja tudi za razumevanje osebe in družbe, ki je predstavljeno v izhodiščnem položaju (Rawls, 2011, str. 198).

- združi temeljne vrednote francoske revolucije: svobodo (ki je zajeta v prvem načelu pravičnosti), enakost (ki je zajeta v prvem načelu in prvem delu drugega načela pravičnosti) in bratstvo oziroma družbeno solidarnost (ki je zajeta v drugem delu drugega načela pravičnosti – načelu razlike) (Horvat, 1984, str. 187; Honneth, 2016, str. 47),
- na novo premisli razmerje med enakostjo in svobodo s posebnim poudarkom na solidarnosti, ki se izrazi v načelu razlike (Solomon in Murphy, 1990, str. 6),
- na novo premisli, kako naj bodo, znotraj pravično urejene družbe, razdeljene pravice, svoboščine, koristi, obveznosti in bremena (Follesdal, 2014, str. 312–313),
- na novo opredeli in zagovarja pomen pravic in svoboščin, ki ne smejo biti podvržene skupnostnemu izračunu blaginje oziroma ekonomski koristi, kot je to značilno za utilitarizem. Poleg tega pokaže na možnost njihove analitične ali zgodovinske razširitve,
- pokaže na to, kako lahko različne poglede in preference, ki jih imamo kot člani družin in različnih združenj, uskladimo na politični ravni, torej pridemo do t. i. prekrivajočega se soglasja in s pomočjo širokega refleksivnega ravnovesja uskladimo naša pretehtana politična prepričanja ter tako sprejmemo dve načeli pravičnosti. Povedano nekoliko drugače; Rawls nam pokaže metodo oziroma pot, po kateri bi lahko dosegli temeljni družbenopolitični konsenz glede konstitutivnih načel politične pravičnosti,
- na novo, čeprav zelo abstraktno, opredeli razpon legitimnih oziroma dopustnih dohodkovnih in premoženjskih razlik med ljudmi,
- loči politični in ekonomski liberalizem. Politični liberalizem razume kot avtonomen in ločen od ekonomskega. Na tej podlagi nam nudi odlično izhodišče za združevanje političnega liberalizma in ekonomskega socializma (Mouffe, 2005, str. 42; Kymlicka, 2015, str. 152).

6.3 Rawlsove temeljne ideje reformulirane politične pravičnosti

Po Johnu Rawlsu v zgodovini demokratične misli izstopata dve temeljni in nasprotujoči si ideji o družbi (Rawls, 2011, str. 130). Prva ideja, ki jo Rawls zavrača in kritizira, je ideja o družbi in družbenem sistemu kot hedonizmu (Palmer, 1995, str. 310), ki naj bi primarno stremel k temu, da bi za vse svoje člane v skupnem seštevku proizvedel kar največ dobrega (Rawls, 2011, str. 130–131). Kot pravita Branko Horvat in Paul Ricoeur, gre s strani Rawlsa za zavrnitev posebne teleološke različice pravičnosti, in sicer utilitaristične, ki deluje glede na maksimo največje

možne sreče/dobrega za največje število ljudi (Horvat, 1984, str. 180; Ricoeur, 2011, str. 320). Zgodovinsko gledano je omenjen pogled značilen predvsem za avtorje, kot so: Adam Smith, Jeremy Bentham, John Stuart Mill in Henry Sidgwich, ki so vsi na nek način zagovarjali utilitarizem v takšni ali drugačni obliki (Palmer, 1995, str. 308; Ricoeur, 2011, str. 320; Follesdal, 2014, str. 311). Skladno z utilitarističnim pogledom je namreč družba razumljena kot skupnost posameznikov, ki se zavzemajo za maksimizacijo lastnih koristi (Horvat, 1984, str. 180). Posamezniki so zgolj računске enote za maksimiranje splošnega interesa (Mouffe, 2005, str. 26), država, njena ureditev in pripadajoče institucije pa entiteta, ki stremi k zagotavljanju čim večje družbene blaginje/javnega dobrega, če je potrebno tudi na račun individualnih pravic, svoboščin posameznikov ali pravic (etničnih) skupin (Rawls, 2011, str. 130–131, 148).¹¹⁷ Torej za utilitarizem je institucionalna ureditev, socialna politika ali moralno dejanje, pravično samo takrat, ko maksimira največjo možno družbeno koristnost (Arneson, 2000, str. 231). Dobro počutje, razumljeno kot sreča ali zadovoljstvo skupnih interesov, je edino, kar je pomembno. Porazdelitev blaginje med posamezniki tako ni bistvenega pomena, zato je pri utilitarizmu na nek način dopustno tudi to, da nekdo trpi, v kolikor to povečuje splošno dobrobit oziroma blaginjo.

In ravno to je kamen spotike pri Johnu Rawlsu, ki je prepričan, da je temeljna pomanjkljivost utilitarizma predvsem v tem, da lahko za ceno kolektivnega dobrega žrtvujemo pravice in svoboščine posameznika. Rawls namreč zagovarja, da ima vsak posameznik že po naravi neodtujljive pravice, ki jih ni mogoče žrtvovati zato, da bi drugi ali skupnost pridobili več koristi (Follesdal, 2014, str. 311–312). Vsako človeško bitje moramo zato obravnavati na kantovski način, torej kot cilj sam po sebi in ne kot sredstvo za doseg nekega blaginjskega cilja, ki žrtvuje avtonomijo posameznika (Mouffe, 2005, str. 26–27). Kot pravi sam John Rawls: »Enakih političnih svoboščin na primer ni mogoče odreči določenim skupinam, češ, da bi te, če bi imele te svoboščine, lahko blokirale ukrepe, ki so potrebni za ekonomsko rast in učinkovitost. /.../ Če bi sprejeli dogovor, za načelo povprečne koristi, bi to pomenilo, da si za cilj postavljamo še večjo blaginjo, hkrati pa te pravice in svoboščine brez zadostnega razloga postavljamo na kocko.« (Rawls, 2011, str. 72, 140) Na nek način gre pri utilitarizmu za idejo, ki je do določene mere lahko izražena tudi v neposredni demokraciji (Palmer, 1995, str. 311), v kateri bi večina na podlagi skupnega izračuna vseh oddanih glasov lahko odločila o tem, kaj je prav in pravično, manjšina in avtonomija posameznika pa bi bila s tem preglasovani in zanikani. Pojasnimo

---

¹¹⁷ Ko govorimo o utilitarizmu, le-tega lahko razumemo individualistično in kolektivistično (Horvat, 1984, str. 180).

utilitarizem na absolutnem, izmišljenem primeru. Recimo, da se Tinkara odpravi v bolnišnico obiskat svojo babico. V sobi poleg babice, ki potrebuje presaditev ledvic, ležijo še tri osebe, ki potrebujejo presaditev srca, jeter in vranice. Vse tri osebe vključno z babico so pomembne javne osebnosti, katerih smrt bi povzročila hudo žalost v družbi, smrti Tinkare pa ne bi obžaloval nihče. Na tej podlagi bi popolnoma utilitaristično zaverovano zdravstveno osebje lahko Tinkaro zvbilo v operacijsko sobo, ji odstranilo njene organe ter jih razdelilo vsem omenjenim osebam. S tem bi zdravstveno osebje v absolutnem smislu zadostilo načelu koristnosti v smislu največje sreče največjega števila ljudi, kar pa že intuitivno gledano ne more biti pravično.

Na nasprotni strani pa je druga temeljna ideja družbe, ki jo zagovarja John Rawls in predstavlja tudi prvo temeljno idejo pravičnosti kot poštenosti, ideja po kateri družbo obravnavamo kot pošten sistem sodelovanja iz generacije v generacijo med državljani, ki jih pojmujejo kot svobodne in enake. Z njo Rawls misli na družbo umnih (poštenih) posameznikov, ki so pripravljeni predlagati takšna pravila medsebojnega sodelovanja in posledična načela pravičnosti, ki bi jih nato vsi tudi spoštovali, celo na račun svojih lastnih koristi. Seveda je omenjena zahteva za današnje vedno bolj tekmovalne in pohlepne kapitalistične družbe hudo idealistična,¹¹⁸ vendar je za pošteno zasnovano oblikovanje načel pravičnosti, če želimo, da so le-ta tudi dobro utemeljena, nepristranska oziroma poštena, zelo pomembno in dobro začetno izhodišče.¹¹⁹ Pri tem bi dodal, da poštenost ne pomeni tega, da škodujemo svojim lastnim interesom ali da se samožrtvujemo na račun drugih. Gre predvsem za moralno-etično držo oziroma predpogoj, na podlagi katerega se nepristransko (pošteno) dogovarjamo in sodelujemo z ostalimi člani družbe.

---

¹¹⁸ Kot pravi Donald Palmer se je potrebno zavedati, da so ljudje lahko tudi hazarderske in zavistne narave v smislu, da bi izza tančice nevednosti po eni strani tvegali, da lahko postanejo tudi sužnji, če bi bila verjetnost velikih ugodnosti po drugi zadosti visoka (Palmer, 1995, str. 432–433). Kot bomo videli v nadaljevanju, Rawls predpostavlja umne in ne racionalne osebe, ki bi na podlagi širokega refleksivnega ravnovesja oblikovale načela pravičnosti. Na nek način lahko rečemo, da gre za hude predpostavke, ki jih Rawls pričakuje od pogodbenikov. Kot že rečeno, pa enako kot tudi John Rawls, menim, da je to tudi edini način, po katerem bi lahko pošteno in umno oblikovali temeljna načela, v skladu s katerimi bi nato morali urediti delovanje naših družb.

¹¹⁹ Seveda se je potrebno, ko predstavljamo Rawlsove temeljne ideje, ki ga vodijo do dveh načel pravičnosti, zavedati, da so le-te predstavljene zelo idealistično torej v nekaterih neugodnih in idealnih pogojih, ki nimajo veze z realnimi družbenimi odnosi. Rečemo lahko, da gre pri Rawlsu za vzpostavitev teorije pravičnosti, ki bi bila osnovana na poštenosti in ne posameznih interesih. Vloga idej je tako predvsem v tem, da nam pomagajo izločiti pogajalske prednosti in razlike, ki so realnost naših sodobnih družb.

Druga temeljna ideja Rawlsove reformulirane politične pravičnosti pa je ideja o dobro urejeni družbi, kar pomeni, da le-to, vedno ureja neko javno in vsem znano pojmovanje pravičnosti, ki je zasnovano na političnih vrednotah, ki sem jih že omenil, in so v veliki meri znane tudi iz javne politične kulture zahodnih demokratičnih družb.¹²⁰ To pomeni, da pravičnost kot poštenost ni zasnovana na vrednotah moralnih, metafizičnih, filozofskih in religioznih teorij, niti ne poskuša najti konsenza med njimi. Rawls na nek način loči identiteto posameznika na dva dela. En del je posameznik s politično identiteto, drugi del pa je posameznik s svojo lastno identiteto, ki izraža njegovo pojmovanje dobrega, ki se razlikuje od posameznika do posameznika. Zavedati se je namreč potrebno, da živimo v svetu vrednotnega pluralizma, po katerem imamo posamezniki različne poglede na svet, različne poglede na to, kako bomo porabili svoj prosti čas in finančna sredstva, poleg tega pa tudi verjamemo v različne moralne in religiozne nauke. Kljub temu pa je Rawls prepričan, da se državljani lahko strinjamo o skupnem izpovedovanju politične pravičnosti glede temeljne strukture družbe (Rawls, 2011, str. 28–29).

Tretja temeljna ideja je tako ideja temeljne strukture družbe.¹²¹ To pomeni, da se pravičnost kot poštenost ukvarja izključno s pravično družbenopolitično in političnoekonomsko ureditvijo, katere razsežnosti sem že definiral v prejšnjem poglavju, ko sem razpravljal o politiki. Zaradi lažje razumljivosti naj na kratko ponovim. Pri ideji temeljne strukture gre za konstitutivne temelje, med katere sodi politična ureditev, struktura gospodarstva, pravno priznane oblike lastništva in tudi družina – zasebnost (Rawls, 2011, str. 29). Reformulirana teorija pravičnosti kot poštenosti (2011) se tako, kot pravi Andreas Follesdal, ukvarja z veliko bolj omejeno tematiko kot je to značilno za poprejšnja Rawlsova dela. Ukvarja se namreč z vprašanji distributivnih posledic (v smislu porazdelitve koristi in bremen) osnovnih družbenih institucij, davčne ureditve ter ekonomske in družinske strukture (Follesdal, 2014, str. 315). Po Rawlsovem prepričanju so namreč družbenopolitične in političnoekonomske institucije

---

¹²⁰ Na tej točki se je potrebno strinjati s Kaufmannom (1994, str. 234), ki ugotavlja, da gre pri Rawlsu za zahodnocentrično razumevanje prava, morale in po mojem mnenju tudi temeljnih političnih vrednot.

¹²¹ Ko govorimo o pravičnosti temeljne strukture družbe, je potrebno poudariti, da se le-ta ne nanaša na globalno razumevanje pravičnosti v smislu, da bi izoblikovala načela, ki bi se nanašala na mednarodno pravo oziroma mednarodni sistem držav. Več o tem Rawls pove v svojem delu *The Law of Peoples* (1999), kjer se v celoti posveti razvoju mednarodne pravičnosti. V disertaciji se vprašanja mednarodne pravičnosti ne lotevam.

primarnega pomena. Le-te namreč, kot sem že večkrat omenil, na naše življenje vplivajo predvsem na tri načine: prvič, s porazdelitvijo koristi in bremen, drugič, s pričakovanji, ki jih ustvarjajo med nami za prihodnje »koristi«, in tretjič, z vplivanjem na vrednost, ki jo pripisujejo takšnim koristim in bremenom. Torej, institucije, znotraj katerih živimo, ter pripadajoča pravila nas vedno do določene mere determinirajo vse od našega rojstva pa do smrti. Vprašanje glede njihove zasnove in ureditve je zato primarnega pomena (Folesdall, 2014, str. 315). Politična pravičnost se tako neposredno ne nanaša na pravično delovanje znotraj združenj civilne družbe ali družine, čeprav jih po drugi strani s posledičnim institucionalnim delovanjem, politikami in zakonodajo na nek način omejuje. Kot pravi John Rawls:

V pravičnosti kot poštenosti ne vidimo celovitega moralnega nauka, temveč politično pojmovanje, ki ga gre uporabiti za to strukturo političnih in družbenih institucij. /.../ Ne bi smeli predpostavljati, da so načela, ki so umna in pravična za temeljno strukturo, umna in pravična tudi za institucije, združenja in družbene prakse nasploh. Čeprav načela pravičnosti kot poštenosti tem družbenim rešitvam znotraj temeljne strukture nalagajo določene omejitve, temeljna struktura in družbene oblike znotraj nje sledijo vsak svojim načelom, glede na svoje različne cilje in namene in na svojo posebno naravo in specifične potrebe (Rawls, 2011, str. 30–32).

Četrta Rawlsova temeljna ideja je ideja družbene pogodbe. Le-ta se ukvarja z vprašanjem, kako bi poštene državljani lahko izoblikovali politična načela pravičnosti dobro urejene družbe, ki jo mora urejati neko javno pojmovanje pravičnosti za temeljno strukturo družbe. Omenjena ideja Rawlsa je ena izmed največkrat kritiziranih idej, ki temelji na zgodovinsko že znani ideji družbene pogodbe.¹²² Pri tem je potrebno dodati, da za Rawlsa družbena pogodba ne pomeni nekega naravnega stanja »/v/ katerem obstajajo samo posamezni individuumi, ki so predisponirani za to, da se povežejo in oblikujejo družbo, ki bo varovala njihova življenja in svobodo« (Bobbio, 1992, str. 285), ampak gre za družbeno stanje, ki že ima izoblikovane določene norme in institucije. Čeprav so socialne ustanove na nek način »umetne« ustanove, pa si Rawls znotraj obstoječega sveta, ki je že urejen, kot je, prizadeva za alternativno pojmovanje načel pravičnosti, torej na nek način želi izoblikovati kriterij za ocenjevanje in spremembo osnovnih družbenih institucij in struktur (Follesdal, 2014, str. 318). Ko govorimo o družbeni pogodbi, ki je največkrat kritizirana v smislu, da se ljudje niso sporazumno dogovorili za kakršnokoli »pravno zavezujočo« pogodbo, kar je vsekakor res, pa z njo ne gre razumeti pogodbe, kot jo poznamo v pravu ali ekonomiji, niti pojasnjevanja neke jasne prihodnosti, izvora države ali njene ustanovitve. Z družbeno pogodbo pri Rawlsu moramo v

---

¹²² Idejo družbene pogodbe zgodovinsko gledano zasledimo predvsem pri klasičnih političnih mislecih, kot so Thomas Hobbes (2006), Jean Jacques Rousseau (1960), John Locke (1963) in Immanuel Kant (1965).

prvi vrsti razumeti, da gre pri njej za nek ideal oziroma normativna pravila, po katerih naj deluje državna oblast in država. Kot pravi Comte Sponville, gre za ideal družbenopolitične ureditve, vlade, zakonodaje in javnega sodstva, po katerem stremimo (Comte Sponville, 2002, str. 97–98). Družbena pogodba tako ne razlaga dejstev, ampak predstavlja hipotetični in nezgodovinski »predstavitveni pripomoček«¹²³ (Rawls, 2011, str. 39), ki utemeljuje legitimnost državne oblasti in države. Z besedami Immanuela Kanta bi na nek način lahko rekli naslednje:

Tu je torej izvrina pogodba in samo na njej je lahko med ljudmi utemeljena civilna, torej popolnoma legitimna ureditev, in samo na njej je lahko vzpostavljena republika. Toda te pogodbe /.../ nikakor ni treba obravnavati kot dejstvo niti je ni mogoče predpostavljati kot takšno. /.../ Nasprotno, to je preprosta Ideja razuma, vendar ima nesporno (praktično) resničnost v smislu, da zavezuje vsakega zakonodajalca k izdaji svojih zakonov, kakor da bi lahko izhajali iz kolektivne volje celotnega ljudstva, in obravnava vsak subjekt, kolikor hoče ta biti državljan, kakor da se je strinjal s tem, da je s svojim glasom oblikoval tovrstno voljo. Kajti to je preizkusni kamen vsakega javnega zakona (Kant v Comte-Sponville, 2002, str. 97).

Rawls praktično ne pove nič dosti drugače kot Immanuel Kant, le s to razliko, da v koncept družbene pogodbe vpelje »tančico nevednosti« (Rawls, 2011, str. 36), s pomočjo katere želi vzpostaviti pošteno gledišče za nepristranski, hipotetičen in nezgodovinski dogovor med posamezniki glede skupnih načel pravičnosti – od tod tudi samo ime dela pravičnost kot poštenost. Z besedami Paula Ricoeurja, »R/awls obsežen del svojih razmišljanj posveti pogojem, pod katerimi bi za izvorni položaj lahko rekli, da je v vseh ozirih pošten. Zgodba o tančici nevednosti je namenjena prav temu merjenju teh omejitev.« (Ricoeur, 2011, str. 322) Zaradi tega posamezniki, ki sklepajo »sporazum« o načelih pravičnosti, ne smejo poznati svojega družbenega in ekonomskega položaja, posebnega celovitega nauka reprezentirancev, svoje rasne ali etične pripadnosti, spola in prirojenih obdarjenosti (moči in inteligence). Strinjati se gre z Rawlsom, ki pravi, da, v kolikor želimo, da so za vse udeležene pri »dogovoru« pogoji enaki in pošteni, potem je nujno potrebno izključiti vse morebitne pogajalske prednosti (Rawls, 2011, str. 36). Pri tančici nevednosti gre torej v prvi vrsti za izključitev učinkov naključnih okoliščin, ki jih porajata tako družba kot narava (Ricoeur, 2011, str. 323), oziroma za pogoj, da svoje partikularne poglede o dobrem postavimo na stran, da lahko dosežemo neodvisno izhodiščno pozicijo (Lovett, 2011, str. 145).

---

¹²³ Dogovor pri Rawlsu je potrebno dojeti kot hipotetičen in nezgodovinski. Hipotetično v tem primeru pomeni, da se ne sprašujemo po tem, v kaj so stranke privolile, ampak predvsem po tem, v kaj stranke morebiti bi privolile. Nezgodovinski pa pomeni, da ne domnevamo, da je dogovor, kdaj bil ali tudi bo sklenjen (Rawls, 2011, str. 37).

S »tančico nevednosti« Rawls tako v prvi vrsti želi vzpostaviti poštene pogoje za formalno enake in svobodne posameznike, ki se hipotetično, nezgodovinsko in brez pravno zavezujočega dogovora poskušajo sporazumeti glede vsebine temeljnih načel politične pravičnosti. Kot pravi Nicola Matteucci, je Rawlsovo izvorno izhodišče podobno Husserlovemu *epoché*, kjer posamezniki ne poznajo svojega prihodnjega položaja v družbi, razdelitve nadarjenosti in naravnih sposobnosti, kljub temu da so seznanjeni s splošnimi vprašanji o človekovi družbi (Matteucci, 1999, str. 369). Na nek način lahko rečemo, da Rawls želi vse posameznike v izhodiščnem položaju potencialnega dogovora prepričati, da se gredo pošteno družbeno igro, ki bo v končni fazi, ko pošteno premislimo mnoge mogoče izide, vodila do pravičnih rezultatov oziroma rešitev (Horvat, 1984, str. 182). Izhodiščni položaj tako na nek način spodbuja obliko empatije, ker posameznika »prisili«, da se postavi v vlogo drugega (Jamnik, 2000, str. 12). Po mojem mnenju je omenjena Rawlsova fikcija po eni strani izredno težavna, saj od posameznikov pričakuje izredno veliko, po drugi pa izredno dobrodošla, saj nas osvobodi partikularnih interesov in vzpostavi položaj v smislu »srečanja enakih brez ega«. Natančneje rečeno:

Jaz je vedno nepravičen, zato o pravičnosti ni mogoče razmišljati drugače kot tako, da iz igre izločimo jaz ali mu odvzamemo sposobnost za usmerjanje našega razsojanja. Prav sem privede izvorni položaj, v katerem ni nihče živel, niti v njem ne more živeti, vendar se lahko skušamo živeti vanj, vsaj začasno in na videz, da bi lahko mislili in razsojali. Takšnemu modelu uspe obiti sebičnost /.../, ne da bi moral zato predpostavljati neverjeten altruizem. /.../ To veliko razkrije o pravičnosti: ni niti sebičnost niti altruizem, ampak popolna enakovrednost pravic, ki jo potrjuje ali razodeva zamenljivost posameznikov. /.../ Če se lahko vsakdo postavi na položaj vsakega drugega, in v to se navsezadnje izteče koprena nevednosti, ki naj bi po Rawlsu zaznamovala izvorni položaj: ker nihče ne ve, kaj bo postal, svoj interes lahko išče samo v interesu vseh in vsakogar, in prav ta nerazločen interes /.../ je tisto, kar je mogoče imenovati pravičnost ali kar tako ali drugače omogoča, da se ji približamo (Sponville, 2002, str. 98–99).

Na tej točki morajo po mojem mnenju vsi kritiki tančice nevednosti v prvi vrsti pokazati na boljše alternative, s pomočjo katerih bi lahko prišli do primernejših načel pravičnosti. V kolikor jo lahko podajo (sam nimam ideje, kaj bi to lahko bilo), potem je kritika upravičena in podkrepljena. V kolikor pa kritiki tančico nevednosti zgolj načelno zavračajo in kritizirajo z vseh možnih zornih kotov, brez podane alternativne rešitve, pa praktično gledano ne počno nič koristnega. Menim, da je namreč upravičena kritika le tista, ki ni zgolj načelno nestrinjanje, ampak tista, ki ponudi konkretno in boljše rešitev. Torej, ko se kritizira normativne predpostavke (npr. načela pravičnosti po Johnu Rawlsu ali tudi katera koli druga, ki so v večini primerov izpeljana na podlagi njegovih), bi lahko upravičeno pričakovali drugačna načela, ki se ne bi sklicevala zgolj na skupnostni izračun koristi (primer utilitarcev), nekoherentno

mnoštvo različnih intuitivnih idej, skupnost in zgodovino (primer komunitarcev), ali komutativno »pravičnost« pogodb (primer libertarcev). Nozick, kot glavni zagovornik, slednje namreč pozablja, da so v stanju »svobodnega« pogodbenišтва, posamezniki konec koncev velikokrat lahko tudi nevedni, zavedeni ali preko različnih okoliščin tudi prisiljeni v »sporazume« – ne pozabimo tega, kar smo omenili že v uvodnem poglavju, da so današnje zaposlitve sicer formalno res svobodne pogodbene narave, a po drugi strani zaradi slabega ekonomskega položaja posameznikov in okoliščin, v katerih se ti nahajajo do določene mere lahko tudi prisilne narave. Vsak sporazum, ki ga osebe sprejmejo med seboj, zato še ne more biti intrinzično dober ali pravičen sam po sebi.

Peta temeljna ideja Johna Rawlsa, ki se pojavlja praktično povsod, od začetka do konca teorije pravičnosti kot poštenosti, pa je ideja enakih in svobodnih oseb, ki so razumljene politično in normativno¹²⁴ in ne psihološko, metafizično ali tako kot osebe razume filozofija duha (Rawls, 2011, str. 40). Enake osebe tako pomenijo posameznike, ki premorejo minimalne moralne in druge zmožnosti – politične kreposti (Rawls misli predvsem na čut za pravičnost), da se državljani lahko stalno in nemoteno vključujejo v družbeno sodelovanje. Kot pravi: »Vsi, ki so lahko polno sodelujoči člani politične družbe, veljajo za enake in so lahko obravnavani različno le, kolikor to dovoljuje javno politično pojmovanje pravičnosti.« (Rawls, 2011, str. 42) Po drugi strani pa so za Rawlsa svobodni državljani tisti, ki premorejo različna pojmovanja dobrega v smislu tega, kar bi bilo po njihovem prepričanju vredno v življenju početi. Pri tem ne gre spregledati, da državljani lahko svoja pojmovanja dobrega in nazore tudi revidirajo ali spremenijo, a kljub temu obdržijo enako politično pojmovanje pravičnosti. Govora je o politični identiteti, ki je na nek način s pozicije posameznika »nespreminjajoča«. Kot pravi: »Ko se državljani spreobrnejo iz ene religije v drugo ali prenehajo izpovedovati neko uveljavljeno veroizpoved, kar se tiče vprašanj politične pravičnosti, s tem ne prenehajo biti iste osebe kot prej. Ne izgubijo nobenega dela svoje javne oziroma pravne identitete. /.../ V splošnem imajo še vedno temeljne pravice in dolžnosti, posedujejo isto lastnino in lahko postavljajo iste zahteve kot prej, razen kolikor so bile te povezane z njihovo poprejšnjo versko pripadnostjo.« (Rawls, 2011, str. 43). Rawls torej, z razliko od utilitarizma, posameznikov ne razume kot povsem racionalne osebe, ki iščejo izključno svoje dobro počutje in najvišjo korist, ampak predvsem kot moralna in etična bitja, ki imajo sposobnost umnega razsojanja o tem, kaj je prav in kaj ne, na ravni političnih, socialnih in ekonomskih institucij (Mouffe, 2005, str. 26). Posamezniki so

---

¹²⁴ Osebe so po Rawlsu definirane tako, kot so le-te definirane v temeljnih političnih besedilih, kot sta na primer ustava ali deklaracija o človekovih pravicah.

tako opredeljeni kot osebe, ki nimajo nikakršnih predhodnih obveznosti ali omejitev – so avtonomna in neodvisna bitja, ki niso omejena s predhodnimi moralnimi predstavami glede zasledovanja lastnega dobrega. Posamezniki tudi niso razumljeni kot egoisti v smislu, da bi gledali le nase in ne želijo škodovati nikomur. Omenjeno je seveda zelo huda idealistična zahteva Rawlsa, ki pa je kot že rečeno, bolj kot ne predpogoj.¹²⁵ Torej, da bi posamezniki lahko dosegli dogovor glede tega, kaj bi bilo pravično, morajo biti po Rawlsu obravnavani kot enaki in svobodni (Campbell, 2010, str. 99).¹²⁶

Šesta temeljna ideja Rawlsa pa je ideja javne upravičitve, ki je povezana z idejo reflektivnega ravnovesja, prekrivajočega se soglasja in svobodnega javnega uma. Z idejo javne upravičitve Rawls meri na to, da načela pravičnosti ne smejo biti sprejemljiva zgolj za naša lastna pretehtana prepričanja, ampak morajo biti sprejemljiva tudi za vse ostale, ki so udeleženi v proces oblikovanja načel pravičnosti. Na nek način gre za iskanje soglasja tudi med tistimi, ki se z nami glede vsebine načel prvotno ne strinjajo in jih poskušamo na podlagi umnega razmišljanja in sklepanja prepričati. Ker pa je popolno strinjanje glede vseh političnih vprašanj nemogoče pričakovati, pa si Rawls prizadeva, da bi dosegli vsaj stopnjo konsenza glede ustavnih temeljev,¹²⁷ čeprav, kot priznava tudi sam, le-ti zelo malo povedo o množici drugih ekonomskih in družbenih vprašanj, s katerimi se ukvarjajo zakonodajna telesa (Rawls, 2011, str. 48–50).¹²⁸ V kolikor nam konsenz uspe doseči, kar bi nam po njegovem mnenju tudi moralo, imamo prekrivajoče se soglasje umnih naukov. Kot pravi:

---

¹²⁵ Rawls se na več mestih zaveda in to tudi izpostavi, da so ideje in izhodišča pravičnosti kot poštenosti zelo idealistična. Odmislijo vse slabosti človeške narave, kar je tudi interes Rawlsa. Želi namreč najti metodo, po kateri bi se lahko pošteno in nepsrstransko »dogovorili« za skupna načela, po katerih bomo urejali naše skupno življenje.

¹²⁶ Podobno je pravnoformalno zapisano tudi v 1. členu Splošne deklaracije človekovih pravic. Vsi ljudje se namreč rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo ter enake pravice. Poleg tega so ljudje opredeljeni kot osebe, obdarjene z razumom in vestjo, zato bi morali z drugimi ljudmi ravnati, kot da so bratje (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹²⁷ Rawls z ustavnimi temelji misli na temeljna načela, ki opredeljujejo pristojnosti izvršilne, zakonodajne in sodne veje oblasti, omejitev načela večine in temeljne državljanjske pravice in svoboščine, ki jih morajo spoštovati zakonodajalci in izvrševalci. Konkretnije, misli na svobodo vesti, svobodo misli in združevanja, volilno pravico, pravico do udeležbe v politiki ter na varstvo vladavine prava (Rawls, 2011, str. 50).

¹²⁸ Na tej ravni zagovora teorije pravičnosti bi lahko rekli, da je Rawls zelo skromen, saj se v večini vseh zahodnih držav ne bijejo bitke glede temeljnih ustavnih načel, ampak predvsem glede tega, kako omenjena ustavna načela praktično realizirati.

Pravičnost kot poštenost premore vse tri lastnosti političnega pojmovanja, ki bi ji morale pomagati, da bi si pridobila podporo umnega prekrivajočega se soglasja. Njene zahteve se omejujejo na temeljno strukturo družbe, njeno sprejemanje ne predpostavlja nobenega določenega celovitega nauka in njene temeljne ideje so dobro znane in vzete iz javne politične kulture. Te tri lastnosti omogočajo, da jo sprejmejo različni celoviti nazori (Rawls, 2011, str. 56).

Ko izza tančice nevednosti oblikujemo načela pravičnosti, pa Rawls vpelje še idejo širokega reflektivnega ravnovesja, po katerem bi vsi, ki se dogovarjajo za vsebino načel pravičnosti, morali biti po eni strani sposobni izključiti vse pogajalske prednosti oziroma odmisлити svoj trenutni položaj, v katerem se nahajajo. Torej posamezniki morajo biti v prvi vrsti pošteni, v drugi pa sposobni umno pretehtati različne argumente za načela pravičnosti. To pomeni, da morajo upoštevati tudi alternativna pojmovanja pravičnosti, kar pa je zopet izredno hud in omejevalen kriterij. Na nek način lahko rečemo, da o načelih pravičnosti lahko razpravljajo zgolj visoko izobraženi ljudje oziroma akademiki, kar je zelo blizu ideji Platona, po katerem svetu lahko vladajo le filozofi.

Glede na kratko predstavljene izhodiščne ideje Johna Rawlsa lahko rečemo, da le-te predstavljajo hudo zahteven (idealističen) analitični pripomoček, s pomočjo katerega »izobraženi državljani« lahko izoblikujemo »skupna« načela pravičnosti – v vlogo tistega, ki jih izoblikuje, pa se konec koncev postavi sam John Rawls. Na tej podlagi se gre vprašati po upravičenosti kritike Willa Kymlicke, ki pravi, da je Rawls prvotna načela pravičnosti že intuitivno definiral (morda s pomočjo predhodno izoblikovanih človekovih pravic različnih generacij) in šele nato poiskal pripomoček za njihovo utemeljitev. Na tej točki danes, še posebej, ker je John Rawls že pokojni, težko presojamo. Kar lahko storimo, je le to, da se na nek način strinjamo z ugotovitvijo Kymlicke, da bi bilo nemara dodatno dobro, če bi Rawls svoja načela pravičnosti utemeljil tudi na podlagi intuitivnosti in ne zgolj s pomočjo družbene pogodbe in tančice nevednosti. Kot pravi Kymlicka: »Pogodbena priprava kaj malo prispeva k Rawlsovi teoriji. Ne glede na to, kaj Rawls pove v prid nasprotni tezi, je intuitivni argument njegov primarni argument in pogodbeni argument mu (v najboljšem primeru) le pomaga, da ga izrazi.« (Kymlicka, 2015, str. 113)

Hkrati ne gre spregledati, da se Rawls, v *Pravičnosti kot poštenosti* (2011) sklicuje tudi na dobro znane ideje, ki jih gre razbrati iz politične kulture zahodnih demokratičnih družb. Kot pravi: »Politično pojmovanje pravičnosti je kolikor le mogoče artikulirano zgolj s temeljnimi idejami, ki so dobro znane iz javne politične kulture demokratične družbe ali so v njej implicitne: Takšni sta ideji družbe kot poštenega sistema sodelovanja in ideja državljanov kot svobodnih in enakih. Obstoj takšnih idej v njihovi javni kulturi privzemamo kot dejstvo o demokratičnih družbah.«

(Rawls, 2011, str. 49) Torej, pri utemeljevanju in vzpostavitvi načel pravičnosti ter idej glede institucij temeljne strukture, v reformulirani različici pravičnosti kot poštenosti, Rawls ne uporablja zgolj družbene pogodbe in tančice nevednosti, ampak tudi intuitivne argumente ter dobro znane ideje iz politične kulture zahodnih družb in njene zgodovine. Vse to pa mislim, da njegovo teorijo izboljšuje in naredi bolj trdno in privlačno. Kot pravi tudi Will Kymlicka: »Če je našel sistematično alternativo utilitarizmu, ki se ujema z našimi intuicijami, je njegova teorija močna in je soodvisnost intuitivnega in pogodbenega argumenta nikakor ne šibi.« (Kymlicka, 2015, str. 113) Podobno pritrjuje tudi Chantal Mouffe, ki pravi, da Rawls v svojem zadnjem delu tudi ni ahistoričen oziroma nezgodovinski. Kot pravi, je poskušal izraziti in artikulirati načela in ideje, ki se skrivajo v našem zdravem razumu. Poleg tega je predlagal načela, ki veljajo za nas, v naši zgodovini, naši tradiciji, naših prizadevanjih in pojmovanju naše politične identitete (Mouffe, 2005).

6.4 Rawlsova načela pravičnosti in institucionalni predlogi

Na podlagi temeljnih idej, ki sem jih poskušal kar se da jasno pojasniti, pa si Rawls v drugem delu reformulirane Pravičnosti kot poštenosti zastavi tri temeljna vprašanja, na katera poskuša podati odgovore. Prvič, kakšna načela politične pravičnosti bi izza poštenih pogojev oziroma tančice nevednosti izbrale enake in svobodne umne osebe, ki so pretehtale najrazličnejše argumente ter upoštevale najrazličnejša pojmovanja pravičnosti iz zgodovine politične misli in prakse za dobro urejeno družbo oziroma njeno temeljno strukturo – družbenopolitično in političnoekonomsko ureditev? Drugič, kakšna načela pravičnosti bi glede na razlike v življenjskih obetih državljanov tekom njihovega življenja, na katere vplivajo sreča, družbeni razred in naravne obdarjenosti, le-te naredile za legitimne? In tretjič, kakšna načela politične pravičnosti bi bila najprimernejša za določitev temeljnih pravic in svoboščin ter kakšna načela bi najbolje urejala družbene in ekonomske neenakosti glede na obete, okoliščine, srečo in naravne obdarjenosti državljanov tekom njihovega življenja? (Rawls, 2011, str. 65–66) Rawls odgovarja, da bi umne osebe izza tančice nevednosti, torej pod poštenimi pogoji sodelovanja, in glede na strategijo maksimin,¹²⁹ izbrale naslednji dve načeli pravičnosti:

---

¹²⁹ Strategija maksimin po Rawlsu pomeni, da bi posamezniki, ki bi se znašli v najslabšem položaju, maksimirali kar bi dobili. Pri načelu maksimin pa se je potrebno zavedati, da ne gre za načelo maksimiranja povprečne koristi – to je lastnost utilitarizma. Rawls maksimiranje prikaže na primeru Indijcev in Britancev, kjer bi skupina, ki ji

- prvič, da mora vsaka oseba imeti enako pravico do popolnoma adekvatnega sistema enakih temeljnih pravic in svoboščin, ki je združljiv z enakim sistemom pravic in svoboščin za vse,
- drugič, da morajo družbene in ekonomske razlike, ki so do določene mere dopustne in ekonomsko gledano tudi koristne, zadostiti dvema temeljnima pogoje: prvič, vezane morajo biti na službe in položaje, dostopne vsem pod pogoji poštene enakosti možnosti, in drugič, najbolj morajo koristiti članom družbe, ki so v najslabšem položaju (t. i. načelo razlike) (Rawls, 2004, str. 182; 2011, str. 67).

Za Johna Rawlsa, kot lahko razberemo, pravično urejena družba pomeni to, da so vsem posameznikom zagotovljene enake temeljne pravice in svoboščine, poštene enake možnosti ter pravična distribucija dohodka in premoženja. Kot pravi, gre pri dveh načelih pravičnosti za ideji o enakosti (enakost temeljnih pravic in svoboščin ter poštenih enakih možnostih) in recipročnosti (načelo razlike) (Rawls, 2011, str. 131). Pri tem je potrebno dodati, da sta prvo in drugo načelo urejeni v skladu z leksikalno prednostjo. Nekatere družbene dobrine so namreč za Rawlsa pomembnejše od drugih in jih zato ne smemo žrtvovati v imenu večje pridobitve drugih dobrin (Kymlicka, 2015, str. 95). Prvo načelo pravičnosti ima zato prednost pred drugim, poleg tega, da ima prvi del drugega načela (poštena enakost možnosti) prednost pred drugim delom drugega načela pravičnosti (načelom razlike). Torej, ko po Rawlsu presojujemo, ali je načelom pravičnosti v neki družbenopolitični ureditvi zadoščeno, mora biti v prvi fazi zadoščeno prvemu načelu, nato prvemu delu drugega načela in šele nato drugemu delu drugega načela. Serijski ali leksikalni red apliciran na načela pravičnosti, pomeni, da kršitev temeljnih političnih pravic in svoboščin, ki jih ščiti prvo načelo pravičnosti, ni mogoče kompenzirati na račun večjih družbenih in ekonomskih koristi. To pomeni, da je neko temeljno pravico ali svoboščino mogoče odtegniti samo z avljjo ene od teh svoboščin, ki si pridejo v navzkrižje, nikoli pa ne za večje javno dobro v smislu večje neto vsote družbenih in ekonomskih prednosti za družbo kot celoto (Rawls, 2011, str. 148). Pri omenjeni omejitvi oziroma posebni prednosti gre predvsem za bojazen, da v imenu skupne dobrobiti celotne družbe ne bi odtegnili pravic in svoboščin posameznikom ali majhnim skupinam ljudi. Kot pravi: »Naj pojasnimo prednost prvega načela pred drugim: ta prednost izključi kompenzacije (»trade-offs«, kot jim pravijo ekonomisti) med temeljnimi pravicami in svoboščinami, ki jih pokriva prvo načelo, ter družbenimi in

---

gre najslabše, izmed treh ponujenih različic izbrala najboljšo med najslabšimi, ob predpostavki, da gre tudi boljši skupini bolje od njih (Rawls, 2011, str. 98).

ekonomskimi prednostmi, ki jih ureja načelo razlike. Enakih političnih svoboščin na primer ni mogoče odreči določenim skupinam, čes da bi te, če bi imele te svoboščine, lahko blokirale ukrepe, ki so potrebni za ekonomsko rast in učinkovitost.« (Rawls, 2011, str. 72) Pravičnost za Rawlsa, tako v prvi vrsti predstavlja enakost pravic in svoboščin, ki so pravno določene (Sponville, 2002, str. 95) in imajo prednost pred razumevanjem dobrega (Mouffe, 2005, str. 45; Campbell, 2010, str. 103).

6.4.1 Prvo Rawlsovo načelo pravičnosti in institucionalni predlogi

Prvo načelo pravičnosti je ustavno načelo, ki ima višji pomen. Rawls kot tipičen predstavnik »postliberalizma«¹³⁰ (Hampton, 1997, str. 203), državljane najprej zaščiti pred potencialno zlorabo državne oblasti in šele nato pred zatiralskimi družbenimi in ekonomskimi praksami. Zaradi tega mora biti prvo načelo pod nadzorom ustavodajne oblasti oziroma ustavnega sodišča. Kot pravi, so ustavni temelji bistvene zadeve, glede katerih se moramo, primarno uskladiti in doseči politični dogovor/konsenz (Rawls, 2011, str. 71). Primarna načela so torej univerzalna, splošna in javna (Rawls, 2011, str. 120). Poleg tega predstavljajo temelj politične legitimnosti.¹³¹ Ko govorimo o temeljnih političnih in državljanskih pravicah ter svoboščinah, pa je potrebno dodati, da je Rawls, glede na primarno delo *A Theory of Justice* iz leta 1971, prvo načelo pravičnosti revidiral. Pri prvem načelu tako več ne gre za koncept svobode na splošno, ampak za jasno določene in opredeljene pravice in svoboščine (Rawls, 2011, str. 69). Pri tem je potrebno dodati, da velika večina vseh avtorjev, ki se ukvarjajo ali soočajo z Rawlsovo teorijo in njegovimi načeli pravičnosti, kot tudi Will Kymlicka, ugotavljajo, da prvo načelo ne predstavlja velikega problema v smislu, da ga ljudje ne bi sprejeli oziroma se z njim ne bi strinjali. Kot pravi: »Podmena, da morajo imeti državljanske in politične pravice prednost, je v naši družbi široko sprejeta, zato se diskusije med Rawlsom in njegovimi kritiki večinoma vrtijo okoli drugih vprašanj.¹³² Misel, da morajo ljudje uživati varstvo svojih temeljnih pravic in svoboščin, je najmanj sporni del njegove teorije.« (Kymlicka, 2015, str. 96) Rawls s prvim

---

¹³⁰ Jean Hampton z izrazom postliberalizem misli na teoretike, ki želijo državljane zaščititi tako pred zatiralskimi vlogami državne oblasti, kot tudi pred družbenimi (Hampton, 1997, str. 203)

¹³¹ Za Rawlsa je politična legitimnost to, da državljani vsaj glede ustavnih temeljev podprejo načela pravičnosti (Rawls, 2011, str. 125).

¹³² Will Kymlicka po mojem mnenju misli predvsem na Rawlsove argumente za načeli pravičnosti in predvsem na vsebino drugega dela drugega načela pravičnosti, t. i. načelo razlike.

načelom pravičnosti, ki ga v Pravičnosti kot poštenosti (2011) postopoma dopolnjuje konkretnije misli na:

- ustavne temelje oziroma institucionalno obliko politične ureditve/obliko vladavine, strukturo oblasti in politični proces, omejitev večinskega načela, pristojnosti zakonodajne, sodne in izvršilne veje oblasti in vzpostavitev političnih institucij, ki bodo omogočile uživanje temeljnih pravic in svoboščin,
- pošteno vrednost političnih pravic in svoboščin, natančneje: volilno pravico, pravico do udeležbe v politiki, pravico do potegovanja za politične položaje in javne službe, ter pravico do vključevanja v strankarsko politiko,¹³³
- formalno načelo enakih možnosti, ki zahteva odprto družbo,
- svobodo misli in svobodo vesti,¹³⁴
- svobodo govora in združevanja,¹³⁵
- pravice in svoboščine, ki jih določata osebna svoboda in integriteta osebe (tako fizična kakor psihološka),
- pravico do svobodne izbire poklica,¹³⁶
- pravice in svoboščine, ki jih pokriva vladavina prava,

---

¹³³ Politične pravice so opredeljene tudi v 21. členu Splošne deklaracije človekovih pravic. Skladno s tem členom ima vsak posameznik pravico sodelovati pri opravljanju zadev svoje države (neposredno ali posredno preko svojih predstavnikov), pravico do javnih služb pod enakimi pogoji kot vsi ostali in pravico do udeležbe na volitvah, ki morajo biti splošne in svobodne (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹³⁴ Pravica do svobode misli in svobode vesti je opredeljena tudi v 18. in 19. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, kjer je zapisano, da ima vsakdo pravico do svobode misli, vesti, poleg veroizpovedi, spreminjanja prepričanja ali vere, javnega ali zasebnega izražanja, mišljenja ter iskanja, sprejemanja ali širjenja informacij (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹³⁵ Pravica do svobode govora in združevanja je opredeljena tudi v 18. in 20. členu Splošne deklaracije človekovih pravic. V 18. členu je opredeljeno, da ima vsakdo pravico do svobodnega, zasebnega ali javnega izražanja, posamezno ali v skupnosti. V 20. členu je opredeljeno, da ima vsakdo pravico do mirnega in svobodnega zbiranja in združevanja, poleg tega, da nihče ne sme biti prisiljen k članstvu v katerokoli družbo (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹³⁶ Pravica do svobodne izbire poklica je opredeljena tudi v 23. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, kjer je zapisano, da ima vsakdo pravico do dela in proste izbire zaposlitve, poleg tega pa tudi do pravičnih in zadovoljivih delovnih pogojev ter do varstva pred nezaposlenostjo (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

- predhodno leksično načelo, ki pokriva zadovoljitev najmanj temeljnih posameznikovih potreb (t. i. družbeni minimum),¹³⁷
- pravico do osebne zasebne lastnine (Rawls, 2011, str. 69, 73, 193, 209, 217).¹³⁸

Med temeljnimi pravicami, ki jih pokriva prvo načelo, je tudi pravica do posedovanja in uporabe osebne zasebne lastnine, ki omogoča posameznikom zadostni materialni temelj osebne

---

¹³⁷ Omenjeno leksikalno pravilo, ki zahteva zadovoljitev temeljnih potreb in stoji celo pred prvim načelom pravičnosti, Rawls vpelje predvsem za to, da bi bili državljani sploh lahko zmožni polno udeležati svoje temeljne pravice in svoboščine (Rawls, 2011, str. 69). Družbeni minimum je tako po Rawlsu ustavni temelj, čeprav ga nikjer natančno ne definira (Rawls, 2011, str. 73). Kot pravi je njegova definicija odvisna oziroma pogojena od premožnosti družbe pa tudi javne politične kulture razumevanja oseb. Kljub temu da Rawls družbenega minimuma nikjer ne definira, pa po drugi strani zavrača, da bi le-tega lahko enačili s podobnim načelom omejene koristi, ki prav tako vsebuje idejo družbenega minimuma, vendar ne vsebuje ideje recipročnosti. Čeprav priznava, da bi v praksi verjetno lahko bila družbenega minimuma povsem enaka, pa pravi, da načelo razlike (tu lahko vidimo, kako sta načeli pravičnosti medsebojno povezani in prepleteni), kljub temu, da pokriva temeljne potrebe bistvene za dostojno življenje, zahteva veliko več od načela omejene koristi. To opredeljuje in zahteva tudi seznam primarnih dobrin, ki preprečuje, da bi se ljudje zgolj ob zadostitvi družbenega minimuma počutili zapostavljene, nekoristne in bedne (Rawls, 2011, str. 169). Definicija družbenega minimuma po Rawlsu tako ni vezana zgolj na naravne biološke potrebe, ampak je odvisna tudi od intuitivnih idej o osebi in družbi (Rawls, 2011, str. 173). V praksi mislim, da bi to pomenilo naslednje. Načelo omejene koristi, ki vsebuje idejo družbenega minimuma bi se verjetno zadovoljil z opredelitvijo najosnovnejših bioloških potreb ali z idejo družbene dividende (npr. UTD-jem), ki bi posamezniku namenil neko količino finančnih sredstev. Družbeni minimum, ki je zagotovljen v prvem načelu in ga ureja tudi načelo razlike, pa bi po Rawlsu zahteval več. Poleg materialnih sredstev v obliki dohodka in premoženja, ki bi pokrili vsaj temeljne človeške potrebe (Rawls, 2011, str. 209), bi bilo potrebno ljudem zagotoviti tudi druge potrebe, ki niso zgolj biološke. Mislim predvsem na družbene potrebe (družbene osnove samospoštovanja) po druženju in udeleževanju v javnem življenju (tudi za to se potrebujejo sredstva) in upravljanju sodobne družbe. Po Kymlicki bi na nek način lahko rekli, da Rawls v *Pravičnosti kot poštenosti* združi liberalno razdeljevalno enakost in socialno demokratsko družbeno enakost. Namen socialnodemokratske enakosti je namreč ta, da so ljudje spoštovani kot enakopravni člani družbe (ne glede na njihovo premoženjsko stanje in dohodek), primarni namen liberalne egalitarne enakosti pa je v osnovi ta, da imajo ljudje pravične deleže sredstev, ki jim omogočajo uresničevanje svojega pojmovanja dobrega (Kymlicka, 2015, str. 292). Kot vidimo, Rawls v *Pravičnosti kot poštenosti* (2011) oba pogleda na enakost do določene mere celo združuje.

¹³⁸ Podobno je zapisano tudi v 17. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, kjer piše, da ima vsakdo pravico do lastnega premoženja, kot tudi pravico do premoženja skupno z drugimi. Poleg tega premoženje nikomur ne sme biti samovoljno vzeto (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

neodvisnosti in samospoštovanja, da lahko udeležijo svoji dve moralni zmožnosti.¹³⁹ Ko govorimo o pravici do osebne zasebne lastnine, pa se je potrebno zavedati, da skladno z Rawlsovo reformulirano teorijo politične pravičnosti dve pravici do lastnine ne veljata za temeljni oziroma ustavni, ampak se glede njiju razsoja na zakonodajni ravni. Gre za pravico do lastnine nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri in pravico do lastnine, ki vključuje enako pravico do udeležbe v nadzoru nad proizvodnimi sredstvi in naravnimi viri (Rawls, 2011, str. 151). Rawls se nagiba k temu, da bi morali biti obe pravici v družbeni ali v razpršeni zasebni lasti v smislu, da so lastniki podjetja in upravljalci tisti, ki so v njem zaposleni. S tem bi se preprečilo koncentracijo ekonomske moči v smislu, da bi majhen del družbe nadzoroval gospodarsko pa tudi politično življenje (Rawls, 2011, str. 181). Kot pravi, v potencialnem odgovoru na Marxovo kritiko liberalizma: »Dejal bi, da nobena ureditev s privatnim lastništvom nad proizvodnimi sredstvi ne more zadovoljiti dveh načel pravičnosti in v določeni meri niti uresničiti idealov državljana in družbe, ki jih izraža pravičnost kot poštenost.« (Rawls, 2011, str. 227)

Ko razpravljamo o prvem načelu pravičnosti, pa je potrebno dodati, da so za Rawlsa primarnega pomena predvsem politične pravice, ki jim je potrebno zagotoviti pošteno vrednost (Rawls, 2011, str. 195). Kot pravi, je prva zahteva pravičnosti kot poštenosti ta, da enkrat za vselej določimo temeljne pravice in svoboščine ter jim pripišemo posebno prednost (Rawls, 2011, str. 152). S tem se prepreči morebitno prevlado ekonomsko močnih skupin, ki bi preko politične oblasti izoblikovale ureditev, politike in zakonodajo po svoji meri, s tem pa vzpostavile gospostvo nad ostalimi člani družbe (Rawls, 2011, str. 193). Kot pravi: »Če ni zagotovila poštene vrednosti političnih svoboščin, se lahko tisti, ki premorejo več sredstev, povežejo in izločijo tiste, ki imajo manj. /.../ Poštena vrednost političnih svoboščin jamči za to, da imajo podobno nadarjeni in motivirani državljeni ne glede na svoj ekonomski in družbeni razred približno enake možnosti vplivanja na vladno politiko in doseganja vplivnih položajev.« (Rawls, 2011, str. 72, 195) Poleg tega so politične pravice in svoboščine temeljnega pomena tudi zato, ker predstavljajo temeljno institucionalno sredstvo za ohranjanje in zaščito vseh ostalih pravic in svoboščin (Rawls, 2011, str. 186). Ko govorimo o seznamu pravic in svoboščin, pa je potrebno dodati, da Rawls svojega seznama, kljub primarnemu zagovoru

---

¹³⁹ Rawls pri opredeljevanju osebne zasebne lastnine omeni le določene oblike nepremičnin, kot je osebno bivališče ali zasebno zemljišče (Rawls, 2011, str. 151). K opredelitvi lastnine se zopet vrnem v zadnjem poglavju disertacije.

temeljnih (političnih) pravic in svoboščin¹⁴⁰ ne omejuje v smislu, da ga ni možno razširiti oziroma dograjevati. Kot pravi:

V vsej zgodovini demokratične misli je bil poudarek na doseganju določenih posebnih pravic in svoboščin ter posebnih ustavnih jamstev, kakršna najdemo denimo v raznih listinah o pravicah in deklaracijah o človekovih pravicah. Pravičnost kot poštenost sledi temu tradicionalnemu nazoru. /.../ Seznam temeljnih svoboščin lahko sestavimo na dva načina. Prvi je zgodovinski: naredimo pregled različnih demokratičnih ureditev in zberemo seznam pravic in svoboščin, ki se zdijo temeljne in so varno zaščitene v ureditvah, ki se zgodovinsko gledano zdijo najbolj uspešne. /.../ Drug način sestavljanja seznama temeljnih pravic in svoboščin je analitičen: razmislimo, katere svoboščine ustvarijo politične in družbene pogoje, ki so bistveni za primeren razvoj in polno udejanjanje dveh moralnih zmožnosti svobodnih in enakih oseb (Rawls, 2011, str. 70).

Če sledimo besedam Rawlsa, lahko pod prvo načelo pravičnosti uvrstimo tudi druge pravice in svoboščine, ki so zapisane v različnih generacijah človekovih pravic. Pri tem ne gre spregledati, da Rawls velik del pravic, ki so opredeljene tako v Splošni deklaraciji človekovih pravic (1948), kot tudi v Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966), zaobjame v svojem seznamu znotraj obeh načelih pravičnosti, čeprav se konkretne analize ali navajanja pravnih aktov ne loteva.¹⁴¹ Predvsem gre na tem mestu do določene mere izpostaviti manko jasno opredeljenih ekonomskih in socialnih pravic, ki jih zaobjema prvi del drugega načela pravičnosti (načelo enakih možnosti), pa tudi drugi del drugega načela (načelo razlike). Le-te

---

¹⁴⁰ Rawls pravi, da se moramo pri oblikovanju prvega načela, kamor spadajo temeljne pravice in svoboščine, zavedati, da če obstaja veliko le-teh, je lahko udejanjanje vsake izmed njih prezahtevna naloga (Rawls, 2011, str. 149).

¹⁴¹ Rawls pravi, da so človekove pravice že znane in se zato ne spušča v njihovo podrobnejše pojasnjevanje (Rawls, 1999, str. 13). V *Pravičnosti kot poštenosti (2011)* se tako ne sklicuje na človekove pravice, čeprav kot lahko vidimo le-te do določene mere tudi vključi (Wilkins, 2008, str. 106, 108). Rawls tako samo zasnovano in interpretacijo človekovih pravic ter njihovo posledično sistemsko in institucionalno izpeljavo popolnoma prepušča lastni bralčevi presoji oziroma interpretaciji. Na tej točki se strinjam s Thomasom Poggejem in z njim bi se verjetno tudi John Rawls, da je zgolj tista vlada lahko legitimna, ki spoštuje človekove pravice in si preko institucionalnega ustroja, političnoekonomske ureditve, specifičnih politik in zakonodaje zavzema za njihovo realizacijo v največji možni meri (Pogge, 2008, str. 25, 59, 61). Pri samem uresničevanju oziroma jamstvu človekovih pravic pa seveda ne smemo pozabiti, da so le-te normativni ideali, njena realizacija pa je vezana na posamično uspešnost in razvitost družbe oziroma države. Kot pravi Miro Cerar, v določenih državah nimajo niti ustreznih političnih, pravnih, ekonomskih in drugih institucij (poleg samega širšega razumevanja pomena človekovih pravic), ki bi bile zasnovane tako, da bi jih lahko v zadostni meri zagotavljale (Cerar, 2004, str. 27). Hkrati je potrebno dodati, da človekove pravice niso zgolj pravice iz Splošne Deklaracije človekovih pravic iz leta 1948, ampak tudi vse ostale, ki v različnih obdobjih sledijo. S političnoekonomskega vidika mislim predvsem na Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah iz leta 1966. Pravice izražene v omenjenem paktu pa v veliki meri izraža predvsem drugo Rawlsovo načelo pravičnosti.

se namreč poleg političnih pravic, ki jih Rawls bolj konkretno izrazi in opredeli, dandanes zdijo celo bolj nujno potrebne kot politične.

Glede prvega načela pravičnosti tako lahko rečemo, da Rawls z njim utemelji in ustavno zaščiti predvsem negativne liberalne osebne in politične pravice posameznika, ki mu pripadajo kot človeku neodvisno od kakršnekoli oblasti. Kot ugotavlja Rudi Rizman, je Rawls razvil sistematično koncepcijo družbene organizacije, ki v ospredje postavi poleg egalitarnega cilja, klasični liberalni ideal individualnih pravic in svoboščin v okviru strogo konstitucionalnega reda. Torej vsak pravi liberalni red, kar Rawls poskuša doseči s prvim načelom pravičnosti, mora vključevati ustavne omejitve arbitrarnega izvajanja državne oblasti (Rizman, 1992, str. 22–23). Rawlsov velik doprinos s prvim načelom pravičnosti je tako predvsem v tem, da na novo legitimira politični liberalizem, ki ga z drugim načelom pravičnosti tudi loči od ekonomskega. Da je po Rawlsu pošteni vrednosti političnih pravic in svoboščin lahko dejansko zagotovljeno, pa predlaga naslednje institucionalne ukrepe oziroma politike, ki jih danes v veliki večini zahodnih držav ne gre zaznati:

- javno financiranje volitev,
- omejevanje donacij za kampanje,
- zagotavljanje bolj uravnoteženega dostopa do medijev,
- regulacijo svobode govora in tiska (Rawls, 2011, str. 193, 194).

6.4.2 Drugo Rawlsovo načelo pravičnosti in institucionalni predlogi

Z drugim načelom politične pravičnosti pa se John Rawls loteva nekoliko bolj konkretnega vprašanja, in sicer glede upravičenosti družbenih in ekonomskih razlik med posamezniki, ko je prvemu načelu pravičnosti zadoščeno. Z drugim načelom gre tako za normativne ideale oziroma izhodiščne kriterije, po katerih bi se morala ravnati zakonodajna telesa (državni zbor, izvršilni organi, birokracija) na področju družbenih, socialnih in ekonomskih vprašanj. Kot ugotavlja Nicola Matteucci: »Delovanje pravične države naj bi bilo zakoreninjeno v tem drugem načelu, čeprav pri njegovem udejanjanju nikoli ne bi smeli kršiti prvega načela.« (Matteucci, 1999, str. 370) Govorim o Rawlsovem načelu poštene enakosti možnosti in načelu razlike.

Poštena enakost možnosti po Rawlsu ne zahteva le klasične formalne enakosti možnosti, po kateri naj bi bile javne službe in družbeni položaji formalno dostopni, ampak to, da imajo vsi posamezniki pošteno možnost, da jih tudi zasedejo (Rawls, 2011, str. 68). Torej vsi, ki so

relativno enako obdarjeni, izobraženi in sposobni, bi morali imeti enake možnosti oziroma priložnosti za uspeh, ne glede na to iz katerega okolja so, iz katerega družbenega razreda prihajajo ali kakšnega spola so. To pa seveda ne pomeni, da višjih položajev ne morejo ali ne smejo zasesti tisti, ki so bolj nadarjeni, izobraženi, izkušeni in usposobljeni. Hkrati to velja tudi za dohodkovne razlike, ki so dopuščene, kar zahteva že učinkovitost, ki jo Rawls sprejema (Campbell, 2010, str. 105), seveda pod pogoji, ko le-te koristijo tudi tistim, ki so v najslabšem položaju (Kymlicka, 2015, str. 97) – več o načelu razlike povem v nadaljevanju. Pri ideji poštene enakosti možnosti gre tako predvsem za to, da našo usodo določajo naše izbire, trud in izkazani rezultati, ne pa okoliščine, rasa, etnična pripadnost ali spol (Kymlicka, 2015). Kot pravi Rawls: »V vseh delih družbe morajo imeti tisti, ki so podobno motivirani in nadarjeni, približno enake obete za kultiviranje in dosežke. /.../ Nespremenljiv status, določen z rojstvom, spolom ali raso, je še posebej odbijajoč.« (Rawls, 2011, str. 68, 172) Torej ne glede na razlike so pri načelu enakih možnosti različni ljudje do določene mere pravno formalno izenačeni oziroma vsi enako upravičeni do določenih javnih sredstev in storitev.¹⁴² Da bi zadostili načelu enakih možnosti za vse, pa Rawls predlaga naslednje (institucionalne) ukrepe in politike:

- prosti trg je potrebno vpeti v okvir političnih in pravnih institucij, ki uravnjavajo trende ekonomskih sil, da bi preprečili veliko koncentracijo kapitala in lastnine, še posebej takšno, ki bi lahko vodila v politično gospostvo,
- družba mora vzpostaviti sistem izobraževanja za vse, ne glede na družinske dohodke in okoliščine, iz katerih prihajajo posamezniki (Rawls, 2011, str. 69, 80),¹⁴³

---

¹⁴² Takšno zahtevo gre zaslediti tudi v 2. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, kjer je opredeljeno, da je vsakdo upravičen do uživanja vseh pravic in svoboščin, ne glede na spol, jezik, vero, raso, barvo kože, narodno ali socialno pripadnost, politično ali drugo prepričanje, rojstvo, premoženje ali kakršnokoli drugo okoliščino (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948).

¹⁴³ Pravica do izobraževanja je opredeljena tudi v 26. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, in še konkretnije v 13. členu Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. V njej je zapisano, da mora biti: a) osnovno šolanje obvezno in brezplačno, b) osnovno šolanje okrepljeno in spodbujano za vse tiste posameznike, ki ga niso bili deležni ali pa ga niso dokončali, c) srednje izobraževanje v različnih oblikah, vključno s poklicnim in tehničnim izobraževanjem splošno dostopno, še posebej s postopnim uvajanjem brezplačnega šolanja, č) višje šolanje z ustreznimi sredstvi vsem enako dostopno in odvisno od sposobnosti posameznika, še posebej s postopnim uvajanjem brezplačnega šolanja, d) šolsko omrežje na vseh stopnjah čimbolj razvito, e) vzpostavljen ustrezen sistem štipendij in f) nenehno izboljšani materialni pogoji za učno osebje (Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966).

- družba mora vsem državljanom zagotoviti zadostna proizvodna sredstva nad produktivnim premoženjem, kar se lahko zagotovi z družbenim ali razpršenim zasebnim lastništvom zaposlenih (Rawls, 2011, str. 182),
- družba mora državljanom zagotoviti vsenamenska sredstva oziroma primarne dobrine (Rawls, 2011, str. 196),¹⁴⁴
- družba mora poskrbeti za splošen dostop do dela (Rawls, 2011, str. 229),¹⁴⁵
- družba mora vsem državljanom zagotoviti in zadovoljiti potrebe po medicinski in zdravstveni oskrbi, ki nastanejo zaradi bolezni in nezgod. Družba mora tako zagotoviti najmanj osnovno zdravstveno varstvo za vse,¹⁴⁶
- družba mora ohranjati aktivno in učinkovito delovno silo,
- družba mora vzgajati in primerno izobraževati otroke (zdi se, da Rawls napreduje k izobraževanju otrok glede temeljnih državnih in ustavnih pravic),
- družba mora poskrbeti za upokojece (Rawls, 2011, str. 220, 223, 226).

---

¹⁴⁴ Ko govorimo o indeksu primarnih dobrin, se moramo po Rawlsu, ko omenjeni seznam sestavljamo, vprašati, kaj je glede na normativno pojmovanje oseb kot svobodnih in enakih, potrebno, da bodo leti ohranjali svoj status svobodnih in enakih oseb in bili zmožni normalno sodelovati kot polnopravni člani družbe (Rawls, 2011, str. 218). Po Rawlsu bi se odločili za naslednje primarne dobrine, ki pa so tudi prožne: že omenjene temeljne politične in državljanjske pravice ter svoboščine, oblast in prerogative služb ter vplivnih in odgovornih položajev, svoboda gibanja in svobodna izbira poklica, dohodek in premoženje ter družbene osnove samospoštovanja (Rawls, 2011, str. 85–86).

¹⁴⁵ Pravice do dela in poštenega plačila so opredeljene tudi v 6. in 7. členu Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. V prvem delu 6. člena se vsem ljudem priznava pravico do dela, ki obsega tudi pravico do možnosti zaslužka s svobodno izbranim in sprejetim delom. V drugem delu 6. člena je opredeljeno tudi, da morajo države izvajati politike za čimvečje zagotavljanje polne in produktivne zaposlenosti. V 7. členu pa se prizna vsakomur pravico do pravičnih in ugodnih delovnih pogojev, ki zagotavljajo: a) zdrave in varne delovne pogoje, b) enako možnost napredovanja pri delu za vse (glede na delovno dobo in sposobnosti), c) nagrado, s katero so vsem delavcem zagotovljena vsaj človeka vredno življenje zanje in njihove družine, č) pravičen zaslužek poleg enakega plačila za delo enake vrednosti (poleg tega med ženskami in moškimi ni razlik), ter d) prosti čas, počitek, omejitev delovnega časa, periodično plačani dopust in nadomestilo za praznične dni.

¹⁴⁶ Pravice do fizičnega in mentalnega zdravja so opredeljene tudi v 12. členu Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Glede na omenjeni člen si države podpisnice prizadevajo za: a) izboljšanje vseh oblik okoljske in industrijske higijene, b) preprečevanje in zdravljenje endemičnih, epidemičnih, poklicnih in drugih bolezni, poleg nadzora nad njimi, c) ustvarjanje razmer, v katerih bi bila vsem zagotovljena pomoč zdravstvenih služb v primeru bolezni, ter č) zmanjševanje števila mrtvorojenih, zmanjševanje umrljivosti otrok in zagotovitev njihovega zdravega razvoja (Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966).

Pri tem gre dodati, da gre pri dobrinah in storitvah, ki jih državljani lahko prejmejo za dve vrsti le-teh: prvič, za *ex ante* dobrine in storitve, ki jih v izhodišču enako prejmejo vsi (npr. brezplačno šolanje) in drugič, za *ex post* dobrine in storitve, ki jih posamezniki prejmejo glede na različne posledične kontingence (npr. glede na bolezni in nezgode). Ko je načelu enakih možnosti ter predhodno tudi načelu enakih temeljnih pravic in svoboščin zadoščeno, pa moramo po Rawlsu poskrbeti tudi za pošteno razdelitev dohodkov in premoženja, ki je glede na izhodiščni problem, ki sem ga v disertaciji uvodoma izpostavil, velikega pomena. Po Rawlsu bi bilo namreč, kot ugotavlja tudi Will Kymlicka, nepravilno, da bi nekdo na primer pod poštenimi pogoji enakih možnosti in zagotavljanjem temeljnih pravic in svoboščin mesečno zaslužil 100000 Eur, nekdo pa stokrat manj (Kymlicka, 2015, str. 97). Po Anthonyju Atkinsonu na nek način govorimo o neenakosti rezultatov (*ex post*) potem, ko je enkrat zagotovljena enakost možnosti (*ex ante*) (Atkinson, 2015, str. 10).

Na tej podlagi Rawls vpelje njegovo najbolj znano in inovativno distributivno načelo v ožjem smislu, t. i. načelo razlike. Pri načelu razlike gre za to, da so neenakosti v dohodku in premoženju dopuščene, a le pod pogojem, ko le-te koristijo tudi tistim, ki so v najslabšem položaju. Čeprav načelo razlike uporablja idejo o maksimiranju pričakovanj tistih v najslabšem položaju, pa je v globljem smislu načelo vzajemnosti in recipročnosti (Rawls, 2011, str. 87, 93), ki od družbe ne terja stalne gospodarske rasti (Rawls, 2011, str. 93, 206). V Rawlsovi teoriji pravičnosti, kot smo že omenili pri enakih možnostih, so neenakosti v dohodku dopuščene. Z različnimi plačami je namreč možno proizvesti več (Rawls, 2011, str. 91). Na nek način lahko rečemo, da so pri Rawlsu na prvi ravni dogovora posamezniki normativno (pravno) enaki oziroma izenačeni med seboj, na drugi ravni, ko se dogovarjajo za distributivno načelo pravičnosti, pa morajo v zakup vzeti razlike med njimi, ki izvirajo iz naravnih talentov in zaslužnosti. Rawlsova teorija pravičnosti tako ni absolutno egalitarna teorija v smislu, da morajo biti vse primarne dobrine, kamor spadajo tudi dohodki in premoženje, razdeljene enako. Ravno nasprotno: primarne dobrine, predvsem tu misli na dohodek in premoženje, so lahko razdeljene različno, vendar samo v primeru, ko razlike koristijo tudi tistim v najslabšem položaju.

Po drugi strani so tako tisti, ki so v naravni loteriji na boljšem, po Rawlsu na nek način dolžni pomagati tistim, ki so v (naj)slabšem položaju. V najslabšem položaju bi se lahko namreč znašli tudi tisti, ki so v tem trenutku na boljšem. V kolikor se le-ti postavijo izza tančice nevednosti, torej v izhodiščni položaj, v katerem ne vedo, kje v družbi bodo potencialno pristali oziroma kakšna mesta in vloge bodo v družbi zasedali, bi se racionalno in umno verjetno z načelom

razlike, kot tudi z načelom enakih možnosti ter načelom glede enakih temeljnih pravic in svoboščin, strinjali prav vsi. Torej naravnih neenakosti (predvsem talentov) po Rawlsu ni potrebno odpraviti ali jih poskušati izenačevati.¹⁴⁷ Kot ugotavlja Niccola Matteucci, je po Rawlsu potrebno zaščititi predvsem tiste, ki jih je prizadejal »veliki srečelov usode.« (Matteucci, 1999, str. 369). Pri tem gre dodati, da načelo razlike ne kaznuje sposobnejših, zato ker imajo večjo srečo in so bolj obdarjeni po naravi, kljub temu da si tega niso izbrali ali zaslužili (Rawls, 2011, str. 205)¹⁴⁸ Temeljna struktura družbe ljudi ne nagrajuje zaradi nezasluženih razlik v obdarjenosti, ampak zaradi tega, ker te predispozicije uporabljajo in s tem prispevajo k dobremu tudi drugih, predvsem tistih v najslabšem položaju, ne le lastnem (Rawls, 2011, str. 105, 107, 163). Ne gre namreč spregledati, da so naravne obdarjenosti zgolj potencial posameznika, ki je odvisen od družbenih okoliščin (družine, okolja, v katerem živi, družbe, možnosti za usposabljanje, izobraževanje, potencialno zdravljenje itn.) in od osebne pripravljenosti oziroma angažiranosti (zaslužnosti), da predispozicije racionalno uporabljajo oziroma izkoristijo. Na tej podlagi bi lahko po eni strani rekli, da si glede na vloženi trud in delo posameznik zasluži oziroma lahko lasti vse posledične rezultate in uspehe, po drugi pa ne, saj mu je določena skupnost ali država s pripadajočimi institucijami in storitvami omogočila razvoj svojih predispozicij oziroma talentov. Še posebej pa gre dodati, da posameznik ni zaslužen na podlagi svojih talentov in zaslužnosti izrabljati oziroma kopičiti presežno vrednost na podlagi dela ostalih zaposlenih v podjetju.

V ekonomskem smislu so tako v dobro urejeni družbi, ki zagotavlja pošteno vrednost temeljnih pravic in svoboščin ter enake možnosti, v najslabšem položaju tisti, ki pripadajo dohodkovnemu razredu z najnižjimi dohodki in premoženjem (Rawls, 2011, str. 86, 93).¹⁴⁹ Državljanji namreč

---

¹⁴⁷ Z vidika dohodkov posameznikov ni potrebno niti ne bi bilo primerno, da bi jih popolnoma izenačili. Še posebej pa posameznike ne gre izenačevati v naravnih talentih. Obstaja namreč bojazen, da bi to slej ko prej zahtevalo poseganje v njegovo genetiko, kar bi družbo lahko pripeljalo v stanje, kot ga je v svoji knjigi *Krasni novi svet* (1932), opisoval že Aldous Huxley.

¹⁴⁸ Poleg tega, kot pravilno ugotavlja Rawls, in z njim se tudi sam popolnoma strinjam, sami prirojeni obdarjenosti, kot sta npr. inteligenca ali spretnost, nista fiksni naravni sredstvi, ampak le potencial, ki ne more biti realiziran zunaj družbenih okoliščin oziroma zunaj družbenopolitične in političnoekonomske ureditve (Rawls, 2011, str. 83).

¹⁴⁹ Pri načelu razlike se je potrebno zavedati, da Rawls nikjer ne opredeli meje dopustnih dohodkovnih ali premoženjskih razlik med posamezniki. Rawls na nekem mestu zapiše, da v primeru, ko je zadovoljeno vsem načelom pravičnosti ter institucionalnim predlogom, bi bila razdelitev pravična ne glede na to, kakšna bi ta bila (Rawls, 2011, str. 102). Zaradi tega tudi nikjer natančno ne opredeli nikakršnega točnega razmerja oziroma razmerja med dopustnimi deleži tistih v boljšem in tistih v slabšem položaju. Kljub temu pa gre pri Rawlsu zaznati

v dobro urejeni družbi sodelujejo in so udeleženi v produkcijskem procesu ustvarjanja bogastva. Torej, ko je prvemu načelu in prvemu delu drugega načela pravičnosti zadoščeno, je potrebno pri razdelitvi na novo ustvarjenega bogastva upoštevati naše naravne talente, našo pripravljenost razvijanja le-teh in tudi zaslužnost. Glede na Rawlsovo načelo razlike tako v najslabšem položaju niso tisti, ki so v naravni loteriji ostali praznih rok in so brez sreče, ampak tisti, ki so tako kot vsi ostali sposobni čuta za pravičnost, občutka za lastno dobro, sposobni za delo tako kot drugi (čeprav zasedajo različna mesta v družbi, ki so tudi različno plačana) in konec koncev upravičeni do recipročnosti (torej tisti, ki so sodelovali pri pri proizvodnji družbenih sredstev, do katerih legitimno postavljajo svoje zahteve) (Rawls, 2011, str. 182). Zavedati se je namreč potrebno, da Rawls pri vprašanju razdelitve dohodkov zavrača alokativno pravičnost v smislu, da bi dohodke razdeljevali tudi tistim, ki v produkcijski proces niso vključeni.¹⁵⁰ Po njegovem prepričanju si dobro urejena družba prizadeva, da bi bilo čimvečje število ljudi vključenih v delovna razmerja. Na nek način in do določene mere bi lahko rekli, da gre pri razdelitvi skupno ustvarjenega za upoštevanje znanega socialističnega načela: »Kdor ne dela, naj ne jé.« (Lenin, 1972, str. 85) Da je do določene mere res tako, dokazuje tudi to, da Rawls zavrača univerzalni temeljni dohodek. Kot pravi: »Nekateri pojmi minimuma so nezdržljivi s tem načelom; takšen je denimo dobro znani pojem minimuma kot družbene dividende, opredeljene kot približek enakega deleža družbenega proizvoda, ki po potrebi dopušča neenakosti, neizogibne pri upravljanju sodobne družbe. Načelo koristi, pa tudi pravičnost kot poštenost, ta pojem zavračata.« (Rawls, 2011, str. 168). Seveda pa se gre na tem mestu vprašati, kaj je s tistimi posamezniki, ki niso udeleženi v produkcijski proces oziroma družbeno proizvodnjo dobrin in storitev, ali so iz njega izvzeti? Rawls pravi, da je potrebno tistim, ki so ostali praznih rok, pomagati oziroma nuditi minimalne družbene dobrine, ter jih z najrazličnejšimi politikami zaposlovanja poskušati vključiti v proizvodni proces, a ne pod prisilo. S tem pa Rawls na nek način daje legitimno osnovo za izvajanje socialnih politik, predvsem v smislu vzpostavitve zavodov za zaposlovanje, ki pomagajo izključenim pridobiti ustrezno delo, različnih nadomestil za brezposelnost in socialnih pomoči, ki bi kot že rečeno

---

skepsa oziroma bolje rečeno željo, da takšnih kriterijev ne bo potrebno vzpostaviti, ko bo zagotovljena ozadnja proceduralna pravičnost (Rawls, 2011, str. 97, 102). Zdi se, da bi v najslabšem primeru, torej v kolikor bi prišlo do velikih dohodkovnih ali premoženjskih razlik znotraj liberalnega socializma ali lastniške demokracije, Rawls dopustil tudi to možnost, ki jo v zadnjem poglavju disertacije predlagam in opredelim tudi sam.

¹⁵⁰ Načelo razlike po Rawlsu velja predvsem za tiste, ki so udeleženi v produkcijskem procesu, in ne za tiste, ki so iz njega po nesreči ali zaradi lastne odločitve izključeni.

morale vsebovati najmanj dostojen minimum, ki zagotavlja najosnovnejše človeške potrebe.¹⁵¹ Rawls namreč upa, da bo v alternativni politični ureditvi liberalnega socializma ali lastniške demokracije takšnih posameznikov, ki bi bili odvisni od socialnih podpor (kot je to značilno za kapitalizem blaginje, še bolj pa za (neo)liberalni kapitalizem) čim manj oziroma da družbeno dno ne bo obstajalo (Rawls, 2011, str. 182). Rawls tako, poleg izobraževalnih in zdravstvenih storitev, ki jih mora zagotovljati družba oziroma država, pravi, da je potrebno poskrbeti tudi za tiste, ki so izločeni iz produkcijskega procesa, pa tudi za upokoјence (Rawls, 2011, str. 222). Da je načelu razlike lahko dejansko zagotovljeno, pa je po Rawlsu mogoče doseči z naslednjimi (institucionalnimi) ukrepi oziroma politikami:

- družbeno ali razpršeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi,
- (so)upravljanjem podjetja s strani zaposlenih,
- progresivnim davkom na premoženje in dohodek, ki ni namenjen zbiranju sredstev za vlade, ampak zgolj preprečevanju kopičenja premoženja – kdo in kako naj bi to izvedel, Rawls ne pove. Kar doda, je zgolj to, da progresivna obdavčitev dohodka morda sploh ne bi bila potrebna,
- nižanjem ali višanjem ravni dohodka, ki je oproščen proporcionalnega davka na dohodek. Rawls namreč meni, da bi ob spremenjeni strukturi političnoekonomske ureditve v smislu načina produkcije, bili dohodki že v izhodišču pravičnejše razporejeni,
- progresivnim davkom glede zapuščanja in dedovanja na prejemnikovi strani. To pomeni, da ni potrebno obdavčiti ali omejiti skupne količine premoženje umrlega, ampak obdavčiti posameznika, ki zapuščino prejme, glede na vrednost prejetega in glede na dedni red,
- proporcionalnim davkom na potrošnjo, ki bi zamenjal davek na dohodek. Potrošnike bi se tako obdavčilo glede na to, koliko uporabljajo proizvedene dobrine in storitve.¹⁵²

---

¹⁵¹ Podobno je opredeljeno tudi v 22. členu Splošne deklaracije človekovih pravic in 9. členu Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, kjer je zapisano, da ima vsakdo pravico do socialne varnosti in socialnega zavarovanja. Poleg tega je v 23. členu Splošne deklaracije o človekovih pravicah zapisano, da ima vsakdo pravico do varstva pred nezaposlenostjo (Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948; Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966). Socialnega zavarovanja sicer Rawls v Pravičnosti kot poštenosti (2011) ne omenja.

¹⁵² Zdi se, da je podoben predlog kot Rawls, predlagal tudi britanski ekonomist Nicholas Kaldor. Le-ta je predlagal neposredni davek na porabo, ki je odvisen od zneska, ki ga vsak posamezni kupec porabi. Takšnega davka do sedaj ne gre še nikjer zaslediti (Piketty, 2015, str. 627).

- zagotavljanjem ustavnega družbenega minimuma, ki pokriva vsaj temeljne človeške potrebe (Rawls, 2011, str. 208–209).

Glede na povedano lahko glede drugega načela pravičnosti rečemo, da mora pravična družbenopolitična ureditev zagotavljati javno šolstvo, javno zdravstvo in javni sistem socialne varnosti, prisegati na enakost ekonomskih priložnosti ter zagotavljati minimalni družbeni standard pod katerim državljani ne bodo prisiljeni živeti (Palmer, 1995, str. 428). Ozadnje institucije političnoekonomske ureditve morajo tako skrbeti za dovolj enakomerno porazdelitev lastnine in premoženja skozi čas, zato da se ohranja pošteno vrednost političnih svoboščin in poštene enakosti možnosti. To državne institucije počno s pomočjo zakonov, ki urejajo dedovanje in zapuščanje, ter davkov (Rawls, 2011, str. 77). Rawlsova alternativna političnoekonomska ureditev se tako primarno zavzema predvsem za zmanjšanje neenakosti v začetni razdelitvi lastnine in premoženja, za večjo izenačitev enakih možnosti glede naložb v človeški kapital oziroma večjo enakost v obdarjenosti z veščinami *ex ante*. Vse omenjeno pa nedvoumno zahteva spremembe tako na državnooblastni ravni kot predvsem na področju gospodarstva. Rawlsova lastniška demokracija ali liberalni socializem kot alternativni političnoekonomski ureditvi tako nekoliko manj poudarjata posledične *ex post* prerazdeljevalne ukrepe, čeprav po drugi strani do določene mere ne spregledata kritičnih opazk Krousa, McPhersona in Atkinsona, ki opozarjajo, da lahko tudi v alternativni političnoekonomski ureditvi čez določen čas pride do ponovnega kopičenja bogastva in nezasluženih razlik v prihodkih zaradi: a) različnih naravnih talentov, b) različnih potreb, c) naravnih zapostavljenosti in č) nesrečnih okoliščin (Krous in McPherson, 1988, str. 94; Atkinson, 2015, str. 10–11). Pomanjkljivost Rawlsovih predlogov gre tako zaznati predvsem pri izogibanju do opredelitve razpona dohodkovnih razlik in opredelitvi določenih davščin, ki jih ne omenja. Mislim predvsem na davek na dobiček podjetij, ki bi lahko predstavljal solidarnostni davek za podjetja v krizi, davek na luksuz, davek na onesnaževanje okolja pravnim osebam glede na njihovo dejavnost in morebiten solidarnostni davek, ki bi zamenjal davek na dohodek in bi se ga zbiralo v poseben javni in javnosti dostopen fond. Na njihovi podlagi bi se namreč lahko poskrbelo za tiste, ki so iz produkcijskega procesa ne po svoji krivdi ali odločitvi stalno ali začasno izvzeti.

Poleg tega, ko govorimo o Rawlsovi teoriji pravičnosti, njenih načelih in idejah glede temeljne institucionalne strukture oziroma ureditve, ne gre spregledati, da Rawls nikjer ne opredeli nalog in funkcij državne oblasti, niti natančneje ne razdela političnega kot tudi ne ekonomskega sistema temelječega na soupravljanju in solastništvu producentov. Na nek način poda »zgolj«
normativna načela oziroma usmeritve, po katerih naj bi sodobne demokratične družbe in

ureditve delovale ter dokaj skope predloge glede politik, kar prizna tudi sam (Rawls, 2011, str. 177). Eno je namreč opredeliti, kaj naj bi bilo pravično oziroma do česa so državljani upravičeni, kar je vsekakor izjemen doprinos Rawlsa, nekaj povsem drugega pa je takšno političnoekonomsko ureditev tudi osnovati in utemeljiti. Slednje primarno tudi ni bilo v domeni Rawlsa, še posebej, ker se, kot pravi tudi sam, ukvarja predvsem z vprašanjem prava¹⁵³ v smislu, ali so institucije glede na načela pravičnosti znotraj ureditve pravične ali ne (Rawls, 2011, str. 178-179). Ne glede na to pa je jasno, da idejnih institucionalnih prepostavk in normativnih načel pravičnosti ne zadovoljujejo naslednje političnoekonomske ureditve, ki jih zavrne tudi sam, a se jih konkretnije kritično analitično ne loteva:

- državni socializem s komandnim gospodarstvom,¹⁵⁴
- kapitalizem blaginje,
- laissez-faire kapitalizem.¹⁵⁵

V naslednjem poglavju vse tri ureditve podrobneje predstavim, definiram ter kritično analiziram. S tem poskušam premisliti peto raziskovalno vprašanje, in sicer: Katere političnoekonomske ureditve ne ustrezajo načelom pravičnosti glede na njihovo delovanje oziroma institucionalno zasnovo (v smislu načina produkcije, razdelitve in menjave) ter glede na delovanje in naloge državne oblasti v razmerju do sociale in gospodarstva in zakaj ne? Glede etatizma tako poskušam pokazati predvsem na dve stvari: prvič, na hude nepravčnosti, ki jih je omenjena ureditev omogočala, in drugič, na izkrivljeno interpretacijo socialistično-marksistične ideologije. S kritično analizo kapitalizma blaginje pa poskušam pokazati na tri stvari: prvič, da kapitalizem blaginje dopušča velike premoženjske neenakosti, drugič, da kapitalizem blaginje tako za socialiste, kot liberalne egalitarce in neoliberalce ne predstavlja pravične in učinkovite političnoekonomske ureditve in tretjič, da ima kapitalizem blaginje

---

¹⁵³ Zavedati se je namreč potrebno, kar omenja tudi sam Rawls, in sicer, da se v prvi vrsti ukvarja predvsem z vprašanjem prava v smislu, ali so institucije znotraj ureditve pravične ali ne (Rawls, 2011, str. 178-179). Rawls se tako ne ukvarja z vprašanji glede: a) zasnove v smislu, kako urediti oziroma zasnovati institucije, da bodo uresničevale cilje in namene načel pravičnosti, b) interesov ali smotrov v smislu, ali bodo državljani upoštevali pravila in pravične institucije in c) kompetenc v smislu, ali se bodo naloge v službah in na položajih za tiste, ki jih bodo opravljali znotraj tako urejenih institucij izkazale za izvedljive ali pretežke (Rawls, 2011, str. 178–179).

¹⁵⁴ V disertaciji omenjeno ureditev imenujem etatizem.

¹⁵⁵ V disertaciji omenjeno ureditev imenujem (neo)liberalni kapitalizem. Pri tem se je potrebno zavedati, da (neo)liberalni kapitalizem ni povsem enak ureditvi imenovani laissez-faire kapitalizem. Sledje pride konkretnije do izraza v naslednjem poglavju.

globje strukturne probleme, v katere se zapleta državna oblast v odnosu do kapitalističnega gospodarstva. S kritično analizo (neo)liberalnega kapitalizma pa poskušam pokazati predvsem na to, da le-ta s svojo zasnovo političnoekonomske ureditve ter delovanjem državne oblasti v razmerju do sociale in gospodarstva, ustvarja pogoje za izjemno velike ekonomske, politične in socialne razlike, ki sem jih predstavil in kritično analiziral v tretjem poglavju.

7 KRITIČNA ANALIZA POLITIČNOEKONOMSKIH UREDITEV

7.1 Etatizem oziroma »državni socializem«

Z izrazom etatizem v osnovi mislim na družbenopolitično in predvsem političnoekonomsko ureditev, znotraj katere vladajoči sloji po eni strani navidezno zastopajo temeljne ideje socialistične doktrine,¹⁵⁶ kot sta naprimer ukinitvev privatnega lastništva nad proizvodnimi sredstvi in emancipacija zatiranih razredov, po drugi pa revidirajo socialistični pogled na vlogo in funkcije državne oblasti, ter pogojev glede možnosti implementacije socializma. Zvedati se je namreč potrebno, da so socialisti namreč že po tradiciji državni oblasti zelo nenaklonjeni. Po

---

¹⁵⁶ Začetki socializma so povezani z razvojem industrijske družbe od sredine 18. stoletja naprej. Socializem se je sprva razvijal kot filozofski in etični miselni sistem, ki je nasprotoval individualizmu in zagovarjal kolektivizem. Šele kasneje je svojo pozornost osredotočil na kritiko kapitalizma. Karl Marx je socializem oborožil z izdelano ekonomsko teorijo in ga umestil v vseobsegajoč zgodovinski kontekst. Osnovne postulate, ki jih je postavil so praktično sprejeli skoraj vsi socialisti ne glede na razlike med posameznimi strujami. Od Marxa naprej zato lahko rečemo, da se je socializem več ali manj osredotočal na spopadanje s kapitalizmom – po eni strani, da bi ga počlovečil (npr. Bernsteinov etični revizionizem), po drugi pa, da bi ga porušil (npr. Luxsemburgov revolucionarni socializem temelječ na ekonomskih zakonih zgodovinske nujnosti) (Bibič, 1977, str. IX; Giddens, 2000, str. 12–13). Ekonomska »teorija« socializma je slonela na prepričanju, da je kapitalizem (če ga prepustimo njegovim metodam in sredstvom), gospodarsko neučinkovit, razdiralen (družbo deli na dva dela) in nesposoben sistem, ki se ne more dolgoročno obnavljati in ohranjati (Giddens, 2000, str. 12–13). Kapitalizem naj bi doživel samouničenje zaradi svojih lastnih notranjih protislovij. Vse bolj ubožanim delavcem na neki točki naj ne bi preostalo nič drugega, kot da sistem z revolucijo zrušijo. Podlaga revolucije naj bi bila osnovana na ekonomskih protislovjih in ne na moralnih argumentih, katere sta Marx in Engels v večji meri prezirala (Kymlicka, 2005, str. 245). Po Marxu naj bi po začetni fazi socializma, znotraj katerega vsak posameznik dela po svojih zmožnostih in dobi svoj delež glede na količino opravljenega dela (Berend, 2013, str. 150), nastopila faza komunizma, ki bo ustvarila bogatejšo, enakopravno družbo, znotraj katere bo bogastvo razdeljeno bolj pravično (Giddens, 2000, str. 12–13). Pri tem je potrebno poudariti, da je Marx ideje o enakih pravicah in pravični razdelitvi zavračal (Kymlicka, 2005, str. 247) in označeval za »zastarele fraze« (Marx, 1968, str. 494). Spet po drugi strani pa se je zavedal, da so omenjene pomanjkljivosti neizogibne v prvi fazi komunistične družbe – socializmu (Marx, 1968, str. 493), ki predstavlja tranzicijsko politično ureditev iz kapitalizma v komunizem (Kymlicka, 2005, str. 247). Po Marxu bo tako šele v fazi komunizma, ko bo družba dosegla stanje izobilja, mogoče preseči ozkost buržuaznih pravic in doseči to, da bo vsak v družbo investiral po svojih sposobnostih ter da bo vsak od nje dobil glede na svoje potrebe (Marx, 1968, str. 494). Komunizem naj bi tako odpravil potrebo po liberalnih konceptih pravic, tolerance, političnih strank, vladavine prava, predstavniške demokracije in trga (Kymlicka, 2005, str. 257). Sam v komunistično utopijo ne verjamem. Verjamem pa v to, da so določene socialistične predpostavke na ekonomskem področju zelo dobra osnova za bolj dejansko uživanje liberalnih pravic. Na tej podlagi menim, da se moramo zavzemati za združitev političnega liberalizma in ekonomskega socializma.

eni strani jo obravnavajo ekonomistično v smislu, da ekonomska baza bistveno določa politično nadzidavo (Heinrich, 2013, str. 220), po drugi pa kot aparat prisile (Horvat, 1984, str. 32), oziroma orodje vladajočega kapitalističnega razreda (Heinrich, 2013, str. 220). Poleg tega so tudi izrazito protielitistično usmerjeni (Bibič, 1977, str. V). Kot pravita Karl Marx in Friedrich Engels: »Politična oblast v pravem pomenu besede je organizirana oblast enega razreda za zatiranje drugega. Ko se bo proletariat v boju proti buržuaziji nujno združil v razred, se z revolucijo postavi za vladajoči razred in kot vladajoči razred nasilno odpravi stara produkcijska razmerja, bo s temi produkcijskimi razmerji odpravil eksistenčne pogoje razrednega nasprotja, razredov nasploh, in s tem svoje lastno gospodarstvo kot razreda.« (Marx in Engels, 2009, str. 123)

Bistvo socialistične misli je tako po besedah Rose Luxemburg predvsem v tem, »/d/a velika množica delovnih ljudi neha biti vladana množica, temveč da sama živi vse politično in gospodarsko življenje in ga vodi po zavestni, svobodni samoodločitvi.« (Luxemburg, 1977, str. 827) Vladajoča buržuazija je namreč nesposobna vladati, poleg tega pa tudi ni sposobna zagotoviti primerne eksistence svojim podanikom. Zaradi tega bo po prepričanju velikega dela socialistov slej ko prej prišlo do revolucije delavstva, kar bo pripeljalo do uničenja kapitalizma in smrti državne oblasti. Oblast, kot pravi Richard Rorty, bo po revoluciji prevzel krepostni in razsvetljeni proletariat (Rorty, 1998, str. 950), ki jo bo naposled tudi ukinil. Da bi se to dejansko zgodilo, pa je potrebno uvesti decentralizirano odločanje, zasnovano na komunah in združenjih (Horvat, 1984, str. 32). Kot pravi Rosa Luxemburg, mora proletarska množica prevzeti vse organe, torej od vrha državne oblasti pa do najmanjše občine meščanske razredne vladavine in jih zamenjati s svojimi razrednimi delavskimi in vojaškimi sveti. Poleg tega morajo proletarci prevzeti tudi vse druge položaje, nadzorovati vse funkcije v državi in meriti vse državne potrebe po svojih razrednih koristih ter v skladu s socialističnimi nalogami (Luxemburg, 1977, str. 827–828). Proletarci morajo v prvi vrsti implementirati popolno samoupravo v pokrajinah, okrajih in občinah preko uradnikov, ki so izvoljeni s splošno volilno pravico (Engels, 1975, str. 603). Liberalno parlamentarno demokracijo mora nadomestiti socialistični družbeni red, v katerem bo svoboda vsakega posameznika predpogoj za svobodo vseh, s tem pa bo odpravljeno tudi izkoriščanje človeka po človeku. Odmeven politični program s točnimi napotki, po katerem je mogoče socialistično-komunistične ideje doseči, sta leta 1848 osnovala Karl Marx in Friedrich Engels. Gre za komunistični manifest, po katerem je državno oblast v prvi fazi transformacije (socializmu) potrebno uporabiti za:

- odpravo pravice do dedovanja,

- uvedbo močno progresivnega davka,
- zaplembo vse lastnine emigrantov in upornikov,
- centralizacijo transportnega sistema,
- ekspropriacijo zemljiške lastnine in uporabo zemljiške rente za državne izdatke,
- povečanje števila nacionalnih tovarn in produkcijskih instrumentov,
- krčenje in izboljšavo zemljišč,
- centralizacijo kredita v državnih rokah s pomočjo narodne banke, ki je financirana z državnim kapitalom in ima izključni monopol,
- uvedbo enake delovne obveznosti za vse,
- ustanovitev industrijske armade,
- združitev obratovanja kmetijstva in industrije,
- postopno odpravo nasprotja med mestom in deželo,
- odpravo tovarniškega dela otrok,
- združitev vzgoje z materialno produkcijo,
- uvedbo javne in brezplačne vzgoje vseh otrok (Marx in Engels, 2009, str. 122–123).

V etatizmu vse dobronamerne socialistične ideje zamenja popolnoma nasprotna ideologija, ki »n/i v ničemer podobna asociaciji, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh, ki ga je obetal Manifest.« (Dolar, 2012, str. 11) Socializem več ni razumljen kot brezrazredna družba, v kateri posamezniki lahko razvijajo svoje lastne sposobnosti in v kateri je prisila zamenjana z družbeno odgovornostjo, ampak kot državno lastniška, centralno planska in enopartijska vladavina (Horvat, 1984).¹⁵⁷ Družbena raznolikost v vseh svojih oblikah postane

---

¹⁵⁷ Po uspešni oktobrski revoluciji so tako na levici kot na desnici sprejeli novo, sicer ne idealno, ureditev za socialistično (Horvat, 1984, str. 49), kljub temu da je že Engels leta 1891 v kritiki socialnodemokratskega programa zapisal, da socialnodemokratična stranka nima nič skupnega z državnim socializmom, ki državo postavlja na mesto zasebnega podjetnika, ki združuje moč političnega zatiranja in ekonomskega izkoriščanja (Engels, 1975, str. 597). Zaradi dominantnega položaja državne oblasti in zgodovinske realnosti so zato določeni socialisti, anarhisti in sindikalisti takšen sistem razglasili za državni kapitalizem. Po njihovem prepričanju državna oblast (predvsem v času vladanja Stalina), prav tako kot kapitalisti, poseduje ves možen kapital, ima moč zaposlovanja vseh državljanov in si lasti vso presežno vrednost. Pri etatizmu gre tako za obrnjeni kapitalizem. O pravem socializmu tako ni ne duha ne sluha (Horvat, 1984, str. 49–51). Po drugi strani pa je glede na razlago Branka Horvata (1984, str. 52), potrebno upoštevati tri bistvene karakteristike, ki ločujejo etatizem od kapitalizma. Ekonomsko gledano, v smislu centralno administrativnega planiranja, socialno gledano, v smislu drugačne socialne stratifikacije brez privatnega bogastva, politično gledano, pa v smislu obstoja komunistične partije. Poleg tega je za kapitalizem, naj bo ta državni ali privatni, značilno, za razliko od etatizma, da dopušča obstoj kapitalistov.

zanikana, različna prepričanja, mnenja in navade pa zavrnjene (Lefort, 1999, str. 18). Središče vsega družbenega dogajanja zasede močna in centralizirana avtoritarna oblast, ki ima monopol nad vsemi področji življenja. Politična, ekonomska in ideološka moč se skoncentrira v rokah partije (Horvat, 1984). Kot pravi Claude Lefort (1999, str. 17): »Pojavi se partija, ki se predstavlja kot povsem drugačnega izvora kot tradicionalne stranke, kot nosilka aspiracij celotnega ljudstva in varuhinja legitimnosti, ki jo postavlja nad zakone; uničujoč vse nasprotnike, se polasti oblasti; nova oblast ni odgovorna nikomur, izmakne se slehernemu zakonskemu nadzoru.«

Da »realizirana pošast komunizma« (Dolar, 2012, str. 11) ni ravno slučaj, gre razbrati že iz določenih točk komunističnega manifesta, ki ob izkrivljeni interpretaciji le-teh, kaj hitro vodi do nje.¹⁵⁸ Predvsem tu mislim na določene ideje in reinterpreteracije Vladimirja Lenina, kot je naprimer sledeča: »Dotlej, dokler ne nastopi višja faza komunizma, socialisti zahtevajo, da družba in država najstrožje kontrolirata delovno storitev in mero potrošnje, le da se mora ta kontrola začeti z ekspropriacijo kapitalistov, s kontrolo delavcev nad kapitalisti, in izvajati je ne sme država birokratov, temveč država oboroženih delavcev« (Lenin, 1972, str. 87), ki pa jo v realnih družbenopolitičnih odnosih naposled zastopa partija. Torej produkcija, razdelitev in potrošnja so v pristojnosti oziroma pod izključnim nadzorom in usmeritvijo državne oblasti (Wright, 2011, str. 103). Pri tem ne gre pozabiti, da do t. i. višje faze komunizma v realnosti nikoli ni prišlo, poleg tega pa je iz Leninovega zapisa razvidno, da tega tudi nihče ni pričakoval, kljub obširnimi razlagam pogojev na, podlagi katerih bi lahko prišlo do prehoda iz socializma v komunizem ter posledičnega odmrtnja državne oblasti in pripadajočih institucij. Kot zapiše: »Kadar učeni profesor in za njim filister, za tem pa gospodje Cereteliji in Černovi govore o nesmiselnih utopijah, o demagoških obljubah boljševeikov in o tem, da socializma ni mogoče »uvesti«, mislijo v bistvu ravno na višji stadij ali višjo fazo komunizma, ki je nihče ne samo ni obljubljal »uvesti«, temveč na to niti mislil ni, ker se sploh »uvesti« ne da.« (Lenin, 1972, str. 87–88) Na nekem drugem mestu Lenin doda še naslednje: »Pravico imamo trditi samo to, da bo država neizogibno odmrta, s čimer poudarjamo, da bo ta proces dolgotrajen, da bo ta proces odvisen od hitrosti, s katero se bo razvijal komunizem v svoji višji fazi, in puščamo popolnoma nerešeno vprašanje o rokih ali konkretnih oblikah odmiranja, kajti za rešitev teh vprašanj

---

¹⁵⁸ Poleg tega ne smemo spregledati opazke Thomasa Pikettya (2015, str. 22), ki pravi, da se Marx v svojem teoretiziranju ni vprašal, kakšna bi bila in kako bi lahko delovala politična in ekonomska organizacija družbe, v kateri bi bila zasebna lastnina popolnoma odpravljena. Normativnih predlogov v smislu, kako in na kakšen način naj bo zasnovana prihodnja političnoekonomska ureditev, se je večina kontinentalnih socialistov vedno otepala.

nimamo stvarne podlage.« (Lenin, 1972, str. 86) »Zaradi tega mora biti oblast zasnovana na nasilju in z ničemer omejena.« (Lenin, 1929, v Horvat 1984, 36)

Na tej podlagi si Lenin odpre pot do odkritega etatizma oziroma mešanja določenih predpostavk tradicionalnega socializma in avtoritarne države (Horvat, 1984, str. 33), ki jih po njegovi smrti prevzame tudi Stalin, za katerega je v prvi vrsti značilna vladavina terorja. Kot pravi Ivan Berend: »Z likvidacijo kulakov kot razreda so dejansko pobili okoli 10 milijonov ljudi. Še več pa jih je pregнал s podeželja in jih vključil v velike investicijske industrijske projekte. Sovjetska zveza je postala despotska policijska država in pod okriljem diktature in strahovlade se je začela kolektivizacija v kmetijstvu in »ultraindustrializacija«.« (Berend, 2013, str. 160) Z besedami Johna Rawlsa govorimo o »državnem socializmu s komandnim gospodarstvom«, ki ga nadzira enostrankarska ureditev, ki krši enake temeljne pravice in svoboščine ter poštene vrednosti teh svoboščin, gospodarstvo pa se usmerja na podlagi splošnega gospodarskega plana, o katerem se odloča centralno v smislu odsotnosti demokratičnih postopkov in svobodnih trgov (Rawls, 2011, str. 178–180). Podobno ugotavlja tudi Ivan T. Berend, ki pravi naslednje:

Politika prisilne planske industrializacije je bila izrodek razsvetljenstva. Začela se je zgodovinsko najbolj neusmiljena in v številnih pogledih najučinkovitejša diktatura modernizacije. V najskrajnejši obliki je prevladoval ekonomski nacionalizem. Rojeno je bilo prvo netržno gospodarstvo na svetu. Za uresničitev sanj o visoki stopnji akumulacije kapitala v revni kmečki državi so uvedli centralno planiranje; kmetijstvo in celotno prebivalstvo sta bila izčrpana (Berend, 2013, str. 162).

Etatizem tako izmed vseh ureditev najbolj intenzivno krši obe načeli pravičnosti po Johnu Rawlsu. Kot ugotavlja Nicos Poulantzas (1981, str. 209), v etatizmu ni politične demokracije, prav tako pa so poteptane vse formalne pravice in svoboščine posameznika. Erik Olin Wright (2011) vzroke za etatizem vidi v revolucionarnem teoretskem »socializmu«, po katerem naj bi legitimnost ureditve temeljila na proletarski revoluciji izkoriščenega delavskega razreda (proletariata), ki naj bi zastopal večino civilne družbe, le-to pa naj bi v prvi vrsti zastopala partija. Kot pravi Claude Lefort (1999, str. 18): »Proletariat je eno z ljudstvom, partija eno s proletariatom, politbiro in egokrat, končno, s partijo.« Skladano s tem pogledom naj bi bila partija organsko povezana in odgovorna delavskemu razredu, njena moč pa naj bi temeljila na družbeni moči izkoriščane civilne družbe. V imenu proletarske revolucije je zato potrebno zavrniti tako demokracijo kot kapitalizem in parlamentarizem v smislu večstrankarskega sistema. Poleg tega je potrebno radikalno predrugačiti vse ostale državno oblastne institucije, kot tudi državo samo. V praksi se »revolucionarni teoretski socializem« sprevrže v totalitarni politični sistem oziroma v »/r/azširitev totalne državne oblasti v nedržavno sfero civilne družbe« (Keane, 1990, str. 11), kar vodi do:

- opustitve formalnih postopkov izbora za partijska, državna in sindikalna mesta. Namesto tega se kadre nastavljala od »zgoraj«, torej iz višjih vrst birokracije in partije,
- prevlade birokratskega aparata nad formalno izbranimi telesi v vseh delih politične strukture,
- vodilne vloge partije, ki se kaže v popolni podreditvi izobraževalnih, ekonomskih, socialnih, vojaških, kulturnih, religioznih in tudi vseh ostalih institucij,
- totalne prepovedi vseh samostojnih političnih iniciativ, gibanj in strank,
- kontrole vseh medijev, vključno s popolno preventivno cenzuro (Brus, 1977, str. 183).

Poleg naštetega so za etatizem značilne štiri osnovne politično ekonomske predpostavke, ki jih črpa iz marksistične misli. Prva lastnost etatizma je kritika privatnega lastništva. Privatno lastništvo za etatistično miselnost predstavlja glavni vzrok za ekonomske, socialne in družbene neenakosti oziroma razredno izkoriščanje. Na tej podlagi je potrebno podružbiti vsa sredstva za proizvodnjo. Vlogo lastnika in upravljalca pa v celoti prevzame država oblast, ki jo strogo centralizirano usmerja vladajoča partija. Druga lastnost etatizma je kritika prostega trga, ki ustvarja periodične padce v proizvodnji in visoko stopnjo nezaposlenosti. Za racionalni izkoristek družbenih resursov in zagotovitev delovnih mest je potrebno uvesti centralno planiranje, ki je prav tako v domeni nadzora in usmerjanja partije (Horvat, 1984, str. 33). Slednje sicer ne pomeni odprave denarja in cen, ampak odpravo tržnih cen na osnovi ponudbe in povpraševanja. Vse cene produktov so namreč določene s strani centralne oblasti, ki se jih spreminja na zahtevo partije (Berend, 2013, str. 172). Tretja temeljna lastnost etatizma pa je sam način prehoda iz liberalnega kapitalizma v državni avtoritarni socializem. Le-ta se mora izvesti na nasilen oziroma prevratniški način. Četrta in s tem zadnja značilnost etatizma pa je osredotočenost na kolektivizem in zavračanje individualizma. Slednji je namreč egoističen, ustvarja slabo okolje in vodi v stanje »homo homini lupus.« Zaradi tega se mora vsak posameznik podrediti obči volji, ki jo zopet uteleša in zastopa partija (Horvat, 1984, str. 33). Na podlagi povedanega lahko, z besedami Stéphana Courtoisa, rečemo, da je »/k/omunizem iz mesa in krvi uvedel obsežno zatiranje, ki je doseglo vrhunec z vladavino terorja pod pokroviteljstvom države.« (Courtois, 1999, str. 2)

Etatizem je v praksi najbolj značilen za sovjetsko zvezo, ki je z montiranimi procesi s pomočjo tajne policije in lokalnih voditeljev razstrla okrutnost stalinistične diktature (Berend, 2013, str. 167). Pojavi se z oktobrsko revolucijo leta 1917 in traja v večji ali manjši meri vse do padca »vzhodnega bloka« leta 1991. S tem ključnim dogodkom pa je vera v državni etatizem

dokončno izgubila na svojem pomenu. V sodobnem času namreč nihče več ne razmišlja o takšni obliki družbenopolitične in političnoekonomske ureditve, v kateri bi ena stranka na oblasti s centralnim planiranjem urejala vsa področja družbenega, ekonomskega in političnega življenja. Poleg tega ne gre spregledati tudi dejstva, kar pa seveda vsekakor ne opravičuje vseh izvedenih grozodejstev, da se je takratna sovjetska zveza obrnila k socializmu v času, ko ni imela izpolnjenih treh bistvenih pogojev za implementacijo socialistične misli, kljub temu da so tako Lenin, Trocki kot Stalin zavrnili Marxa v smislu, da sta zmaga proletarske revolucije in razvoj socializma možna zgolj v zaostalih in napol razvitih državah (Berend, 2013, str. 151, 159). Marx je namreč trdil ravno nasprotno. Kot pravi Karl Polanyi (2008, str. 341), je socializem možno implementirati zgolj v razviti industriji, pismenem prebivalstvu in demokratični tradiciji.

Pri tem je potrebno dodati, da opustitev vere v etatizem ne pomeni, da državna oblast s pripadajočimi institucijami nima legitimnosti urejati ali spreminjati političnoekonomske ureditve ali posegati v sfero delovanja civilne družbe in gospodarstva. Hkrati se tudi ne gre strinjati z razumevanjem socializma, ki temelji na podmeni, bodisi turobne realnosti državnega gospostva režimov sovjetskega tipa bodisi ohlapno definirane stanja v prihodnosti, ki ima le malo ali nobene zveze z današnjo kapitalistično resničnostjo (Keane, 1990, str. 52). Kot pravi Igor Lukšič, se je potrebno »otresti predsodka, da sta komunizem in realni socializem plod glave zahodnega marksizma ali celo Marxa samega.« (Lukšič, 2000, str. 20) Vsi dozdejšnji »marksistični« režimi Lenina, Stalina, pa tudi Maa in Castra so bili namreč groteskne izroditve Marxove teorije (Rorty, 1998, str. 951). Na tej podlagi zato po eni strani zavzemam sodobno stališče Johna Keana (1990, str. 53), ki pravi, da potrebujemo drugačno razumevanje socializma. Le-tega namreč ne gre poistovetiti s centralizirano državno oblastjo, ampak ga gre ponovno premisliti, predvsem z vidika delovanja ekonomije v smislu lastninskih pravic, načina produkcije, razdelitve in menjave, ga do določene mere reinterpretirati in redefinirati ter v končni fazi povezati s pozitivnimi elementi političnega liberalizma v smislu političnih in državljanskih pravic ter svoboščin in zasnovo političnih institucij, ki preprečujejo totalitarizem ali despotizem državne oblasti napram svojim državljanom. Po drugi strani pa gre zavrniti sodobno misel Slavoj Žižka (2012, str. 47), ki pravi, da bi post moderna levica potrebovala »dozo jakobinsko-leninistične paradigme« na osnovi štirih temeljnih konceptov: zaupanja v ljudstvo, političnega voluntarizma, disciplinskega terorja in stroge egalitarne pravičnosti. Uvedba disciplinskega terorja bi vsekakor pomenila kršitev prvega načela pravičnosti po Johnu Rawlsu, uvedba stroge egalitarne pravičnosti, po kateri bi vsem ljudem izenačili prihodke, pa bi kršila predvsem drugi del drugega načela pravičnosti.

7.2 Kapitalizem blaginje

Po moralnem, fizičnem in organizacijskem opustošenju, ki sta ga 1. in 2. svetovna vojna pustili za seboj, razkroju zaupanja v laissez-faire kapitalizem (Giddens, 2000, str. 13; Rawls, 2011, str. 178) in političnih ekscesih avtoritarnega etatizma pride v zahodnih družbah,¹⁵⁹ pod vplivom socialno demokratskih,¹⁶⁰ demokrščanskih in socialno liberalnih političnih usmeritev do oblikovanja povojnega družbenega konsenza (Marwick, 1982, str. 109–110; Blair, 2000, str. 31; Giddens, 2000, str. 7; Gamble, 2006, str. 36), razrednega kompromisa (Offe, 1985, str. 134;

---

¹⁵⁹ Predvsem je to značilno za Evropo in nekoliko manj za Severno Ameriko.

¹⁶⁰ Za obdobje od konca 2. svetovne vojne do konca sedemdesetih let 20. stoletja je na političnem prizorišču v večjem delu Evrope značilna prevlada socialnodemokratskih, demokrščanskih in socialno liberalnih političnih usmeritev. Po 2. svetovni vojni so socialnodemokratske stranke prišle na oblast ali pa imele močan vpliv znotraj koalicij v skandinavskih državah, Belgiji, Nemčiji, Avstriji, na Nizozemskem, Veliki Britaniji in drugih državah Evrope (Bell, 1992, str. 237; Berend, 2013, str. 225). Zavedati se je namreč potrebno, da socialna država v osnovi predstavlja »socialnodemokratski eksperiment« (Bobbio, 1992, str. 275) oziroma vmesno pot med liberalno tržnim kapitalizmom in dogmatičnim komunizmom (Habermas, 1985, str. 88; Offe, 1985, str. 86–87; Held, 1989, str. 212; Bell, 1992, str. 237; Giddens, 2000, str. 7; Meyer, 2000, str. 61; Block, 2008, str. 43; Merkel, 2001, str. 406; Harvey, 2011, str. 71; Berend, 2013, str. 224, 242), katero v večini primerov prevzamejo tudi vse ostale politične usmeritve (Habermas, 1985, str. 88; Bobbio, 1992, str. 275; Bell, 1992, str. 237). Predvsem gre na tem mestu izpostaviti liberalizem, ki je po letu 1930 dobil drugačen predznak, še posebej kar zadeva ekonomsko politiko. Liberalizem se prične zanašati na državno oblast s pripadajočimi institucijami. Namesto zasebnega prostovoljnega dogovarjanja in naravne svobode postaneta ključna pojma blaginja in enakost. V njunem imenu liberalizem začne podpirati državno oblastni intervencionizem, proti kateremu se je boril klasični liberalizem v poznem 18. in na začetku 19. stoletja (Friedman, 2011, str. 4–5). Po drugi strani pa ne gre spregledati, da je tudi socialna demokracija v svojo politično filozofijo vključila osnovne postavke liberalizma. Mislim na liberalni politični sistem, ki omogoča nadalje družbene reforme, liberalna načela odprtosti, pluralizem, toleranco, svobodni trg in zasebno lastnino nad produkcijskimi sredstvi z dopolnilom družbene odgovornosti in nadzora (Meyer, 2000, str. 58–59). Slednje je socialnodemokratska doktrina poskušala doseči predvsem s pomočjo progresivnega davka na dohodek in dediščino (Piketty, 2015, str. 643). Z uvedbo vseh naštetih novosti pa se je socialna demokracija distancirala od socializma in marksizma. Z besedami Meyerja je zavrgla dogmatizem in se usmerila v z vrednotami vodeni pragmatizem (Meyer, 2000, str. 58–59). Poleg pragmatizma in sprejemanja določenih temeljnih komponent liberalizma pa so za socialno demokracijo v tistem obdobju značilne še naslednje težnje po: globokem poseganju državne oblasti v socialno in ekonomsko življenje, prevladi državne oblasti s pripadajočimi institucijami nad civilno družbo, keynesijansko usmerjenem povpraševanju, korporativizmu, kolektivizmu, premočrtnem napredku, omejeni vlogi trga, polni zaposlenosti, državnem lastništvu nad podjetji, egalitarizmu ter vseobsegajoči socialni državi, ki skrbi za posameznika od rojstva do smrti (Held, 1989, str. 212–213; Keane, 1990, str. 54; Giddens, 2000, str. 16).

Cohen, 2011, str. 92; Harvey, 2012, str. 17), rojstva moderne socialne države¹⁶¹ (Rus, 1990, str. 65; Lessenich, 2015, str. 69),¹⁶² oziroma vzpostavitve družbenopolitične in političnoekonomske ureditve »kapitalizem blaginje.« (Rawls, 2011, str. 178) Gre za obdobje visokega zaupanja v državno oblast in njene institucije (Held, 1989, str. 211), ki je trajalo »trideset veličastnih let.« (Piketty, 2015, str. 23) S politološkega vidika lahko rečemo, da je prevladovala demokracija na predstavniki način skozi institucijo parlamenta, s političnoekonomskega vidika je prevladoval kapitalizem na način mešanega,¹⁶³ intervencionističnega in reguliranega gospodarstva,¹⁶⁴ s političnosociološkega vidika pa je prevladovala družbena blaginja, ki se je izrazila v najrazličnejših socialnih politikah in storitvah. K omenjenim vidikom lahko dodamo še pravno-politični vidik v smislu preobrata od negativnega k pozitivnemu pravnemu aparatu (Bobbio, 1992, str. 270). Od prvotno negativno formuliranih ciljev liberalne politike se je državna oblast usmerila k pozitivno formuliranim ciljem socialne politike. Kapitalizem blaginje

---

¹⁶¹ Socialna država je v osnovi povojni pojav, njen izvor pa sega v 19. stoletje (Berend, 2013, str. 238). Pri tem naj dodam, da v disertaciji termin socialna država/kapitalizem blaginje uporabljam v ednini, saj posplošujem. To pomeni, da se zavedam, da prihaja med posamičnimi socialnimi državami/državami blaginje do razlikovanj. Po klasifikaciji Giddensa (2000, str. 15–16) lahko namreč evropske države blaginje razdelimo na štiri tipe: skandinavski, britanski, srednjeevropski in južnoevropski tip. Poleg Giddensa pa eno najodmevnejših sodobnih tipologij držav blaginje izoblikuje tudi danski sociolog Esping Andersen (1990; 2003), ki vzpostavi razlikovanje med štirimi modeli: liberalno-tržnim, konzervativno-korporativnim, socialdemokratskim in mediteranskim.

¹⁶² Ko govorim o socialni državi, mislim na institucionalno in tehnično infrastrukturo zakonov, programov ter ustanov na področju socialne politike oziroma na državnooblastne institucije, ki se ukvarjajo z zaščito, varstvom in oskrbo vseh državljanov (Lessenich, 2015, str. 33). V disertaciji zaradi lažjega razumevanja ne vzpostavim razlike med socialno državo in državo blaginje. Oba pojma oziroma koncepta uporabljam kot sinonima, pri tem pa praviloma dajem prednost prvemu izrazu. To naredim tudi zaradi tega, ker določeni avtorji obdobje od konca druge svetovne vojne do konca 70. let 20. stoletja označijo za obdobje prevlade socialne države (Offe, 1985, str. 86; Rus, 1990, str. 45; Kymlicka, 2005, str. 140; Klein, 2010, str. 33; Hayek, 2012, str. 379; Lessenich, 2015, str. 33; Piketty, 2015, str. 597), spet drugi pa kot obdobje prevlade (kapitalistične) države blaginje (Held, 1989, str. 212; Keane, 1990, str. 53–54; Bobbio, 1992, str. 275; Giddens, 2000, str. 7; Rawls, 2011, str. 177; George, 2014, str. 82).

¹⁶³ Čeprav je mešano gospodarstvo tretja možnost med popolno decentraliziranim in privatiziranim gospodarstvom ter popolno centraliziranim državno-planskim gospodarstvom (Rus, 1990, str. 377), ga po mnenju Marshalla (2012, str. 195) lahko uvrstimo v široko kategorijo kapitalizma, ki mu nekateri pravijo tudi »neokapitalizem«.

¹⁶⁴ Gre za specifično obliko političnoekonomske organizacije, v kateri so tržni procesi ter korporacijske in poslovne dejavnosti obkrožene z mrežo političnih in družbenih institucij (Harvey, 2012, str. 19) oziroma za strukturno razviti kapitalizem, v katerem ima državna oblast izredno aktivno socialno in ekonomsko vlogo (Jovanović, 1983, str. 5).

tako lahko definiramo kot ureditev z vsemi političnimi, pravnimi, ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi predpostavkami ter posledicami (Lessenich, 2015, str. 33).

7.2.1 Vzpon socialne države in kapitalizma blaginje

Temeljna naloga državne oblasti po 2. svetovni vojni je bila osredotočena na zagotavljanje občega dobrega za posameznike in skupnost napram trgu, ki tega ni bil zmožen doseči (Held, 1989, str. 212; Giddens, 2000, str. 17). Zato ga državna oblast v določenih primerih prične korigirati, nadzirati in nadomeščati, in to tako, da iz njega izvzame določene storitve in dobrine (Marshall, 2012, str. 178). Govora je o alokacijski funkciji državne oblasti, ki ima za temeljni cilj povečanje ekonomske blaginje s popraviljem suboptimalnih in neučinkovitih tržnih mehanizmov. Poleg tega gre tudi za funkcijo socialnega inženirja v smislu prilagajanja trga socialnopolitičnim ciljem (Maček, 1985, str. 340). Vzroke za nastanek institucij socialne države gre iskati predvsem v predhodni liberalno kapitalistični ureditvi (Heilbroner, 1978), ki je pozabila na revne, delavski razred in ljudi brez premoženja (Donelly, 2003, str. 60).¹⁶⁵ Vse bolj kompleksna razmerja, razdiralne in protislovne posledice nereguliranega trga, stalne ekonomske krize, naraščajoče neenakosti in socialni problemi, namreč niso več mogli vzdržati do 1. svetovne vojne prevladujočega klasično-liberalnega stališča, po katerem so bile državljanske in politične pravice namenjene predvsem:

- obrambi posameznika pred državno oblastjo,
- zagotavljanju individualnih svoboščin,

---

¹⁶⁵ Zgodovinsko gledano socialna država v Evropi temelji na poročilu Williama Beveridga iz leta 1942, v katerem je na novo razložil državljanske pravice do socialne varnosti in zaposlitve, zagovarjal polno zaposlenost in prispevkov oproščen socialni sistem. Po Beveridgu ima socialna država tri temeljne cilje: izboljšati javno zdravstvo z vzpostavitvijo državnih zdravstvenih ustanov, zagotavljati pomoč družinam in stremeti k politiki polnega zaposlovanja (Baron, 2002, str. 190). Po 2. svetovni vojni predlagani plan prvi sprejmejo Britanci leta 1945/46. Zakonsko sprejmejo zagotovitev družinske podpore, zakone o obveznem zdravstvenem zavarovanju, zakone o delovnih poškodbah in zakone o nacionalnem zavarovanju. Tem novostim na področju socialne zakonodaje nato sledi še večina ostalih držav Zahodne Evrope. Tako so po letu 1950 imeli skoraj vsi narodi dokaj obsežne socialne programe, ki vsebujejo obvezno socialno, nezgodno in zdravstveno zavarovanje, zavarovanje za brezposelnost, poleg zagotovljenih pokojnin, brezplačnega šolanja (vključno z visokošolskim), porodnišk, dopustov in otroških dodatkov. Hkrati se je uvedlo še subvencije za kulturne projekte, nizke najemnine, socialna stanovanja in različne druge socialne storitve (Berend, 2013, str. 241–244).

- ščitenju zasebne lastnine,
- ščitenju svobodne podjetniške pobude,
- zagotavljanju prostega trga.

Majhna vloga državne oblasti v ekonomskem življenju v obdobju od 19. stoletja do 1. svetovne vojne je razvidna predvsem iz deleža davkov in prispevkov v narodnem dohodku, ki je bil v bogatih državah (ZDA, Združenem kraljestvu, Franciji in na Švedskem) manjši od 10 odstotkov. S tako majhnim finančnim deležem pa je državna oblast lahko opravljala zgolj izvršilne funkcije. Zmožna je bila financirati zgolj policijo, sodstvo, vojsko, zunanje zadeve in javno upravo. Javne storitve na področju zdravstva, šolstva in socialne varnosti so bile tako v veliki meri nerazvite. Da je bilo delovanje državne oblasti funkcionalno zelo omejeno, dokazujejo tudi podatki glede premoženja. V Franciji, na Švedskem, v Združenem kraljestvu in tudi drugih državah zahodnega sveta je namreč v prvem desetletju 20. stoletja vrhnjih 10 odstotkov prebivalstva posedoval od 80 do 90 odstotkov vsega narodnega premoženja, vrhnji 1 odstotek najpremožnejših pa od 50 do 60 odstotkov. Govorimo o družbi buržuazne elite, ki jo v celoti določata kapital in dediščina in v kateri ima manjšina skoraj vse, večina zelo malo, srednjega razreda pa praktično ni (Piketty, 2015, str. 426, 429, 432, 597–598). Slednje je posledica izredno majhnih davkov na dediščino, ki so znašali zgolj nekaj odstotkov in odsotnosti davkov na dohodek ter dobiček podjetij, ki jih v večini držav sploh niso poznali (Piketty, 2015, str. 444). Obstoječe stanje se drastično spremeni po prvi in predvsem drugi svetovni vojni, ko so bile vlade primorane prevzemati skrbniško vlogo varuha državljanov in pomagati tistim, ki iz takšnega ali drugačnega razloga niso bili zmožni poskrbeti sami zase (Altvater, 1983, str. 59; Giddens, 2000, str. 18). Po drugi svetovni vojni so namreč vse zahodne države sprejele načelo, po katerem mora tržno gospodarstvo zagotoviti temeljno dostojanstvo, da se državljanom ne bo potrebno obračati po ideologiji fašizma ali komunizma (Klein, 2012, str. 81). Na nek način gre za antientropijski proces transformacije klasično liberalne ureditve, na podlagi uvedbe novih funkcij in nalog državne oblasti ter pripadajočih institucij, ki skrbijo za splošno blagostanje in socialno varnost svojih državljanov (Perko Šeparović, 1987, str. 6). Vse naštetu pa je vodilo do večje potrebe državne oblasti po količini finančnih sredstev. Delež davkov v narodnem dohodku se je tako v bogatem zahodnem svetu med leti 1945 in 1980 najmanj potrojil. V ZDA se je leta 1980 ustalil pri dobrih 30 %, v združenem kraljestvu pri 40 %, v Franciji malo nad 45 %, na Švedskem pa skoraj pri 55 % (Piketty, 2015, str. 598–599).

Najznačilnejša posebnost zahodnoevropskih ureditev po drugi svetovni vojni so postali visoki (progresivni) davki, obsežni državni socialni programi, visoki stroški in osredotočenost na

naraščajoči delež BDP-ja v državnem proračunu (Berend, 2013, str. 237). S povečanjem deleža davka v narodnem dohodku pa se je vloga državne oblasti v smislu njenih nalog in pristojnosti močno okrepila. Še posebej to velja za področje šolstva in zdravstva ter področje nadomestnih dohodkov¹⁶⁶ in socialnih transferjev.¹⁶⁷ S političnoekonomskega vidika lahko rečemo, da gre za »davčno državo« (Piketty, 2015, str. 604), ki financira socialno, s političnosociološkega pa za »skrbstveno« državo, ki skrbi za blaginjo svojih državljanov (Lessenich, 2015, str. 25–26). Pri tem ne gre spregledati, da je bilo vse omenjeno izvedljivo predvsem zaradi spremembe v strukturi neenakosti, ki sta ju povzročili prva in druga svetovna vojna¹⁶⁸ ter političnih ukrepov, ki so sledili.¹⁶⁹ Predvsem gre izpostaviti nacionalizacije podjetij ter uvedbo progresivnega davka na kapital, dohodke in premoženje (Piketty, 2015, str. 465). Za obdobje med obema vojnama je namreč značilno občutno zmanjšanje neenakosti glede dohodkov iz dela, dediščin in kapitala ter zmanjšanje deleža zasebnega kapitala v narodnem dohodku. Bistvena novost pa je tudi pojav srednjega premoženjskega razreda. Zanj je značilno, da ljudje v njem živijo po eni strani občutno bolje kot ljudje v nižjem, po drugi strani pa so daleč od bogate elite (Piketty, 2015, str. 299, 315, 343, 360, 593). Srednji razred je namreč po analizah Pikettyja (2015, str. 327–329, 405, 438) obsegal približno 40 odstotkov celotne populacije. Uvrščal se je med 10 odstotkov visokega (najbogatejšega) razreda in 50 odstotkov nižjega razreda, posedoval pa približno od tretjine do četrte vsega narodnega premoženja.¹⁷⁰ V začetku 20. stoletja je pojav srednjega razreda v Evropi močno zmanjšal delež premoženja vrhnjega centila z več kot 50 % na okoli 20–25 % ob koncu 20. stoletja. S to spremembo v strukturi (ne)enakosti pa se je po eni strani močno znižala možnost za lagodno življenje brez dela, na podlagi pridobljenih dohodkov iz kapitala v obliki najemnin, dividend, obresti, dobičkov, nadomestil, rent, dediščin itn. Po drugi strani, pa si je skoraj polovica prebivalstva uspela pridobiti minimalno premoženje, kolektivno gledano pa nezanemarljiv delež v narodnem premoženju.

---

¹⁶⁶ Z nadomestnimi dohodki mislim na nadomestila za brezposelne in veterane, porodniške in pokojnine.

¹⁶⁷ S socialnimi transferji mislim na socialne podpore, družinske doklade, javna stanovanja, najrazličnejše subvencije itd.

¹⁶⁸ Prva in druga svetovna vojna sta namreč premoženjsko dediščino postavili na ničlo.

¹⁶⁹ Predvsem gre izpostaviti davčno in socialno politiko, ki sta predstavljali prevladujoč mehanizem (sekundarne) redistribucije dohodkov v družbi.

¹⁷⁰ Pri omenjenih deležih prebivalstva, ki jih Piketty (2015, str. 314–316) klasificira po razredih (10, 40, 50), moramo vedeti, na kar opozarja tudi sam, da so samovoljni in namenjeni lažji analizi dohodkovne in premoženjske neenakosti skozi različna zgodovinska obdobja.

Neregulirane tržne mehanizme, ki so v preteklosti povzročali divergenco v družbi, je tako nadomestila ureditev, za katero je bilo poleg vsega naštetega značilno tudi korporativistično dogovarjanje med državno oblastjo (natančneje vlado), delavskimi sindikati in gospodarstvom (Jovanović, 1983, str. 14; Giddens, 2000, str. 17–18; Berend, 2013, str. 208). Na nek način lahko idealistično rečemo, da gre za »/t/ip politične ekonomije, ki uspešno obdavčuje, troši in ohranja mir.« (Wilensky, 1976, str. 34) Mirovna vloga, naloga nadzornika in posrednika, ki blaži razredni konflikt med delom in kapitalom, je bila v pristojnosti državne oblasti, ki prevzame dve temeljni funkciji v odnosu do zaposlenih. Prva temelji v obvezi državnega aparata po zagotavljanju delavskih in socialnih pravic, druga pa v priznavanju organiziranih delavskih sindikatov, ki sodelujejo pri oblikovanju javnih politik kot tudi pri kolektivnih pogajanjih in odločitvah (Offe, 1985; Habermas, 1985; Harvey, 2012; Heinrich, 2013). Državna oblast je tako skupaj z delavskimi sindikati in organizacijami podjetnikov, ustanovila institucije socialnega partnerstva za skupno usklajevanje politik na področju cen, plač in inflacije. Vse to je prispevalo k povojni gospodarski stabilizaciji, ustvarjanju socialnega miru, večjemu dobičku, umiritvi plač in tudi višjemu vlaganju (Berend, 2013, str. 225–226). Poleg pridobitve delavskih in socialnih pravic pa ne gre spregledati, da je v okviru socialne države večina državljanov pridobila tudi politične pravice. Če pogledamo v zgodovino procesa demokratizacije, je bila še v 19. stoletju volilna pravica omejena zgolj na tiste posameznike, ki so posedovali določeno količino bogastva. Status quo se spremeni v 20. stoletju, ko se volilno pravico in državljanstvo razširi na večino vsega prebivalstva torej tudi na delavce, kmete in ženske, ki so bili do takrat izključeni. S tem so do ugodnosti, ki jih je omogočala socialna država postali upravičeni vsi državljani (Baron, 2002, str. 190–191), s čimer se je povečala družbena moč aktivnega prebivalstva (Lessenich, 2015, str. 70). Kot pravita Flora in Heidenheimer (1981, str. 22–23, v Della Porta, 2003, str. 46): »Če so bili zakoni o ubožnih povezani s prvimi poskusi oblikovanja države v Evropi šestnajstega stoletja, je welfare state spremljal preoblikovanje absolutističnih držav v demokracije množic.«

Glede na povedano lahko socialno državo v bolj specifičnem smislu definiramo kot kompleks javnih socialnih služb, zavarovanj in pomoči (Marshall, 2012, str. 177), oziroma kot skupek pravnih upravičenosti, ki jih državljani lahko zahtevajo ne glede na položaj, ki ga imajo na trgu. Tako v primeru materialne ali fizične stiske lahko koristijo najrazličnejše javne pomoči in storitve. Mislim na javno zdravstvo, šolstvo, socialno pomoč v primeru nezaposlenosti, pokojnine, štipendije, neprofitna stanovanja, različne oblike nadomestil itn. Hkrati imajo zaposleni tudi zakonsko določen delovni dan, zakonsko določene minimalne in stalne dohodke,

možnost dopusta, bolnišk in porodnišk, natančno opredeljene delovne pogoje in minimalne delovne standarde (Offe 1985; Habermas 1985; Berend 2013; Heinrich 2013; Piketty 2015). Poleg zaščite zaposlenih pred hudimi oblikami izkoriščanja, različnimi tveganji in negotovostmi tržno kapitalistične družbe pa ne gre spregledati, da so bile funkcije, ki jih je izvajala socialna država v prid tudi delovanju kapitala. Državna oblast je namreč:

- ščitila gospodarsko rast in liberalno zakonodajo (ščitila zasebno lastninske pravice),
- zagotavljala mir in preprečevala krize,
- skrbela za infrastrukturo (prometno, izobraževalno, zdravstveno in komunikacijsko),
- izobraževala in skrbela za zdravo delovno silo ter njeno reprodukcijo,
- financirala raziskave in razvoj,
- zagotavljala mednarodno konkurenčnost podjetij in denar s stabilno vrednostjo,
- nadzorovala nezaposlenost,
- subvencionirala notranjo in zunanjo trgovino,
- uvajala številne vrste davčnih olajšav,
- vzpostavljala splošne materialne pogoje za akumulacijo različnih zasebnih kapitalov (Offe, 1985; Habermas, 1985; Keane, 1990; Heinrich, 2013).

Kot lahko ugotovimo, je imela državna oblast znotraj kapitalizma blaginje tudi konstitutivno vlogo. Slednje pomeni, da je ustvarjala pogoje, brez katerih ne bi bilo mogoče reproducirati kapitalističnega načina produkcije in česar kapitalisti sami ne bi bili zmožni doseči. Zato glede ekonomske nuje po delovanju državne oblasti v odnosu do zasebne kapitalistične ekonomije lahko rečemo, da je uvedba obsežnega programa obdavčitve in zaščite ljudi s pomočjo institucionalnih reform in oblikovanjem socialnovarstvenih ukrepov poleg materialnosocialnih problemov rešila tudi kapitalizem sam (Harvey, 2011, str. 135; Georgova, 2014, str. 87; Piketty, 2015, str. 600). Povedano nekoliko drugače, po eni strani je možnosti za uvrednotenje kapitala omejevala, po drugi pa ga dolgoročno zagotavljala (Heirich, 2013, str. 230). Socialna država tako ni bila »/e radodarna in za prerazdelitev zagnana dobičkarica, temveč tudi socialnopolitična graditeljica ponovnega vzpona evropskih gospodarstev.« (Lessenich, 2015, str. 71) Mirna koeksistenca med socialno državo in kapitalizmom je bila tako izvedljiva samo s pomočjo intervencij in načinom delovanja državne oblasti (Habermas, 1985; Hall, 1992; Cohen, 2011; Marshall, 2012; Lessenich, 2015). Slednja je namreč odstranjevala vzroke za socialne konflikte med večino, ki je bila brez lastnine in upravljalških funkcij ter manjšino lastnikov in upravljalcev kapitala. Po eni strani je delovala tako, da je življenje delavcev postalo

materialno znosnejše in na višji ravni po drugi pa tako, da je izvzela del potreb delavskega razreda iz razrednega in industrijskega konflikta (Offe, 1985, str. 136). Zaradi tega je bila državna oblast na nek način primorana opravljati tudi nalogo moralnega učitelja. Vsakega izmed razredov je poskušala prepričati, naj se vživi v vlogo drugega, pri svojem delovanju pa upošteva medsebojne koristi. V skladu s tem morajo kapitalisti skrbeti za primerne plače in sprejeti izdatke za vzdrževanje socialne države, kar bo posledično zagotovilo ustrezno povpraševanje, visoko kupno moč, družbeno blagostanje, izobraženo, zadovoljno in zdravo delovno silo, delavci pa se morajo zavedati hude konkurence znotraj tržnega sistema, kar pomeni, da bo samo zadostna raven ustvarjene rasti in dobička pripeljalo do višanja plač, širjenja proizvodnje, rasti in novih delovnih mest (Offe, 1985, str. 135–139).

Iz zgoraj navedenega lahko razmerje med delom in kapitalom v letih po 2. svetovni vojni idealistično definiramo kot vzajemen odnos, državno oblast pa kot nevtralnega posrednika med njima. Poleg nevtralnosti do obeh razredov pa je socialna država predstavljala tudi nevtralno obliko državne regulacije. Njena nevtralnost je bila razvidna predvsem v tem, da ni vplivala ali spreminjala samega načina kapitalistične produkcije in razdelitve (razen uveljavitve minimalne plače in prispevkov za socialno varnost). Po drugi strani pa je do določene mere posegala v tržne procese ter skrbela za ravnovesje med javno in zasebno porabo. Slednje je počela na način, da je povečala ali zmanjšala njen obseg. Ko govorimo o socialni državi znotraj kapitalizma blaginje, je kot vidimo ključno predvsem razmerje med delovanjem ekonomske in socialne politike.¹⁷¹ Vsi socialno-varnostni ukrepi državne oblasti torej niso bili zgolj enostransko usmerjeni. Bili so tudi v interesu kapitala, ki potrebuje spodobno stanje delavcev, katerih v primeru bolezni ali nesreče ni mogoče u vrednotevati (Heinrich, 2013, str. 230–231). Zato gre za socialno državo znotraj kapitalizma blaginje z makroekonomskega vidika v tistem obdobju reči, da predstavlja posebno vdelan ekonomski in politični stabilizator, ki pomaga pri reproduciranju sil gospodarske rasti in preprečuje drsenje v recesije (Offe, 1985, str. 87). Probleme kapitalistične produkcije se od takrat naprej rešuje predvsem s političnimi sredstvi (Mattick, 1985, str. 12). Znotraj kapitalizma blaginje se tako politika socialne države in kapitalistična ekonomija nenehno prepletata (Lessenich, 2015, str. 35).

---

¹⁷¹ Socialna politika, po mnenju Marshalla (2012, str. 116–125), ni manj pomembna od ekonomske. Prav tako ji ni podrejena. Ravno nasprotno, socialna politika je nad njo, kolikor zastopa višjo avtoriteto, ki je zmožna odpravljati pomanjkljivosti kapitalističnega gospodarstva.

Z makroekonomskega vidika regulacijska funkcija državne oblasti, »/k/i poteka v obliki stabilizacijskih politik in ohranjanja učinkovitosti trga z uporabo davčnih proračunskih in denarnih sredstev« (Maček, 1985, str. 340), izvira iz Keynesovih ekonomsko-teoretičnih zamisli. Podobno kot Marx je tudi Keynes dvomil v vsemogočnost kapitalizma, predvsem glede uspešnosti samoregulacijskega trga (Merhar, 2002, str. 876).¹⁷² Trg po njegovem mnenju ni zmožen ustvariti učinkovitega sistema produkcije in razdelitve, ampak vodi v stanje vedno večje nezaposlenosti. Poleg tega tudi ne zagotavlja varnosti za celotno prebivalstvo (Wilke, 2002). Kljub določenim stičnim točkam z Marxom pa je Keynes v nasprotju z njim predlagal stabilizacijo in ne spremembe ali odprave kapitalizma. Predlagal je predvsem naslednje ukrepe:

- državno uravnavanje povpraševanja,
- vnos državnih investicij,
- državno trošenje (če je potrebno financiranim tudi z javnim dolgom),¹⁷³
- transferna plačila,
- javni nadzor finančnega sistema,¹⁷⁴
- implementacijo mešanega gospodarstva, s katerim bi različne stopnje javne lastnine povezali s tradicionalnimi oblikami zasebne (Jovanović, 1983, str. 11; Merhar, 2002, str. 876; 2005, str. 610; Mattick, 2013, str. 23; Piketty, 2015, str. 232).¹⁷⁵

---

¹⁷² Po Sayevem zakonu sama ponudba ustvarja lastno povpraševanje. Zato se bodo gospodarski tokovi uravnavali sami po sebi, s pomočjo Smithove nevidne roke trga. Na tej podlagi je vsakršno vmešavanje državne oblasti v gospodarstvo nepotrebno in odveč, saj bodo za vse probleme poskrbele tržne sile same (Stiglitz, 2008).

¹⁷³ Državno trošenje naj bi nadomestilo izpad kapitalskih investicij, ustvarilo nova delovna mesta, povečalo število potrošnikov, spodbudilo nove investicije, v končni fazi pa pripeljalo do blagostanja in rasti, kar se je naposled tudi zgodilo.

¹⁷⁴ Delež neto javnega premoženja v finančni panogi in industriji je bil npr. v Franciji med leti 1950 in 1980 več kot 50 odstotkov (Piketty, 2015, str. 232). Poleg tega, ko govorimo o nadzoru javnega finančnega sistema, ne gre pozabiti, da so leta 1944 v New Hampshiru (ZDA) s t. i. Brettonwoodskim sporazumom, v katerem je sodeloval tudi Keynes, začrtali finančno, monetarno in ekonomsko strukturo poveljnega sveta. S tem sporazumom so v prvi vrsti hoteli omejiti mednarodno mobilnost kapitala, da bi obrestne mere ostale na nizki ravni, s tem pa ustvariti poslovno okolje, ki bo stabilno in ugodno za delovanje gospodarstva.

¹⁷⁵ Poleg tega, ko govorimo o Keynesovi politični ekonomiji, ne smemo mimo dejstva, da gre vedno za princip delovanja državne oblasti znotraj meja nacionalne države. To pomeni, da se vsaka državna oblast v prvi vrsti postavlja na stran nacionalnega. S tem po eni strani ustvarja nacionalni socialni prostor, ki navznoter vzpostavlja nove strukture socialnega in pravne enakosti za vse svoje državljane (deluje inkluzivno), po drugi pa izven svojih

Za obdobje po drugi svetovni vojni je ena izmed glavnih značilnosti tudi nacionalizacija določenih gospodarskih panog, ki so bile izvzete iz trgov (Giddens, 2000, str. 18–19). Po 2. svetovni vojni gre v večini vseh držav po Evropi (Franciji, Veliki Britaniji, Nemčiji, Italiji) zaslediti različne oblike državnega planiranja in lastništva nad ključnimi sektorji gospodarstva (premogovništva, ladjarstva, bančništva, jeklarstva, avtomobilske industrije, naravnih virov, transporta, telekomunikacij in energetike). S tem pa se je delež zasebnega kapitala in lastništva občutno zmanjšal (Harvey, 2012, str. 19; Piketty, 2015, str. 60). Po Pikettyjevih (2015, str. 174–175, 232) analizah je med leti 1950–1980 delež neto javnega premoženja zlasti v Franciji in Nemčiji dosegel četrtno (občasno tudi tretjino) narodnega premoženja, kar je veliko, še posebej če upoštevamo, da se nacionalizacija ni dotaknila kmetijstva, nepremičninskega sektorja ter malih in srednjih podjetij. Ko govorimo o planiranju v kapitalizmu blaginje, pa je potrebno dodati, da ne gre za ekonomski centralni dirigizem sovjetskega tipa ali oblike samoupravnega socializma, ampak za podjetja v državni lasti, ki so ohranila relativno samostojnost in se ravnala po pravilih trga. To pomeni, da obvezni planski kazalci niso obstajali, prav tako podjetjem ni bila vsiljena centralna volja. Državno planiranje tistega obdobja je bilo usmerjeno predvsem v gospodarsko-tehnološko modernizacijo, polno zaposlovanje in dolgoročne razvojne cilje, ki so bili podkrepjeni z intervencijami in naložbami državne oblasti (Berend, 2013, str. 234). Glavni namen Keynesove makroekonomske politike, ki so ga prevzele takratne države, je bil namreč v brzdanju poslovnih ciklov, povečanju rasti in polni zaposlenosti, na podlagi aktivne monetarne in fiskalne politike (Jovanović, 1983; Giddens, 2000; Cohen, 2011, str. 92; Harvey, 2012, str. 18).

Kot ugotavlja David Harvey (2012, str. 18), »j/e bilo vsem državnim oblikam tistega obdobja skupno soglasje, da se mora država posvetiti polni zaposlenosti, gospodarski rasti in blaginji svojih državljanov ter da mora prosto razpolagati s svojo močjo, da bi dosegla te cilje, bodisi skupaj s tržnimi procesi bodisi, če je treba, s posegi vanje ali celo njihovim nadomeščanjem.« Zaradi poveljne socialne solidarnosti, materialnih in tehničnih zmožnosti, politične angažiranosti, močnega zaupanja v državno oblast in njeno delovanje, produktivne energije kapitalizma in posledično visoke gospodarske rasti je bila implementacija multifunkcijske socialne države v večjem delu Evrope tudi uspešno izvedljiva (Hall, 1992, str. 261; Berend, 2013, str. 208; Lessenich, 2015, str. 27, 71). Večini levo liberalnih in socialno demokratskih

---

meja vzpostavlja popolnoma drugačne socialne strukture, ki delujejo neenako in izključujoče (Lessenich, 2015, str. 73).

vlad je ob stalni in visoki gospodarski rasti uspelo do določene mere uspešno usmerjati in nadzorovati gospodarske aktivnosti, brzdati potrošnjo, spodbujati investicije in razširiti izobraževalne ter zdravstvene storitve na raven, ki jih ljudje do takrat niso poznali (Blair, 2000, str. 31). V začetku sedemdesetih let 20. stoletja pa je uveljavljena formula miru, ki jo uteleša socialna država postala predmet dvomov, političnih konfliktov in vsebinskih kritik. Družbeni konsenz, ki je lovil ravnotežje med liberalizmom in socializmom, je razpadel, ideologija in z njo povezana vprašanja pa so se zopet vrnila na politično prizorišče.

7.2.2 Zaton socialne države in kapitalizma blaginje: strukturni problemi

Za prelomni dogodek »zaton« socialne države šteje padec konjunktore, ki sta ju povzročili naftni krizi v letih 1973/74 in 1979/80 (Lessenich, 2015, str. 86). Za omenjeno obdobje je značilna visoka gospodarska neučinkovitost, visoka stopnja brezposelnosti, kriza akumulacije kapitala, upad davčnih prihodkov, visoka stopnja inflacije, kopičenje težav s poravnavanjem stroškov ter razočaranje ljudi nad političnimi strankami in strankarskimi sistemi (Held 1989; Bell 1992; Berend 2013; Hall 1992; Harvey 2012; Lessenich 2015). Vse omenjeno pripelje do zatona keynesove ekonomske politike, ki je prenehala delovati (Jovanović, 1983, str. 5; Harvey, 2012, str. 20). Socialna država, ki je predstavljala mehanizem razrednega kompromisa, postane sama predmet razrednega konflikta (Offre, 1985, str. 86–87). Vzroke za krizo¹⁷⁶ oziroma zaton socialne države in kapitalizma blaginje pa lahko analiziramo s pomočjo dveh nasprotujočih si teorij: pluralistične, ki govori o preobremenjenosti vlad in marksistične, ki govori o krizi legitimacije.

Teoretiki preobremenjenosti vlad (Huntingdon, 1974; Nordhaus, 1975; King, 1976) razloge za krizo vidijo v moči, ki je bila v družbi prisotna na razpršen način in prepletena z raznovrstnimi interesi (Bell, 1992, str. 247). Moč v družbi si tako delijo različne družbene skupine, ki predstavljajo različne antagonistične interese, odločitve državne oblasti pa so v večini primerov rezultat njihovih pritiskov. Povojni uspeh socialne države je namreč v ljudeh ustvaril veliko zadovoljstvo, razmah potrošniških dobrin in vedno višja pričakovanja. Na tej podlagi različne

---

¹⁷⁶ Krizo lahko razumemo na dva načina: kot delno krizo in kot krizo, ki bi lahko vodila v preoblikovanje družbe. Prva se opredeljuje do pojavov, kot je politično poslovni cikel, ki vključuje »boome« in recesije v gospodarskih dejavnostih, druga pa govori o spodkopavanju samega temelja oziroma organizacijskega načela družbe. V drugem primeru gre za krizo s transformacijskim potencialom, ki vključuje grožnje samim temeljem obstoječega političnega reda (Held, 1989, str. 218–219).

civilnodružbene skupine in ekonomski centri moči pritiskajo na vlade, da bi zadostile njihovim interesom. Delodajalci težijo k manjšim davčnim obremenitvam, delojemalci k višjim plačam, državljani k višji ravni socialnih storitev, bankirji k višjim obrestnim meram, dolžniki k manjšim obrestnim meram, potrošniki k nižjim cenam, poslovne organizacije k višjim cenam itn. Poleg tega politične stranke zaradi strahu pred izgubo volilnih glasov volivcem obljublajo veliko več, kot se dejansko lahko izpolni (Held, 1989). Po Anthonyu Kingu so v kapitalizmu blaginje državljani in državna oblast vzajemno soodvisni. Torej, vlada, ki ne zna in ne zmore oblikovati takšne davčne in socialne politike, ki bi zadovoljila potrebe večine prebivalstva nima možnosti za uspeh na volitvah. Zaradi tega so se bile vlade različnih političnih usmeritev primorane oprijemati strategij popuščanja (King, 1983), kar je posledično vodilo do razbohotenja državnih institucij, katerim pa zaradi centraliziranosti in togosti vse prepogosto ni uspelo doseči ciljev, zaradi katerih so bile ustanovljene. Zaradi vsega naštetega pride do inflacije in nekontroliranih javnih izdatkov, posledično pa do višjih dajatev, ki povratno zavirajo kapitalistično akumulacijo. Državna oblast na nek način postane velikanski leviatan. V svoji želji, da je pristojna za vse, uničuje posameznikovo svobodo, iniciativo in odgovornost, razvoj svobodnega podjetništva ter v končni fazi tudi socialno nasploh (Held, 1989, str. 222; Hall, 1992, str. 262; Lessenich, 2015, str. 79). Po drugi strani pa državna oblast ni bila sposobna uveljaviti svoje moči in (nad)oblasti. V trenutku namreč, ko bi morala sprejeti konkretne in pomembne odločitve, postane nemočna. Nemoč državne oblasti v kapitalizmu blaginje gre po Niklasu Luhmannu iskati v volitvah, s katerimi se oblikuje in utrdi institucionalizirano sočutje za socialno prikrajšane. Država postane avtomobilna, kar pomeni, da se v svoji ekspanzivni dinamiki ne ustavi pred nikomer in ničemer, s tem pa na koncu preobremeni in iztroši samo sebe (Luhmann, 1981, str. 9). S pluralističnega vidika gre za način delovanja državne oblasti, ki je bila po številu nalog vsemogočna po svoji moči in avtonomnosti pa vse šibkejša (Matteucci, 1999, str. 145). Po pluralističnem prepričanju začarani krog lahko prekine le močna in trdna vlada, ki se ne bo oprijemala strategij popuščanja in bo manj dovzetna za demokratične pritiske ter najrazličnejše zahteve. Teoretiki preobremenjenosti tako na podlagi pluralističnih predpostavk poskušajo pokazati, da sta tako oblika kot tudi delovanje demokratičnih državno-oblastnih institucij, ko gre za učinkovito usmerjanje družbe in gospodarstva, disfunkcionalni (Held, 1989).

Na nasprotni strani pa teoretiki krize legitimacije (Habermas, 1976; Offe, 1984; 1985) vzroke za krizo socialne države in kapitalizma blaginje vidijo v razrednih odnosih, ki jih politiki vsiljuje kapital (Held, 1989, str. 222). Državna oblast kot tudi civilna družba sta žrtev

kapitalističnega ekonomskega podsistema (Maček, 1985, str. 356). Temeljni problem, ki ga vidi Claus Offe (1985, str. 10), je predvsem v tem, da je postala fundamentalno vprašljiva združljivost garancije zasebne lastnine in avtonomije investitorjev na eni strani ter socialne države in konkurenčne demokracije na drugi. Govora je o protislovjih in konfliktih oziroma o strukturni krizi, ki pod vprašaj postavlja politične in ekonomske predpostavke dotedanjega razvoja (Jovanović, 1983, str. 7). Kot ugotavlja Hoffmann (1983, str. 41): »Plan keynesianskega razrednega kompromisa se je izjalovil sredi sedemdesetih let na temelju imanentne ekonomske dinamike kapitalističnih struktur in ne zaradi političnega razhoda kapitala s sindikati in vlado.« Po Jurgenu Habermasu gre za dve ključni vprašanji: prvič, ali je uporaba državne oblasti za izboljšanje življenja ljudi s pravno-birokratskimi sredstvi pravilna metoda delovanja, in drugič, ali državna oblast razpolaga z dovolj moči, da ji uspe krotiti kapitalistični gospodarski sistem. Zavedati se je namreč potrebno, da politične stranke v kapitalizmu blaginje tekmujejo za prevzem državne oblasti, njihovo moč in delovanje pa omejuje odvisnost državnega aparata od količine pobranih sredstev, ki jih v prvi vrsti generira akumulacija privatnega kapitala (Offe, 1985; Held, 1989; Heinrich, 2013). Zato je po mnenju Offeja ena izmed temeljnih nalog državne oblasti v kapitalizmu blaginje, da poskuša zamegliti razmejitev med njo samo in socialnim podsistemom ter ekonomijo kot dominantnim družbenim podsistemom. Po tem pogledu mora državna oblast skrbeti za legitimnost obstoječe političnoekonomske ureditve kljub temu, da se pri svojem delovanju stalno zapleta v strukturne probleme, lastna protislovja in različne konflikte (Maček, 1985). Razloge za to gre iskati v načinu in strukturi njenega delovanja. Govora je o t. i. kapitalistični državi,¹⁷⁷ ki nima možnosti organizirati lastne produkcije.

---

¹⁷⁷ Za institucionalno obliko kapitalistične države so po Offeju in Rongeu (1985, str. 60–61), v razmerju do njene materialne produkcije, značilne štiri funkcionalne določitve. Prva funkcionalna določitev je »privatizacija produkcije«, po kateri državna oblast strukturno ne more organizirati svoje lastne materialne produkcije. Prav tako ne more odločati o njeni uporabi in delovanju. Lastnina nad produkcijskimi sredstvi, zemljo, kapitalom in delom je namreč večinoma v zasebni lasti. Druga funkcionalna določitev je »davčna odvisnost«. Državna oblast je preko davčnega sistema odvisna od uspešnosti akumulacije privatnega kapitala. Po tem pogledu je vsakdo, ki ima pozicijo moči v najvišjih strukturah državne oblasti, po eni strani odvisen od uspešnosti gospodarstva, po drugi pa ima v rokah moč zviševati ali zniževati stopnjo davka, vendar mora pri tem paziti, da ne ogrozi samega poteka privatne akumulacije kapitala. Obdavčitev dobička in mezd namreč močno omejuje razpon interesov, ki jih lahko uresničijo akterji znotraj državnega aparata, saj morajo biti skladni z imperativom ohranjanja akumulacijskega procesa. Tretja funkcionalna določitev je »akumulacija kot navezna točka«, po kateri je državna oblast primorana ustvarjati stabilno okolje za zasebno akumulacijo celotnega kapitalističnega gospodarstva. Zato Offe in Ronge (1985, str. 60–61) pravita, da »/n/osilci akumulacijskega procesa niso tisti, ki bi se v prvi vrsti zavzemali za instrumentaliziranje državne oblasti, temveč narobe, nosilci državne oblasti so tisti, ki zavoljo svoje sposobnosti

Finančno je odvisna od dajatev, ki jih generira zasebni akumulacijski proces. Kot pravi Thomas Piketty, je progresivni davek bistvena komponenta socialne države (Piketty, 2015, str. 631). Zaradi tega je po eni strani primorana zagotavljati stabilno okolje za zasebno akumulacijo kapitala (Offe in Ronge, 1985), po drugi pa ohranjati podporo svoje volilne baze glede na prevolilne obljube in politični program (Held, 1989, str. 222). Kot lahko ugotovimo, gre za protislovnost dveh strategij. Kot pravi Offe:

Socialna država nikakor ni samostojen in avtonomen vir dobrega življenja, ki skrbi za dohodek in za storitve, pri čemer bi bilo oboje pravica državljana, temveč je sama skrajnje odvisna od prosperitete in trajne dobičkonosnosti gospodarstva. [...] Tako »aktivna« ekonomska politika spodbuja in ureja gospodarsko rast; »davčna dividenda«, ki izvira iz rasti, dopušča širjenje programov socialne države; hkrati pa stalna gospodarska rast omejuje obseg, v katerem se ljudje poslužujejo storitev socialne države (Offe, 1985, str. 89, 136).

Podobno ugotavljata tudi Michael Heinrich in Thomas Piketty. Heinrich pravi: »Materialna podlaga vlade je neposredno povezana z akumulacijo kapitala: nobena vlada se ne more izogniti te odvisnosti. /.../ Ob uspešni akumulaciji kapitala se zbere veliko davkov, socialni izdatki za brezposelne in revne pa so relativno majhni.« (Heinrich, 2013, str. 235) Enako samo nekoliko z drugačnimi besedami zapiše tudi Piketty, ki pravi: »Zelo hitro širjenje vloge socialne države, kakršno je bilo v »veličastnem« tridesetletju 1945–1975, je zelo olajšala in pospešila izjemno močna rast v tem obdobju, vsaj v celinski Evropi. Ko dohodki rastejo po 5 % na leto, pač ni posebno težko vsako leto nameniti dela tega prirastka za višje davke in javne izdatke, zlasti če so šolstvo, zdravstvo in pokojninski sistem očitno pomanjkljivi.« (Piketty, 2015, str. 608) Kot vidimo, je bila predvsem gospodarska rast tista, ki je vzdrževala družbeni konsenz in omogočila, da se je s socialno državo lahko postopalo kot z ustanovo sekundarne razdelitve, brez da bi se ukvarjali s kontrolo zasebnih investicij, primarno razdelitvijo lastnine in načinom delovanja proizvodnje (načinom produkcije).

---

za funkcioniranje ubogajo imperativ vzpostavljanja in zagotavljanja ugodnega gospodarskega razvoja kot najvišjo zapoved.« Uspešnost zasebnih gospodarskih dejavnosti je namreč do določene mere odvisna od pogojev, ki jih mora zagotavljati državna oblast. Četrta, in s tem zadnja funkcionalna, določitev pa je »demokratska legitimacija«, po kateri je za kapitalistično državo značilna dvojna določitev politične moči: po njeni institucionalni plati jo določajo pravila demokratično predstavniške oblike vladanja, po vsebini pa je determinirana s potekom zasebno kapitalističnega akumulacijskega procesa. To pomeni, da je državna oblast »skladna« s preferencami volilcev le toliko, kolikor se sklada s predpostavkami nadaljnje akumulacije kapitala v zasebnih rokah. Politika kapitalistične države je zato na nek način žrtev ekonomskega podsistema, ki s pomočjo ideološke moči prekriva njegovo (izkoriščevalsko) naravo.

Poleg tega pa ne gre spregledati, da je bilo gospodarstvo v tistem obdobju vedno do določene mere nestabilno. Nenehno so ga prekinjale krize, recesije in »boomi«, posebej takrat, ko ni bilo visoke gospodarske rasti (Held, 1989, str. 224). Tako se v času krize davčni prihodki manjšajo, hkrati pa rastejo socialni izdatki. Zaradi tega je državna oblast primorana po eni strani prevzemati nalogo ohranjanja in zaščitnika kapitalističnega interesa in načina delovanja, po drugi pa na podlagi različnih mehanizmov, kot so socialno skrbstvo, finančne intervencije in mehanizmi blaginje, razreševati razredna protislovja, ki jih v osnovi producira sama, s tem ko ohranja in ščiti dominantni ekonomski podsistem (Held, 1989, str. 224). Kot pravi Maček (1985, str. 349): »Od državnih politik se pričakuje nemogoče: vse bolj morajo reorganizirati in omejevati mehanizme kapitalistične akumulacije, zato da bi omogočile samim tem mehanizmom nemoteno »spontano« delovanje.« Po drugi strani pa, kot pravilno ugotavlja Altvater, se v kriznih časih akumulacije kapitala vedno dogaja to, da se morajo programi socialnih politik, ki v osnovi legitimirajo obstoječo ureditev, umakniti in dati prednost kapitalistični akumulaciji (Altvater, 1983, str. 74). Za kapitalizem blaginje tako lahko rečemo, da je njena glavna značilnost ta, da simbolizira napetost med potrebami akumulacije kapitala in legitimacijo politične ureditve (Wolf, 1983, str. 261).

Za razumevanje strukturnih problemov, v katere je ujeta državna oblast znotraj kapitalizma blaginje, pa moramo razlikovati med kapitalistično državo in zasebnim kapitalistom. Državna oblast namreč ni kapitalist, kot je to zasebni podjetnik. Je zgolj branik kapitalističnega načina delovanja in njegovega dolgoročnega interesa kljub najrazličnejšim motnjam, ki ogrožajo akumulacijo s strani drugih akumulacijskih enot (mednarodne, medindustrijske in medpodjetniške konkurence) in nekapitalističnih dejavnikov (npr. delavskega imperativa, ki je nezdržljiv s produkcijo presežne vrednosti) (Maček, 1985, str. 351). Ravno zaradi takšnega antagonističnega odnosa pa mora biti državna oblast v nenehnem delovanju, če želi preživeti samo sebe, ohraniti podporo poslovnih, sindikatov in državljanov (Held, 1989). Kot pravi Offe je državna oblast primorana delovati v takšni smeri, da bo zaposlovanje delovne sile preko trga nemoteno, da bo gospodarsko okolje za kapitaliste dovolj dobičkonosno in spodbudno za vlaganja (Maček, 1985, str. 352). V izogib morebitnim političnim in ekonomskim krizam so vlade primorane pod svoje okrilje prevzemati vedno večje število nalog. Morebiten propad podjetja ali banke namreč močno vpliva na samo delovanje, uspešnost in življenje vseh ljudi (Held, 1989, str. 224). Zato v primeru, ko državna oblast ne uspe zagotoviti ugodnih pogojev za uspešno akumulacijo zasebnega kapitala ali pravočasno ne intervenira v gospodarstvo v obliki različnih zakonov, pomoči, olajšav ali subvencij, ko le to zaide v težave ali nasploh,

kapitalisti lahko prenehajo z investiranjem. Po Offeju (1983, str. 180) gre za problem institucionalizirane pravice do (ne)investiranja, ki jo poseduje (zasebni) kapitalist in predstavlja poleg lastninske pravice temelj kapitalistične moči in dominacije. Konkretnije, v primeru, ko zasebni kapital nasprotuje državno oblastnim politikam (npr. previsokim davkom, slabemu kreditiranju, premajhni donosnosti kapitala, slabim zakonskim in finančnim regulacijam državne oblasti itn.), lahko na podlagi svoje moči kaznuje državno oblast. Tako zaposleni državljani lahko izgubijo zaposlitev in stalne dohodke, državna oblast pa ne pridobi potrebnih finančnih virov za vzdrževanje svojega delovanja, ampak zgolj novo socialno in materialno obremenitev. Takšen razvoj dogodkov pa posledično slabo vpliva na delovanje obstoječega gospodarstva saj se je državna oblast primorana zaradi višjih socialnih bremen in novih izdatkov zadolževati ali povišati dajatve. Omenjen ukrep, ki je praktično neizbežen pa zopet še dodatno obremeni delovanje obstoječih kapitalistov kot tudi zaposlenih.

Državna oblast se, kot vidimo znotraj kapitalizma blaginje, pri svojem delovanju slej ko prej (še posebej takrat, ko ni visoke gospodarske rasti) ujame v svoje lastno spiralo, ki vodi do vedno večjih problemov. Tako je zmožnost državne oblasti, da bi uspešno uskladila njeno odvisnost od akumulacije, da bi nemoteno ohranjala proces akumulacije ob tem, da je sama izločena iz njega, da bi nemoteno zagotavljala socialne storitve in da bi hkrati še uspešno prikrivala razredno naravo sistema malo verjetna strategija uspeha. Raznolikost potreb in interesov je namreč protislovno in ne omogoča izpeljave operativnih ciljev državnih politik. Na podlagi svojih financ, ki so omejene in odvisne od uspešnosti delovanja ekonomskega podsistema, tako ne zmore ugoditi različnim družbenim interesom. Stalno je vpotegnjena v konflikt, ki ga mora razreševati sama. Kot pravi Maček, dobimo »/p/odobo državne politike, ki jo označujejo nerodni in nihajoči posegi, umiki in kompromisi, zatekanje k neučinkovitim diskrecijskim politikam ter posrednim kontrolam in spodbudam.« (Maček, 1985, str. 356) Kot ugotavlja Hoffmann (1983, str. 38–39), je ravno v takšnem posrednem reguliranju družbenih procesov s strani državne oblasti ob hkratni avtonomiji podjetij glavni vir sistemskih in vsebinskih omejitev za uspešno delovanje socialne države. Podobno piše tudi Leonard (1983, str. 90), ki razloge za protislovja v delovanju socialne države vidi v borbi delavskega razreda, ki si želi zagotoviti socialne ugodnosti v obliki socialnih služb in borbi kapitalističnega razreda, ki si želi zagotoviti reprodukcijo kapitala s pomočjo državnih intervencij. Poleg tega, ko govorimo o strukturni ujetosti socialne države na nacionalni ravni, ne moremo spregledati tudi njene odvisnosti na mednarodni ravni. Po Habermasu (1985) je eden izmed problemov socialne države tudi v tem, da je organizirana na nacionalni ravni, medtem, ko so tržni tokovi znotraj

katerih deluje kapital vse bolj globalni. Kot bi rekel Karl Marx (1968, str. 496-497): »Okvir današnje nacionalne države, npr. Nemčije, je sam spet gospodarsko v okviru svetovnega trga, politično pa v okviru sistema držav.« Zavedati se je namreč potrebno, da kapital vedno poskuša doseči čim večje uvrednotenje, zato ima tendenco, da prestopa nacionalne meje. To je razvidno tako pri nakupu najrazličnejših surovin kot pri prodaji produktov (Heinrich, 2013, str. 237) in zaposlovanju delovne sile. Podjetja in korporacije tako ne poslujejo zgolj znotraj nacionalnih trgov, ampak predvsem na globalnih trgih, znotraj katerih pa vlada huda konkurenca. Zaradi odvisnosti nacionalne ekonomije od tržne, ki je vpeta v globalne ekonomske tokove, je državni oblasti onemogočeno planiranje obsega potrebnih sredstev za izvajanje in zagotovitev socialnih politik. Povedano nekoliko drugače: moč in oblast socialne države je omejena, saj lahko deluje zgolj znotraj svojih nacionalnih meja. Zato, ko posamezna država želi na primer za vsako ceno ohraniti, povečati ali izvajati vse socialne storitve, napram drugim državam, ki imajo višjo gospodarsko rast ali pa socialne pravice zagotavljajo v manjši meri, lahko v primeru neuravnoveženosti z interesi poslovnega sveta (npr. da državna oblast za zagotovitev socialnega standarda zviša ali ima previsok davek), to pripelje do višjih stroškov za posamična podjetja, kar pa posledično zmanjšuje njihovo konkurenčnost na globalnem trgu. Takšen razvoj dogodkov pa, kot že rečeno, lahko vodi do nižanja plač zaposlenim, neplačevanja davčnih obveznosti, zapiranja podjetij, selitve podjetij v države s cenejšo delovno silo ali v države z nižjimi dajatvami. Stroški socialne države oziroma davki, ki le to financirajo, zato ne smejo biti tako visoki, da bi različne kapitaliste znotraj nacionalne ekonomije potisnili v nekonkurenčni položaj na svetovnih trgih. Na podlagi povedanega lahko rečemo, da mednarodni ekonomski odnosi že vnaprej omejujejo socialne programe na nacionalnih ravneh (Furniss, 1986). Podobno ugotavlja tudi Himmelstrand (1983, str. 108), ki pravi, da rastoči nadenacionalni trg blaga in kapitala bistveno omejuje sposobnost družbe in države pri uspešnem nadziranju in vplivanju na učinke svojih intervencij. Huda konkurenčnost na globalnem trgu tako različne države sili k zmanjševanju obdavčitve podjetij, kar pa po drugi strani lahko onemogoča njeno socialno delovanje.

Pri tem ne gre spregledati, na kar opozarjajo tudi teoretiki, preobremenjene vlade, da je državna oblast s tem, ko širi svoje pristojnosti na področju sociale in gospodarstva, primorana večati tudi svoj birokratski aparat. Slednje namreč še dodatno terja več finančnih sredstev oziroma večja potrebo po zajetnejšem državnem proračunu. Z vedno novim obdavčevanjem pa državna oblast, kot že rečeno, po eni strani vedno bolj izpodjeda kapitalističen način delovanja, po drugi strani pa se zaradi razširjene dejavnosti, razširjenega birokratskega aparata in posledičnih

visokih izdatkov, stalno srečuje s krizo svojih financ (Held, 1989, str. 224). Govora je o fiskalni krizi, ki je sicer zgolj manifestacija ekonomske in je doletela vse zahodne kapitalistične države v tistem obdobju (Mosley, 1983, str. 260). Po O' Connorju (1983, str. 223) strukturni jezik med državnimi prihodki in odhodki na dolgi rok povzroča še socializacija stroškov kapitala in privatno prisvajanje profita. Osnovni vzrok fiskalne krize tako po njegovem mnenju tiči v tem, da je proizvodnja družbena, sredstva za proizvodnjo so v privatni lasti, državna oblast pa ima zgolj reprodukcijsko funkcijo v odnosu do kapitala. Vsak kapitalist si namreč želi čim več stroškov socializirati, da bi s tem povečal svoj profit. Socializacija stroškov pa za državno oblast predstavlja, poleg tega, da mora financirati lastni birokratski aparat in socialne storitve, še dodatno breme, kar vodi do stalnih kriz javnih financ.

Poleg strukturne, davčne in finančne krize pa v končni instanci državno oblast lahko doleti še kriza legitimnosti (Habermas, 1985, Offe, 1985). S tem, ko državna oblast posega v sfero civilne družbe, poleg tega da s svojim delovanjem in omejenostjo resursov ne uspe zadovoljiti različnih interesov, lahko prične izpodjedati svojo lastno legitimiteto in moč. Kot pravi Wolf (1983, str. 267), politični sistem ni zmožen reševati problemov, ki jih ustvarja ekonomija. Korporativistični način delovanja je tako lahko uspešen le ob visoki gospodarski rasti ali ko je nasprotovanje med kapitalom in delom minimalno (Offe, 1985). Zato po mnenju Jovanovića (1983, str. 14), socialna država ne more trajno funkcionirati kot en sam blagodejni in z duhom medsebojnega razumevanja navdahnjen ideal. Prej nasprotno. Ko se znajde v finančni krizi, ko donosnost kapitala ni tako visoka, kot pričakujejo kapitalisti, ko gospodarska rast stagnira ali upada, se antagonistični odnosi med delom, kapitalom in državno oblastjo zopet vrnejo na politično prizorišče. Zaradi neuspešnega korporativnega načina delovanja in vedno večjega poseganja državne oblasti v sfero civilne družbe, pa se po drugi strani v državljanih ustvarja še občutek vseprisotnosti politike, kar spodbuja ogroženost in posledične zahteve po večji demokratičnosti v smislu večje participacije ljudi pri (so)odločanju o javnih zadevah. V kolikor državna oblast tem demokratičnim pritiskom ni kos, se lahko za ohranitev obstoječega reda zateče k nasilnim sredstvom ali pa se sooči z grožnjo po spremembah obstoječe ureditve (Habermas, 1985; Offe, 1985; Maček, 1985; Held, 1989).

7.2.3 Kritika socialne države s strani socialistov in liberalnih egalitarcev

Kljub prizadevanju socialnih demokratov in socialnih liberalcev po vzpostavitvi močne socialne države, ki je na podlagi priznanja sindikatov, vpeljave delavske zakonodaje, progresivnega obdavčevanja in zagotavljanja široke ravni socialne varnosti do določene mere izboljšala življenjske pogoje za veliko večino ljudi po 2. svetovni vojni, pa je le-ta doživela fundamentalno vsebinsko kritiko s strani socialistov, liberalnih egalitarcev in neoliberalcev.¹⁷⁸

Kritike socialistov in liberalnih egalitarcev lahko povzamemo v štirih glavnih točkah:

- prvič, socialna država je funkcijsko-ciljno neuspešna in stroškovno neučinkovita.¹⁷⁹
- drugič, socialna država je represivna.
- tretjič, socialna država vsebuje napačno razumevanje politične in socialne resničnosti znotraj delavskega razreda (Offe, 1985, str. 93). Je zgolj način stabiliziranja kapitalistične ekonomije, ne pa napredek v njenem spreminjanju in odstranjevanju izkoriščanja.
- četrtič, skrb socialne države glede izravnave tržnih neenakosti z davki in shemami transferjev posledično »ex post«, ne odstranjuje vzrokov za politične, ekonomske in socialne neenakosti.

Funkcijsko ciljna neuspešnost in stroškovna neučinkovitost socialne države se odraža na več nivojih. Prvi nivo neuspešnosti je razviden predvsem iz institucionalne zasnove socialne politike, ki nič ne prispeva ali pa zelo malo k sami spremembi v delitvi dohodka med delovno silo in kapitalom. Ogromni državno-birokratski aparat pri razdelitvi ne deluje navpično, ampak vodoravno, torej znotraj razreda mezdnih delavcev (Habermas, 1985; Offe, 1985; Rus, 1990). S takšnim načinom delovanja pa ni odstranjeno izkoriščanje,¹⁸⁰ ampak samo njegov anarhični lik (Negri, 1984, str. 33). Na nek način lahko rečemo, da je državna oblast premalokrat posegala v svet privilegiranih. Da je bilo res tako, potrjuje tudi poročilo OECD-ja leta 1981, v katerem

---

¹⁷⁸ Neoliberalne kritike socialne države in kapitalizma blaginje se lotevam v naslednjem podpoglavju.

¹⁷⁹ Učinkovitost socialne politike, ki jo izvaja socialna država se meri z razmerjem med porabljenimi stroški in dobljenimi rezultati, njeno uspešnost pa merimo s stopnjo doseganja vnaprej opredeljenih ciljev (npr. zagotavljanje pravičnosti, odprava revščine in nezaslužnih (ne)enakosti) (Rus, 1990, str. 59).

¹⁸⁰ Po Roemerjevi in Arnesonovi razlagi izkoriščanja so delavci v socialni državi izkoriščani, ne glede na to ali so prisiljeni delati za kapitaliste ali ne, saj jim je onemogočen pravičen dostop do proizvodnih sredstev (Kymlicka, 2005, str. 269). Socialna država se namreč izogiba reguliranju globljih protislovij, ki izvirajo iz privatnih agregatov kapitala (Heilbroner, 1978), s tem, ko ne posega v samo strukturo lastništva in načina produkcije.

je bilo ugotovljeno, da so se sredstva vračala nazaj k tistim, ki so jih v večini prispevali, torej k bolj premožnim (OECD, 1981, str. 35, v Rus, 1990, str. 59). Ko govorimo o redistributivni funkciji socialne države, se je namreč potrebno zavedati, da le-ta ni bila vezana na neposredni prenos bogastva od bogatih k revnim, ampak predvsem na zagotavljanje financiranja javnih storitev zlasti na področju zdravstva, šolstva in pokojnin ter nadomestnih dohodkov, ki so bolj ali manj enaki za vse državljane (Piketty, 2015, str. 604). Podobno ugotavljata tudi Miller (2007) in Berend (2013). Miller (2007, str. 99) pravi, da so davki urejeni tako, da je vsem državljanom zagotovljena določena raven socialnih uslug vendar nobena vlada ne pritiska na bogate, Berend (2013, str. 245) pa, da glavni namen socialne države v praksi ni v tem, da igra Robin Hooda v smislu, da porazdeljuje dohodek, ali da s porabo davkov bogatejših družbenih slojev zmanjša socialno izključenost in revščino. Socialna država je po njegovem mnenju bolj hranilni prašiček za ustanovitev in financiranje vrste javnih institucij s katerimi se državljanom zagotavlja zavarovanje, zdravstvo, pokojnine in izobraževanje.

Redistributivna funkcija socialne države tako ni bila v omejevanju ali prerazporejanju obstoječega in na novo ustvarjenega bogastva v smislu, da bi posegala v lastninske pravice nad produkcijskimi sredstvi, v sam način delovanja kapitalistične ekonomije, ali da bi nekomu, ki ima veliko, odvzela, in dala tistemu, ki ima premalo ali je reven. Kot ugotavlja Berend, je tržni mehanizem gospodarstva v kapitalizmu blaginje ostal strukturno nedotaknjen, državna oblast pa je s progresivnimi davki zgolj minimalno posegala v dohodke in premoženje (Berend, 2013, str. 245). Minimalno zato, ker je z uzakonitvijo minimalne plače, delavce, po eni strani res, zaščitila pred najhujšimi oblikami izkoriščanja. Strukturno kapitalistične avtoritete je tako pustila nedotaknjeno. Po eni strani je z zakoni poskrbela zgolj za to, da kapital ni uničil svojega objekta izkoriščanja, po drugi pa na podlagi pobranih davkov (na dohodek, kapital, dediščino) in drugih oblik prispevkov, sekundarno poskušala zmanjšati zgolj določene neenakosti družbe kot celote (Heinrich, 2013, str. 229–230). Kot ugotavlja Altvater (1983, str. 72), je bil v kapitalizmu blaginje politiziran samo sistem sekundarne razdelitve ne pa tudi sistem primarne razdelitve v procesu proizvodnje. Načini dela, lastninske pravice in dohodki so ostali prepuščen logiki zasebnega kapitala. Da je bilo glede dohodkov res tako, ugotavlja tudi Thomas Piketty, ki pravi, da so se v obeh vojnah plačne neenakosti skrčile, po vojni pa povečale in še razširile. Za Francijo tako pravi sledeče:

Za visoko rast neenakosti v Franciji v letih 1945–1967 je bilo značilno veliko povečanje deleža kapitala v narodnem dohodku in plačnih neenakosti hkrati, in sicer ob močni gospodarski rasti. Prav gotovo pa je vplivalo tudi politično ozračje. Vsa država je bila osredotočena na povojno obnovo; zmanjševanje neenakosti ni bilo prednostna naloga, sploh ker je bilo na vsakem koraku

vidno, da so se zaradi vojn neenakosti že sicer neznansko zmanjšale. Plače menedžerjev, inženirjev in drugega strokovno visoko usposobljenega osebja so v petdesetih letih strukturno naraščale hitreje od nizkih in srednjevisokih plač, in sprva ni kazalo, da to koga moti (Piketty, 2015, str. 360–361).

Kot lahko ugotovimo, je bila glavna skrb socialne države usmerjena predvsem v izravnavo tržnih neenakosti z davki in shemami transferjev »ex post« (posledično). Z Millovimi besedami je socialna država izravnala zgolj posledice nepravično pridobljene moči, samega izhodišča, ki je pripeljal do nepravičnih neenakosti, pa se ni lotevala (Mill, 1965, str. 953). Socialna država se je tako znotraj kapitalizma blaginje zavzemala za socialne ukrepe, ki so lahko po eni strani precej velikodušni in zagotavljajo določen družbeni minimum, ki pokriva temeljne potrebe ter enake možnosti (čeprav potrebnih politik za njeno doseganje ni izvajala), po drugi pa zavračala pošteno vrednost političnih svoboščin, predvsem pa dopušča neekakosti v dohodkih ter zelo velike neenakosti glede posedovanja stvarne lastnine (predvsem naravnih virov in produkcijskih sredstev). Kapitalizem blaginje ima po Rawlsu namreč dva temeljna cilja: prvič, da nihče ne bi živel pod dostojnim minimalnim življenjskim standardom, in drugič, da bi vsi državljani uživali varstvo pred nezgodami in zlo srečo. Kljub temu pa se v kapitalizmu blaginje zaradi pomanjkanja ozadnje pravičnosti neenakosti v dohodku in premoženju povečujejo, kar lahko vodi do razvitja malodušnega družbenega dna v smislu, da veliko ljudi postane odvisnih od socialnih podpor. Socialna država znotraj kapitalizma blaginje je namreč omogočala, da je nadzor nad gospodarstvom in velikim delom političnega življenja v rokah maloštevilnih posameznikov (Rawls, 2011, str. 180). Programi socialnih politik so zato po mnenju večine socialistov kot tudi liberalnih egalitarcev, po eni strani neuspešni, ker ne pripomorejo k zmanjševanju neenakosti oziroma ne zagotavljajo temeljne pravičnosti v družbi (t. i. primarne razdelitve), po drugi pa so hkrati tudi neučinkoviti. Hkrati za svoje delovanje porabijo veliko nepotrebne administracije.

Drugi nivo neuspešnosti, kot tudi neučinkovitosti socialne države, se tako kaže v razbohotenem birokratskem državnem aparatu, znotraj katerega velika količina pobranih sredstev več ali manj zgolj kroži. Kot je ugotovil že Karl Marx (1968, str. 505): »Davki so gospodarska osnova vladne mašinerije in nikogar drugega.« Socialna država namreč dobršen del sredstev porabi za lastne administrativne in birokratske stroške. John Keane (1990, str. 54), govori o »državnoadministrativnem socializmu«, ki porabi več sredstev in nudi manj storitev, kot bi to bilo mogoče, če bi njeno delo opravljale druge decentralizirane institucije. Podobno meni tudi Giddens (2000, str. 25), ki socialno državo označi za »elitistično državo«, v kateri imajo majhne skupine privilegiranih ekspertov popoln monopol nad davčno in monetarno politiko. Poleg

monopola nad davčno in monetarno politiko pa je potrebno omeniti še moč stroke na različnih področjih (npr. zdravnikov), ki krojijo potrebe ljudi. Njihova moč po mnenju Illicha (1978), ruši razmerje med proizvajalcem in potrošnikom – med njima se izoblikujejo enostranski odnosi, v katerih prevlada mnenje prvih. Po tem pogledu socialna država kroji potrebe posameznikov namesto da bi si jih posamezniki oziroma uporabniki krojili sami. S tem socialna država postane paternalistična država oziroma kot pravi John Keane (1990, str. 54): »Zanesite se na sedanjo vlado in birokracijo države blaginje. Ti vesta, kaj je najbolje. Skrbeli bosta za vaše zadeve«. Birokratski aparat v kapitalizmu blaginje je tako v večini primerov preobsežen, centraliziran in tog, postopkovno zapleten in odtujen od realnih potreb ljudi (Offe, 1985). Poleg tega, prihaja do razraščanja državnih služb na nacionalnih, regionalnih in lokalnih ravneh, kar vodi do vse večjih pritiskov na vlade po racionalizaciji delovanja, hkrati pa tudi do ostrih nasprotij med različnimi vejami birokracije. Posledice tega so različne zahteve interesnih skupin po takšnem delovanju vlade, ki bo dala prednost posameznim področjem (npr. zdravstvu, izobraževanju, gospodarstvu itd.), pri tem pa zanemarila vsa ostala, ki naj bi bila strateško manj pomembna (Keane, 1990, str. 56). S takšnim načinom delovanja pa je državna administracija blokirala tudi vse ostale demokratične alternative, ki so se pojavile v preteklosti v smislu prenosa funkcij in pristojnosti iz državne oblasti na nižje decentralizirane ravni lokalnih skupnosti (Titmuss, 1976). Poleg vsega, kar smo našteali, pa se je po mnenju Habermasa (1985, str. 90), državna oblast še preveč vpletala v gospodarski kot tudi v življenjski tok državljanov. Praktično je hotela postati »skrbnik in modernizator družbenega življenja.« (Keane, 1990, str. 54) S tem, ko ni pristala na ustrezno obliko ter zakoličila meja svoje dejavnosti v razmerju do civilne družbe, pa je izgubila velik del svoje privlačnosti za zahodno Evropo (Keane, 1990, str. 54). Po socialističnem pogledu je uvedba obsežnih programov »prerazporeditve« bogastva s pomočjo institucionaliziranih reform in oblikovanjem socialnovarstvenih ukrepov bolj povezana z reševanjem kapitalizma in preživetjem državnega aparata kot pa z izboljšanjem materialnih pogojev prebivalstva (Harvey, 2011, str. 135).

Tretji nivo neuspešnosti v delovanju socialne države gre iskati v slabem odpravljanju vzrokov za individualna naključja in potrebe, kot so poklicne bolezni, nezaposlenost, zastaranje poklicnih kvalifikacij, ustreznih delovnih pogojev itn. Socialna država, kot že rečeno, ne odstranjuje samih vzrokov, ampak poskuša odstranjevati zgolj posledice. To je razvidno v bolj ali manj uspešni kompenzaciji z zdravstvenimi storitvami, (stanovanjskimi) subvencijami, različnimi prekvalifikacijami, podporami za brezposelne, nadomestili za brezposelnost, zavodi za zaposlovanje itn. Vsi omenjeni posledični oziroma zakasneli ukrepi pa so po mnenju

socialistov in tudi liberalnih egalitarcev poleg večje ali manjše neuspešnosti še neučinkoviti, saj so vedno dražji, kot bi ti lahko bili pri vzročnem načinu interveniranja. V izogib visokim stroškom, ki nastanejo pri posledičnem ukrepanju, bi zato socialna država morala uvesti več preventivnih strategij, na podlagi katerih bi lahko dodatno zaščitila posameznike, kar pa bi zahtevalo neizbežno intervencijo v sam kapitalistični način produkcije in lastninska razmerja (Offe, 1985). Za omenjene posege pa, kot že rečeno, državna oblast v kapitalizmu blaginje nima legitimne osnove niti legalnih oziroma pravno formalnih pristojnosti. Socialna država zato ne more biti avtonomen izvor blagostanja, prav tako kot tudi ne zmore zagotavljati zaposlitvene politike, v smislu, da bi lahko zagotavljala nova delovna mesta (Habermas, 1985). Kot ugotavlja Merhar (2002, str. 877; 2006, str. 613), je probleme potrebno iskati v Keynesovi ekonomski politiki polne zaposlenosti, ki na dolgi rok ni učinkovita, saj na družbeno-reprodukcijske probleme gleda zgolj enostransko z družbeno-povpraševalne strani, zanemarija pa je družbeno-ponudbeno. Keynesova rešitev odpravljanja deflacijske vrzeli na dolgi rok tako vodi do inflacije in stagnacije gospodarstva – stagflacijo.

Druga temeljna kritika socialističnih teoretikov pa je usmerjena v represivni aparat socialne države (Offe, 1985, str. 94; Keane, 1990, str. 56), v smislu socialne kontrole oziroma »kontrole razrednega gibanja.« (Negri, 1984, str. 31) Le-ta se izvaja tako, da mora vsak posameznik za določene socialne storitve in usluge (npr. nadomestilo za brezposelnost, socialno podporo, štipendijo, invalidsko pokojnino itd.), državnim organom dokazovati svojo nesposobnost in upravičenost (Offe, 1985). Po mnenju Jonathana Wolffa, takšen pristop vodi do sramotnega razkrivanja in dokazovanja družbenih, naravnih, slučajnih in izbirnih kontingenc, ki vplivajo na življenje in potrjujejo, da so posamezniki zares potrebni pomoči oziroma, da si le-to zaslužijo (Wolf, 1998). Poleg tega, kot opozarja Heinrich (2013, str. 231), je represivnost državnega aparata razvidna tudi v tem, da si morajo vsi za delo sposobni državljani prizadevati za prodajo svoje delovne sile oziroma za čimprejšnjo vključitev na trg dela. V kolikor tega ne počno, kot si je to zamislil državnobirokratski aparat, lahko pristojne službe uporabijo sredstvo sankcioniranja in posamezniku odvzamejo določene socialne storitve (npr. socialno podporo, nadomestilo za brezposelnost, dopolnilno zdravstveno zavarovanje itd). Takšen način zaposlitvene politike pa hkrati pripelje do homogenega trga delovne sile. To pomeni, da so bili moški, ki jim je grozila brezposelnost, primorani sprejeti kakršnokoli delo, ki jim je še omogočalo lastno preživetje sebe in družine (Giddens, 2000, str. 25), ne glede na stopnjo izobrazbe, znanje in delovne izkušnje.

Za posameznika to pomeni, da se je primoran sprijazniti z obstoječimi političnimi, ekonomskimi, kulturnimi standardi in normami v družbi (Offe, 1985). Poleg tega, gre dodati, da se je kljub vsem represivnim ukrepom, ki jih izvaja socialna država, njena težnja po polni zaposlenosti, ki bi zagotovila delo in dohodek slehernemu državljanu, izkazala za neuresničljiv oziroma utopični ideal. Prvič, zaradi že opisane družbeno-ekonomske strukture in delovanja državne oblasti, drugič, zaradi narave družine in tretjič, zaradi vdora nove tehnologije. Narava same družine je bila namreč v večini primerov takšna, da je bil moški tisti, ki je služil sredstva, ženska pa je bila zreducirana na gospodinjo in vlogo matere (Giddens, 2000, str. 25). Glede vdora nove tehnologije pa gre za vzpon t. i. informacijske tehnologije, ki je zasnovana na montažnih linijah in množični proizvodnji. Slednja nadomešča staro tehnološko paradigmo, kar po eni strani pripelje do novih tehnoloških inovacij, povečevanja prihrankov in dviga produktivnosti, po drugi pa do rasti brez novih delovnih mest.¹⁸¹ Kapital in tehnologija nadomestita delavca. Vse omenjeno povzroči napetosti med politiko socialne države in kapitalističnimi tržišči, kar omaja zaupanje v prepričanje, da lahko postopno državno oblastno poseganje zagotavlja ekonomsko rast, zmanjšuje brezposelnost in povečuje družbeno blaginjo (Keane, 1990, str. 55).

Tretja temeljna kritika socialne države s strani socialistov pa je usmerjena v njeno politično-ideološko kontrolno funkcijo. Socialna država po tem pogledu ne predstavlja samo vira pomoči in storitev, ampak oblikuje tudi vir predstav o zgodovinski resničnosti. S tem škodljivo vpliva na zavest ljudi, različne politične stranke in civilno-družbene organizacije. Na nek način uničuje težnjo po boju delavskega razreda napram izkoriščevalskemu kapitalizmu, delavca pa nauči poslušnosti. Poleg tega, socialna država ustvarja tudi napačno predstavo o svetu, s tem ko, ustvarja dve ločeni sferi znotraj življenja delavskega razreda – na eni strani sfera dela, produkcije, gospodarstva in primarne delitve dohodka, na drugi pa sfera države, državljanstva, reprodukcije in sekundarne distribucije. Na podlagi omenjene razdelitve se namreč zakriva razumevanje sistema kot celote (Offe, 1985; Habermas, 1985), s tem pa se ljudi odvrta od boja za bolj pravičen svet, ki ga je potrebno spremeniti. Tako se kritike, ki so vezane na enakost, izkoriščanje in zatiranje, ne osredotočajo na kritiko ureditve kapitalizma blaginje, ampak zgolj

---

¹⁸¹ Podobno meni tudi Gorz (1986), ki pravi, da je polna zaposlenost v postindustrijskih družbah neuresničljiva, saj je za njo značilna »brezposelna rast«. Ta naj bi bila posledica naložb v nove tehnologije, ki ne potrebuje velike populacije zaposlenih. S tem se ustvarja bifurkacija zaposlenih na vrhunsko in dobro plačano strokovno elito in množico vseh ostalih.

na kritiko razmer znotraj le-tega – po eni strani gre za vprašanja glede pretiranih zahtev, po drugi pa za kritike nepravilne razdelitve znotraj sistema, in ne za kritiko kapitalistične podlage te razdelitve (Heinrich, 2013, str. 236). Kot pravi Offe (1985, str. 95):

Strukturne ureditve socialne države vodijo k temu, da ljudje v veliki meri ne upoštevajo ali celo popolnoma pozabijo, da potrebe in naključja, na katere se socialna država odziva, same posredno ali neposredno tudi izvirajo iz sfere dela in produkcije, ter da dinamika sfere produkcije materialno in institucionalno omejuje socialno državo samo in da zanesljiva koncepcija socialne varnosti zato ne predpostavlja le razširitve državljskih pravic temveč tudi pravic delavcev v procesu produkcije.

Glavne vzroke za krizo socialne države v kapitalizmu blaginje gre tako iskati predvsem v kapitalistični organizaciji proizvodnje in kapitalistični tržni alokaciji. Tako socialisti kot liberalni egalitarci v imuniteti trga in lastninskih pravicah nad produkcijskimi sredstvi vidijo glavni vir za nekontrolirano socialno diferenciacijo, neuspeh socialne politike in nepravilnosti v družbi.¹⁸² Po njihovem mnenju odvisnost socialne države od količine pobranih davkov in drugih oblik prispevkov vodi do strukturnih protislovij med državno oblastjo, ki v osnovi zagotavlja in izvaja socialno politiko ter kapitalističnim gospodarstvom, ki mora ustvarjati dobiček in biti konkurenčna tako na nacionalni kot globalni ravni. Socialna država tako na podlagi davčne politike ne odstranjuje samih vzrokov za nepravilnosti v družbi, ki koreninijo v kapitalističnem načinu produkcije, ampak jih želi zgolj ublažiti. V času gospodarske krize in visoke stopnje brezposelnosti pa ji niti to ne uspeva najbolje – za svoje delovanje namreč pridobi premalo sredstev. Zaradi tega zapade v finančno krizo, v »kateri se zrcali razkorak med rastočimi socialnimi in ekonomskimi zadolžitvami in njeno zmogljivostjo finančnega »pokrivanja« svoje tako razširjene dejavnosti« (Maček, 1985, str. 356). Državna oblast (natančneje vlada) ima v takšnem primeru na izbiro tri možnosti: zviševanje davka, zadolževanje ali krčenje socialnih pravic. V prvem primeru, ko zvišuje različne stopnje davka, izpodjeda temeljno načelo kapitalističnega načina delovanja, ki je v konkurenčnosti, dobičkonosnosti podjetij, njihovi rasti in investiranju. V drugem primeru, ko davek znižuje, je primorana krčiti obseg, kakovost in raven socialnih pravic ter storitev. V tretjem primeru, ko pa želi obdržati vse socialne storitve in hkrati ugoditi kapitalu glede nizkih davčnih stopenj, pa se

---

¹⁸² Po Roemerjevi in Arnesonovi razlagi izkoriščanja so delavci v socialni državi izkoriščani, ne glede na to, ali so prisiljeni delati za kapitaliste ali ne, saj jim je onemogočen pravičen dostop do proizvodnih sredstev (Kymlicka, 2005, str. 269). Socialna država se s tem, do ne posega v samo strukturo lastništva in načina produkcije, izogiba reguliranju globljih protislovij, ki izvirajo iz privatnih agregatov kapitala (Heilbroner, 1978).

je primorana v večini primerov (zaradi primanjkljaja) zadolževati. Pri tem se je potrebno zavedati, da je zadolževanje mogoče le toliko časa, dokler obstaja garancija, da bodo zajamčeni prihodnji davčni prihodki, s katerimi se bo saniralo in poplačalo dolg, kar pa zopet predpostavlja uspešno akumulacijo kapitala.

Na podlagi predstavljenih protislovij, neuspešnosti in neučinkovitosti socialne države znotraj kapitalizma blaginje večina socialističnih kritikov in tudi liberalnih egalitarcev, glavno rešitev oziroma izhod iz krize vidi v strukturnih spremembah samega kapitalističnega gospodarstva in odpravi ekonomskih hierarhij, kar pa neizogibno vodi do samih sprememb politične ureditve in njej pripadajočih struktur. Kot pravi Piketty (2015, str. 11–12), si (tradicionalna) levica želi, da javni redistribucijski ukrepi prodrejo v osrčje proizvodnega procesa, zato se ne morejo zadovoljiti zgolj s pobiranjem davkov za financiranje fiskalnih transferjev. Na tej podlagi socialisti obtožujejo socialno demokracijo kot glavno zagovornico intervencionistične socialne države, da je prenehala zasledovati končni cilj socialistične družbe in sprejela modus vivendi s kapitalizmom (Bobbio, 1992, str. 276). Z besedami Karla Marxa (1968, str. 494) bi lahko rekli: »Vulgarni socializem (in od njega spet del demokracije) je prevzel od buržuaznih ekonomistov to, da gleda na razdelitev in jo obravnava kot neodvisno od načina produkcije, in predstavlja zato socializem tako, kakor da se v glavnem vse vrti okrog [sekundarne] razdelitve.« Za socialno demokracijo lahko rečemo, da se je ujela med dva pola. Na eni strani doživi kritiko s strani socialistov in tudi liberalnih egalitarcev, na drugi pa kritiko s strani (neo)liberalcev in konzervativcev. Po pogledu prvih se socialni demokraciji očita, da je pod krinko socialne države in hipokritsko integracijo delavskega razreda delavce speljala v strukturna protislovja in kremlje multinacionalk. Po pogledu drugih pa se socialnim demokratom očita socialistične elemente pod krinko liberalizma, ki na podlagi socialne pravičnosti skozi institucionalno ureditev socialne države uničuje osebno svobodo, gospodarsko pobudo ter posameznika zreducira na otroka (Bobbio, 1992).

Socialna država, ki predstavlja produkt socialne demokracije, je tako po mnenju večine socialističnih teoretikov ustvarila ravno toliko problemov, kot jih je razreševala. Po Hoffmannu (1983, str. 40–41) je s tem, ko ni želela spremeniti temeljnih struktur kapitalistične družbe, po eni strani postavila pod vprašaj državno planiranje in reguliranje družbenih ter ekonomskih procesov, po drugi pa ostala ujetnica inherentne dinamike teh struktur. Poleg tega ne gre spregledati tudi tega, kar ugotavlja Offe (1983, str. 179), in sicer da je marksističnim, liberalnim in konzervativnim teoretikom skupna naslednja ugotovitev: kapitalizem blaginje je s svojim institucionalnim okvirom strankarske konkurence in predstavniške demokracije soočen z

mnoštvom zahtev in želja, ki jih v okviru omejenih pristojnosti in finančnih omejitev ni zmožen zagotoviti – politične in ekonomske strukture niso v harmoniji. Tako se tisto, kar se zahteva od državne oblasti, ne zmore uresničiti, brez da se ne bi poseglo v privatni akumulacijski proces ali v liberalno demokratično ureditev. Čeprav do radikalnih sprememb kapitalistične ureditve in struktur kljub pravilnim analizam teoretikov preobremenjenosti, da vedno več civilno-družbenih skupin pritiska na vlado in pravilnim analizam teoretikov krize legitimacije, glede tega, kako je državna oblast vpotegnjena v konflikt in strukturna protislovja (Held, 1989), ni prišlo, pa se je uresničil eden izmed treh Altvaterjevih (1983, str. 81) scenarijev. Po prvem scenariju, ko sredstev za vzdrževanje socialne države ni dovolj, državna oblast opusti intervencijo in se oprime prostega trga, kar vodi v (neo)liberalizem, po drugem scenariju pride do neposredne politične kontrole nad investicijami in gospodarstvom, kar vodi v avtoritarno etatistično ureditev, po tretjem scenariju pa pride do demokratizacije v obliki ekonomske demokracije in spremembe kapitalizma blaginje. Ko pogledamo za nazaj, se je uresničil prvi scenarij. Kot pravi Schreiner (2019, str. 12): »Ko je keynesovska država blaginje v 1970 zašla v krizo in je upadla stopnja rasti, je nastopila priložnost za protiudarec. V znanosti in tisku so začeli sistematično podpihovati strah pred recesijo, pred domnevno okostnelo državno birokracijo in razvrednotenjem denarja. In kot zdravilo ponudili neoliberalne ukrepe.«

7.3 (Neo)liberalni kapitalizem

7.3.1 Vzpon (neo)liberalnega kapitalizma

Vzpon (neo)liberalizma najlažje pojasnimo kot odgovor na skupek štirih družbenopolitičnih fenomenov; prvič, kot odgovor na vse večjo internacionalizacijo oziroma globalizacijo, drugič, kot odgovor na medsebojno povezane gospodarske krize kapitalizma blaginje in socialne države, tretjič, kot odgovor na propad sovjetskega bloka in četrtič, kot odgovor na vzpon družbenopolitičnih gibanj, ki so se odzvale na družbene, politične in gospodarske spremembe takratnega časa (Jessop, 2002, str. 452) na način, da so začele ogrožati temelje kapitalističnega reda (Močnik, 2016, str. 11). Ko je v sedemdesetih letih 20. stoletja stopnja rasti upadla, ko so majhni dobički (Callinicos, 2004, str. 133) in dividende postale stalnica, ko so obrestne mere postale negativne¹⁸³ in ko so gibanja delovnih množic ter komunistične in socialistične stranke

---

¹⁸³ Kot ugotavljata Duménil in Lévy, so bili dohodki in premoženje vladajočih razredov v tistem času močno načeti. En odstotek najbogatejših Američanov je imel do 70. let 20. stoletja v rokah približno 35 odstotkov vsega

pridobivale na priljubljenosti in si prizadevale za temeljitejše reforme, kot je bil npr. Rehn-Meidnerjev načrt na Švedskem,¹⁸⁴ so se višji sloji tako v razvitih kapitalističnih državah kot tudi v mnogih drugih počutili ogrožene, zato so bili primorani ukrepati (Duménil in Lévy, 2012, str. 38; Harvey, 2012, str. 24). Prišlo je do frontalnega napada na državni intervencionizem, državno regulacijo, državno lastnino, socialno državo (Berend, 2013, str. 285) in (delavska) gibanja (Duménil in Lévy, 2012, str. 142; Močnik, 2016, str. 15). Kot pravita Duménil in Lévy (2012, str. 41): »Keynesovski cilj polne zaposlenosti je nadomestil cilj obrambe premoženja in dohodkov premožnih, kar je povzročilo prednostno obravnavanje stabilnosti cen.«

Čilski (neo)liberalni eksperiment s pomočjo Združenih držav Amerike 11. septembra leta 1973 je bil prvi primer, ko so se bogate poslovne elite odkrito počutile močno ogrožene, in sicer pred takratno demokratično izvoljeno vlado Salvadorja Allendeja, ki je postopoma vodila v socializem. Puč Augusta Pinocheta, ki je na pomoč poklical čkaške dečke pod vodstvom Milтона Friedmana, pobil na tisoče ljudi, uničil leve stranke in sindikate ter vzpostavil vojaško diktaturo, je prvi primer radikalne vpeljave (neo)liberalnih idej, ki so vključevale naslednje ukrepe: privatizacijo javne lastnine in naravnih virov, privatizacijo sistema socialne varnosti, podpiranje tujih investicij, deregulacijo trgov ter skrčenje dejavnosti državne oblasti in njenih institucij na absolutni minimum, še posebej na področju sociale in gospodarstva. Vsi omenjeni ukrepi, ki so zahtevali veliko gorja med prebivalci, pa so zaradi kratkotrajne visoke rasti in visokih stopenj donosnosti predvsem tujega kapitala predstavljali vizijo tudi drugim političnim voditeljem v 80. letih 20. stoletja. Eksperiment, izveden na »periferiji«, je, kot pravi David Harvey, postal prikladen model za oblikovanje politik v centru sveta (Harvey, 2012, str. 15–16, 24).

Med leti 1978 in 1980 so na oblast prišli naslednji politični voditelji: Deng Xiaoping na Kitajskem, Margaret Thatcher v Veliki Britaniji in Ronald Regan v Združenih državah Amerike (Harvey, 2012, str. 5).¹⁸⁵ Vsem je bilo skupno to, da so se zavzemali za (neo)liberalne ideje

---

bogastva. po omenjenem obdobju pa zgolj nekaj več kot 20 odstotkov. Zaradi tega lahko (neo)liberalizem vidimo tudi kot veliko gibanje, ki so ga sprožili najbogatejši sloji, da bi se izognili svojemu zatonu. Slednje dokazuje tudi to, da se je delež skupnega bogastva enega odstotka najbogatejših po vzponu (neo)liberalizma zopet dvignil na več kot 35 odstotkov (Duménil in Lévy, 2012, str. 38–39).

¹⁸⁴ Za omenjeni načrt je v prvi vrsti značilno, da je predlagal notranji odkup deležev lastnikov v njihovih podjetjih z namenom preobrazbe države v delavsko demokracijo.

¹⁸⁵ Pri tem ne gre spregledati, da so bile vse do leta 1980 ideje neoliberalne doktrine v ozadju. Za prevladujoče jih naredita predvsem Margaret Thatcher in Ronald Regan (Harvey, 2012, str. 5–6, 85), ki poskrbita za to, da so bili

oziroma za implementacijo družbenopolitične in političnoekonomske ureditve, ki jo lahko imenujemo (neo)liberalni kapitalizem. Na evropskih tleh je bila prva, ki so jo (neo)liberalne ideje Friedricha Hayeka močno navdušile, britanka Margaret Thatcher, ki se je zavihtela na oblast leta 1979. Za njeno vladavino je značilna avtoritarna drža, s katero se je lotila naslednjih novosti v britanski družbi: liberalizacije trgov, zniževanja davkov, zmanjševanja pravic na delovnem mestu, zmanjševanja moči sindikatov (Schreiner, 2019, str. 14), razgradnje države blaginje (natančneje javnega šolstva, zdravstva, socialnih storitev in birokracije), privatizacije javnih podjetij ter napada na vse vrste družbene solidarnosti, ki so onemogočale konkurenčno fleksibilnost. Vse omenjeno je vodilo do dajanja primata podjetniškim pobudam, osebni odgovornosti, zasebni lastnini, individualizmu, družinskim vrednotam in poslovnemu okolju, ki bi bil ugoden za tuje investicije (Harvey, 2012, str. 34; Schreiner, 2019, str. 14).

Na drugi strani atlantika, v Združenih državah Amerike, pa je leta 1980 oblast prevzel Ronald Regan,¹⁸⁶ ki se je podobno kot Thatcherjeva, lotil vpeljave naslednjih (neo)liberalnih reform: zniževanja davkov za bogate, privatizacije javnih ustanov (Schreiner, 2019, str. 139), napada na vse oblike dela, zmanjševanja moči sindikatov (z vpeljavo togih pravil), fleksibilizacije dela (Harvey, 2012), regulacije na področju industrije, delovnih mest, okolja in zdravstva, zmanjševanja proračunskih sredstev, še posebej za socialne izdatke (z izjemo vojaških) in uvajanja monetarizma¹⁸⁷ v smislu poudarjanja boja proti inflaciji ne glede na posledice (Edsall, 1989, str. 217). Skupna značilnost obeh voditeljev je bila tako po eni strani v krepitvi posamičnih delov moči državne oblasti po drugi pa v omejevanju njenih aktivnosti. Njun program je temeljil na odporu do posegov državne oblasti in njenem nadzoru nad ključnimi ekonomskimi in družbenimi področji ter na prepričanju, da državna oblast nima odgovornosti niti upravljalskih sposobnosti za vodenje ljudi in gospodarstva. Državna oblast mora biti tako po eni strani močna in neomajna pri zagotavljanju trga kot ključnega mehanizma ekonomske

---

prihodnji politiki različnih političnih pogledov ujeti v mrežo omejitev, iz katerih niso mogli zlahka uiti. Predvsem gre tu izpostaviti socialdemokrata Tonya Blaira in demokrata Billa Clintona (Harvey, 2012, str. 86).

¹⁸⁶ Pri tem ne gre spregledati, da je že predsednik Združenih držav Amerike Nixon leta 1971 na široko odprl vrata neoliberalizaciji s tem, ko je ukinil fiksni menjalni tečaj iz sporazuma Bretton Woodsa in za dolar vpeljal drsni menjalni tečaj. Poleg tega leta 1974 ameriška administracija odpravi nadzor nad kapitalom, s tem pa vplivala, da so ji postopoma sledile tudi ostale države (Berend, 2013, str. 287). Brettonwoodski sporazum iz leta 1944 velja za povojni sporazum glede svetovne gospodarske ureditve po 2. svetovni vojni.

¹⁸⁷ Oktobra leta 1979 je Paul Volcker, predsednik Zveznih rezerv, spremenil monetarno politiko, ki je bila do takrat usmerjena k zagotavljanju polne zaposlenosti, v zadušitev inflacije ne glede na posledice zaposlenosti (Harvey, 2012, str. 34).

in družbene regulacije, po drugi pa v svojih nalogah in razsežnostih omejena na minimum. Skupno dobro je tako mogoče doseči zgolj z delovanjem osamljenih individuumov na trgu ob minimalnem vmešavanju državne oblasti (Held, 1989, str. 231–232).

Po latinskoameriških vojaških diktaturah, Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike, so skoraj vse države, torej tudi tiste, za katere je bila zgodovinsko gledano značilna močna socialnodemokratska (kot sta Švedska¹⁸⁸ in Nova Zelandija) ali socialistična drža (mislim na države po razpadu Jugoslavije – Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo), delno sprejele eno izmed različic (neo)liberalizma. Deregulacija oziroma liberalizacija kapitala v Združenih državah Amerike leta 1974 in Veliki Britaniji leta 1979 ter deregulacija newyorške borze leta 1975 in londonske borze leta 1986 je sprožila deregulacijsko tekmo, ki so ji sprva sledile Avstralija, Nova Zelandija, Francija in Nemčija, po letu 1988 pa tudi vse ostale države evropske skupnosti (Duménil in Lévy, 2012, str. 37; Berend, 2013, str. 287). S tem je bil, kot pravita Duménil in Lévy (2012, str. 37), (neo)liberalni stroj utirjen. Leta 1990 so tako vse sredozemske in skandinavske države do določene mere odpravile nadzor nad kapitalom (Helleiner, 1994, str. 168), opustile politiko intervencionizma ter se usmerile v deregulacijo, privatizacijo in prilagoditev tehnološkemu razvoju (Berend, 2013, str. 294). V osrednjem delu Evrope, predvsem tu mislim na Nemčijo, ki je že takrat predstavljala eno izmed najmočnejših gospodarstev na svetu, pa je prišlo do odločilnega (neo)liberalnega obrata z

---

¹⁸⁸ Ko govorimo o Švedski, se je potrebno zavedati, da je le-ta že od nekdanj veljala za močno socialno usmerjeno državo. Socialna demokracija je bila namreč vodilna na oblasti vse od 30. let 20. stoletja. Vse vlade so se v večji ali manjši meri tako zavzemale predvsem za zmanjševanje dohodkovnih in premoženjskih razlik, zmanjševanje revščine in progresivno obdavčitev, s pomočjo katere so lahko izvajali in financirali obsežne socialne storitve in programe, ki jih je v tistem času in v takšnem obsegu verjetno poznala le Jugoslavija. Leta 1976 pa tudi na Švedskem pride do obrata. Oblast prevzame Konservativna stranka, kar v 80. letih 20. stoletja pripelje do zniževanja davkov za najbogatejše ter deregulacije bančništva. Pravi premik k (neo)liberalizmu pa gre na švedskih tleh zaslediti predvsem po letu 1991, in sicer: a) ko je konservativna vlada ponotranjila predloge švedske gospodarske zbornice, ki se je zavzemala za privatizacijo države blaginje, ter b) z vstopom Švedske v Evropsko unijo, ki ji je na področju makroekonomskih politik do določene mere omejila njeno delovanje. Kljub vrnitvi socialnih demokratov na oblast leta 1994 pa so le-ti imeli zaradi že začrtane (neo)liberalne poti na ravni nacionalnih politik in zaradi vstopa v Evropsko unijo, na nek način omejene pristojnosti. Primorani so bili nadaljevati makroekonomsko politiko nadzora nad inflacijo, zmanjševanja javnega primanjkljaja, privatizacijo pokojninskega in blaginjskega sistema, namesto zavzemanja za polno zaposlenost in pravično razdelitev dohodkov (Blyth, 2002, str. 229–233). Poleg tega je konservativnim vladam uspelo vsiliti privatizacijo javnih šol in zdravstva ter plačnega sistema, ki ljudi za enako delo nagrajuje različno.

nastopom kanclerja Helmuta Kohla leta 1982. Le-ta se je zavzemal za krčenje obsega socialnih in delavskih pravic, zmanjševanje državnega proračuna in privatizacijo (Müller, 2014). Podoben obrat gre zaslediti tudi v večini vseh držav vzhodne Evrope, ki so po razpadu sovjetskega bloka, s katerim naj bi se po mnenju Alexa Callinicos začela globalna prevlada (neo)liberalizma (Callinicos, 2004, str. 8), sprejele kapitalizem v eni izmed (neo)liberalnih različic. Predvsem tu mislim na Rusijo, Poljsko, Češko in Madžarsko, ki so se obrnile k privatizaciji podjetij, reformiranju valut, deregulaciji in svobodnim trgov (Klein, 2012, str. 233–250). Pri tem je potrebno dodati, da kljub močnim pritiskom poslovnih krogov in drugačnemu vodenju politik vsaj v večjem delu zahodne, srednje in južne Evrope ne moremo govoriti o popolni (neo)liberalizaciji, ampak zgolj o »omejeni neoliberalizaciji« (Harvey, 2012, str. 152) oziroma »socialnem neoliberalizmu.« (Duménil in Lévy, 2012, str. 139)

Na podlagi kratkega zgodovinskega vpogleda lahko rečemo, da je od 80. let 20. stoletja (neo)liberalizem postopoma postal prevladujoč diskurz in način življenja, ki je do določene mere prežehl vse pore posameznikovega in družbenega življenja. Praktično je prodrhl skoraj da na vsa področja človekovega delovanja in splošnega mišljenja, zato se zdi, da so ga tudi ljudje sprejeli kot nujen ali celo naraven način regulacije družbe. Poleg politike in gospodarstva je močno prisoten na področju izobraževanja, zdravstva, medijev, financ in mednarodnih finančnih ustanov, kot so: Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Svetovna trgovinska organizacija in Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj¹⁸⁹ (Gamble, 2006, str. 59; Harvey, 2012, str. 7–8; Schreiner, 2019, str. 14–15). Kot pravi Patrich Schreiner:

Neoliberalizem je v zadnjih desetletjih v veliki meri zaznamoval in spremenil svet – verjetno bolj kot katerakoli druga ideološka novost po 2. svetovni vojni. Uspel si je pridobiti vpliv na programe bolj ali manj vseh družbenih akterjev, združenj in strank v tako rekoč vseh državah. /.../ V isti meri se je zasidral tako v desnih kot v dotlej levih strankah, demokratične vlade so po njem posegale in posegajo enako kot diktatorski režimi. /.../ Neoliberalizem oblikuje naše čutenje, mišljenje in delovanje, našo samopodobo in identiteto (Schreiner, 2019, str. 7, 16).

Podobno ugotavlja tudi Susan George, ki pravi, da je (neo)liberalizem v zadnjih desetletjih v Združenih državah Amerike, Evropi in tudi drugod po svetu prehodil dolgo pot in si ustvaril kulturno prevlado (George, 2014, str. 109). Z besedami Davida Harveya (2011, str. 73): »Sedaj smo vsi, čeprav se tega pogosto ne zavedamo, neoliberalci.« Kljub pravilnim ugotovitvam

---

¹⁸⁹ Na globalni ravni se neoliberalni obrat odrazi v t. i. washingtonskem konsenzu, ki povezuje finančno ministrstvo Združenih držav Amerike, Svetovno banko in Mednarodni denarni sklad (Gowan, 1999). Vsi omenjeni akterji z zunanjimi pritiski in pogojevanji vztrajno poskušajo uveljaviti temeljna načela (neo)liberalizma povsod po svetu (Harvey, 2011, str. 71).

Schreinerja in Georgove, da se (neo)liberalizem postopoma polasča celotne človeške biti in mišljenja, pa moramo poudariti, da le-tega v osnovi razumemo kot »normativen ideološki projekt, ki podpira posamezne politike glede, sociale, intervencij v gospodarstvo, javne porabe ter davkov in izriva alternativne« (Gamble, 2006, str. 51), oziroma kot teorijo političnoekonomskih praks, ki zastopa prepričanje, da do višje družbene blaginje lahko pridemo v okviru političnoekonomske ureditve (Harvey, 2012, str. 7), ki se zavzema za:

- ustavno državo z jasno delitvijo oblasti,
- primat izvršne in sodne veje oblasti nad zakonodajno,
- pravno državo oziroma vladavino prava,
- vladavino zakona,
- zaščitene pravice do individualne zasebne lastnine, zasebne intelektualne lastnine, zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi in zasebno pravico do upravljanja s podjetji,
- svobodo delovanja, izražanja in izbir,
- omejeno vlogo državne oblasti v razmerju do civilne družbe in zasebnega življenja,
- minimalno vlogo državne oblasti na področju socialne varnosti, zdravstva in šolstva,
- svobodne trge, svobodno trgovino in prosto gibanje kapitala,
- pogodbeno dogovarjanje med pravnimi subjekti na trgu,
- svobodno tržno konkurenco med posamezniki, podjetji, mesti, regijami in državami,
- nadzor nad inflacijo s strani avtonomnih centralnih bank (monetarizem),
- fiskalno vzdržnost javnih financ ne glede na posledice,
- financionalizacijo,¹⁹⁰
- kvaliteto in stabilnost denarja jamčeno s strani državne oblasti,
- privatizacijo javnega sektorja (državnih podjetij, zdravstva, šolstva in naravnih resursov),
- nizke (regresivne) davke,
- individualno odgovornost in samoiniciativnost posameznikov,
- minimalno državno administracijo,

---

¹⁹⁰ Financionalizacija v splošnem pomenu besede pomeni prevlado finančne industrije nad realno industrijo. Po Gerald Epsteinu gre pri financionalizaciji za dajanje primata oziroma povečano vlogo finančnih motivov, finančnih akterjev, finančnih trgov in finančnih institucij v delovanju domačih in mednarodnih gospodarstev (Epstein, 2005, str. 3).

- omejitev vloge interesnih skupin (predvsem sindikatov),
- ekonomsko svobodo posameznika (Held, 1989, str. 238; Giddens, 2000, str. 17, 20; Jessop, 2002, str. 461; Gamble, 2006, str. 53; Duménil in Lévy, 2012, str. 36; Harvey, 2012, str. 7; George, 2014, str. 108, 113).

7.3.2 (Neo)liberalna kritika socialne države

Za glavnega teoretskega očeta (neo)liberalizma velja Friedrich August von Hayek (Block, 2008, str. 22), ki je s svojima najbolj odmevnima deloma *Pot v hlapčevstvo* iz leta 1944 in *Konstitucija svobode* iz leta 1960 začrtal temeljne predpostavke (neo)liberalni kapitalistični ureditvi in na novo opredelil naloge ter razsežnosti državne oblasti znotraj le te.¹⁹¹ Kot pravi Susan George je dal (neo)liberalizmu politično, pravno, ekonomsko in akademsko legitimnost ter verodostojnost (George, 2014, str. 110). Za Hayeka je v osnovi temeljna bitka, ki jo je potrebno opraviti, bitka na ravni idej. Premagati je potrebno marksizem, socializem, državno planiranje in keynesovski intervencionizem (Harvey, 2012, str. 32). Če smo nekoliko bolj natančni, gre pri Hayeku predvsem za kritiko etatizma in kritiko razbohotenega delovanja socialne države v kapitalizmu blaginje, ki smo ju predhodno obravnavali. Da je res tako, gre razbrati že iz njegovega predgovora k ponovni izdaji knjige *Pot v hlapčevstvo* iz leta 1976, kjer pravi naslednje:

V času nastanka tega dela je socializem pomenil nedvoumno nacionalizacijo proizvodnih sredstev plus centralnoplansko gospodarstvo, ki je tako nacionalizacijo omogočalo in pogojevalo. /.../ Mislim, da je bil Lenin tisti, ki je v Rusiji prvi izrekel znamenito frazo: »Kdo,

---

¹⁹¹ Poleg Hayeka, ki je zasnoval ogrodje ureditve (neo)liberalnega kapitalizma, pa ne gre spregledati tudi vseh ostalih avtorjev, ki so prispevali svoj del k neoliberalni doktrini predvsem v smislu ekonomskih funkcij državne oblasti znotraj takšne ureditve. Mislim na političnoekonomsko misel in teorijo monetarizma Milтона Friedmana, teorijo racionalne izbire Jamesa Buchanana in Gordona Tullocka, teorijo racionalnih pričakovanj Roberta Lucasa in teorijo ekonomije ponudbe Arthurja Lafferja. Skupna točka vsem omenjenim mislecom pa je bila predvsem v tem, da državno oblastna intervencija v gospodarstvo predstavlja prej problem kot rešitev. Zato predlagajo stabilno monetarno politiko, vzdržne javne finance in radikalno znižanje davkov. Omenjeni ukrepi bodo namreč po njihovem skupnem prepričanju pripeljali do bolj zdravega gospodarstva, večjih podjetniških pobud in boljše podjetniške dejavnosti. V nadaljevanju se bolj poglobljeno lotevam misli Friedricha Hayeka do določene mere pa tudi Milтона Friedmana. Omenjeno selekcijo naredim predvsem zato, ker se omenjena avtorja v večji meri ukvarjata s kritiko socialne države in kapitalizma blaginje ter zagovorom (neo)liberalne političnoekonomske ureditve in ponovno opredelitvijo nalog in razsežnosti državne oblasti ter njenih institucij. Naloga, kot že rečeno, spada na področje (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije.

komu?« V zgodnjih letih sovjetske vladavine se je v tem izreku utelesilo temeljno vprašanje socialistične družbe. Kdo komu planira, kdo koga upravlja, kdo koga obvladuje, kdo določa drugim ljudem njihov položaj v življenju in kdo komu določa naloge? To so nujno postala osrednja vprašanja, o katerih je lahko odločala le najvišja oblast. /.../ V tem pomenu je danes Švedska veliko manj socialistično organizirana kot Velika Britanija ali Avstrija, čeprav se Švedski na splošno pripisuje več socializma. To je posledica dejstva, da zdaj socializem v glavnem pomeni ekstenzivno prerazporeditev prihodkov prek sistema obdavčevanja ter državnih institucij socialnega in zdravstvenega zavarovanja. V tej novi fazi socializma se učinki, o katerih razpravljam v knjigi, razvijajo počasneje, posredno in bolj nepopolno (Hayek, 1991, str. 9, 119).

Pri Hayekovi političnoekonomski misli gre v samem temelju za obuditev in do določene mere reinterpretacijo klasičnih načel političnega in ekonomskega liberalizma oziroma za oblikovanje družbenopolitičnega in političnoekonomskega reda, ki bi bil utemeljen na vrednotah individualne in ekonomske svobode, individualne odgovornosti, vladavine zakona, ustavne vladavine, prostotržnega gospodarstva in zasebne lastnine (Harvey, 2012; Held, 1989; Polyani, 2008; Schiller, 2001), brez socialne pravičnosti, ki predstavlja podlago obsežnemu delovanju socialne države, ki smo ji bili priča v tridesetletnem obdobju po drugi svetovni vojni. Za Hayeka namreč glavno grožnjo za družbe predstavljajo:

- državna oblast s prisilnimi socialnimi in ekonomskimi politikami,
- uradniki sistema socialnih storitev s širokimi in samovoljnimi pooblastili,
- obdavčitve, ki povzročajo ohromelost,
- prevlada države v izobraževanju,
- prisilni delavski sindikati,
- birokracija,
- inflacija (Hayek, 2012, str. 462).¹⁹²

Zavračanje socialne pravičnosti, socialne države in kapitalizma blaginje je ena izmed najprepoznavnejših lastnosti (neo)liberalizma. Kot pravi Anthony Giddens, je socialna država za (neo)liberalce vir vsega zla (Giddens, 2000, str. 22). Ko govorimo o njeni kritiki s strani Hayeka, pa se je potrebno zavedati, da v osnovi ne gre za kritiko njenih ciljev, ampak predvsem za kritiko njenega načina delovanja, ki je po njegovem prepričanju v večini primerov prisilne narave, kar pa ogroža temelje svobodne družbe. Zavedati se je namreč potrebno, da je

---

¹⁹² Z inflacijo in z njo povezanimi vprašanji se v nalogi ne ukvarjam, saj je omenjeno področje bolj v domeni makroekonomije kot politične ekonomije, kar sem že izspotal v drugem poglavju, kjer sem se ukvarjal s politično ekonomijo.

svoboda¹⁹³ za Hayeka, kot tudi za vse (neo)liberalce, temeljna vrednota, v skladu s katero se mora usmerjati politično, ekonomsko in socialno življenje.¹⁹⁴ Kot pravi:

Vse sodobne države sprejemajo ukrepe za revne, nesrečne in invalide ter se ukvarjajo z vprašanji zdravstva in razširjanja vedenja. Ni nobenega razloga za to, da se obseg teh čisto storitvenih dejavnosti ne bi povečal skladno s splošno rastjo bogastva. /.../ Malo je tudi razlogov, zakaj oblast ne bi igrala določene vloge oziroma celo prevzemala pobud pri takšnih področjih, kot sta recimo socialno zavarovanje in izobraževanje, oziroma začasno subvencionirala določenih eksperimentalnih razvojev. Naše vprašanje na tem mestu ne zadeva toliko cilje kot načine delovanja države. /.../ Razlog, zakaj potemtakem številni novi socialni ukrepi države predstavljajo grožnjo svobodi, je torej v tem, da slednji, čeprav se jih predstavlja kot navadno storitveno dejavnost, v resnici pomenijo izvajanje državne moči prisile in temeljijo na njenih zahtevah po izključnih pravicah na določenih področjih (Hayek, 2012, str. 387).

Kot bo jasneje prišlo do izraza v nadaljevanju, lahko rečemo, da se Hayek zavzema za neko obliko ultra minimalne socialne države. Strinja se namreč, da mora sodobna država do določene mere poskrbeti za reveže in tiste, ki so izvzeti iz trga dela, in sicer tako, da jih zaščiti pred resnim fizičnim pomanjkanjem. Slednje pomeni, da je v pristojnosti državne oblasti zgolj zagotovitev določenega minimuma preživetja (govori o t. i. omejeni varnosti, ki jo je mogoče zagotoviti vsem), kar pa ne sme biti enako poskusom zagotavljanja določenega življenjskega standarda v smislu zagotavljanja konkretne višine socialnih storitev (govori o t. i. zagotovitvi absolutne varnosti, ki ni v skladu s svobodno družbo) (Hayek, 1991, str. 132; 2012, str. 389). Kar Hayek absolutno zavrača, je predvsem zagotavljanje enakomernejše porazdelitve dohodkov in dobrin pod pretvezo socialne pravičnosti, ki po njegovem prepričanju »/n/ujno pelje v socializem in k njegovim prisilnim in v samem jedru samovoljnim metodam.« (Hayek, 2012, str. 389) Socialna država je tako v očeh večine (neo)liberalcev zgolj nadomestek za stari tip socializma, ki poskuša z različnimi socialnimi storitvami doseči pravično prerazdelitev dohodkov. Pravica nad posedovanjem in razpolaganjem z dohodkom in lastnino je namreč za

---

¹⁹³ Svoboda za Hayeka predstavlja možnost posameznikovega delovanja v skladu s svojimi željami in preferencami brez morebitne prisile s strani drugega – predvsem tu misli na državno oblast, ki bi po njegovem prepričanju morala znižati stopnjo kakršnekoli prisile in njenih škodljivih učinkov na minimum. Usmerjanje družbe na podlagi načrta za Hayeka pomeni izkoreninjenje svobode (Hayek, 2012, str. 45). Na tej podlagi lahko z veliko gotovostjo rečemo, da je Hayek pristaš izključno in samo t. i. negativnih individualnih pravic. Hayek namreč loči med osebno svobodo, notranjo svobodo in politično svobodo. Na podlagi ločitve pravi, da osebna svoboda ne pomeni vsega dobrega ali izostanek vsega slabega. Kljub uživanju osebne svobode smo namreč lahko nesrečni ali revni. Poleg tega osebna svoboda ne more biti enaka politični svobodi. Politična svoboda lahko namreč preko glasovanja velikega števila ljudi pripelje do tega, da se okrni osebno svobodo (Hayek, 2012, str. 8).

¹⁹⁴ Podobno pravi tudi Milton Friedman. Zanj in za vse (neo)liberalce, kot pravi, svoboda (posameznika) predstavlja glavno merilo pri presojanju družbene ureditve (Friedman, 2011, str. 11).

Hayeka, kot tudi za vse ostale (neo)liberalce, nedotakljiva pravica in kot takšna nad vsemi drugimi političnimi, socialnimi ali ekonomskimi pravicami. Kar je v mejah svobode oziroma dopuščeno, je zgolj to, da posamezniki po svoji lastni volji prispevajo dohodke ali lastnino v humanitarne namene. V to pa seveda ne smejo biti prisiljeni preko davkov ali s kakšnimi drugimi sredstvi (George, 2014, str. 113). Kot pravi Milton Friedman, je glavna naloga liberalca ta, da prepusti področje in ukvarjanje z etiko popolnoma v svobodno domeno posameznika in ne oblasti (Friedman, 2011, str. 11). Hkrati je eden izmed večjih problemov socialne države po prepričanju (neo)liberalcev tudi ta, da slednja postane močno paternalistična oziroma nenadzorovani stroj, pred katerim je posameznik nemočen. Zavedati se je namreč potrebno, da je Hayek velik nasprotnik centralizirane oblasti. Državna oblast zanj predstavlja velikanski leviatan, ki ogroža temelje svobode, zato mora biti zreducirana na minimum (Held, 1989, str. 232).¹⁹⁵ Zaradi tega tudi nasprotuje socialnemu zavarovanju, oskrbi za starost, zdravstveni oskrbi, zagotavljanju izobraževanja, progresivnim obdavčitvam, podjetništvu in regulaciji s strani državne oblasti.¹⁹⁶

V socialnem zavarovanju Hayek vidi velik problem predvsem zato, ker le-ta izraža težnjo po prerazdeljevanju dohodkov pod monopolnim nadzorom državne oblasti, ki samovoljno dodeljuje pomoči in storitve glede na potrebe, katere opredeli po svoji lastni volji, ne glede na višino vplačane premije. Kot pravi: »Pomembno je, da se jasno zavedamo meje, ki ločuje stanje, v katerem skupnost sprejema dolžnost preprečevanja pomanjkanja in zagotavljanja minimalne ravni sociale, od tistega, kjer skupnost prevzema nase pristojnost določanja »pravičnega« položaja vseh in vsakomur dodeljuje tisto, kar sama meni, da si zasluži. Svoboda je nevarno ogrožena, kadar se oblastem podelijo izključne pristojnosti zagotavljanja nekih storitev.« (Hayek, 2012, str. 437–438) Socialno zavarovanje, tako v prvi vrsti predstavlja prisiljevanje ljudi v smislu, da so le-ti primorani del svojega dohodka nameniti za socialne storitve, ki jih monopolno organizira in nadzira državna oblast. Zaradi tega je Hayek prepričan, da je zasebno

---

¹⁹⁵ Redukcija državne oblasti glede njenih pristojnosti na področju sociale in gospodarstva pa seveda ne pomeni *laissez-faire* države.

¹⁹⁶ Pri tem se je potrebno zavedati, da Hayek socialnih storitev ne zanika v smislu ciljev, ampak predvsem v smislu izvedbe, ki mora biti izpeljana na tržni način pod zasebnim okriljem različnih ponudnikov storitev. Kar se zdi, da Hayek v veliki meri naredi, je zgolj prenos zagotavljanja socialnih storitev iz strani države na trg. Zaradi tega lahko rečemo, da se Hayek do določene mere ujame v lastno zanko, saj svobodo na nek način žrtvuje za višjo družbeno blaginjo, ki naj bi jo bolje od državne oblasti v večini primerov zagotovil in opravil konkurenčni trg.

zavarovanje pri različnih ponudnikih na trgu veliko boljša alternativa. Prvič, posameznik je svoboden in ni prisiljen v odvajanje svojega dela dohodka, torej le-tega prejme v celoti, drugič, vsak posameznik ima možnost lastne izbire nabora socialnih storitev, in tretjič, vsak posameznik bo prejel ravno toliko uslug oziroma storitev, kolikor jih bo voljan zavarovati oziroma plačati. Na nek način bo vedel, kaj dobi za svoj denar, kar v državnem sistemu socialnega zavarovanja ne ve. Na nek način lahko rečemo, da Hayek poskuša pokazati, da za ceno socialne varnosti posameznik nima popolne svobode nad razpolaganjem s svojim dohodkom. Poleg tega je do določene mere tudi prisiljen v solidarnost z drugimi. Še najboljše, kot pravi, je to razvidno na področju zdravstvenega zavarovanja. V kolikor je namreč posameznik zdrav in ne potrebuje zdravstvenih storitev kot nekdo drug, ki je velikokrat bolan, je prvi posameznik na slabšem, drugi, ki potrebuje več zdravstvenih storitev, pa na boljšem. Potrebe posameznikov in koriščenje javnih zdravstvenih storitev s stroškovnega vidika tako niso enaka za vse ljudi. Poleg tega gre po Hayeku pri zagotavljanju državnega socialnega zavarovanja predvsem za to, da se bogatim vzame mnogokratnik tega, kar jim je nato povrnjeno (Hayek, 2012, str. 442–443).

Naloga državne oblasti po Hayeku in (neo)liberalnem prepričanju je zato zagotoviti zgolj minimalno raven sociale oziroma preprečiti minimalno pomanjkanje. Na nekem mestu zagovarja celo popolno ukinitev brezplačne zdravstvene oskrbe za vse (Hayek, 2012, str. 450), z razlogom, da ne obstaja noben objektivno določljiv standard zdravstvenih storitev, ki jih lahko in mora zagotavljati državna oblast (Hayek, 2012, str. 451–452). V sistemu državnega zdravstva oblast namreč vsiljuje posamezniku razpon storitev, ki so mu na voljo. Poleg tega vsakega posameznika obravnava enako, kar zanj predstavlja velik problem. Na tej točki lahko rečemo, da gre pri Hayeku nezavedno do določene mere za diskriminacijo, predvsem v odnosu do starejših in ubogih. Pravi namreč, da je sistem državnega zdravstva neprimeren predvsem zato, ker mora na primer delovno sposobna oseba, ki bi lahko delala in prispevala za potrebe drugih, čakati v vrsti, ker je nekdo, ki nikoli več ne bo prispeval za potrebe drugih, zasedel zdravstvene zmogljivosti. Kljub temu da poskušam pozitivno razumeti Hayeka v smislu, da gleda v dotičnem primeru predvsem s tržnega in ekonomskega vidika, pa se mi zdi njegov zdrs v utilitarizem pretiran. Prvič, nikjer ne piše, da v zasebnem zdravstvu ljudje ne bodo čakali na storitve, ali da je le-ta kvalitetnejši od javnega. Poleg tega tudi ni nobenega zagotovila, da bo v zasebnem zdravstvu vsak posameznik obravnavan enako in z enako mero kvalitnosti storitev. To je zgolj etična predpostavka, ki pa je položena v roke avtonomnemu in do določene mere avtoritarnemu odločanju vodilnih ljudi v zasebni zdravstveni organizaciji. Ne gre namreč

spregledati bojazni, da bi nek posameznik, ki ima veliko finančnih sredstev, lahko prej in kvalitetnejše dostopal do zdravstvenih storitev, kot nekdo, ki si jih lahko komaj privošči, če sploh. Rek, denar je sveta vladar, mislim, da upravičeno zbuja našo zaskrbljenost. In drugič, Hayek ekonomsko koristnost postavi pred solidarnost, ki predstavlja konstitutivni element pravičnosti in garant za dobro medgeneracijsko sodelovanje. Na nek način lahko rečemo, da zanika enako obravnavanje vsakega posameznika v smislu enakega dostopa do storitev. Starejši in onemogli so namreč k potrebam drugih in okolju, v katerem mlajše generacije lahko delujejo, prispevali svoj delež v predhodnem obdobju, in najmanj, kar si zaslužijo, je to, da generacija za njimi poskrbi za enako obravnavo in enako kvaliteten dostop do zdravstvenih storitev, kot ga uživajo tudi sami. Prepustiti starejše zgolj zasebnemu zdravstvu bi bilo zato, kljub pomanjkljivostim, ki jih gre zaslediti v javnem zdravstvu, nepravilno in neodgovorno početje, ki bi se nam, če ne drugega, maščevalo v naši starosti,¹⁹⁷ kljub temu da bi po Hayeku problem financ, namenjenih za dobo starosti, rešili tako, da bi ukinili odvajanje dela dohodka za javno zdravstveno zavarovanje in pokojnine.

Na področju pokojnin je Hayek trdno prepričan, da so vsi posamezniki oropani sredstev za preživljanje, s tem ko so bili v dobi delovnega življenja primorani del dohodka odvajati v državni proračun. Po njegovem prepričanju bi za obdobje starosti veliko bolje poskrbeli posamezniki sami, kot pa to počne državna oblast. Kot pravi: »S tem, ko so snedle lastno besedo in niso opravile dolžnosti vzdrževanja stabilne valute, so oblasti vsepovsod ustvarile razmere, s katerimi generacijo, upokojeno v tretji četrtini 20. stoletja, ropajo večjega dela tistega, kar si je prizadevala dati na stran za svojo upokojitev, in v kateri se bo mnogo več ljudi, kot bi se jih

---

¹⁹⁷ Pri tem ne gre spregledati tudi tega, da so ljudje po naravi različnega zdravja. Nekdo je namreč lahko skozi celotno življenje popolnoma zdrav, nekdo drug pa konstantno bolan. Ob predpostavki, da oba živita zdravo življenje, si nihče od njiju ni zaslužil stanja, v katerem se je znašel. Torej, v prvem primeru, ko je posameznik že po naravi boljšega zdravja, bi bilo zanj odvajanje dohodka minimalno, za nekoga, ki pa ni ravno dobrega zdravja, pa bi zdravljenje predstavljalo veliko finančno breme. Iz za tančice nevednosti po Rawlsu, če se postavimo v najslabši primer v smislu, da smo slabega zdravja, verjetno nikoli ne bi sprejeli predloga, da za vse bolezni, ki nam jih je »namenila« mati narava, plačujemo iz svojega žepa na zasebnem trgu. V tem primeru je koncept solidarnosti med ljudmi še kako pomemben. Konec koncev tudi zdrav posameznik ne more vedeti, kdaj in kaj se mu lahko zgodi. Primer nesreče je takšen primer, ko bi se popolnoma zdrav posameznik verjetno veliko raje odločil za odvajanje dela dohodka za javno zdravstvo, kot pa da bi v primeru nesreče bil primoran odvajati velike količine finančnih sredstev za njegovo zdravljenje. Pri tem gre dodati še, da je javno zdravstvo z vidika varnosti bolj ustrezno, kot pa zasebne zavarovalne agencije. Le-te namreč lahko propadejo, zavarovanci pa ostanejo praznih rok.

sicer, neupravičeno srečalo z revščino, in to kljub njihovim poprejšnjim naporom, da bi se tej težavni zadregi izognili.« (Hayek, 2012, str. 446) Ob tem Hayek tudi opozarja, da so pokojnine vedno financirane iz naslova tekočih obdavčitev. To pomeni, da so delovni ljudje primorani na podlagi davkov prevzeti nase veliko finančno breme, kar lahko v končni fazi vodi do medgeneracijskega konflikta. Kot pravi: »Na tej točki se lahko zgodi upor telesno močnejših in odvzem starejšim tako njihovih trenutnih političnih pravic kot tudi njihovih zakonskih zahtev.« (Hayek, 2012, str. 449) Hkrati nastane tudi težava, ko se državna oblast loti zagotavljanja samovoljne »ustrezne ravni oskrbe« (le-to določa popolnoma poljubno, brez možnosti izbire) oziroma samovoljnega določanja višine pokojnin. Rešitev Hayek vidi v svobodni izbiri med zasebnimi pokojninskimi zavarovanji in skladi.

Z ekonomske perspektive se zdi omenjeni predlog glede svobodnega razpolaganja nad celotnim dohodkom (torej bruto bruto dohodkom) in njegovega potencialnega vlaganja v zasebne pokojninske sklade na prvi pogled vsekakor zanimiv in privlačen. Še posebej to velja za tiste ljudi, ki so podjetnejši in bi omenjena sredstva, ki jih v času delovnih let odvajajo za pokojnine, dodatno oplemenitili ali z njimi pomagali razvoju gospodarstva (npr. če bi del dohodka vložili v delnice podjetja). Kljub privlačnosti predloga pa enostavno ne moremo spregledati njegove rizičnosti. Mislim na širšo socialno varnost, ki jo Hayek, kot smo videli, že v izhodišču zavrača. Nikjer namreč ni jasno izraženo, da si ljudje poleg opravljanja svojih služb ali upokojevalci želijo nadaljnjega dela oziroma sklepanja poslov. V kolikor to želijo, se jim mora vsekakor dopustiti in tega jim nihče niti ne prepoveduje niti odreka. Kar je najbolj zaskrbljujoče pri omenjenem predlogu, je po mojem mnenju naslednje; pričakovati od ljudi, da bodo v mladosti in srednjih letih, ko denar potrebujejo in porabijo za vse kaj drugega, kot za naložbe za starost je zelo naivno in rizično razmišljanje. Glede na višino plač in stroškov si določeni delovni ljudje tega niti ne bi uspeli privoščiti, četudi bi si tega želeli. Na tialu je torej odločitev med: a) pravico do popolnega razpolaganja z dohodkom brez obveznega pokojninskega zavarovanja in odvajanja dela dohodka, ki je vsekakor privlačna ideja (posameznik bi namreč imel na razpolago več finančnih sredstev in večjo finančno svobodo), in b) nekoliko nižjim dohodkom, ki skrbi za našo varnost v smislu materialnega in finančnega stanja v letih, ko nismo več sposobni ali željni vključevanja v delovni proces. Naslednje veliko tveganje je tudi možnost opeharjenja ali propada skladov. Nikjer namreč še nisem zasledil, da neka država upokojevalcem ne bi izplačala pokojnin,¹⁹⁸ velikokrat pa sem zasledil, da so bili vlagatelji, ki so svoje prihranke nalagali v

---

¹⁹⁸ S tem seveda ne zagovarjam trenutne ravni izplačila pokojnin, ki so v določenih državah postale tako mizerne, da se upokojevalci posamezniki niso zmožni preživeti. Prepričan sem, da bi vsaka država morala poskrbeti za

najrazličnejše zavarovalnice ali sklade opeharjeni ali pa so ti celo propadli. Odmevni primer Enrona v Združenih državah Amerike je več kot dovolj nazoren primer. Vprašanje je, kaj storiti v primeru takšnega propada ali v primeru, ko posameznik ne bi želel odvajati dela dohodka v zasebne pokojninske sklade in bi ostal brez razpoložljivih sredstev za dobo starosti. Bi jih v takšnem primeru prepustili životarjenju ali pa bi jih na svoja pleča sprejela država? Zdi se, da bi se Hayek, kot tudi večina (neo)liberalcev, moral odločiti prej za prvo kot drugo izbiro. V kolikor bi se namreč odločili za drugo, bi to glede na njihovo razumevanje svobode nedvomno pomenilo kratenje le-te in znikanje individualne odgovornosti.

Po (neo)liberalnem pogledu so namreč posamezniki dojeti kot čisti individualisti. Zaradi tega jih je potrebno obravnavati kot odrasle in zrele posameznike, odgovorne za svoja dejanja, kar pomeni, da morajo v celoti prevzeti odgovornost za položaj in razmere, v katerih živijo (George, 2014, str. 101). V zameno za svobodo, ki je temeljna človeška vrednota, morajo sprejeti odgovornost za svoje lastne odločitve in od vlad ne smejo pričakovati pomoči v prej opisanem smislu. Vsak poskus usmerjanja življenj je napad na njihovo svobodo oziroma znikanje pravice do avtonomije. Državna oblast namreč ne more vedeti, kaj so želje, potrebe in preference ljudi (Held, 1989, str. 235). Hkrati ne gre spregledati, da svoboda za (neo)liberalce pomeni tudi veliko odgovornost. Svoboda in odgovornost sta tesno povezani oziroma soodvisni. Odgovornost je stvar individualnosti in ne kolektivnosti, saj nihče ne more učinkovito skrbeti za druge. Kot pravi Hayek (2012, str. 97): »Razlog za strah mnogih ljudi pred svobodo je nedvomno tudi v dejstvu, da priložnost graditi lastno življenje pomeni nenehno dolžnost, disciplino, ki jo človek, če želi doseči svoje cilje, mora prevzeti nase.« Uspeh ali neuspeh posameznika je tako po Hayeku odvisen predvsem od njega samega. Slednje seveda popolnoma ne drži, kar sem obravnaval že v šestem poglavju, kjer sem se ukvarjal s politično pravičnostjo. Naj na kratko le spomnim. Na posameznikove obete skozi celotno življenje vplivajo poleg naravnih talentov in zaslug, predvsem tudi okoliščine in sreča. Zato bi bilo v svetu velike konkurence, neenakih izhodiščih pogojev in velikih ekonomskih neenakosti, posameznika prepustiti povsem samemu sebi in od njega terjati odgovornost za stanje, v katerem se je znašel, neodgovorno in nepravilno početje.

Naslednja skrb, ki jo Hayek izrazi na področju državnega zdravstva, pa je veliko bolj tehtne narave in zahteva naš premislek. Državno zdravstvo glede posameznikov poseduje njihov

---

minimalno raven pokojnine, ki bi posamezniku omogočala dostojno življenje. Minimalni standard, o katerem govori Rawls, bi bila po mojem mnenju pravilna smer razmišljanja v prihodnje.

zdravniški karton, torej vse intimne informacije, ki pa jih, kot pravilno opozarja, lahko le-ta tudi izrabi, kar podkrepi tudi s primerom iz prakse. Pravi namreč naslednje: »Gre za neizogibno preoblikovanje zdravnikov v svobodnem poklicu in predvsem odgovornih svojim bolnikom, v plačane državne uslužbence, v uradnike, ki so nujno podvrženi navodilom oblasti in v odnosu do oblasti tudi odvezani dolžnega spoštovanja varovanja tajnosti. /.../ Način, kako se je v Rusiji državno zdravstvo uporabljalo kot instrument discipliniranja delovne sile, nam daje občutek o možnih uporabah takšnega sistema.« (Hayek, 2012, str. 454) Opazka Hayeka je na mestu. Kar lahko v tem trenutku rečem, je le to, da bo družba morala iznajti pravne varovalke, ki bodo zmanjšale omenjeno tveganje na minimum. Dalje tega vprašanja ne morem, niti nimam strokovnih kompetenc, da bi ga razvijal. Kar bi na tem mestu še dodal, je predvsem naslednje. Vprašanje je, ali ni omenjena skrb Hayeka potrebna tudi na ravni zasebnega zdravstva. Prodaja informacij glede zdravstvenega stanja posameznikov s strani zasebnih zdravstvenih organizacij, zasebnim gospodarskim subjektom bi lahko kaj hitro postala donosen vir dohodka. Vsak delojemalec si namreč želi zdrave delovne sile, nihče pa v procesu zaposlovanja nima pravice do vpogleda v zdravstveni karton posameznika. Do določene mere je sicer res, da so v nekaterih državah potrebni zdravniški pregledi, preden se posameznik lahko zaposli, vendar delojemalec ne prejme zdravstvenega kartona in vseh intimnih podatkov, ki so zavedeni v njem.

Glede zavarovanja v primeru brezposelnosti pa Hayek zagovarja sistem javne pomoči v smislu enotnega minimuma, po katerem posameznikom nikdar ne bi bilo potrebno živeti v pomanjkanju hrane in zavetja (Hayek, 2012, str. 455), sama višina minimuma pa bi morala biti vezana na ekonomske zmožnosti družbe in financirana iz obveznega socialnega zavarovanja. Glede zagotavljanja dohodka v primeru nezaposlenosti, ki je vezan na določen odstotek predhodne plače (govora je o denarnem nadomestilu), pa je Hayek skeptičen. Meni namreč, da le-ta slabi posameznikovo iniciativo po ponovnem vključevanju v proces dela. Zdravilo za brezposelnost tako vidi v prilagoditvi plač (glede na to, da pravi, da so sindikati¹⁹⁹ tisti, ki so delni krivci za brezposelnost lahko upravičeno sklepamo, da gre za njihovo znižanje) in

---

¹⁹⁹ Za Hayeka sindikati predstavljajo privilegirane organizacije, za katere splošni zakoni ne veljajo ter ogrožajo temelje naše družbe. Njihovo delovanje je ekonomsko zelo škodljivo in politično zelo nevarno. Po eni strani, kot pravi, lahko razlastijo lastnika, po drugi pa tudi njihova politika do plač ni v interesu vseh delavcev. Poleg tega znižujejo storilnost dela in splošno raven realnih plač. Nadzor, ki ga imajo sindikati nad procesom dela, je tako nedopusten (so monopolisti), predstavlja oviro investicijam (takoj za davki), vodi v socialistično načrtovanje in stalno ter naraščajočo inflacijo. Zaradi tega je potrebno prepovedati vse stavke, ki izvajajo takšno prisilo, poleg tega pa tudi odstraniti zakone glede pravice do dela (Hayek, 2012, str. 401–422).

mobilnosti/fleksibilizaciji delavne sile. Pri tem je potrebno dodati, da Hayek zagotavljanje pomoči v primeru brezposelnosti veže na dolžnost, ki se jo izkaže na podlagi dokazila o potrebi. Hkrati je omenjeno pomoč mogoče pridobiti le v primeru, ko je bilo za ta namen poprej plačano iz osebnih prispevkov (Hayek, 2012, str. 459).²⁰⁰ Kot pravi: »V svobodni družbi ne more biti nobenega načela pravičnosti, ki bi neodvisno od izkazane potrebe dodeljevalo pravico do »nezavračajoče« oziroma »ne-diskrecijske« pomoči.« (Hayek, 2012, str. 460). Prav tako kot tudi na področju zdravstvenega zavarovanja predlaga preoblikovanje nadomestil za brezposelne v zasebna zavarovanja, ki jih na trgu ponujajo med seboj konkurenčne agencije (Hayek, 2012, str. 460).

Na področju obdavčitve pa je Hayek trdno prepričan, da se je politika premaknila v smer samovoljnosti in to veliko bolj kot na kateremkoli drugem področju (Hayek, 2012, str. 464). Progresivna obdavčitev zanj predstavlja osrednji mehanizem, s katerim socialna država želi prerazporediti dohodek od bogatih k revnim in pomeni pomiritev zavisti slabše situiranih. Progresivni davek po njegovem prepričanju diskriminira predvsem premožnejše. Hkrati socialni državi njen temeljni cilj v smislu, da bi s progresivnimi davki izboljšala položaj revnih, ni uspel. Progresivna obdavčitev dohodka je namreč koristila zgolj nižjemu in srednjemu sloju zaposlenih (Hayek, 2012, str. 471–472). Poleg vsega omenjenega pa je temeljni problem progresivnega davka tudi v tem, da lahko nekdo za svoje delo v osnovi prejme višje plačilo, a je po odbitku progresivnega davka le-to lahko celo nižje od plačila nekoga, ki je v osnovi prejel nižje plačilo. V kolikor se to zgodi, se po Hayeku krši osnovno ekonomsko načelo pravičnosti, po katerem posamezniku za enako delo pripada enako plačilo. Zaradi tega progresivni davek pri ljudeh zavira ustvarjalnost in željo po napredku, saj se le-ti bojijo, da bodo višje obdavčeni. Obdavčitev je tudi pristranska do tistih, ki ne prejema stalnega dohodka, ampak ga po določenem času prejmejo veliko več. Kot primer navaja umetnike in poslovneže, ki dlje časa vlagajo v svojo dejavnost in za svoj trud čez čas prejmejo večje plačilo. Progresivni davek je tako, za Hayeka enostavno povedano, nepravičen. Kot pravi: »Da lahko večina svobodno vsiljuje diskriminacijsko davčno breme manjšini; da naj bi bilo enako delo zaradi tega deležno različnega plačila in neobstoj normalnih spodbud za ves razred, ker ta pač zasluži dohodke, ki

---

²⁰⁰ Pri tem se je potrebno zavedati, da gre pri različnih oblikah socialne pomoči s strani države za pogojeno pomoč, ki jo mora posameznik upravičiti. Predvsem s tem, da dokaže, da se je potrudil sam preživeti, a mu kljub naporom to ni uspelo. Zaradi tega se, kot ugotavlja Kymlicka (2015, str. 235), konec 80. let oblikuje ideja, po kateri bi prejemniki socialne podpore bili primorani za njo opraviti neko javno delo.

niso v skladu z drugimi – nobenega izmed teh načel ni moč ubraniti s sklicevanjem na pravičnost.« (Hayek, 2012, str. 489) Na tej podlagi Hayek predlaga regresivni davek, ki bi moral biti procentualno visok toliko, kolikor je velik delež pobranih davkov državne oblasti v celotnem nacionalnem dohodku (Hayek, 2012, str. 490).

Poleg progresivnega davka na dohodek pa je Hayek nenaklonjen tudi progresivnemu obdavčevanju premoženja ali omejevanju dedovanja (Hayek, 2012, str. 480, 487). Dedovanje je namreč po Hayeku na nek način najboljše sredstvo za uživanje, ki ga ne gre omejevati, čeprav kot priznava tudi sam, lahko ustvarja velike izhodiščne neenakosti. Kot pravi: »Tisti, ki so nenaklonjeni neenakostim, ki jih povzroča dedovanje, bi tako morali uvideti, da je pri ljudeh, kakršni so, dedovanje še najmanjše zlo, in to celo iz njihovega lastnega zornega kota.« (Hayek, 2012, str. 129) Poleg tega, nižji davki še posebej za premožne sloje po mnenju Hayeka in večine (neo)liberalcev zagotavljajo več naložb, več napredka in več novih delovnih mest (George, 2014, str. 104), s čimer se vsekakor ne morem strinjati. Prej bi lahko zatrdili ravno obratno. Stanje glede trenutnih premoženjskih neenakosti, ki v veliki meri izhajajo iz nizkih davkov in tudi iz dedovanja ter omogočajo življenje brez dela (preko rent, dobičkov, itn.), predstavlja enega izmed največjih problemov sodobnih družb, na kar sem opozoril že v tretjem poglavju. Poleg tega nižje obdavčevanje bogatih, kar meni večina (neo)liberalcev, ne vpliva na višjo potrošnjo, gospodarski razvoj celotne družbe in odpiranje novih delovnih mest. Glede na zagovor Hayeka zato ni težko ugotoviti, da le-ta štiti in podpira predvsem bogate elite. Teza Harveya, da gre pri (neo)liberalizaciji za »/p/olitičen projekt ponovne vzpostavitve pogojev za akumulacijo kapitala in za obnovo moči ekonomskih elit« (Harvey, 2012, str. 29), tako ni daleč od resnice. Konec koncev to tudi sam odkrito potrди Hayek, ki pravi:

Z drugimi besedami, obstajati mora toleranca do obstoja skupine brezbriznih bogatašev – ne brezbriznih v smislu, da ne počno nič koristnega, temveč v smislu, da njihove namere ne izhajajo iz upoštevanja zgolj materialnih koristi. Dejstvo, da si mora večina ljudi zaslužiti svoj dohodek, še ne pomeni manjše zaželenosti tistih, ki jim tega ni treba, in ki torej lahko zasledujejo cilje, ki jih drugi ne odobravajo. Vsekakor bi bilo žaljivo, če bi zaradi takšnega razloga enim premoženje samovoljno odvzeli in ga dali drugim (Hayek, 2012, str. 184).

Hayek je tudi velik nasprotnik državnega lastništva nad produkcijskimi sredstvi in upravljanju z njimi. Razloga sta dva: državni protekcionizem in neučinkovitost. Meni namreč, da državna podjetja niso učinkovita, poleg tega pa se ne more zagotoviti, da bodo le-ta delovala pod enakimi pogoji kot vsa ostala, ki so zasebna, in na trgu, kjer vlada velika konkurenca. Problem vidi predvsem v tem, da državna oblast lahko preko davkov subvencionira oziroma pomaga državnim podjetjem, s tem pa ustvarja neloyalno konkurenco. Še posebej pa je Hayek

nenaklonjen državnim monopolom, ki jih je potrebno odpraviti, in so po njegovem mnenju veliko bolj nevarni kot zasebni monopoli. Zaradi tega in tudi zaradi manjše učinkovitosti je potrebno državno lastništvo nad podjetji držati znotraj ozkih meja (Hayek, 2012, str. 338) oziroma v večjem delu privatizirati.

Na področju izobraževanja Hayek veliko pove z naslednjo trditvijo: »Vedenje je morda najpomembnejša dobrina, ki jo je moč kupiti, vendar tisti, ki z njo ne razpolagajo, pogosto ne morejo ugotoviti njenih koristi.« (Hayek, 2012, str. 570) Tudi na področju izobraževanja Hayek vpelje idejo po njeni privatizaciji, saj konkurenca na tem področju zanj predstavlja enega izmed najmočnejših načinov za razširjenje vedenja (Hayek, 2012, str. 570–571). Po Hayeku je posameznikom potrebno zagotoviti zgolj minimalni standard izobrazbe. Tistim družinam, ki bi jim strošek obveznega izobraževanja za otroke predstavljal prevelik zalogaj, pa je potrebno pomagati z javnimi sredstvi. To pa po Hayeku seveda ne pomeni, da mora izobraževalne institucije voditi in nadzirati država. Državna oblast preko svojih izobraževalnih ustanov namreč ne sme imeti nadzora nad vsebino izobraževanja ali upravljati s šolami. Kot pravi: Organizacijo in upravljanje izobraževanja za veliko večino prebivalstva se da nedvomno popolnoma prepustiti zasebni pobudi, kjer država vsem tistim šolam, za katere se lahko porabi vavčer, zagotovi zgolj osnovno financiranje in minimalne standarde.« (Hayek, 2012, str. 578)

Kot lahko ugotovimo, je pri Hayeku potrebno vsem ljudem zagotoviti zgolj osnovno izobraževanje. Srednje, višje, strokovno ali univerzitetno pa je potrebno prepustiti svobodni pobudi posameznika in zasebnim izobraževalnim institucijam na trgu. Raznovrstnost zasebnih izobraževalnih institucij na trgu je namreč po njegovem prepričanju prihodnost za novo vedenje in odkritja. Da bi si posamezniki lahko privoščili višjo raven izobraževanja, pa pravi, da bi bilo le-tem slednje lahko omogočeno z najemanjem kreditov, ki bi jih posamezniki nato, ko bi vstopili na trg dela in začeli služiti, postopoma odplačali. Za tiste posameznike, pri katerih pa takšnega zaslužka ne gre pričakovati, da bi omenjeni strošek izobraževanja sami pokrili in njihov poklic predstavlja pomembno dejavnost za družbo (npr. znanstveniki), pa je potrebno nameniti finančno pomoč. Hkrati je potrebno, ko govorimo o višjem ali univerzitetnem izobraževanju, dodati, da Hayek ni najbolj naklonjen izobraževanju širših množic. Le-te namreč v primeru, ko jih zaradi prekvalificiranosti ni mogoče vključiti v trg dela, predstavljajo grožnjo sistemu. Kot pravi: »Le redke nevarnosti bolj ogrožajo politično stabilnost od intelektualnega proletariata, ki ni uspel s prodajo svoje izobraženosti.« (Hayek, 2012, str. 582) Na tej podlagi bi po Hayekovem mišljenju morali možnosti za visoko izobraževanje omejiti na podlagi kriterijev, v skladu s katerimi bi izbrali zgolj tiste posameznike, za katere smo prepričani, da

bodo sposobni pridobivati višje dohodke. Hayek je na področju visokega šolstva, kot lahko razberemo, zelo selektiven oziroma izključujoč. Nič presenetljivega, bi lahko rekli, saj ne verjame v zagotovitev enakih možnosti. Pravi namreč naslednje: »Naj bodo motivi tistih, ki si goreče želijo, da bi v interesu pravičnosti vsi morali začeti z enakimi možnostmi, še tako hvalevredni, pa je njihov ideal takšne narave, da ga je nemogoče uresničiti.« (Hayek, 2012, str. 585) Na področju izobraževanja se zdi, da Hayek v večini udari povsem mimo. Vprašati se namreč gre, čemu potem ljudi sploh osnovno izobraževati. V zagovor sicer navaja, da predvsem zato, da se poveča učinkovitost tržnega sistema in izboljša raven delovanja demokracije. Doseči oba cilja, ki ju izpostavlja zgolj z osnovno stopnjo izobraževanja, pa se mi zdi v današnjem svetu naivno in utopično prepričanje. Stremeti po zagotavljanju enakih možnosti za vse v procesu večstopenjskega izobraževanja bi zato moral biti interes tako gospodarstva kot tudi države kot celote. Res pa je, in na tej točki se gre strinjati s Hayekom, da bi vsak posameznik moral za svoj študij prevzeti določeno mero finančne odgovornosti.

Na podlagi povedanega lahko vzroke za kritiko socialne države s strani (ne)liberalizma povzamemo v štirih glavnih točkah. Prvič, socialna država brez privolitve redistribuira posameznikov dohodek. S tem posega v tržne procese, ki bi morali biti neodvisni in svobodni, ter v lastnino posameznika (Schreiner, 2019, str. 19). Skladno z (neo)liberalnim pogledom namreč nihče nima pravice določeni skupini ljudi (predvsem bogatejšim) preko progresivnega obdavčevanja odrediti plačilo socialnih storitev in izobraževanja za revnejše (George, 2014, str. 112). Drugič, socialna država redistribuira ogromna finančna sredstva, s tem pa postane pomemben instrument za usmerjanje trga in konjunktorno krmiljenje. Tretjič, državna oblast s svojimi dejavnostmi v smislu nasilnega zagotavljanja zavarovalnih storitev, medicinske oskrbe, pokojnin in brezplačnega izobraževanja preprečuje nastanek zasebnih tržnih dejavnosti, ki bi prinesle dobiček. In četrtič, socialna država zmanjšuje življenjska tveganja, kar po eni strani pomeni poseg v svobodo posameznika, kljub temu da ima lahko od nje koristi, po drugi pa zmanjšuje osebno motivacijo in dolžnosti (Schreiner, 2019, str. 19). Zaradi tega tako Hayek, kot tudi večina (neo)liberalcev, zavrača državno oblastno upravljanje z ekonomijo in socialnimi storitvami (Held, 1989, str. 235) ter zagovarja vladavino prava, vladavino zakonov, zasebno lastnino, zasebno pobudo in svobodne trge (George, 2014, str. 101, 111–112).

7.3.3 Enakost pred zakonom, vladavina prava in naloge državne oblasti

Hayek je v osnovi zagovornik vladavine zakonov, saj le-ti posameznike ščitijo pred samovoljnim delovanjem državne oblasti. Poleg tega morajo zakoni veljati za vse enako, torej tako za vladajoče kot za vladane. Pri vladavini zakonov gre namreč za abstraktna pravila, ki postavljajo okvir, znotraj katerega ima posameznik možnost delovati po svoji lastni volji oziroma kot pravi:

Pojmovanje svobode pod zaščito prava, kar je osrednja skrb te knjige, temelji na tezi, da s spoštovanjem zakonov v smislu splošnih abstraktnih pravil, postavljenih neodvisno od njihove veljave za nas, nismo predmet volje drugega človeka in smo torej svobodni. Ker zakonodajalec ne pozna konkretnih primerov, ob katerih se bodo uporabljala njegova pravila, in ker sodnik, ki jih uporablja, nima nobene možnosti za oblikovanje sklepov, ki izhajajo iz obstoječega telesa pravil in iz posameznih dejstev konkretnega primera, ki ga obravnava, je moč skleniti, da ne vladajo ljudje, temveč zakoni (Hayek, 2012, str. 226).²⁰¹

Pri tem pa je potrebno dodati, da se Hayek zaveda dejstva, da enakost pred zakonom vodi v materialno neenakost (t. i. neenakost v rezultatih), vendar je mnenja, da je slednje nujna posledica svobode in kot takšna neškodljiva (Hayek, 2012, str. 119). Za Hayeka je tako materialni položaj, glede na njegovo razumevanje svobode, nepomemben. Še več, neenakosti kot takšne so dobre, saj prinašajo napredek in si kot takšne prizadevajo za njihovo zmanjševanje (Hayek, 2012, str. 62–63). Neenakost tako ni slaba sama po sebi. Je zgolj normalni in sestavni del družbe (George, 2014, str. 104). Na tej točki se do določene mere strinjam s Hayekom. Neenakosti so namreč do določene mere res nekaj naravnega, poleg tega pa tudi niso vse nujno slabe. Ekonomsko gledano pomenijo tudi pomembno spodbudo za nadaljnji razvoj in nagrado za opravljeno delo. Po drugi strani pa gre Hayekovo miselnost v smislu, da višino neenakosti prepustimo trgom in da se zaradi njih le-te zmanjšujejo, zavrniti. Prvič, v kolikor bi namreč dopustili, da so razlike v dohodku in nagrajevanju rezultat tržnih transakcij, družbe ne bi obravnavali resno, še manj pa poskrbeli za pravične medsebojne odnose. Zagovarjati, da ima nekdo lahko milijarde, ker ga pač nagrajuje trg, nekdo drug pa niti sredstev, potrebnih za osnovno preživetje, ob tem, da opravlja delo, ne more biti dobra popotnica za svobodno in pravično urejeno družbo. Drugič, zavrniti gre tezo, da neenakosti le-te zmanjšujejo. Da ni tako, več kot dovolj nazorno kažejo podatki, ki sem jih obravnaval v tretjem poglavju.

---

²⁰¹ Povsem enak pogled kot Hayek ima tudi Milton Friedman, po katerem je osnovni pogoj za pravično delovanje družbe vzdrževanje prava in reda, saj se s tem preprečuje nasilje enega posameznika ali majhne skupnosti nad drugim ali drugimi, omogoča prostovoljen vstop v pogodbene odnose in daje poudarek na zasebnosti, ki mora biti ločena od jasnosti (Friedman, 2011, str. 13).

Na podlagi povedanega lahko ugotovimo, da se je po Hayeku potrebno zavzemati zgolj za formalno in ne stvarno pravičnost, ki po njegovem prepričanju vodi do nasilnih posegov državne oblasti, s čimer se krši osnovna načela vladavine prava. Vladavina prava je namreč po njegovem prepričanju še pomembnejša od vladavine zakonov, saj nam le-ta daje vsebinski okvir, po katerem se morajo oblikovati zakoni. Na tej podlagi zavrne pravni pozitivizem, ki loči med legalnostjo in legitimnostjo. Pravni pozitivizem namreč pušča popolno presojo glede pravične vsebine zakonov v roke zakonodajalca. Zaradi tega Hayek, kot tudi vsi (neo)liberalci, pristaja na delitev oblasti, ki je zapisana z ustavo.²⁰² Hayek tako poskuša omejiti moč zakonodajnega telesa pri sprejemanju zakonov, ki mora biti po eni strani omejena z vladavino prava, po drugi pa tudi ločena od sodne in izvršne veje oblasti. Kot pravi:

k/ot je sodnik pri odločanju v konkretnih primerih vezan na splošna pravila, je tudi zakonodajalec pri svojem sprejemanju posameznih zakonov vezan na splošna načela ustave. Razlog v prid tovrstnemu ločevanju je v obeh primerih podoben: kakor sodnikova odločitev velja za pošteno samo, če je v skladu s splošnimi zakoni, tudi konkretni zakoni veljajo za poštene le, če so v skladu z načeli, ki so še bolj splošna od njih. Tako kot želimo sodniku preprečiti zlorabo zakona za nek konkreten namen, želimo tudi zakonodajalcu preprečiti zlorabo določenih splošnih načel zaradi nekkih začasnih in trenutnih vzgibov (Hayek, 2012, str. 266).

Vladavino prava tako predstavljajo višja načela, po katerih se mora ravnati zakonodajalec in oblikovati zakonodaja. Kot pravi, gre za metapravno doktrino oziroma politični ideal. Le-tega pa seveda samolastno definira prav on sam. Na nek način bi lahko rekli, da se tako kot vsak, ki se ukvarja z normativnimi vprašanji, postavi na mesto rabsodnika v smislu, da določi kakšna osnovna načela bi bila prava in pravična. Na tej točki zato ne gre več za vprašanje prava v smislu vladavine zakona in postopkovne »pravičnosti«, ampak za normativno politično vsebino, ki predstavlja temelj družbenopolitični in političnoekonomski ureditvi. S Hayekovimi besedami bi lahko glede njegove opredelitve vladavine prava ob upoštevanju njegovega razumevanja svobode, rekli, da gre za ideološko nasilje nad ostalimi člani družbe.²⁰³ Nikjer

---

²⁰² Na tej podlagi Hayek tudi poimenuje svojo knjigo »Ustava za svobodo«, ki mora v prvi vrsti ščititi posameznika pred katerimkoli samovoljnim omejevanjem.

²⁰³ Ko govorimo o nasilju v politični teoriji in predvsem politiki, je potrebno biti pošten in se zavedati, da je le-ta njena stalna sopotnica. Na nek način bi lahko rekli, da je vsaka politična misel ali realna politika vedno do določene mere za nekoga nasilna, odvisno seveda, ali se z njeno vsebino in delovanjem strinja ali ne. Naj poskušam pokazati na preprostem primeru. Visoka stopnja obdavčitve dobička kapitalista je zanj v večini primerov nasilje ali celo odkrita kraja, za revnega mladostnika, ki si želi študirati in si sam ne zmore plačati študija in mu le-tega omogoči država, pa pot v svobodo. Poleg tega je potrebo izpostaviti, da gre pri Hayeku kot pravi tudi sam za negativni koncept razumevanja svobode in ne pozitivnega. Na tej točki se zato vprašam, kaj storiti z drugo generacijo človekovih socialnih in ekonomskih pravic. Na tej podlagi Susan George zato pravi, da so človekove pravice na

namreč ne piše, da so njegova načela prava in pravična poleg tega pa tudi skladna z razumevanjem svobode drugih ljudi, še posebej, ko načela, kot bomo videli v nadaljevanju, presojamo z vidika njenih posledic. S političnoekonomskega vidika so načela vladavine prava po Hayeku naslednja:

- pravica do posameznikove osebne svobode in zasebne lastnine,
- pravica do pravične odškodnine v primeru razlastitve,
- pravica do svobode v ekonomskih odnosih,
- zagotavljanje svobodnega tržnega gospodarstva z minimalnim državnim lastništvom in poseganjem državne oblasti na področje gospodarstva (Hayek, 2012, str. 321–335).

Z minimalnim vpletanjem državne oblasti Hayek misli predvsem na to, da slednja ne sme omejevati prostega pretoka kapitala, storitev in blaga, regulirati trga, nadzirati cen in količin produkcije. Po njegovem prepričanju je potrebno izključiti vse pristojnosti, na podlagi katerih bi se državna oblast ukvarjala z naslednjimi vprašanji, kot so: kaj se mora proizvajati, za koga se naj proizvaja in kdo naj to proizvaja. Slednje je v domeni lastnika produkcijskih sredstev in tržnih mehanizmov, ki predstavljajo na podlagi ponudbe in povpraševanja najučinkovitejši način za zagotavljanje storitev, dobrin, plač in cen (Hayek, 2012, str. 180). Zatorej tudi ni v pristojnosti nikogar, da bi samolastno vnaprej določal ceno delovne sile. Le-te se namreč ne more meriti preko zaslužnosti (meritokratskosti), ampak glede na vrednost, ki jo lahko določi le trg. Trg je tako le mehanizem, ki deluje po načelu ponudbe in povpraševanja, zato ni ne moralen niti amoralen. Vloga trga je tako predvsem v tem, kot pravi Milton Friedman, da dovoli soglasno sprejemanje odločitev množic brez podrejanja. Več dejavnosti je tržnih, bolj je po njegovem mnenju odpravljena možnost prisile in napetosti v družbi. Poleg tega pa je tudi veliko manj zadev, glede katerih bi bilo potrebno dosegati politične odločitve in soglasje (Friedman, 2011, str. 21–22).

Naloga državne oblasti v (neo)liberalnem kapitalizmu je tako predvsem v tem, da izoblikuje pravila, ki bodo svobodnemu kapitalističnemu gospodarstvu omogočila učinkovito in svobodno delovanje. Hayek misli na zaščito pred nasiljem in prevarami, priznanje enakih pravic vsem glede možnosti proizvodnje količine produktov po njihovi lastni izbiri in lastnih cenah, ter na

---

nek način anti-hayekovski manifest (George, 2014, str. 112). Podobno mišljenje kot Hayek goji tudi Milton Friedman, ki pravi, da si ne želi ohraniti državnih intervencij, ki močno posegajo v naše svoboščine oziroma si želi ohraniti le-tiste, ki so jih promovirale (Friedman, 2011, str. 5).

zaščito lastnine in izvajanje pogodb. Poleg tega mora državna oblast vzpostaviti tudi splošne okvirje za nemoteno delovanje konkurence (Hayek, 2012, str. 344–345). Državna oblast mora tako v prvi vrsti varovati svobodo posameznika, zasebno lastnino, proste trge in prosto konkurenčnost (Berend, 2013, str. 285). Dobro delujoče tržno gospodarstvo tako vedno zahteva določeno raven vpetosti državne oblasti in njenih institucij, vendar le v pomoč njenemu spontanemu in svobodnemu delovanju. Kot pravi Milton Friedman (2011, str. 2): »Država je nujna za zaščito naše svobode in instrument, s katerim lahko našo svobodo uveljavljamo. /.../ Njena glavna naloga je varovati našo svobodo pred sovražniki zunaj države, kot tudi pred našimi dragimi sodržavljanji: z varovanjem pravnega reda, uveljavljanjem zasebnih pogodb in spodbujanjem tržne konkurence.« Vloga vlad v (neo)liberalnem kapitalizmu je tako predvsem v tem, da zagotavlja svobodno podjetniško okolje in ne v tem, da skrbi za pogoje in možnosti zadovoljitve potreb širšega prebivalstva (Harvey, 2012, str. 67). Kot pravi Friedman, je njena ključna naloga, da opredeli, razsoja in uveljavlja pravila igre (Friedman, 2011, str. 26). Na področju storitev naj bi tako zagotavlja le-tiste, ki jih trg morebiti ne zmore ali ne želi priskrbeti. Hayek misli na parke, muzeje, gledališča, športne objekte, infrastrukturo, cestno gradnjo, urbanistično načrtovanje, subvencioniranje stanovanj itn (Hayek, 2012, str. 388). Pri tem je potrebno dodati, da gre pri omenjenem delovanju države zgolj za pogoj. Kot pravi Milton Friedman, je namreč potrebno vse omenjene dejavnosti, ki jih omenja Hayek, v kolikor le-te lahko prinesejo dobiček, prepustiti privatnemu lastništvu in privatnemu upravljanju – kot primer navaja privatizacijo daljših odsekov avtocest in parkov. Friedman je namreč, prav tako kot Hayek, velik kritik državnih monopolov,²⁰⁴ poleg tega pa tudi državne okoljske politike (Friedman, 2011, str. 28–29).²⁰⁵

---

²⁰⁴ Za (neo)liberalce tipa Milton Friedman in Friedrich Hayek zasebni monopol še zdaleč ni tak problem, kot je problem državni monopol in državna regulacija (Friedman, 2011; Hayek, 2012).

²⁰⁵ Na nek način bi lahko glede okoljske problematike v praksi rekli naslednje: dobičke poberejo tržni igralci, stroške za vzdrževanje in posledice na okolje pa državne institucije, financirane s strani davkov in prispevkov državljanov. Skladano z (neo)liberalnim prepričanjem, da davki pomenijo prisilo in plačevanje stroškov izbir drugim, gre pri prevzemanju škode glede okolja s strani državne oblasti in pristojnih institucij za povsem enak, če ne celo slabši primer »nasilja«. V tem primeru se namreč ne »prisiljuje zgolj drugih ljudi« po plačevanju za uničevanje okolja drugih, ampak predvsem uničuje naravo samo in okolje za življenje prihodnjim generacijam. Z zapisanim bi se verjetno povsem strinjal tudi Milton Friedman, ki pravi, da je okoljski efekt velika ovira za svobodno menjavo, državno vtikanje na področje reševanja okoljskih posledic pa le-te poslabša (posredno ogroža varovanje svobode in pravic), saj le-ta težko določi, kdaj so posledice na okolje takšne, da je potreben državni intervencionizem, poleg tega pa tudi ne zmore pravično porazdeliti oziroma zaračunati stroškov – po domače

Poleg povedanega pa mora imeti državna oblast po (neo)liberalnem prepričanju veliko vlogo tudi na področju zagotavljanja stabilnega monetarnega okvirja (nadzora nad inflacijo), kar pa ne pomeni, da s pomočjo fiskalnih politik v smislu spodbud ali javnega trošenja uravnava porošnjo ali cene. Hkrati mora biti monetarna politika v smislu ponudbe denarja ločena od oblasti in finančnih institucij ter prepuščena avtonomni instuciji – centralni banki. Vse, kar mora državna oblast s finančnega vidika početi, je predvsem to, da nadzoruje inflacijo. Zaradi tega mora ohranjati vzdržne javne finance oziroma uravnotežen proračun glede na prihodke in odhodke. Javno zadolževanje in spodbujanje inflacije je za (neo)liberalce pogubna politika, fiskalna vzdržnost oziroma varčevanje pa korak v pravo smer. Kot pravi Hayek, ima državna oblast z velikim državnim proračunom in obsežnimi socialnimi storitvami prevelik vpliv na denarno politiko predvsem v smislu vpliva na inflacijo, ki posledično zmanjšuje vrednost oziroma kupno moč denarja (Hayek, 2011, str. 497). Govora je o fiskalni konsolidaciji javnih financ, ki v praksi pomeni zmanjševanje dolga in proračuna za ceno socialnih storitev in plač v zameno za potencialno stabilnost, zaupanje, obnovo konkurenčnosti in promocijo rasti. Še posebej je na področju monetarizma za (neo)liberalno miselnost pomemben Milton Friedman, ki skupaj s Hayekom deli enak pogled. Kot ugotavlja Berend, je Friedman prepričan, da lahko nemoteno delovanje trga namesto fiskalne politike državne oblasti jamči le monetarna politika, ki ima za temeljno nalogo kontrolirati količino denarja v obtoku. Le-ta bi se morala večati počasneje od rasti realne vrednosti proizvodnje. S tem se po njegovem prepričanju povečuje vrednost denarja in zmanjšuje inflacija (Berend, 2013, str. 285).

Kot lahko ugotovimo, v (neo)liberalnem kapitalizmu pod vladavino prava večina vseh funkcij in dejavnosti v družbi lahko nadomesti oziroma veliko bolje opravi trg s kapitalistično zasnovanim načinom produkcije. Na nek način lahko rečemo, da trg za (neo)liberalce predstavlja gospodarja in hkrati rešitelja človeškega življenja in delovanja, politika natančneje državna oblast pa mu služi zgolj kot močno orodje, ki uresničuje njegove predpostavke. Trgi so najpametnejši, najučinkovitejši in po naravi stvari vedo, kaj delajo. Tržne rešitve in svobodna

---

povedano ne more vzpostaviti pravičnega načina obdavčevanja, saj enostavno ne ve, kdo in do kakšne mere je onesnažil okolje. Omenjen zagovor Friedmana proti državnemu intervencionizmu na področju okoljske problematike se zdi pravzaprav na meji absurda. Vprašanje je, kdo bo v primeru, da se državne institucije ne vpletajo na področje zaščite in varovanja okolja, prevzel odgovornost do zanamcev, ko nekoč morda ne bi imeli na voljo neoporečne pitne vode, da ne govorimo o morebitnih naravnih katastrofah, ki jih povzročajo brezbrizne multinacionalke. Mislim, da naštevanje primerov okoljskih katastrof, ki jih le-te na letni ravni povzročijo, ni potrebno. Glede na njegovo miselnost enostavno ne pridemo do drugačnega zaključka, kot da okoljska vprašanja glede onesnaževanja popolnoma izločimo iz političnega in gospodarskega življenja.

trgovina kljub nekaterim pomanjkljivostim tako po mnenju (neo)liberalcev bolje služijo celotni družbi kot pa državni protekcijonizem in intervencionizem.²⁰⁶ Kot pravi Berend: »Po njegovem mnenju in neoliberalni teoriji je samodejno regulirani trg najboljši vir socialne države; trg je zmožen zagotoviti zdravstveno varstvo, pokojnine in različne oblike zavarovanj, medtem ko državni intervencionizem na teh področjih spodkopava konkurenčnost in ustvarja višje stroške in nižjo učinkovitost.« (Berend, 2013, str. 285) Brez svobodnega trga z zasebnolastninskimi pravicami, kot lahko ugotovimo, za (neo)liberalce enostavno ni resnično svobodne družbe, poleg tega pa tudi ni mogoče odpraviti revščine (Harvey, 2012, str. 88). Glede na povedano lahko ugotovimo, da gre pri (neo)liberalizmu predvsem za odgovor na vprašanje, do kod so meje dopustnosti in pristojnosti delovanja državne oblasti v odnosu do kapitalističnega gospodarstva. (Neo)liberalizem tako kapitalistični ekonomski sistem produkcije in razdelitve pusti povsem nedotaknjen. Po njegovem prepričanju namreč le-ta predstavlja glavni vir priložnosti za ljudi, zmanjšuje zapostavljenosti in diskriminacijo ter omogoča napredek (Friedman, 2011, str. 99–100). Nič od naštetega ne drži. Kot sem pokazal v tretjem poglavju, se v današnjem času soočamo z izjemno velikimi in moralno nelegitimnimi razlikami v dohodku in premoženju, številčno naraščajočo revščino, veliko koncentracijo politične in ekonomske moči v rokah malega števila ljudi ter problemi glede zagotavljanja poštenih enakih možnosti za vse. Zaradi tega (neo)liberalna kapitalistična ureditev ne zadosti nobenemu načelu politične pravičnosti po Johnu Rawlsu. Zagotavlja namreč zgolj formalno enakost, kar pomeni, da zavrača pošteno vrednost enakih političnih svoboščin in pošteno vrednost enakost možnosti. Njen temeljni cilj je predvsem gospodarska rast in ekonomska učinkovitost, ki ju omejuje precej nizek družbeni minimum (Rawls, 2011, str. 180).

---

²⁰⁶ V praksi seveda ni tako, še posebej ne takrat, ko gospodarstvo zapade v krizo. Lep primer finančnega državnega intervencionizma in fiskalnih spodbud s pomočjo državnega trošenja prikazuje finančna in gospodarska kriza leta 2008 in do določene mere tudi zdravstvena in gospodarska kriza leta 2020, ko je svet globalno zajel koronavirus. Večina vseh vlad po svetu je namreč preko državnega trošenja, najrazličnejših posojil, subvencij in finančnih paketov do določene mere rešila gospodarstvo pred totalnim kolapsom. V kolikor bi se namreč vse vlade držale fiskalne vzdržnosti, bi večina manjših in srednjih podjetij večinoma propadla. Na nek način bi lahko rekli naslednje: v času, ko ni kriz, so vsi finančni in gospodarski mogotci neoliberalci v smislu, da naj se država ne vtika v kapitalistični tržni način gospodarjenja in delovanja, v času krize pa popolni keynezijanci.

7.3.4 (Neo)liberalni kapitalizem kot vzrok za neenakosti

Ko razpravljamo o vzrokih za velike politične, ekonomske in socialne razlike ter slabše delovanje gospodarstva kot celote pa lahko rečemo, da so le-ti v osnovi naslednji:

- zmanjšana vloga državne oblasti in pripadajočih institucij na področju socialnih, izobraževalnih in zdravstvenih storitev in dejavnosti, ki se jih vse bolj prepušča svobodni odločitvi posameznika na trgu,
- monetarna in makroekonomska politika varčevanja in zategovanja pasu,
- zmanjševanje davkov,
- privatizacija,
- deregulacija finančnih in gospodarskih trgov,
- kapitalistični način produkcije in razdelitev bogastva.

Kot ugotavlja Susan George, trenutne (neo)liberalno usmerjene politike večine vlad v zahodnih državah vodijo do povečanja brezposelnosti, zmanjšanja gospodarske rasti, velikih socialnih problemov, vedno večjih ekonomskih neenakosti, krčenja gospodarske aktivnosti in zmanjševanja naložb. Napadi na socialne storitve, ki so bile priborjene v prejšnjem stoletju se vedno bolj stopnjujejo. Ne načenjajo le plač (vedno bolj gre zaslediti težnje po ukinitvi minimalne plače) in delovnih pogojev (zaradi varčevanja v podjetjih se nemalokrat znižujejo delovni standardi), ampak tudi pokojnine (le-te se prepuščajo zasebnim naložbam, vedno bolj se znižujejo, poleg tega pa se zvišuje tudi starostna doba upokojitve), kakovost izobraževanja, varnost zaposlitve²⁰⁷ in socialno varnost (George, 2014, str. 37, 40). Kot ugotavlja Zygmund Bauman, se države vedno bolj odmikajo od zagotavljanja kolektivnih zavarovalnih polic in jih prepuščajo individualnim zasebnim pobudam (Bauman, 2013, str. 18). Enako se dogaja tudi na področju zdravstva, izobraževanja, pokojninskega sistema, družbenih stanovanj in socialnih zavarovanj (Harvey, 2011, str. 87; 2012, str. 210). S takšno (ne)dejavnostjo državne oblasti pa se je sprekter posameznikove »avtonomije« močno razširil v smislu, da je vsak sam odgovoren za mnogo nalog, za katere je v preteklosti veljalo, da so v domeni državnih institucij. Od ljudi se pričakuje, da bodo za kolektivno ustvarjene probleme (npr. izgubo zaposlitve ali dohodka, na katerega dostikrat nimajo vpliva) rešitve našli sami brez pomoči drugih (Bauman, 2013, str.

---

²⁰⁷ Vse bolj smo priča naraščajoči prekarizaciji.

18). (Neo)liberalizem tako ustvarja vedno nove negotovosti in tveganja (Giddens, 2000, str. 24).

Na področju fiskalne politike gre s strani državnih oblasti zaslediti izrazit premik k varčevanju oziroma »zategovanju pasu«, ki pa ni socialno niti gospodarsko učinkovita strategija, niti ne dosega dobrih rezultatov, ki jih napovedujejo (neo)liberalci (George, 2014, str. 33–35). Varčevalne politike v smislu, da moramo zmanjšati javno porabo, odplačati javne dolgove, oklestiti javne stroške in po domače vsi zategniti pasove, vodi v gospodarske krize oziroma depresijo. Zmanjševanje državne potrošnje, še posebej v času krize, namreč zmanjšuje možnost za dobro gospodarsko delovanje, zaposlenost, rast ter visoko stopnjo potrošnje. Z besedami Paula Krugmana (2012, str. 161): »Če si ogledamo, kaj zategovalci želijo – fiskalno politiko, ki se osredinja na primanjkljaje, namesto na ustvarjanje delovnih mest, monetarno politiko, ki se obsedeno bori že s sencami inflacije in dviguje obrestne mere celo ob množični brezposelnosti –, vidimo, da vse to v bistvu služi interesom upnikov, torej tistih, ki posojajo, v nasprotju s tistimi, ki si izposojajo in/ali delajo za plače.« Ko govorimo o javni porabi, ne gre namreč spregledati empiričnih dognanj Davida Halla, ki ugotavlja, da javno trošenje zvišuje ekonomsko rast in zmanjšuje brezposelnost. V državah, kjer so uvedli obsežno varčevanje, je tako prišel do spoznanja, da si vse več družin ni bilo sposobnih kriti stroškov za hrano, povečala se je stopnja brezposelnosti, neenakosti, revščine, zmanjšala pa se je tudi stopnja rodnosti (Hall, 2014, str. 9). Pri varčevanju države in posledično tudi državljanov gre tako za problem, kdo bo proizvedene izdelke sploh kupil. Koncept potrošnje namreč deluje, kot pravi Paul Krugman, na sledeči način: »Tvoja poraba je moj dohodek, moja poraba pa tvoj dohodek.« (Krugman, 2012, str. 30). Poleg povedanega ne gre spregledati, da se varčevalna politika odraža tudi v slabem kreditiranju podjetij, kar posledično vodi do krčenja obsega produkcije, večje brezposelnosti in slabše uspešnosti gospodarstva kot celote. Spregledati tudi ne gre nič kaj visoke gospodarske rasti, ki so jo obljubljale (neo)liberalne reforme. Med leti 1970 in 2010 je namreč le-ta po Pikettyjevih analizah v vseh bogatih državah zahodnega sveta približno na enaki ravni in se giblje med 1,9 % do 3,2 % na leto (Piketty, 2015, str. 219).

Po letu 1980 pa je povsod po zahodnem svetu prišlo tudi do močnega upada davčnih stopenj. Zdi se, da bodo davki zaradi davčne konkurence med državami, ki si želijo ohraniti domače in privabiti tuje investicije, kaj kmalu celo izginili. Davčna konkureca med državami je namreč spodbudila neskončno tekmo, kdo izmed držav bo bolj znižal davke na dobičke pravnih oseb ter dividende in druge finančne dohodke izvzel iz sistema obdavčevanja. Hkrati ne gre spregledati, da se je večina držav od osemdesetih let 20. stoletja zavzemala za popolno

deregulacijo pretoka kapitala brez nadzora, kar pomeni, da državne institucije nimajo podatkov glede prenesenega kapitala v tujino. Pojav davčnih oaz pa je omenjeni pretok in skrivanje kapitala le še povečal. Zaradi davčnega tekmovanja med državami je, kot ugotavlja Piketty, dandanes v večini držav obdavčevanje najvišjih dohodkov v večini primerov regresivne narave (Piketty, 2015, str. 445, 628–629). Predvsem v Združenih državah Amerike in Združenem kraljestvu gre vse od 70. let 20. stoletja pa do danes opaziti izjemen upad progresivnega obdavčenja (visokih) dohodkov. Zgodovinsko gledano je v Združenih državah Amerike prišlo do drastičnega upada na področju obdavčitve najvišjega davčnega dohodkovnega razreda z Reganovo veliko davčno reformo leta 1986, ki je omenjeni davek znižala s 70 na 28 % (Duménil in Lévy, *Neoliberal income trends*; George, 2014, str. 79). Med leti 1980 in 2010 se je nato omenjeni davek dvignil in ustalil na okoli 30–40 % (Piketty, 2015, str. 648). Poleg tega so davki na dedovanje v večini bogatih držav veliko manjši od davkov na dohodek. Enako velja tudi za obdavčitev dohodkov iz kapitala (Piketty, 2015, str. 647). Kot pravi David Harvey za Združene države Amerike in podoben trend velja tudi za vse ostale države, kjer se je uveljavila (neo)liberalna politika (2011, str. 76): »Večino ugodnosti je užival zgornji odstotek tistih, ki so živeli od naložb, dividend in kapitalskih dobičkov, ne pa tisti, ki so se preživljali z delom. Davčna reforma leta 2006 je prinesla približno dvajset dolarjev olajšave za tiste, ki so bili na sredini dohodkovne lestvice, medtem ko je desetina odstotka tistih z najvišjimi dohodki, katerih povprečni zaslužek je znašal 5,3 milijona dolarjev, prihranila povprečno 82.415 dolarjev.«

Vse od 80. let prejšnjega stoletja se neprekinjeno izvaja tudi proces privatizacije, ki močno vpliva na povečevanje neenakosti med ljudmi (World Inequality Database, 2018, str. 14, 15, 160). Kot ugotavlja Thomas Piketty, smo od 70. let 20. stoletja v vseh bogatih državah pričali veliki vrnitvi zasebnega kapitala oziroma pojavu novega lastniškega kapitalizma. Delež javnega kapitala se je namreč zaradi privatizacije v zadnjih desetletjih zmanjšal na nekaj odstotkov. V osmih najuspešnejših gospodarstvih sveta²⁰⁸ se je med leti 1970 in 2010 razmerje med zasebnim kapitalom in narodnim dohodkom izjemno povečalo, po drugi strani pa se je razmerje med javnim kapitalom in narodnim dohodkom močno skrčilo. Javna aktiva tako komajda zadošča za pokrivanje javnih dolgov. Pri tem ne gre spregledati, da prenosi premoženja iz javnega v zasebni sektor niso značilni zgolj za bogate zahodne države, ampak za ves svet. Največja privatizacija v zgodovini se je nedvomno zgodila v deželah nekdanje Sovjetske zveze, saj je bila tam večina narodnega kapitala v javni lasti (Piketty, 2015, str. 218, 232, 235). Privatizacija,

---

²⁰⁸ Piketty misli na Združene države Amerike, Nemčijo, Združeno kraljestvo, Kanado, Japonsko, Francijo, Italijo in Avstralijo (Piketty, 2015, str. 233).

kot že rečeno, predstavlja eno izmed ključnih komponent (neo)liberalnega načrta, s katerim se želi odpreti nova polja za akumulacijo kapitala, ki so bila še do pred kratkim neprofitabilne narave in v rokah skupnosti ali držav. Z besedami Davida Harveya govorimo o politiki razlaščenja oziroma plenilskih akumulacijskih praksah, ki poleg že omenjene privatizacije socialnih storitev in državnih podjetij vključuje še:

- privatizacijo ostalih javnih storitev (telekomunikacij, transporta, vode, gozdov in drugih naravnih virov),
- privatizacijo javnih ustanov (fakultet, zdravstvenih ustanov, zaporov),
- privatizacijo okolja,
- privatizacijo delovne sile,
- prisilno izseljevanje kmečkega prebivalstva,
- preoblikovanje različnih skupnostnih, kolektivnih in državnih lastninskih pravic v zasebnolastninske,
- odpravo alternativnih oblik produkcije in potrošnje,
- upravljanje in manipuliranje s krizami, s katerimi se bogastvo prerazporeja od revnih držav k bogatim (Harvey, 2011, str. 87; 2012, str. 210–217).

Pri tem velja dodati, da (neo)liberalna predpostavka, da so zasebna podjetja napram državnim bolj učinkovita in dosegajo višjo rast, empirično ne drži. Kot v svoji analizi ugotavlja David Hall, raziskave ne dokazujejo, da bi obstajala kakršnakoli razlika med učinkovitostjo zasebnih ali javnih podjetj oziroma da bi zasebna in javno-zasebna partnerstva vodila do višje ravni učinkovitosti (Hall, 2014, str. 19). Enako velja tudi za svobodne trge. Le-ti namreč ne ustvarjajo pričakovane blaginje in zmanjšanja revščine. Prej kot to, povzročajo množično brezposelnost, finančne zlome, socialne prevrate in uničevanje okolja (George, 2014, str. 18). Za seboj puščajo malo zmagovalcev in veliko število poražencev. Smisel trga v (neo)liberalni kapitalistični ureditvi tako primarno ni v ustvarjanju novih delovnih mest in zagotovitvi visoke ravni blaginje, kar naj bi bil njegov dolgoročni cilj, ampak predvsem v nastajanju novih vrednosti, ki lahko prinesejo dobiček (Mattick, 2013, str. 96-97). Nova delovna mesta so tako, v kolikor do njih pride, le postranski učinek, saj trg sam enostavno ne zmore v produkcijski proces vključiti vseh tistih ljudi, ki ne delajo ali trošijo zelo malo (George, 2014, str. 153).

Eden izmed ključnih vzrokov za velike dohodkovne in premoženjske neenakosti pa vsekakor izvira iz kapitalističnega načina produkcije in razdelitve. Zanj so značilne močno zaščitene pravice do zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi in upravljanjem z njimi, ki so v lasti

majhnega števila ljudi in predstavljajo temelj za izkoriščanje.²⁰⁹ Kot ugotavljata Gerard Duménil in Dominique Lévy, problem v kapitalizmu izhaja predvsem iz odnosa do lastnine, ki je zasebne narave, odnosa podrejenosti zaposlenih kljub formalni svobodi in pravicam, odnosa oblasti s strani vodilnih v podjetjih do ostalih zaposlenih, odnosa glede delitve nalog, ki je avtoritarno centralen in odnosa oblikovanja dohodkov, ki so v rokah vodilnih v podjetju (Duménil in Lévy, 2012, str. 92). Lastniki in vodilni v podjetjih imajo tako večino delavcev, kljub pravnoformalni svobodi, dejansko v lasti. Le-ti namreč nimajo drugega kot to, da prodajajo svojo delovno silo in so ekonomsko odvisni od kapitalista.²¹⁰ Velika večina

---

²⁰⁹ Kapitalizem lahko definiramo kot specifičen ekonomski sistem, ki je značilen predvsem za zahodne industrijske države. Konstituira se po odpravi fevdalnega družbenega reda z meščanskimi revolucijami oziroma procesi politične liberalizacije (Horvat, 1984, str. 19; Andersen, 2001, str. 137). Njegova bistvena značilnost je ekonomska struktura, v kateri so sredstva za proizvodnjo v privatni lasti in pod zasebnim nadzorom (Offe, 1985, str. 16; Dahl, 1997a, str. 49; Wright, 2001, str. 41; Duménil in Lévy, 2012, str. 1), produkcija in prodaja pa sta primarno usmerjeni k dobičku in ne k potrebam (Močnik, 2012, str. 169; Heinrich, 2013, str. 3–4; Mattick, 2013, str. 41). V kapitalizmu je tako temeljno načelo načelo neskončne akumulacije in koncentracije kapitala v nedogled brez (državno oblastih) omejitev (Piketty, 2015, str. 21). Dobrine in storitve, ki se proizvajajo, tako niso cilj, ampak zgolj sredstvo za ustvarjanje profita (Mitchell, 1927, str. 1–2). Posamezniki, podjetja in kapitalistične vlade se zato, ko razmišljajo o primerni naložbi, v prvi vrsti ukvarjajo z vprašanjem o tem, ali bo investicija omogočila povečanje dobička in proizvodnje (o tem razmišljajo posamezniki in kapitalisti) oziroma ali bo spodbudila gospodarsko rast (o tem razmišljajo državniki) (Harari, 2014, str. 321). Uporaba, vlaganje, razdelitev virov v različne družbene namene in nadzor nad proizvodnjo so v kapitalizmu posledica izvajanja ekonomske moči, ki je v domeni lastnikov kapitala (Wright, 2001, str. 41), menedžerjev (Burnham, 1973; Galbraith, 2010) in kadrov (Duménil in Lévy, 2012, str. 111). Dandanes kapitalistična elita niso več vojvode in markizi, kot je bilo to značilno za obdobje pred meščanskimi revolucijami, ampak borzni posredniki, močni industrialci, menedžerji in člani upravnih odborov v podjetjih (Harari, 2014, str. 319). Poleg zakonite razpolagalne oblasti pa je bistveni element kapitalističnih struktur še oblast nad razpolaganjem s sredstvi – govora je o institucionaliziranem oblikovanju prioritet, poslovnih in investicijskih odločitvah ter njihovih posledicah, vodilnih strateških merilih in alternativah, v katerih pride slednja do izraza (Offe, 1985, str. 16). Glede kapitalizma tako obstaja najširše sprejeto soglasje, da so v njegovi domeni naslednje temeljne karakteristike: privatno lastništvo nad proizvodnimi sredstvi, maksimiranje dobička in koristi ter koordinacija posameznih decentraliziranih gospodarskih odločitev s pomočjo »svobodnega« trga (Andersen, 2001, str. 137). Poleg povedanega pa je potrebno dodati, da, ko govorimo o kapitalizmu, lahko govorimo o različnih oblikah le-tega: trgovskem kapitalizmu (Horvat, 1984, str. 28; Fulcher, 2010, str. 9; Galbraith, 2010, str. 18; Heinrich, 2013, str. 4–5), industrijskem kapitalizmu (Horvat, 1984; Fulcher, 2010; Cohen, 2011; Heinrich, 2013), finančnem kapitalizmu (Fulcher, 2010, str. 9–23; Galbraith, 2010, str. 18; Cohen, 2011, str. 20) in po Hussonu (2011, str. 117–118), tudi o kognitivnem kapitalizmu.

²¹⁰ Socialna in finančna odvisnost delavca od kapitalista se pokaže predvsem na primeru zaposlenih ljudeh, ki nimajo predhodnega kapitala, a si ga želijo pridobiti. Zaradi tega so primorani najemati kredite, s tem pa postanejo

zaposlenih je namreč ločena od produkcijskih virov in sredstev, niti nimajo možnosti sodelovati pri upravljanju podjetja. Podjetje je vodeno centralno-plansko in v večini primerov avtoritarno. Lastniki in vodilni v podjetjih, ki razpolagajo in upravljajo s proizvodnimi sredstvi in zaposlenimi, se tako vedno do določene mere okoriščajo s plodovi njihovega dela. Razlike v dohodkih, ki sem jih prikazal v tretjem poglavju, to vsekakor več kot dovolj nazorno potrjujejo. Z besedami Karla Marxa govorimo o odvzemu presežne vrednosti. Kapitalisti oziroma njihovi predstavniki (gospodarske zbornice) pa odvzem le te v večini primerov utemeljujejo s tem, da so do nje upravičeni saj so bili primorani zastaviti svoj kapital in sredstva, vložiti veliko truda, časa in energije. In kar je najpomembnejše, na podlagi svojega rizika, ki so ga sprejeli in uspeli vzpostaviti produkcijo, omogočajo delo vsem drugim ljudem, ki se tega niso ali niso bili zmožni lotiti. Zaslužnost, na katero se sklicujejo kapitalisti, ko poskušajo upravičiti velike razlike napram zaposlenim, je do določene mere res utemeljena, saj so vložili svoja sredstva, pa tudi prevzeli rizik glede morebitnega neuspeha. Po drugi strani pa kapitalisti seveda ne povedo, da so produkcijo osnovali predvsem zaradi želje po dobičku, ki jim ga prinašajo ostali zaposleni. Popolna zaslužnost kapitalista bi bila tako v veliki meri upravičena zgolj takrat, ko bi le-ta opravljal delo ali storitev sam. Pa še tu gre za vprašanje upravičenosti njegovega dostopa do produkcijskih sredstev, ki so zgodovinsko gledano skupni produkt družbe in izrabljanja naravnih virov v oplojevalne namene, ki prav tako ne morejo biti povsem zasebna last. Zdi se namreč nekoliko sprevrženo zagovarjati velike razlike v dohodku in premoženju z utemeljitvijo, da kapitalist zaposluje druge ljudi saj jih le-ta v osnovi ne zaposluje zaradi zaposlitve ali socialne note, ampak predvsem zaradi želje po dobičku, ki ga prejme iz dela drugih zaposlenih. Z besedami Paula Matticka lahko rečemo: »Naj poslovneži še tako ponavljajo, kako konec koncev delajo v skupno dobro, vendarle dobro vedo, da je cilj poslovanja sam profit.« (Mattick, 2013, str. 97) Na tej podlagi lahko, kljub zagovoru kapitalističnega načina produkcije s strani tistih, ki jim le-ta v večini koristi, rečemo, da so solidarnost, družbena odgovornost in skrb za druge v kapitalizmu nepomembne oziroma če že, vrednote sekundarnega pomena (Lebowitz, 2014, str. 4).

Hkrati ne gre spregledati tudi ugotovitve Zygmunda Bauman, ki pravi, da se je poleg izkoriščanja delovne sile na delovnem mestu, kapital polastil tudi izkoriščanja potrošnikov. Zaradi upada in krčenja storitev socialne države in potrošniških vzgibov (novih potreb, ki mu jih kapital nezavedno »vsiljuje«) so se ljudje na nek način »prisiljeni« zadolževati, kar pa

---

na nek način tudi hlapčevsko odvisni od kapitalista. V kolikor namreč ne ustrezajo kapitalističnim zahtevam izgubijo dohodek s tem pa je ogrožena njihova lastnina, ki je vezana na hipoteko.

dostikrat pripelje do njihovega bankrota (Bauman, 2013, str. 17). Slednje zelo nazorno pokaže delo Yanisa Varoufakisa *Globalni minotaver* (2016) v smislu posledic financializacije oziroma deregulacije financ, ki so jo dopustile vlade po letu 1980 in za katero je značilen plenilski in špekulativni slog. Gre za t. i. dolžniško past, ki omogoča prilastitev tujega premoženja na podlagi oderuških kreditov naivnim ali nevednim ljudem. Omenjeni krediti so leta 2006 v Združenih državah Amerike, pa tudi drugod po svetu, sprožili kopico hipotekarnih izvržb na podlagi katerih je ogromno ljudi ostalo brez osnovnega premoženja. Na nek način lahko rečemo, da (neo)liberalni kapitalizem dopušča načrten prenos bogastva k še bogatejšim na podlagi špekulacij, goljufij, plenjenja in tatvin (Harvey 2011, str. 88). Kot pravi Paul Krugman (2012, str. 60): »Ohlapna regulacija je hkrati ustvarila svobodno okolje za odkrite kraje, pri katerih so se posojila ponujala prijateljem in sorodnikom, ki so izginili z denarjem.«

Poleg tega se zdi, da je v današnjem času postala že stalna praksa, da vlade z javnimi sredstvi vse prevečkrat rešujejo in odplačujejo zasebne dolgove bank ter zasebnih podjetij, ko le-ta zapadejo v krizo, največkrat na račun zmanjševanja socialnih in tudi drugih javnih storitev. Sledenje pa bi moralo biti vsekakor v nasprotju z (neo)liberalno ideologijo nevmešavanja državne oblasti v gospodarstvo in finance ter zagotavljanja »svobode«. Kot ugotavlja Michael Lebowitz, se ravno v času kriz pokaže pravi obraz oziroma sprevrženost kapitalizma. Šele takrat namreč lahko vidimo, da sta produkcija in zaposlovanje podrejena profitni stopnji in ne potrebam ali blaginji ljudi. V kolikor namreč stopnja donosa kapitalista začne močno upadati, le-ta v večini primerov izgub ne bo financiral iz poprejšnjih dobičkov, ampak bo pričel z krčenjem proizvodnje in odpuščanjem delovne sile. Rezultat tega je kombinacija neuporabljenih produkcijskih zmogljivosti, nezaposlenosti ter ljudi, katerih potrebe niso zadovoljene (Lebowitz, 2014, str. 5). Z besedami Johna Graya, glede (neo)liberalnega kapitalizma lahko sklenemo naslednje: utopija globalnega prostega trga sicer ni terjala toliko žrtev kot komunizem, vendar se bo, kot kaže ščasoma zlahka kosala z njim. Ne stojimo na pragu izobilja, ki nam jo obljublajo zagovorniki anarhičnega prostega trga, ampak na pragu čedalje nevarnejšega tekmovanja, ki lahko navsezadnje pripelje do številnega pomankanja in vojn, katere bodo tako pogoste, kot so pogosti dobrodejni učinki tržne konkurenčnosti (Gray, 1998, str. 208).

8 SKLEP: IDEJA LIBERALNEGA SOCIALIZMA

V pričujočem poglavju, ki je tudi sklepno poglavje doktorske disertacije, poskušam premisliti zadnje raziskovalno vprašanje, in sicer glede tega, kakšna političnoekonomska ureditev bi bila na podlagi Rawlsovih redefiniranih načel pravičnosti in njegovih institucionalnih predlogov, glede na analizirane pomanjkljivosti (neo)liberalnega kapitalizma, kapitalizma blaginje in etatizma, pravična in učinkovita? Natančneje, kako in na kakšen način naj bodo zasnovane faze produkcije, menjave in razdelitve, ter kakšno vlogo naj ima pri tem državna oblast. Pri tem naj dodam, da gre pri odgovoru na omenjeno vprašanje zgolj za teoretski premislek metapolitične narave, ki potrebuje številne dodatne revizije. Nikjer namreč ne poskušam vzpostaviti povezav s trenutnimi političnimi razmerji ali pokazati na možnosti implementacije predlaganega modela, niti osnovati strategije prehoda iz obstoječe političnoekonomske ureditve v liberalnosocialistično. Glede na drugo poglavje, kjer sem se ukvarjal z bistvom (normativne) politične teorije in (normativne) politične ekonomije, je moja naloga predvsem ta, da poskušam osnovati alternativni model političnoekonomske ureditve. Glede na veliko razočaranje ljudi po svetu, ki nimajo jasno izoblikovane alternative, se mi zdi premislek v tej smeri še bolj potreben. Hkrati se zavedam težavnosti omenjene naloge, kot tudi omejitev človeškega spoznanja. Z besedami Davida Millerja: »Podobno kakor demokracija je tudi politična pravičnost nedokončan projekt. Naloga političnega filozofa pri tem ni, da zida gradove v oblakih ali da se preveč prilagodi trenutnim političnim razmeram, temveč da nam ponudi osnutek pravične družbe.« (Miller, 2007, str. 100)

Pri premišljanju oziroma snovanju modela alternativne političnoekonomske ureditve v smeri izgradnje liberalnega socializma, ki je po mnenju Chantal Mouffe v današnjem času potreben kot še nikoli (Mouffe, 2005, str. 102), pa v osnovi sledim miselnosti Norberta Bobbia (1991, str. 285–286), ki pravi naslednje: »Osrednji problem te razprave je ugotoviti, ali moremo s tem, da izhajamo iz istega nespornega individualističnega koncepra družbe in uporabimo enako institucionalno strukturo, oblikovati protipredlog teoriji družbene pogodbe, ki jo želijo uveljaviti neoliberalci. In to protipredlog, ki bi med svoje pogoje vključeval princip distributivne pravičnosti in bi bil zato združljiv s teoretično in praktično socialistično tradicijo.« Pri tem naj dodam, da kritični pogled na (neo)liberalno doktrino ne pomeni načelne zavrnitve le-te v celoti. Slednje gre razbrati že iz prejšnjega poglavja, kjer sem kritično analiziral Hayekovo političnoekonomsko miselnost in se z določenimi ugotovitvami do določene mere

tudi strinjal. Mislim predvsem na: pretirano razbohotenost državne oblasti in birokracije, samolastno določanje potreb glede zdravstvenih storitev s strani državne oblasti, progresivno obdavčevanje dohodka in do določene mere tudi progresivnega obdavčevanja konzumne lastnine, državno lastništvo in upravljanje s podjetji ter pomanjkanje posameznikove odgovornosti. Z besedami Johna Keana lahko rečemo, da se od (neo)liberalizma lahko tudi kaj naučimo (Keane, 1990, str. 52). Dogmatizem, ki ga gre vse prepogostokrat zaslediti tako v znanosti kot v realni politični praksi, namreč ne more biti dobra popotnica za bolj pravično in učinkovitejše delovanje družbe ali snovanje bolj pravične političnoekonomske ureditve. Na to se zdi, da nas opozarja tudi Will Kymlicka, ki pravi, da bo uspešna alternativna teorija morala sprejeti delčke že obstoječih teorij (Kymlicka, 2005, str. 23).

Tradicionalni dogmatizem socializma, da je politika oziroma državna oblast vir vsega zla in da mora le-ta postopoma odmreti v današnjem svetu, ne more predstavljati realne alternative oziroma rešitve. Enako velja tudi za (neo)liberalizem, ki naloge državne oblasti želi zmanjšati na minimum v smislu, da mora zagotavljati zgolj vladavino prava oziroma pravico do posameznikove osebne svobode, zasebnolastninske pravice, minimalno raven javnih storitev, proste trge in svobodo v ekonomskih odnosih. Zavedati se je namreč potrebno dveh groženj: prvič, grožnje s strani državne oblasti v smislu njenega razbohotenja, kjer posameznika in civilno družbo s tem pa tudi gospodarstvo zamenja centralno plansko usmerjena državna oblast in birokracija, kot pravilno ugotavljajo (neo)liberalci in drugič, grožnje s strani civilne družbe natančneje kapitalistično zasnovanega gospodarstva, ki posameznika prepusti izkoriščanju, odtujevanju in prisiljevanju v odnose podrejenosti, kot pravilno ugotavljajo socialisti. Na tej podlagi lahko na nek način rečemo, da se mora liberalizem socializirati, socializem pa liberalizirati. Drugače povedano, politični liberalizem in ekonomski socializem moramo združiti. Med liberalizmom in socializmom gre namreč, kot ugotavlja Andrew Gamble, za dialektični proces, znotraj katerega pa se začetno nasprotje antitetičnih principov lahko razreši v doseganju višje sinteze, ki ohranja pozitivne elemente obeh teorij. Ne gre namreč spregledati, da je tako liberalizmu kot socializmu v osnovi skupno zavzemanje za vrednote enakosti, svobode in zavezanosti k univerzalizmu (Gamble, 2006, str. 40–41), kljub temu da jih različno razumeta in v institucionalnem smislu tudi različno konkretizirata. Socializem in liberalizem morata tako spremeniti svoj pogled na politiko oziroma funkcije, razsežnosti in pomembnost državne oblasti. Poleg tega mora socializem spremeniti svoj pogled na človekove pravice, posredno demokracijo, ter opustiti zavzemanje za proletariat in zgodovinski determinizem,

liberalizem pa opustiti vero v vseomogočnost svobodnega trga, zasebnolastninske pravice nad produktivno lastnino in uporabo naravnih virov ter zasebno vodenje podjetij.

Socializem enostavno ne more več negirati politike.²¹¹ Natančneje, državno oblast mora sprejeti kot temeljno institucionalno formo, moči skozi katero se lahko spreminja in ohranja družbenopolitično in političnoekonomsko ureditev, način produkcije, razdelitve, menjave in potrošnje. Poleg tega mora priznati pomembnost državnim institucijam in človekovim pravicam, ki v sodobnem svetu predstavljajo sestavni del zahodnih družb. Človekove pravice namreč niso zgolj krinka za prevlado kapitalističnega razreda in nepotrebna formalnost, ki bo v fazi komunizma izginila, ampak osnovna normativna predpostavka/ideal za bolj pravično urejeno družbo. Kot smo pokazali v četrtem poglavju, je politika nujna, neizbežna in pomembna človeška dejavnost, ki se ji enostavno ne moremo odpovedati ali izogniti. Politika v smislu državne oblasti, ureditve in identitete nikoli ne bo izginila. Vsi problemi na različnih ravneh človeškega delovanja so tako tudi politični problemi. Socialisti morajo zato v prvi vrsti opustiti redukcijo politične oblasti zgolj na ekonomsko moč (Held, 1989, str. 259). Z zagovorom, da se je za svobodo treba boriti zgolj na ekonomskem področju, so namreč prišli do tega, da nimajo zadostno izdelanega koncepta glede politike (Honneth, 2016, str. 50) oziroma državne oblasti.

Socialistični zagovor neposredne demokracije, ki bi nadomestila liberalno politiko oziroma državno oblast (t. i. demokratični socializem) je namreč pripeljal do tega, da so socialisti zapostavili nevarnost ravno tistega, česar se tako kot liberalci najbolj bojijo; vzpostavitev centralizirane državne oblasti in z njo povezanih problemov glede politične odgovornosti. V socialistično oceno narave neposredne demokracije, temelječe na večinskih odločitvah brez ustavnih omejitev, ki bi na nek način nadomestila posredno parlamentarno demokracijo, s tem pa tudi državno oblast in politiko, je tako, kot ugotavlja tudi David Held, potrebno podvomiti (Held, 1989, str. 259) oziroma jo zavreči. S problemom neposrednega načina vladanja ljudstva sem se ukvarjal v petem poglavju, v katerem sem pokazal na tri bistvene probleme. Prvič, da je demokracija na neposreden način zgolj forma, skozi katero lahko prehaja različna politična vsebina, kar sproža bojazen, da le-ta lahko omogoči razvitje praktično česarkoli, torej tudi totalitarizma. Drugič, da je neposredni način vladanja ljudstva v današnjem svetu, še posebej če upoštevamo število prebivalstva po posameznih državah, (ne)zainteresiranost ljudi glede ukvarjanja z njo in omejeni čas (glede na delovne obveznosti), utopičen ideal, ki v praksi ni

---

²¹¹ Kot pravi Pierre Rosanvallon se vsa filozofija marksizma gradi na teoriji izginotja političnega in odmrtna prava (Rosanvallon, 1998, str. 176).

izvedljiv. Slej ko prej bi nas namreč pripeljal do vesplošne anarhije oziroma nezmožnosti učinkovitega in ciljno usmerjenega vladanja. Na tej podlagi menim, da bi socializem moral spremeniti svoj načelen odnos do neposredne demokracije v smislu, da bi moral sprejeti posreden način vladanja, ki pa ga je vsekakor potrebno izboljšati – več o tem povem v nadaljevanju. In tretjič, pokazal sem, da z neposrednim načinom vladanja ljudstva na temelju večine ne zmoremo vedno priti do pravične politične vsebine. Zaradi vsega naštetega se gre strinjati z Davidom Heldom, ki pravi, da je liberalne državno oblastne institucije potrebno dojeti kot nujno osnovo za uveljavitev pravic, udejanjanje zakonodaje, osnovanje novih politik in obvladovanje različnih interesov. Volilne institucije, parlament in strankarski sistem so namreč neogibni elementi legitimiranja in koordiniranja vseh omenjenih dejavnosti (Held, 1989, str. 265). Zavedati se je namreč potrebno, da demokratične oziroma kolektivistične odločitve niso nujno dobre same po sebi.

Zavračanje individualizma s strani socialistov per se, enostavno ne more biti dobra popotnica za pravičnejšo družbo. Kot smo pokazali v šestem poglavju, kjer smo razpravljali o politični pravičnosti, namreč ne smemo dopustiti, da bi v družbi za ceno skupne blaginje žrtvovali posameznika, njegove pravice in svoboščine. Na tej podlagi se gre strinjati z Willom Kymlicko, ki pravi, da je nekoliko nenavadno zagovarjati družbeno enakost in očrniti individualno. Sodobna socialistična misel mora zato posameznika začeti obravnavati kot avtonomno, svobodno in odgovorno bitje, ki ima tako pravice kot dolžnosti (Kymlicka, 2015, str. 293, 295). Strinjam se z Axelom Honnethom, ki pravi, da je pojem individualne svobode, ki predstavlja tudi glavno legitimacijsko načelo sodobne družbe, potrebno razširiti in razumeti tako, da le-ta sovпада s potrebami solidarnega skupnostnega življenja (Honneth, 2016, str. 37). Glede na dihotomijo med pozitivno in negativno svobodo lahko rečemo, da se moramo zavzemati za uresničitev tako ene kot druge. Torej, posameznika moramo po eni strani zaščititi pred morebitnim nasilnim delovanjem državne oblasti v smislu kratenja njegovih temeljnih človekovih pravic, po drugi pa mu omogočiti javne skupne storitve, ki mu omogočajo uživati svobodo v večji meri, kot je to mogoče zgolj z zagotavljanjem negativne svobode. Mislim na t. i. družbeno svobodo (Honneth, 2016, str. 41),²¹² ki jo v praksi lahko zagotovimo s skupnim

---

²¹² Axel Honneth z družbeno svobodo misli na individualno udeležbo v družbeni skupnosti, znotraj katere si vsi udeleženi med seboj izkazujejo toliko empatije, da si zaradi drugih pomagajo pri udejanjanju svojih potreb. Posameznik namreč sam in v osami brez družbenega kolektiva namreč ne more doseči svojih lastnih namenov, ciljev in zadovoljiti vseh svojih potreb. Ljudje smo torej na nek način vedno medsebojno odvisni (Honneth, 2016, str. 41). Da je res tako, dokazuje tudi sam kapitalistični trg, kljub temu da (neo)liberalna miselnost zagovarja

(so)delovanjem posameznikov, ki po eni strani spoštujejo posameznikovo avtonomijo in zasebnost, po drugi pa si prizadevajo za uresničitev skupnih (materialnih) ciljev. Mnenja sem namreč, da posamezniki ne morejo doseči skupnih ciljev glede moralnih, religioznih in filozofskih vprašanj ali skupnega pogleda na to, kaj je v življenju vredno početi, lahko pa dosežejo skupne cilje glede materialnih zadev. Dobro poslovanje, pravične plače oziroma dober materialni standard so vsekakor cilji vsakega posameznika, ki sodeluje v procesu produkcije. Kar želim na tem mestu povedati, je zgolj to, da je možno usklajevanje avtonomnega posameznika ter družbene svobode v smislu, da avtonomni posamezniki lahko dosežejo nek skupni »materialistični konsenz«. Z besedami Edvarda Kardelja, lahko rečemo, da se parcialni osebni interesi in interesi organizacij združenega dela preko mehanizma ekonomskih odnosov medsebojno povezujejo (Kardelj, 1977, str. 18).

Socialisti morajo spremeniti tudi pogled na razredni boj in proletariat. Proletariata namreč v obliki, kot ga je opisoval Karl Marx, enostavno več ni. Res je, da obstajajo izkoriščani in odtujeni delavci, res pa je tudi to, da današnji delavci zasedajo različne pozicije in so med seboj tudi različno plačani. Poleg tega so se v določenih pogledih »osamosvojili« v smislu, da so mnogi izmed njih postali majhni kapitalisti. Dandanes so tako proletarci lahko tudi tisti, ki so lastniki malih produkcijskih enot (npr. samozaposleni, perkarci, majhni obrtniki), vendar zaradi kapitalistične konkurence in okolja ne zmorejo uspešno delovati (preživeti) in jih po socialističnem razumevanju proletariata ne bi mogli uvrstiti v omenjeni razred. Na tej podlagi sem prepričan, da se mora socializem otresti zavzemanja za proletariat, ki ga danes zelo težko definiramo poleg tega, da mu ne moremo pripisati enotnega interesa, še manj pa njegove revolucionarne narave. Socializem se mora osredotočiti predvsem na vzpostavitev pravičnih odnosov med vsemi ljudmi. Zavedati se je namreč potrebno, kot ugotavlja tudi Will Kymlicka, da ljudje v današnjem svetu niso zgolj materialno izkoriščani in odtujeni, ampak tudi v stiski zaradi številnih drugih razlogov. Mislim za problem avtonomnosti manjšin (npr. staroselcev, romov), invalidov, ostarelih, priseljencev, beguncev, migrantov in mater samohranilk (Kymlicka, 2015, str. 295). Podobno ugotavlja tudi Axel Honneth, ki pravi, da dandanes nimamo opravka zgolj z delavci in kapitalisti, ampak tudi z družinskimi člani, ljubezenskimi partnerji in predvsem, kar je za nas najpomembnejše, z državljanke in državljani (Honneth, 2016, str. 115). Hkrati ne gre spregledati tudi tega, da pravična družba ne more delovati zgolj na podlagi zastopanja interesa določene skupine ljudi, ki jih morebiti družijo enake

---

oposamljen koristljuben individuum. Trg je namreč odvisen od sodelovanja drugih ljudi, torej od njihovih potreb, želja, finančne razpoložljivosti, odnosov itn.

karakteristike in cilji, ampak mora poskrbeti za pravične odnose med vsemi ljudmi. Zavzemanje zgolj za eno skupino (npr. delavce) sproža bojazen medsebojnega konflikta, ki ga je dodobra in natančno opisal že Karl Polanyi in ga enostavno ne gre prezreti. Kot pravi:

Spopad skupinskih interesov, ki je ohromil organe industrije in države – ene od njiju ali obeh –, je neposredno ogrožal družbo. In natanko to se je zgodilo v dvajsetih letih 20. stoletja. Delavstvo se je »vkopalo« v parlamentu, kjer je bilo zaradi številčnosti pomemben akter, kapitalisti pa so industrijo spremenili v trdnjavo, iz katere so hoteli vladati državi. Ljudska predstavništva so odgovorila z brezobzirnim poseganjem v poslovni svet, ne da bi upoštevala potrebe tedanje oblike gospodarstva. Vodilne osebnosti industrije so odvrčale prebivalstvo od njihovih svobodno izvoljenih vladarjev, medtem ko so demokratične institucije bile vojno proti industrijskemu sistemu, od katerega so bila odvisna življenjska sredstva vseh članov družbe. Naposled je prišel trenutek, ko je tako ekonomskemu kakor političnemu sistemu grozila popolna ohromitev. Ljudi je popadel tak strah, da so vodstvo zaupali tistim, ki so ponujali najlažji izhod, ne glede na ceno. Dozorel je čas za fašistično odrešitev (Polanyi, 2008, str. 343).

V socializmu tako ne smemo več videti revolucionarnega proletariata ali izraz industrijskega delavstva (Honneth, 2016, str. 90). Še najmanj pa v socializmu ne smemo videti, na kar smo opozorili že v sedmem poglavju, kjer smo se ukvarjali z etatizmom, da gre pri njem za državno gospostvo režimov sovjetskega tipa ali ohlapno definirano stanje v prihodnosti. Na tej podlagi lahko rečemo, da se mora socializem otresti tudi vere v zakonit potek zgodovine v smislu, da se »/n/jene glasbe ne da komponirati vnaprej.« (Held, 1989, str. 257) Prepričanje, da se bodo kapitalistična produkcijska razmerja zaradi zgodovinske nujnosti in lastnih protislovij razkrojila same od sebe, je naivno in napačno. Prva težava takšne miselnosti je v tem, kot nam kaže ravno zgodovina, da je kapitalizem zmožen samoobnavljanja v smislu, da najde pot iz krize (četudi s pomočjo državne oblasti, pa vendar). Drugi problem takšne miselnosti pa je zaverovanost v zgodovinski determinizem, ki socializmu onemogoča oblikovanje normativne teorije, ki pa je v današnjem času še kako potrebna. Kot je namreč ugotovil že John Dewey, je ravno zaradi prepričanja, da je zgodovinski razvoj v smeri socializma že vnaprej določen, le-temu odvzeta moč za oblikovanje normativne teorije in ukrepov, s katerimi bi lahko dosegli želeno stanje v družbi (Dewey, 1935, str. str. 41). Zaradi tega se socializem ne sme osredotočati zgolj na preučevanje protislovij in posledic kapitalizma, ampak se mora usmeriti tudi k oblikovanju normativnega projekta v smislu drugačne zasnove institucionalnega družbenega reda. Kot pravi Axel Honneth, sodobni socializem se mora usmeriti v snovanje normativne orientacije, ki bi šla onkraj kapitalizma (Honneth, 2016, str. 14, 17). Verovati v kapitalizem kot neko abstraktno silo, ki ji ljudje ne moremo parirati je napačna. Kapitalizem je v osnovi ekonomska ureditev, ki jo je zavestno vzpostavil človek in ne neka abstraktna zunanja sila. In ker je kapitalizem ustvaril človek, le-tega lahko tudi spremeni ali odpravi, tako na reformističen kot tudi na revolucionaren

način. Kakršenkoli determinizem je zato dejansko voda na mlin obstoječim razmerjem in zaviranje človeškega razvoja na neko višjo raven. Človek mora zavestno spremeniti svoj način delovanja, ne pa čakati na zgodovinski razvoj nekih »zakonitih sil«.

Po drugi strani pa se mora socializirati tudi liberalizem. Minimalistično liberalno dojemanje politike oziroma nalog in razsežnosti državne oblasti, kljub pravilni ugotovitvi, da je le-to potrebno do določene mere omejiti, zaradi bojazni pred njeno vseobsežnostjo in morebitnim zmanjševanjem posameznikove svobode, avtonomije in temeljnih (negativnih) pravic, je potrebno zavrniti. Še posebej to velja za sodobni (neo)liberalni pogled, ki, kot smo videli tudi v četrtem poglavju, kjer smo se ukvarjali s politiko, slednjo zreducira na vlado, kateri podeli minimalne pristojnosti v odnosu do civilne družbe oziroma večino vseh dejavnosti prepusti v domeno »svobodnega« tržnega kapitalizma, ki mora biti, ko je enkrat vzpostavljen, osvobojen državnih posegov. Kot smo pokazali že v četrtem poglavju, kjer smo se ukvarjali z razsežnostmi političnega v smislu državne oblasti, identitete in ureditve, pa ima politika mnogo širše pristojnosti, kot so jih (neo)liberalci pripravljene sprejeti. Politika se prvič ne izvaja zgolj znotraj vladnih institucij, ampak je prisotna tudi na drugih področjih, kot so: izobraževanje, sociala, gospodarstvo, zdravstvo, varnost, družina itn. Drugič, naloge državne oblasti niso zgolj v vzdrževanju javnega reda, ščitenju zasebnolastninskih pravic in pogodb, zagotavljanju prosto tržnega gospodarstva in varovanju individualnih negativnih svoboščin, ki se v večini primerov sprevržejo zgolj v formalnost in zagovor ekonomske svobode, kot smo pokazali v prejšnjem poglavju. In tretjič, državna oblast ni in ne more biti popolnoma ločena od sfere civilne družbe in sfere zasebnosti. Naloga državne oblasti je namreč zagotavljati pravičnost na področju celotne države, kar vključuje tudi civilno družbo (vključno z gospodarstvom) in sfero zasebnosti. Zavedati se je namreč potrebno, da je s takšnim načinom gledanja na pristojnosti in funkcije državne oblasti, velik del družbenega, ekonomskega in zasebnega življenja izven dometa politike oziroma državno oblastne kontrole. Še posebej tu mislim na gospodarsko sfero produktivnih in reproduktivnih razmerij, ki v današnjem času predstavljajo osnovo za velike politične, socialne in ekonomske razlike med ljudmi. Podobno ugotavlja tudi David Held (1989, str. 240), ki pravi: » Z opredeljevanjem vseh vprašanj delitve kot ipso facto nasprotnih vladavini zakona so vsa vprašanja, ki so v povezavi z ekonomskimi socialnimi in rasnimi neenakostmi, kljub temu da so te neenakosti, kot smo videli, za temeljito obravnavo svobode v sodobni družbi nujno osrednje, obravnavana kot nelegitimna tematika analiz in proučevanja političnega.«

Poleg tega je zagovarjanje zgolj negativnih pravic in svoboščin, zaradi prepričanja, da državna oblast z zagotavljanjem pozitivnih pravic, ki se rezultirajo v zagotavljanju različnih javnih

storitev, uničuje svobodo posameznika in je nasilna, napačno in močno pretirano prepričanje. Pretiran je tudi zagovor, da je naloga državne oblasti zagotavljati zgolj minimalne socialne storitve z utemeljitvijo, da le-te lahko bolje opravi trg. Slednje, kot smo videli v prejšnjih poglavjih, seveda ne drži. Z umikom države iz področij socialne varnosti (v smislu zagotavljanja primerne ravni nadomestnih dohodkov in transferjev), zdravstvenih storitev in izobraževanja oziroma prepustitvi le-teh trgu se je namreč po letu 1990 vsepovsod, kjer se je to do določene mere zgodilo, drastično povečala neenakost med ljudmi, število revnih in nemočnih pa je narastlo. Fetišizacija negativnih posameznikovih pravic, svobodnega trga in zasebnolastninskih pravic s strani (neo)liberalcev je tako močno pretirana. Svoboden trg, ki ga določa zasebnolastninski način produkcije, namreč zaradi usmerjenosti v dobiček, ki spodbuja sebično korist med ljudmi, ne zmore zagotoviti pravičnih odnosov, še najmanj pa vzajemne solidarnosti, ki je nujna za preživetje družbe kot celote oziroma kot pravi Cvetka Hedžet Tóth (2015), druga plat pravičnosti. Kot smo lahko videli v tretjem in zadnjem delu sedmega poglavja ravno tržni kapitalizem, še posebej ob odsotnosti državne oblasti, ustvarja izjemno velike ekonomske neenakosti, ki se v končni fazi rezultirajo tudi na področju politike in gospodarstva.

Z besedami Davida Helda, lahko rečemo, da mora sodobni (neo)liberalizem sprejeti dejstvo, da trg ni popolnoma svoboden mehanizem kolektivne izbire. Vse prej kot to so zanj značilni imperativi sistema korporativne moči, monopolistične in oligopolistične strukture, logika poslovnih bančnih elit, imperativi sistema multinacionalnih korporacij in korporativne moči, ter rivalstvo močnih grupacij (Held, 1989, str. 238–239). Podobno ugotavlja tudi Alex Callinicos (2004, str. 138), ki pravi: »Le peščica prviligiranih ekonomskih dejavnikov – predvsem tistih, udeleženih v pravih mrežah, ki nadzorujejo velike multinacionalne družbe in investicijske banke – je vključenih v nekaj, kar vsaj od daleč spominja na vodoravne odnose. Večina ljudi pa je ujetih v navpične odnose prevlade in podreditve.« Trg tako sam po sebi res ni ne moralen ne nemoralen, kot pravi Hayek, saj le-ta ne določa proizvodnih odnosov, ampak ravno obratno: proizvodni odnosi, ki temeljijo na zasebnolastninskih pravicah do produkcijskih sredstev, avtoritativnem vodenju in goniji po dobičku, določajo naravo trga. Prepustiti trg »svobodnemu delovanju« na takšni osnovi pa po eni strani pomeni na ravni družbe zagovarjati »demokratski kaos«,²¹³ na ravni ekonomije pa kanibalizem med različnimi podjetji. Ne gre

---

²¹³ Ko govorimo o trgu, se moramo zavedati, da gre v (neo)liberalni teoriji za vrednostno nevtralni mehanizem, ki deluje po principu ponudbe in povpraševanja na podlagi konkurence. V medčloveških odnosih to pomeni, da gre znotraj trga za popolnoma svobodne neposredno demokratične odločitve množice ljudi, ki lahko tako kot na

namreč spregledati, da močnejši na trgu vedno izpodrine šibkejšega. Vprašajte katerega koli kapitalista in vedno vam bo odgovoril enako: prednostna naloga v podjetju je postati ali ostati čim močnejši in konkurenčen na trgu. V to divjo bitko konkurence pa se dandanes zapletajo tudi države, saj je njihovo preživetje, kot smo pokazali že v podpoglavju, kjer smo se ukvarjali s kapitalizmom blaginje in (neo)liberalnim kapitalizmom, odvisno ravno od uspešnosti nacionalnih podjetij tako na domačem kot na mednarodnem trgu. Da je res tako, dokazuje že omenjeno davčno tekmovanje med državami, ki tekmujejo v zniževanju različnih oblik davka, da bi ohranile in privabile nove investicije in podjetja. Pojav davčnih oaz pa omenjeno tekmovanje še dodatno zaostruje. Grozi nam namreč, da bodo države slej ko prej primorane poseči po politiki protekcionizma oziroma zapiranja meja prostemu pretoku kapitala, storitev in delovne sile. Na tej podlagi lahko rečemo, da prostega trga, kot ga v teoriji poskušajo predstaviti (neo)liberalci v praksi dolgoročno ni oziroma ne more biti. V praksi so samo močna podjetja oziroma multinacionalke, ki na podlagi optimizacije svojih stroškov (slednje vodi do neomejene izrabe naravnih virov, nižanja cen produktov, zmanjševanja kvalitete produktov in posledičnega nižanja cele delovne sile) izpodrivajo vse ostale, ki poskušajo preživeti na trgu.

Naslednja šibkost (neo)liberalizma, ki je močno povezana z načinom delovanja tržnega kapitalizma pa je, kot ugotavlja Zygmund Bauman, kontradikcija med formalno univerzalnostjo pravic in ne povsem univerzalno možnostjo, da so te pravice učinkovito uveljavljene. Gre za prepad med pravnimi pogoji *de iure* in praktičnimi možnostmi uživanja državljskih pravic in svoboščin *de facto* (Bauman, 2013, str. 15). Podobno ugotavlja tudi Pierre Rosanvallon, ki pravi, da je politični oziroma pozitiven liberalizem katerega bistvo je braniti oziroma zagotavljati človekove pravice, vedno žrtvovan v korist utopičnega ekonomskega liberalizma, ki se zavzema za uveljavitev divjega kapitalizma (Rosanvallon, 1998, str. 148). Ekonomski

---

politični ravni (morebitna vpeljava neposredne demokracije) pripeljejo družbo do česarkoli. Ponazorimo povedano na primeru: vsi poznamo različne spletne kanale, preko katerih se takšni in drugačni posamezniki tržijo in od tega služijo. V številnih primerih gre tudi za popolnoma nemoralne osebe, ki lahko zaslužijo mnogo več denarja kot nekdo, ki opravlja osemurni delavnik. Le-te namreč s svojimi takšnimi in drugačnimi »smešnimi« objavami pridobivajo veliko število ogledov ali celo denarnih vplačil s strani ljudi povsod po svetu. Na tej točki se gre vprašati naslednje: ali ni ravno svobodni trg popolno orodje za vpeljavo neposrednih odločitev oziroma volje ljudstva. Ljudje namreč odločajo, kdo bo uspel in kdo ne. Zaradi tega ne moremo reči, da nagrajuje trg kot tak ampak ljudje na trgu. Svobodni trg in absolutna neposredna demokracija sta tako na nek način dve plati iste medalje. Brez nekih normativnih načel (v primeru trga gre za regulacijo) tako svobodni trg kot neposredna demokracija družbo lahko pripeljeta do stanja, kjer ni več mogoče razpoznati dobrega od zlega. Normativna načela tako zamenja nevtralni mehanizem trga oziroma svobodna volja ljudi, kakršnakoli že ta je.

liberalizem tako veliki večini posameznikov onemogoča dejansko uživanje človekovih pravic. Še več, države zaradi zgoraj omenjenega davčnega tekmovanja enostavno vedno težje pokrivajo izdatke za socialne storitve. Zaradi tega se zdi, da je (neo)liberalna doktrina na nek način tudi primorana zagovarjati zgolj zaščito negativnih pravic saj pozitivnih, zaradi načina delovanja in rezultatov tržnega kapitalizma, enostavno ni zmožna zagotavljati. Še več, (neo)liberalizem ni zmožen dejansko zagotoviti niti pogojev za uživanje vseh negativnih pravic. Vprašati se namreč gre, kaj je s tistimi posamezniki, ki lastnine nimajo oziroma do nje (z delom) ne (z)morejo priti. Za njih je namreč omenjena pravica zgolj potencialna pravica, ki pa je v praksi ni mogoče dejansko uživati.

Na podlagi povedanega lahko rečemo, da (neo)liberalna pozornost ne more biti osredotočena zgolj na zaščito ljudi pred morebitnim zatiranjem s strani državne oblasti in njenih institucij, kar je njena klasična naloga oziroma skrb, ki je sicer vsekakor pomembna in je še zdaleč ne gre prezreti, ampak tudi zaščita ljudi pred zatiralskimi družbenimi in ekonomskimi vlogami, ter praksami znotraj civilne družbe natančneje, znotraj tržno kapitalističnega gospodarstva, ki producira velike gospodarske probleme in neenakosti med ljudmi (Hampton, 1997, str. 191–209). Na nek način lahko rečemo, da moramo preprečiti hegemonijo državne oblasti, njenih institucij in birokracije, kot tudi hegemonijo gospodarstva nad posamezniki, ki predstavljajo integralni del družbe, v kateri individualni in družbeni napredek nista ločena, ampak se prepletata oziroma sta soodvisna. Kot pravi Dalajlama (2012, str. 23–24): »Grozljiva moč, ki jo imajo v naši družbi gospodarske ustanove, in žalost, ki jo še naprej seje revščina, bi nas morali prisiliti, da bi iskali načine za preoblikovanje našega gospodarstva, tako da bi temeljilo na sočutju ter načelu dostojanstva in pravičnosti za vse, kot je zapisano v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah.« (Neo)liberalci v državni oblasti tako ne smejo videti zgolj instrumenta zatiranja in kratenja svobode, ampak tudi sredstvo za doseganje posameznikove dejanske svobode in skupnih (kolektivnih) ciljev. Ekonomsko, politično in socialno življenje je namreč preveč pomembno, da bi ga prepustili sebičnim ekonomskim strastem, neomejenim zasebno lastninskim pravicam, »prostim« trgom in njegovim silam ter v končni fazi peščici posameznikov in ekonomsko močnih multinacionalk, ki imajo od takšne političnoekonomske ureditve, načina delovanja državne oblasti, usmeritev politik(e) in pripadajoče zakonodaje največ koristi. Zavedati se je namreč potrebno, kar sta že pred časom ugotovila Karl Marx in Friderich Engels (2009, str. 114),²¹⁴ da se bogastvo ustvarja kolektivno in ne individualno, kot

---

²¹⁴ Karl Marx in Friedrich Engels namreč pravita, da biti kapitalist ne pomeni zavzemati zgolj osebnega položaja v produkciji, ampak predvsem družbenega. Kapital je namreč skupnostni produkt, ki ga je mogoče ustvariti le s

si to predstavlja večina (neo)klasičnih ekonomistov, (neo)liberalcev in gospodarskih elit. Skupno ustvarjenega si tako enostavno ne more in ne sme polastiti zgolj peščica politične in predvsem gospodarske elite, ampak mora biti pravično porazdeljeno med vse tiste, ki so na različne načine prispevali k njegovi produkciji in akumulaciji, še posebej med tiste, ki so z delom ustvarili novo (presežno) vrednost. Uživanje ekonomskih virov, kot pravi Claus Offe, tako ne sme biti zagotovljeno le tistim, ki jih že imajo in z njimi razpolagajo, ampak mora biti podvrženo ideji pravičnosti in napredka, ki sta v službi izvajanja politične države (Offe, 1985, str. 9–10).

Rešitev, ki nas lahko pripelje do bolj pravično organizirane družbe, pa gre iskati v združevanju političnega liberalizma in ekonomskega socializma, ki bi po prepričanju Norberta Bobbia, lahko pripeljala do konca obojestranskega nezaupanja med liberalizmom in socializmom (Bobbio, 1991, str. 268). Osnovo za takšno združevanje pa nam, kot smo lahko videli že v šestem poglavju, nudi John Rawls, ki politični liberalizem loči od ekonomskega. Sprejetje političnega liberalizma zatorej nujno ne pomeni sprejetja ekonomskega liberalizma in egoističnega individualizma (Mouffe, 2005, str. 42). Kot pravi Brian Barry, so z osamosvajanjem političnega liberalizma predpostavke ekonomskega liberalizma postavljene pod kritični vprašaj (Barry, 1973, str. 166). Liberalni egalitarizem tako ni več v odvisnem razmerju z vsemi predpostavkami liberalizma, njegovimi institucijami in politikami, saj le-ta ne nasprotuje povezavi z drugimi političnimi doktrinami in usmeritvami, predvsem tu mislim na socialistično (Kymlicka, 2015, str. 152). Še več, kot ugotavlja Pierre Rosanvallon, politični liberalizem in ekonomski liberalizem nista niti ne moreta biti medsebojno povezana, saj sta v medsebojnem protislovju (Rosanvallon, 1998, str. 149). Na tej podlagi sem prepričan, da je politični liberalizem in ekonomski socializem potrebno nekako združiti. Politični liberalizem namreč ekonomskemu socializmu daje zelo dobro normativno in politično osnovo, ekonomski socializem pa političnemu liberalizmu nudi zelo dobro gospodarsko ureditev, znoraj katere se principi pravičnosti lahko tudi dejansko udejanjijo.

---

skupno dejavnostjo mnogih članov družbe. Zaradi tega ne more predstavljati le osebne moči posameznega kapitalista, ampak predvsem družbeno, ki pa si jo kapitalist vedno prilasti (Marx in Engels, 2009, str. 114).

8. 1 Temeljni elementi liberalnega socializma

Ko poskušamo definirati liberalni socializem, rečemo, da gre za političnoekonomsko ureditev, ki se zavzema za pošteno vrednost temeljnih (političnih) pravic in svoboščin, pošteno vrednost [socialnih pravic oziroma] dejanskih enakih možnosti za vse in vzdrževanje dovolj enakomerne porazdelitve lastnine, dohodkov in premoženja skozi čas (Rawls, 2011). S političnega vidika to pomeni, da se zavzema predvsem za delitev oblasti, posredni način vladanja ljudstva in človekove pravice (Rosanvallon, 1998, str. 5, 148), z ekonomskega pa želi premagati zasebno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri, despotizem na delovnem mestu ter način produkcije, ki je usmerjen zgolj v zadovoljitev sebičnih interesov (Lebowitz, 2014, str. 106). Bistvena naloga liberalnega socializma je tako v tem, da odpravi izkoriščevalske, hierarhične in avtoritarne prakse znotraj političnih, ekonomskih in družbenih odnosov (Callinicos, 2004, str. 125). Na nek način gre za zagovor kooperativne družbe, ki spoštuje avtonomijo posameznika in mu zagotavlja državljansko enakost, enakost v produkciji in enakost v potrošnji (Horvat, 1984, str. 191–193). Na tej podlagi lahko rečemo, da bi se liberalnosocialistična ureditev v osnovi morala zavzemati za:

- ustavno vladavino in vladavino zakonov,
- zagotavljanje političnih, socialnih in ekonomskih pravic za vse,
- delitev oblasti na izvršno, sodno in zakonodajno vejo,
- odgovoren posredni način vladanja ljudstva dopolnjen z elementi deliberacije in neposredne demokracije,
- javno financiranje volilnih kampanj in javni medijski prostor,
- proračunsko transparentnost in delitev državnega proračuna na deleže,
- zmanjšano vlogo državne birokracije,
- javno šolstvo, javno izobraževanje, javno zdravstvo in javno socialno varnost,
- decentralizacijo javnih storitev iz državne na lokalne ravni,
- omejeno državno oblastno poseganje v sfero gospodarstva in nasplošno civilno družbo,
- vpeti trg v okvir državno oblastnih institucij,
- zasebno lastništvo nad konzumno lastnino,
- družbeno oziroma razpršeno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri,
- (so)upravljanje podjetij s strani zaposlenih in računovodsko transparentnost,

- različne oblike davka (npr. progresivno obdavčevanje dedovanja na prejemnikovi strani, progresivno obdavčevanje presežne zasebne lastnine, luksuza in dobička, davek na onesnaževanje okolja, davek na dobičke podjetij, solidarnostni davek na dohodek),
- zasebno (družinsko) obrt,
- vzdrževanje čistega okolja oziroma trajnostni razvoj.

V nadaljevanju se konkretnije lotevam opredelitve le tistih elementov liberalnega socializma, ki se mi s političnoekonomskega vidika zdijo ključni in do določene mere tudi radikalni. Mislim na: dosledno ločitev državne oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno vejo oblasti, odgovorno posredno vladanje dopolnjeno z elementi deliberacije in neposredne demokracije, javno financiranje volilnih kampanj, zagotavljanje enakih možnosti dostopa do medijskega prostora, zagotavljanje vsem dostopnih javnih izobraževalnih in zdravstvenih storitev ter socialne varnosti, vzpostavitev družbene lastnine nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri, ter (so)upravljanje podjetij s strani zaposlenih.

8.1.1 Dosledna ločitev izvršne, sodne in zakonodajne oblasti

Ko govorimo o delovanju državne oblasti znotraj liberalnega socializma, imamo v izhodišču dva problema glede na njeno trenutno delovanje: prvič, problem glede dosledne delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno oblast, in drugič, problem glede prevlade izvršilne veje oblasti nad zakonodajno. Formalno gledano je sicer v večini vseh zahodnih ustav opredeljeno, da je državna oblast ločena na zakonodajno, sodno in izvršno oblast, vendar nam že bežen pogled v proces konstituiranja različnih vej oblasti jasno kaže, da v praksi ni tako. Namreč, ko na volitvah državljani izbiramo oziroma volimo svoje predstavnike (poslance), ki nas bodo zastopali v parlamentu (zakonodajni oblasti), hkrati »izvolimo« tudi vlado (izvršno oblast), v kolikor se le-ta uspe konstituirati. Natančneje povedano, z izvolitvijo poslancev le-tem prepustimo, da v našem imenu oblikujejo vlado (izvršno oblast), katere struktura je v večini primerov odvisna od števila poslanskih sedežev v parlamentu oziroma pogajanj med parlamentarnimi strankami. Na nek način lahko rečemo, da je za nedosledno delitev državne oblasti v prvi vrsti odgovorna prav zakonodajna veja oziroma, kot pravi Karl Schmitt (1994, str. 45): »Udeležba ljudskega zastopstva pri vladanju, parlamentarna vlada, se je izkazala za najpomembnejše sredstvo za ukinitve delitve oblasti in z njo starih idej o parlamentarizmu.«

Hkrati ne gre spregledati, da v večini primerov politične stranke ne prejmejo zadostnega števila poslanskih sedežev, da bi lahko same oblikovale in vodile vlado, zato se le-ta oblikuje na podlagi koalicije več »sorodnih« strank, kar pa odpira vprašanje glede trdnosti in učinkovitosti le-te. Na nek način lahko rečemo, da gre za problem razdrobljenosti zakonodajne (parlamentarne) veje oblasti v smislu pluralizma strank, ki po eni strani omogoča raznolikost oziroma zastopanje različnih interesov, po drugi pa zaradi njene povezanosti z izvršilno vejo le-tej dostikrat zmanjšuje njeno uspešnost vladanja, v končni fazi pa tudi prevzemanje odgovornosti. Koalijska trenja v vladah dandanes niso nič neobičajnega. Primerov, ko so vlade razpadle zaradi različnih interesov strank, neuspešnih pogajanj ali izsiljevanj znotraj koalicij, ni malo. Hkrati tudi ni malo trenj med koalijskimi partnerji, ko je v primeru razpada vlade, potrebno prevzeti odgovornost za svoje delovanje. Vsaka koalijska stranka se s tem, ko se lahko sklicuje na drugo stranko v koaliciji, na nek način izogne svoji odgovornosti za neuspehe oziroma le-to preloži na drugo koalijsko stranko. Koalijsko vladanje je tako v številnih primerih nestabilno in neučinkovito. Več strank, več interesov, in namesto, da bi vlade delovale v smeri izvajanja volilnih programov, oblikovanja pravičnih politik in zakonodaje, jim je to praktično oneomogočeno že s t. i. koalijsko pogodbo (vsaka stranka ima svoj volilni program, ki pa ga zaradi drugih strank ne more v popolnosti izvajati), zato se vse prevečkrat ukvarjajo same s seboj oziroma koalijskimi razprtijami. Z besedami Karla Schmitta (1994, str. 7): »V nekaterih državah je parlamentarizem prišel že tako daleč, da se vse javne zadeve spreminjajo v objekte plena in kompromisov strank in simpatizerjev, in politika je, daleč od tega, da bi bila domena elite, postala precej zaničevan posel precej zaničevanega razreda ljudi.«

Po drugi strani pa gre v primeru, še posebej takrat, ko je vlada trdna, zaslediti problem močnega vladnega vpliva na delovanje zakonodajne oblasti. Zakonodajna oblast namreč vse prevečkrat le slepo sledi in potrjuje predloge in delovanje izvršilne. Nič presenetljivega bi lahko rekli, saj vodilni funkcionarji v strankah, ki po volitvah v večini primerov zasedajo tudi vodilne položaje v vladi oziroma izvršilni oblasti, sami izbirajo poslance na kandidatne liste. S takšnim načinom doseganja poslanskih funkcij pa lahko rečemo, da je avtonomija poslancev v praksi izredno omejena. Poslanci se namreč dobro zavedajo, da jih je na voline liste predlagalo njihovo vodstvo, zato so jim primorani služiti. V kolikor ne bodo poslušni, jih namreč na naslednjih volitvah enostavno ne bo na listah za volitve. Takšen način delovanja je značilen za večino vseh strank, pa naj bodo le-te v opoziciji²¹⁵ ali v koaliciji. Zaradi tega bi bilo utopično pričakovati,

---

²¹⁵ V kolikor je stranka v opoziciji, sicer ne gre za preplet zakonodajne in izvršilne veje oblasti. Gre pa po drugi strani za njen vpliv na svoje poslance, ki vse prevečkrat glasujejo po strankarskem diktatu, kljub temu da so lahko

da bodo poslanci pri svojem delovanju neodvisni od strankarskih prepričanj in usmeritev, ki jih izoblikuje vodstvo stranke. Na tej podlagi se gre strinjati z Brankom Horvatom, ki pravi, da je v prihodnosti potrebno preprečiti, da kandidate za volitve v parlament predlaga vodstvo stranke. Kot pravi, gre za problem političnega kartela, ki ga je potrebno nujno izkoreniniti (Horvat, 1984, str. 264). Dejanske ločitve zakonodajne oblasti od izvršne tako enostavno ni. Še več, izvršna oblast, kot ugotavlja John Keane, v večini primerov avtoritativno oblikuje, nadzoruje oziroma obvladuje parlamentarno delovanje oziroma zakonodajno oblast. Poleg že omenjenega obvladovanja in nadzora nad poslanci, v večini primerov nadzoruje še parlamentarne postopke (parlament ima omejena pooblastila pri preverjanju delovanja vlad) in jim posredno narekuje njihov dnevni red (parlamentu lahko mu celo onemogoči organizacijo razprav ali sprejemanje zakonskih predlogov). Hkrati se velik del vladnih dejavnosti vse prevečkrat opravi izven parlamentov (Keane, 1990, str. 159–162), v smislu, da se pomembne politične in gospodarske odločitve, oblikujejo izven njenega dometa (Schmitt, 1994, str. 45).

Ko govorimo o delitvi oblasti na izvršno, zakonodajno in sodno vejo pa ne gre spregledati tudi povezanosti sodne veje oblasti z izvršilno in zakonodajno. V Republiki Sloveniji na primer ustava v 163. členu veli, da je ustavno sodišče sestavljeno iz devetih sodnikov, ki jih na predlog predsednika republike izvoli Državni zbor (Ustava Republike Slovenije, 163. člen). Problem, ki ga gre na tej točki izpostaviti, je predvsem ta, da se vlada preko svojih poslancev, ki jih kot že rečeno v parlamentu kontrolira in prešteva, na nak način odloča, kdo bo zasedel mesto ustavnega sodnika. Ne gre namreč spregledati, da je do določene mere ravno ustavni sodnik tisti, ki nadzira vsebino predlagane zakonodaje s strani tistih, ki so ga predlagali in izvolili. Zaradi tega enostavno ne moremo govoriti o dosledni ločitvi vej oblasti, ampak veliko prej o njihovi medsebojni povezanosti, prepletenosti in podrejenosti.

Na podlagi izpostavljenih problemov menim, da bi bilo smiselno razmišljati v smeri dosledne ločitve državne oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno vejo. Če želimo izboljšati način vladanja in vsebino odločitev, je namreč »suverenost parlamenta nujna. /.../ Dejavni parlamenti so nujen pogoj demokratičnih režimov prav zaradi svoje zmožnosti spodbujati javno razpravljanje, kritiko vlade in upiranje njenemu monopolu in zlorabi oblasti.« (Keane, 1990, str. 172) Enako seveda velja tudi za sodno oblast. Na tej točki se gre zato vprašati, ali bi bilo dosledno ločitev zakonodajne in izvršne oblasti mogoče doseči z ločenimi in istočasno

---

določeni predlogi vlade skladni z njihovimi predhodnimi volilnimi obljubami ali programi. Z ločenimi volitvami poslancev in izvrševalcev do tega verjetno ne bi prišlo na takšen način, kot to prihaja v današnji strankokraciji.

izvedenimi volitvami. Namreč, v kolikor bi pristali na to rešitev, bi omenjeni problem incestnega odnosa do določene mere vsaj ublažili, če ne celo odpravili. Tako bi posebej volili predstavnike zakonodajne oblasti (poslance) in posebej predstavnike izvršne oblasti (vlado). Zakonodajna veja oblasti bi bila na ta način veliko bolj avtonomna, kar pomeni, da bi poslanci lahko neodvisno oziroma po svoji vesti ter glede na predvolilne obljube oziroma volilne programe delovali v parlamentu, s tem pa tudi veliko bolje služili svojemu ljudstvu. Z besedami Johna Keana lahko rečemo, da bi s tem izvedli nujno demokratično prenovo parlamenta v smislu, da le-ta ne bi več predstavljal zgolj trobila samovoljnih državnih voditeljev, ampak zaščitnika civilne družbe in vseh tistih, ki so brez moči (Keane, 1990, str. 159). Z omenjeno ločitvijo med izvršno in zakonodajno oblastjo pa bi vlada imela po eni strani tudi veliko lažjo nalogo, saj se ji ne bi bilo potrebno ukvarjati s preštevanjem glasov v parlamentu, po drugi pa do določene mere tudi veliko težje, saj bi bila za izvajanje svojega volilnega programa popolnoma avtonomna oziroma odgovorna v celoti sama. V tem primeru bi zmagovalna politična stranka na podlagi večinskega sistema absolutne večine v celoti prevzela vodenje vlade. Po drugi strani pa bi zakonodajna (delegirana) oblast, katerih predstavniki bi bili voljeni na lokalnih ravneh, poleg oblikovanja zakonov neodvisno nadzirala delovanje vlade. Na tej podlagi bi zakonodajna oblast morala imeti tudi možnost veta na predlagano zakonodajo, možnost interpelacij ali predlaganja ustavnih obtožb članov vlade.

Ostaja nam še vprašanje glede ločitve ustavne oblasti (ustavnega sodišča) od zakonodajne in izvršilne. Ustavni sodniki namreč ne smejo biti strankarsko opredeljeni kandidati ali njihovi podporniki saj so v prvi vrsti varuhi ustave. Res pa je in tega se je potrebno zavedati, da le-ti niso zgolj »bitja prava« v proceduralnem smislu, ampak tudi politična bitja, ki imajo svoje vrednote, poglede in politične usmeritve. Dalje omenjenega vprašanja »razcepljenosti subjekta« ne morem razvijati. Kar želim povedati, je zgolj to, da bi bilo morebiti potrebno razmišljati o ločitvi vpliva zakonodajnega in izvršilnega telesa na imenovanje ustavnih sodnikov, s tem pa tudi preprečiti morebiten vpliv na delovanje ustavnega sodišča. Splošne demokratične volitve po vsej verjetnosti ne bi bile najboljša rešitev. Vse prevečkrat, kot smo opozorili že v delu, kjer smo se ukvarjali s politiko, le-ta lahko postane medijski spektakel, kjer se volivci odločajo za kandidate na podlagi videza, simpatij in leporečja. Na nek način bi lahko rekli, da se veliko število volilnih upravičencev odloča na podlagi vseh drugih dejavnikov, kot pa na podlagi vsebine volilnih programov. Ustavni sodnik kot varuh temeljnega ustavnega reda pa ne more biti vsečna medijska oseba, ki prepričuje volivce v svoj prav, ampak oseba z visoko stopnjo integritete, izobrazbe, izkušenj, znanja in etičnih vrlin. Ustavni sodniki tudi ne morejo vnaprej

predstavljati svojega pogleda glede interpretacije in razumevanja ustave, kot to počno potencialni politični predstavniki, s tem ko predstavljajo svoje volilne programe. Za ustavne sodnike bi bilo tako nemara boljše, če bi bili izvoljeni s strani nekega neodvisnega organa, ki bi ga sestavljali visoko kompetentni, kvalificirani in etični posamezniki, ki so s svojim delovanjem v preteklosti pokazali izjemne dosežke. Na nek način govorim o svetu starešin oziroma svetu modrecev, ki bi poleg glasovalne pravice imeli še pravico do veta oziroma odpoklica ustavnega sodnika v primeru hudih kršitev.

8.1.2 Odgovorno posredno vladanje

V petem poglavju, kjer sem se ukvarjal z vprašanjem demokracije, sem pokazal na pomanjkljivosti in pasti neposrednega načina vladanja ljudstva in se zavzel za uveljavitev posrednega načina preko izvoljenih predstavnikov oziroma poslancev. Torej, ko je enkrat vzpostavljena ureditev liberalnega socializma, ki se z vidika političnega liberalizma mora zavzemati predvsem za dejansko uživanje političnih, socialnih in ekonomskih pravic ter spoštovanje ustavnih (samo)omejitev oblasti ter vladavino zakonov, se vsa nadaljna (zakonodajna) vprašanja in dileme rešujejo s pomočjo posrednih predstavnikov v parlamentu. Zavzemanje za posredni način vladanja pa še zdaleč ne pomeni, da je le-ta idealen sistem brez pomanjkljivosti, slabosti in problemov. Zaradi tega vsekakor ne gre prezreti prizadevanj tistih posameznikov, strank, list, gibanj, interesnih skupin ali civilno družbenih organizacij, ki se zavzemajo za večjo vključenost stroke na različnih področjih ter večjo odgovornost in transparentnost političnih predstavnikov svojemu ljudstvu. Ravno nasprotno. Politični predstavniki morajo biti, še posebej na podlagi vsebine, ki so jo obljubljali volivcem pred volitvami, le-tem tudi odgovorni. Kot pravi Adolf Bibič (1997, str. 11), je »/d/emokratična politika v načelu odgovorna politika. Odgovorna volivcem, parlamentu, javnosti.«

Ko govorim o izboljšavah posredne demokracije, mislim predvsem na morebitno vpeljavo deliberacije, ki se zavzema za to, da bi državna oblast na različnih nivojih bolj upoštevala dobro utemeljene vsebinske predloge civilne in dobro utemeljene predloge različnih posameznikov, ki s svojim znanjem, izkušnjami in vrlinami lahko pripomorejo k bolj pravičnemu, bolj produktivnemu in boljšemu delovanju državne oblasti, gospodarstva in družbe.²¹⁶

---

²¹⁶ Predvsem tu mislim na tiste interese, ki so dobro utemeljeni in podkrepljeni z argumenti ter opozarjajo na nepravilnosti znotraj družbe ali na državno oblastni ravni.

Zainteresirana civilna družba, še posebej tisti del, ki jih parlamentarne odločitve najbolj zadevajo, morajo imeti možnost sodelovanja pri sprejemanju zakonodaje in politik na podlagi utemeljenih in dobro pretehtanih stališč. Ne gre namreč spregledati ugotovitve Davida Millerja, da sodobno sprejemanje političnih odločitev zaradi vse večje medsebojne kompleksnosti več dejavnikov zahteva najrazličnejše informacije o dejstvih, ki pa jih lahko priskrbijo in pojasnijo le strokovnjaki s posameznih področij (Miller, 2007, str. 51). Vsi o vsem, kot sem že omenil v petem poglavju, namreč ne moremo odločati, saj za to enostavno nimamo dovolj časa, znanja, kompetenc in izkušenj. Nekoliko nenavadno bi namreč bilo, da bi o vseh vprašanih glede kompleksnih zdravstvenih, socialnih, varnostnih, družinskih, gospodarstvenih, kulturnih, izobaževalnih, okoljevarstvenih itn. zadev odločali vsi državljani ali vse zainteresirane interesne skupine brez potrebnega strokovnega znanja in utemeljenih argumentov. Res pa je, da bi bilo potrebno posebno pozornost nameniti predvsem tistim posameznikom, interesnim skupinam ali civilnodružbenim organizacijam, ki se na podlagi utemeljenih dejstev, raziskav in dognanj zavzemajo za javno dobro. Kot primer bi lahko navedli ekološke interesne skupine, ki se zavzemajo za čistejše okolje in svoje predpostavke podkrepijo z znanstvenimi dognanji. Predlogi, ki jih gre v sodobni politološki literaturi zaslediti, gredo tako, kot ugotavlja Ana Železnik, predvsem v smeri institucionalizacije skupka deliberativnih in participativnih postopkov soodločanja, ki vključujejo: javne razprave, državljanske porote, posvetovanja, državljanske odbore, deliberativne ankete, nacionalne konference itn. S postopno institucionalizacijo omenjenih deliberativnih postopkov soodločanja pa bi vsekakor do določene mere lahko izboljšali obstoječe posredne demokratične prakse v smislu večje inkluzivnosti dobro utemeljenih in pretehtanih predlogov oziroma dosegli kakovostnejšo raven sprejemanja odločitev (Železnik, 2017, str. 121).

Posredna demokracija mora namreč predstavljati kaj več kot le to, da se dva volkova in ena ovca dogovarjajo o tem, kaj bo za kosilo (Bovard, 1994, str. 333). Predvsem se moramo izogibati modelu »postdemokracije«, ki ga opisuje Colin Crouch. Zanj so značilne svobodne volitve, ki omogočajo menjavanje vlad s strani volivk in volivcev, vendar pa gre istočasno tudi za model nadzorovanega spektakla s strani strokovnjakov za prepričevanje ljudskih množic in oblikovanje javnega mnenja v korist različnih (predvsem korporacijskih) elit, ki si želijo uveljaviti svoje parcialne interese (Crouch, 2013). Vsebina politike se tako ne sme gradi v prikriti zasebnosti med vladami in elitami v korist privilegiranih skupin. Sodobna politika mora biti odgovorna politika, odgovorna svojim državljanom v smislu, da spoštuje in uresničuje svoje predvolilne programe in deluje v skladu s predpisano ustavo, še posebej tu mislim na

zagotavljanje dejanskega uživanja različnih človekovih pravic. Problema slabe udeležbe na volitvah, ki sem ga večkrat izpostavil v tretjem in četrtem poglavju, namreč ne bomo rešili s prisilo oziroma dolžnostjo državljanov k oddaji volilnega glasu, ampak zgolj z bolj odgovornim, odprtim, vključujočim in transparentnim delovanjem državne politike. Slednjo bi morebiti lahko do določene mere izboljšali z razširjeno možnostjo glede odločanja na volitvah. Predvsem tu mislim na to, da bi vsem volivcem omogočili izbiro, da »volijo« za nobenega izmed predlaganih kandidatov na volilnih listah. S to inovacijo bi po mojem mnenju lahko ublažili dva problema hkrati. Po eni strani politične elite ne bi mogle več upravičevati nizke volilne udeležbe v smislu, da je državljanom vseeno za politiko ali da so z njo zadovoljni, po drugi pa bi bili vsi politični predstavniki na nek način prisiljeni v bolj realno osnovanje volilnih programov in predvolilnih obljub, ter predvsem v bolj odgovorno in transparentno delovanje. V razmislek: si predstavljate, kakšno legitimnost bi imeli politični predstavniki, ko bi na volitvah prejeli majhen odstotek podpore ob tem, da bi se v istem trenutku velika večina volivcev odločila, da ne podpira nobenega izmed predlaganih kandidatov?

Po drugi strani pa bi bolj odgovorno predstavniško vladanje lahko zagotovili tudi z vpeljavo določenih mehanizmov neposrednega načina vladanja ljudstva. Mislim na referendum, ki bi se jih izvajalo glede splošnih ustavnih vprašanj, o katerih moramo doseči široko soglasje (npr. vprašanje pravice do pitne vode – le-ta ne sme biti prepuščena v odločanje vsakokratni politični eliti) in morebitno vpeljavo delegatskega sistema, kjer bi bili poslanci na lokalnem nivoju neposredno voljeni in odgovorni tistim, ki so jih izvolili. Slednje pomeni, da bi morali razmisliti tudi o možnosti odpoklica poslanca.²¹⁷ Menim namreč, da bi bili omenjeni mehanizmi še posebej dobrodošli v primerih hujših kršitev, slabega izvajanja volilnih programov, kratenja človekovih pravic in svoboščin, neodgovornosti in netransparentnosti visokih javnih funkcionarjev, koruptivnosti, klientelizma, nepotizma in splošnega nezadovoljstva nad predstavniki in izvrševalci javnih politik. Ne gre namreč pozabiti, da je bilo že v francoski deklaraciji o pravicah človeka in državljana iz leta 1793 opredeljeno, da je upor ljudstva v primeru, ko vlada krati njegove pravice, najbolj sveta pravica in dolžnost (Deklaracija o

---

²¹⁷ Morebitna uvedba neposrednih mehanizmov v obstoječo posredno (liberalno) demokracijo potrebuje bolj poglobljen premislek, kot ga lahko opravi na tem mestu. Predvsem tu mislim na negativne pasti, ki jih uvedba neposrednih mehanizmov lahko dopušča – npr. izrabljanje referenduma za nabiranje političnih točk, izraba odpoklica poslanca zaradi osebnih zamer ali parcialnih interesov itn.

pravica človeka in državljana, 1793, 35. člen). Ta pravica velja za vse ureditve, vključno z liberalnim socializmom.

8.1.3 Javno financiranje volilnih kampanj in javni medijski prostor

Ena izmed temeljnih človekovih pravic, ki jo mora zagotavljati liberalni socializem, pa je tudi pravica do poštene vrednosti političnih pravic in svoboščin, ki po Rawlsu vključuje naslednje pravice: volilno pravico, pravico do udeležbe v politiki, pravico do potegovanja za politične položaje in javne službe ter pravico do vključevanja v strankarsko politiko. O pravici do udeležbe v politiki smo že razpravljali v smislu, da le-te ne gre spremeniti v dolžnost. Pravica do volitev, pravica do udeležbe v politiki in pravica do potegovanja za politične položaje so pravice, ki morajo glede dejanskega uživanja le-teh ostati v domeni odločitve posameznika. Kot pravi David Held (1989, str. 274): »Participacija ni nujnost.« Slednje pomeni, da državljanov ne smemo zakonsko prisiljevati k udeležbi na volitve, niti jih ne smemo siliti v članstvo katere od političnih strank. Res je, da v demokraciji lahko absolutno gledano že en volilni upravičenec odloči za vse ostale, na kar smo tudi opozorili, vendar moramo v tem primeru pravico do svobodne odločitve posameznika postaviti pred politično obveznost in morebitno slabo volilno udeležbo.

Povsem drugače pa je s tistimi posamezniki ali skupinami ljudi, ki si političnega udejstvovanja v politiki želijo. Pri tem pa se mi postavljata naslednji vprašanji, ki do določene mere pogojujeta pravico do udeležbe v politiki, pravico do potegovanja za politične položaje in javne službe ter pravico do vključevanja v strankarsko politiko: prvič, ali se s politiko na profesionalen način res lahko ukvarja prav vsak, ki si to želi, in drugič, kako tistim, ki se želijo ukvarjati s politiko zagotoviti enake (izhodiščne) možnosti? Prvo vprašanje je izredno sporne narave, saj poskušam pokazati, da bi morale biti vse omenjene pravice do profesionalnega opravljanja političnega poklica na nek način pogojevane. Menim namreč, da je v današnjem času velik problem predvsem ta, da se politiko lahko ukvarja praktično vsak, ne glede na izobrazbo, znanje, kompetence, izkušnje ali poprejšnja dejanja, ki jih je storil v življenju. In v tem vidim velik problem, na katerega sem do določene mere opozoril že v tretjem in četrtem poglavju. Strinjam se namreč s Karlom Kosikom, ki pravi, da politika ni zabava, ampak smrtno resna stvar, znotraj katere se smrt, fanatizem in kalkulacija bolj pogosto javljajo kot humor in smeh (Ćimić, 1981, str. 13). Na tej podlagi menim, da bi morali vsi tisti posamezniki, ki se profesionalno odločajo za politični poklic, imeti veliko znanja iz različnih področij, primerno izobrazbo, veliko

izkušenj in vrlin. Prepričanje, da sta poštenost in znanje do določene mere predpogoja za dobro delovanje politike in posledične pravične odnose med ljudmi, bi lahko na nek način podkrepili tudi z Rawlsovo idejo glede »refleksivnega ravnovesja«, ²¹⁸ ki v njegovi teoriji pravičnosti predstavlja selektiven element v smislu, da se z določanjem vsebine pravičnosti izza tančice nevednosti lahko ukvarjajo le tisti posamezniki, ki se na obravnavano tematiko zelo dobro spoznajo. Menim, da gre pri Rawlsu za skrb oziroma problem tveganja, da bi pomembne in zahtevne odločitve, ki terjajo veliko študija, truda, informacij, izkušenj in znanja prepustili, intuicionizmu v smislu skupka nekoherentnih idej ali populističnemu večinskemu odločanju javnosti, ²¹⁹ ki je lahko tudi zavedeno ali zmanipulirano.

Z znanjem, izobrazbo in izkušnjami tako mislim predvsem na to, da bi omenjene kvalitete morale predstavljati predpogoj za možnost opravljanja profesionalnega političnega poklica. Mnenja sem, da bi že samo s tem, da bi politiki morali imeti določeno stopnjo izobrazbe iz ustrezne smeri (torej glede na to, s katerimi dotičnimi politikami in področji se bodo ukvarjali), močno spremenili način in potek delovanja tako v parlamentu kot tudi v vladi. Na tej podlagi bi se, v kolikor izobrazba ne bi predstavljala predpogoja za opravljanje političnega poklica, morali vprašati po morebitni uvedbi neke vrste državniškega izpita, ki bi vključeval poznavanje različnih teorij, delovanja državnih institucij, vsebino ustave, zakonodaje in samega področja, s katerim bi se predstavniki radi ukvarjali. Seveda bi kdo lahko kdo oporekal, da izobražen politik še ne pomeni tudi uspešnega, moralnega in etičnega politika, s čimer se vsekakor strinjam. Po drugi strani pa ne gre spregledati, da je npr. tudi zdravnik pri opravljanju svojega

---

²¹⁸ Ideja širokega refleksivnega ravnovesja po Johnu Rawlsu usmerja vsakega izmed nas, ki želimo oblikovati osnovna načela politične pravičnosti, da skrbno razmislimo o vseh pojmovanjih, ki jih lahko najdemo vključno s kritikami do obravnavane tematike (npr. Hayekova ali Marxova kritika pravičnosti), ter nato temeljito pretehtamo moč različnih filozofskih in drugih razlogov zanje. Ko to storimo, so naša osnovna načela, posamične sodbe in prepričanja usklajena. Refleksivno ravnovesje je široko, kar pomeni, da je posledica številnih revizij naših mnenj, študija in refleksije (Rawls, 2011, str. 53–54).

²¹⁹ Populizem je namreč, kot ugotavlja Cas Mudde, postal duh sodobnega časa. V političnih razpravah, predvsem zahodnega sveta, je močno prisoten vse od 90. let 20. stoletja (Mudde, 2004, str. 551) in predstavlja nevarnost za celotno družbo. Temelji na neracionalnih, nekompatibilnih in izključujočih se obljubah ter zlorabljanju in zavajanju razočaranega ljudstva nad politiko in splošnim stanjem v družbi. Kot ugotavlja Colin Crouch, so tehnike manipuliranja z javnim mnenjem in ljudskimi zahtevami ter mehanizmi preiskovanja politike v sodobnem času že stalna praksa, poleg tega pa tudi vse bolj izpopolnjene. Veliko je namreč odvisno od tega, kdo razpolaga z močjo in sredstvi, s katerimi se lahko oblikuje voljo ljudstva, torej medije, šolski sistem, državno birokracijo, policijo, vojsko, podjetja itn. Spretnost govorništva in prepričevanja tako brez občutka za poštenost (pravičnost), vodi do teatralnosti in demagogije, kar uničuje demokracijo v smislu, da lahko postane karkoli (Crouch, 2007).

poklica lahko neuspešen in nemoralen, pa vendar bomo operacijo raje prepustili njemu kot pa nekomu, ki se operacije loteva prvič. Omenjene idejne predloge, vprašanja in dileme, ki jih izpostavljam, so vsekakor težke etične narave in jih ponujam zgolj v razmislek. Namreč, če želimo izboljšati politično delovanje, vsebino in odločanje, ki je temeljnega pomena tako za uspešno delovanje liberalnega socializma kot za naše življenje, je vprašanje o tem, kdo se s politiko lahko profesionalno ukvarja, po eni strani izredno nevhvaležno, po drugi pa neizbežno vprašanje, ki je vredno temeljitejšega premisleka, kot sem ga na tem mestu lahko opravil sam.

Naslednji velik problem pa je vezan na vprašanje dejanskega uživanja političnih pravic glede udeležbe v politiki, potegovanja za politične položaje in javne službe ter vključevanja v strankarsko politiko, za vse tiste, ki izpolnjujejo zahteve in si želijo profesionalno ukvarjati z njo. Zdi se, na kar sem nakazal že v tretjem poglavju, kjer sem se ukvarjal z vplivom kapitala na politiko, da je dejansko uživanje zgoraj naštetih pravic izredno omejeno. Kot ugotavlja tudi Edvard Kardelj, je v sistemu strankarskega pluralizma, že zaradi narave samega sistema in odvisnosti od mnogih dejavnikov pravica do ustanavljanja političnih strank za veliko večino državljanov zelo omejena pravica, kljub možnosti uživanja sekundarnih pravic, kot so svoboda do združevanja, svoboda misli, svoboda govora itn. (Kardelj, 1977, str. 107). Še posebej pa gre, ko govorimo o možnosti dejanskega uživanja zgoraj naštetih političnih pravic, izpostaviti problem moči in vpliva kapitala na politiko predvsem na področju donacij za politične kampanje in na področju medijev, kjer se lahko preko zasebnega lastništva nad njimi močno vpliva na javno mnenje in posledično izvolitev kandidatov.

Da bi se temu problemu izognili, pa bi bilo potrebno popolnoma prepovedati zasebne donacije političnim strankam, še posebej v času izvajanja političnih kampanj. Poleg tega bi bilo potrebno, še posebej v predvolilnem obdobju, prepovedati možnost oglaševanja in predstavitve političnih kandidatov v zasebnih medijih. Strinjam se, da bi s tema dokaj radikalnima ukrepoma do določene mere posegli v svobodo medijev, vendar je omenjena omejitev nujno potrebna, če želimo zagotoviti enake izhodiščne možnosti in priložnosti za vse, še posebej za tiste, ki na novo vstopajo v politični prostor. Kapital in politiko je tako nujno potrebno ločiti. Da bi nam to uspelo, pa lahko s pomočjo Johna Rawlsa (2011, str. 193, 194), Davida Helda (1989, str. 267) in Branka Horvata (1984, str. 261) predlagamo naslednje ukrepe: javno financiranje volitev, javno financiranje volilnih kampanj, regulacijo svobode govora in tiska ter bolj uravnotežen dostop do medijev. Kot pravi David Held:

Na Zahodu je bila potreba po demokratizaciji političnih institucij večinoma omejena na vprašanja reformiranja postopka, s katerim se izbirajo voditelji strank, in spreminjanja volilnih

pravil. Druga vprašanja, ki so se priložnostno pojavljala, so javno financiranje volitev za vse stranke, ki zberejo vsaj minimalno podporo; resničen dostop do medijev in enakopravnejša razdelitev medijskega časa; prost dostop do informacij (v Veliki Britaniji na primer odprava odločbe o uradni tajnosti ter mnogih pravil in določb, ki zadevajo tajnost); decentralizacija in hkrati z njo dekoncentracija civilnih služb po regijah; zavarovanje lokalnih oblasti pred rigidnimi centraliziranimi državnimi odločitvami in povečanje njihovih pooblastil ter prizadevanje za večjo odgovornost in dostopnost vladnih institucij za njihove »uporabnike«. Vse to so pomembna vprašanja, ki jih je potrebno naprej razvijati, če hočemo najti ustrezne strategije za demokratizacijo institucij države (Held, 1989, str. 267–268).

Javno financiranje političnih kampanj pomeni predvsem to, da bi vsi politični akterji imeli na razpolago enaka finančna sredstva za promocijo svojih volilnih programov. S tem bi omogočili vsem enake izhodišče pogoje v tekmi za politične pozicije in onemogočili (ne)posreden vpliv kapitala ali ostalih interesnih centrov moči na morebitno izvolitev, vsebino in delovanje politik(e). Enak dostop do medijev pa bi bil mogoč in edino pošten zgolj tako, da bi bile predstavitve kandidatov in medijska soočenja preko televizijskih ekranov organizirana s strani neodvisnih javnih medijev po vnaprej določenih kriterijih, ki bi morali vključevati naslednje zahteve:

- za vse enak časovni razpon glede predstavitve, odgovorov na vprašanja in replike,
- organizacija oddaj v enakem časovnem obdobju,²²⁰
- za vse enaka vsebinska vprašanja glede najrazličnejših področij, s katerimi se neposredno ali posredno ukvarja politika (izjema pri tem so zgolj vprašanja vezana na poprejšnje delovanje, izkušnje in zaposlitev kandidatov),
- rotacija že znanih in uveljavljenih političnih kandidatov z neznanimi kandidati,
- pozitivna diskriminacija do novih političnih akterjev, ki se prvič podajajo na politični teren. S tem mislim na večji obseg minutaže v ločeni oddaji.

Hkrati bi bilo potrebno vsakemu političnemu akterju dopustiti tudi enako količino prostora v tiskanih medijih, kjer bi na enaka vsebinska vprašanja odgovarjali po lastnih prepričanjih. Nekoliko težje pa je enaka izhodišča za vse zagotoviti na spletu. Na tem mestu rešitev ne morem konkretnije razviti, saj enostavno nimam dovolj ustreznega znanja in informacij. Po vsej verjetnosti bi bilo to vprašanje bolj primerno za tiste, ki se s spletom in spletnimi orodji veliko bolj strokovno in poglobljeno ukvarjajo, kot pa se ukvarjam sam. Kar bi na tem mestu dodal je

---

²²⁰ Nepravilno bi namreč bilo, da se za določene akterje oddaje predvajajo v času, ko se ve, da imajo ljudje na razpolago več časa za spremljanje prenosa, za druge akterje pa organizirati oddaje v času, ko ljudje nimajo na razpolago časa za spremljanje le-teh (npr. oddaja v petek ali soboto zvečer bo namreč imela možnost večjega ogleda ljudi, kot oddaja organizirana v jutranjem času delovnega tedna).

še naslednje: zagotoviti bi morali izključno javno financiranje delovanja političnih strank (do določene mere in za vse enako), katerih prihodki in odhodki bi morali biti jasno opredeljeni, na vplogled javnosti, ter pristojnim službam, ki kontrolirajo ustreznost in racionalno porabo sredstev. Poleg tega bi bilo potrebno razmisliti tudi o morebitnih omejitvah prehajanja visokih funkcionarjev iz gospodarstva v politiko (s tem mislim tudi na članstvo v političnih strankah) in obratno za določeno obdobje ter usklajevanju plač vodilnim političnim funkcionarjem glede na ostale vodilne funkcije v državi. Nekoliko nenavadno se mi namreč zdi, da je lahko predsednik države ali vlade veliko slabše plačan od predsednikov uprav v podjetjih. Z omenjenimi ukrepi, ki potrebujejo vsekakor veliko širšo razpravo, kot sem jo opravil sam, pa lahko rečemo, da bi političnim strankam, zakonodajalcem in tudi izvršni oblasti po eni strani omogočili avtonomijo od velikih koncentracij zasebne ekonomske in družbene moči ter jim naložili tudi določeno stopnjo odgovornosti po drugi pa onemogočili potencialni vladni nadzor, ki bi si želel politično moč obdržati napram ostalim političnim konkurentom, ali pa prikriti svoje nepravilno in neučinkovito delovanje.

8.1.4 Enakost socialnih pogojev: zagotavljanje javnih storitev za vse

Ena bistvenih lastnosti liberalnega socializma je tudi ta, da loči med tržnimi in netržnimi področji in dejavnostmi. Tržna področja so namreč tista področja, ki so vezana na kupno moč posameznika, netržna pa tista, ki so iz njega izvzeta. Sem spadajo vse javne storitve in dobrine, ki vsem posameznikom omogočajo zagotavljanje enakih izhodiščnih možnosti oziroma zagotovitev temeljnih socialnih potreb ne glede na njihov status, okolje, iz katerega izhajajo, naravne obdarjenosti in finančno moč. Kot smo lahko videli v šestem poglavju, kjer smo se ukvarjali z Rawlsovo politično pravičnostjo, je za udejanjanje načela enakih možnosti potrebno, poleg zagotavljanja primarnih dobrin oziroma vsenamenskih sredstev, splošnega dostopa do dela, vpetosti trga v okvir političnih in pravnih institucij ter zagotavljanja zadostnih proizvodnih sredstev nad produktivnim premoženjem (o tem več povem v nadaljevanju), zagotoviti še naslednje ključne javne storitve in dobrine, ki jih nekoliko širše opredelim, kot John Rawls:

- osnovnošolsko, srednješolsko in visokošolsko izobraževanje, ki vključuje tudi izobraževanje o politiki in (so)upravni ekonomiji,²²¹

---

²²¹ Liberalni socializem bi se moral zavzemati za brezplačno in javno dostopno večstopenjsko izobraževanje. To pomeni, da je vsem posameznikom potrebno iz javnih sredstev omogočiti oziroma dati enake možnosti, da se

- varstvo otrok vključno z njihovo vzgojo o družbi,²²²
- medicinsko in zdravstveno oskrbo v primeru poškodb in bolezni od rojstva do smrti,²²³

izobrazijo po svoji lastni volji in željah. Še posebej to velja za visokošolsko izobraževanje, ki se zdi, da vedno bolj postaja nedostopno vsem tistim mladim posameznikom, ki nimajo zadostnih finančnih sredstev. Res pa je, in tu je potrebno upoštevati (neo)liberalni koncept odgovornosti, da v kolikor le-ti ne zaključijo študija v predpisanih rokih oziroma le-tega v nedogled podaljšujejo na plečih javnih sredstev, to ni pravično ravnanje do ostalih državljanov, ki so jim na podlagi davkov in prispevkov omogočili izobraževanje. V tem primeru bi bilo vsekakor potrebno razmisliti o povračilu stroškov za izobraževanje. Hkrati bi bilo potrebno razmisliti tudi glede same vsebine učnih predmetov. Mislim predvsem na uvedbo družboslovnih in humanističnih tematik v osnovne in srednje šole, s katerimi bi se posameznike že od malih nog izobraževalo o etiki, politiki, družbi in ekonomiji. Liberalni socializem namreč ne more uspešno delovati brez izobraževanja o pravicah, dolžnostih in soupravljanju s podjetji. Slednje pa vsekakor pomeni, da je potrebno šolski sistem izobraževanja do določene mere prilagoditi in osnovati skupaj s potrebami gospodarstva.

²²² Za varstvo otrok mora brezplačno poskrbeti družba. Morebitni prispevek s strani staršev pa mora biti prilagojen oziroma vezan glede na višino njihovih dohodkov. Razlikovanje med otroki zaradi takšnih in drugačnih okoliščin ali dohodkov staršev je namreč nekaj najbolj nepravičnega kar družba lahko dopusti. Otroci si namreč niso izbrali svojih staršev, svojega okolja in niti najmanj niso krivi za finančno stanje svoje družine. Liberalni socializem se tako mora, če želi biti zares pravična ureditev, v prvi vrsti zavzemati za enake izhodiščne pogoje za svoje najmlajše člane družbe. Slednje pomeni, da morajo vsi otroci v času varstva prejeti enake storitve in dobrine kot vsi ostali, brez razlik. Res pa je in to je potrebno poudariti, da je potrebno tudi potencialne starše skozi proces izobraževanja in osveščanja nagovoriti, da se za otroke odločajo v stanju, ko so tudi sami kolikor toliko finančno stabilni. Nekoliko nepravično se verjetno zdi, da bi nekdo imel kopico otrok brez dohodkov, ki bi jih nato morala preživljati družba. Po drugi strani pa si liberalni socializem ravno s spremenjenim načinom delovanja gospodarstva, ki ga obravnavam v nadaljevanju prizadeva, prizadeva, da bi bili dohodki med ljudmi pravičnejši, s tem pa bi se tudi omenjenemu problemu v veliki meri izognili. Na tem mestu dalje ne morem razvijati izredno težke in nevhvaležne tematike. Kar želim izpostaviti, je predvsem to, da bomo kot družba morali začeti razmišljati tudi o rojstvu otrok in vedno večjemu številu prebivalstva, s katerim se bomo, hočemo ali nočemo, slej ko prej primorani soočiti. Na svetu nas je namreč vedno več.

²²³ Ko govorimo o zdravstveni oskrbi za vse, se gre strinjati z Rawlsom, da pri njej ne gre za to, da bi pokrili vse možne zdravstvene storitve (npr. lepotne operacije ali kozmetične storitve, ki po njegovem menju sploh ne spadajo pod zdravstvene potrebe), ampak predvsem za to, da se osebam, ko zbolijo ali se ponesrečijo, nudi storitve, ki jim omogočajo, da se vrnejo v svoje normalno življenje kot sodelujoči člani družbe (Rawls, 2011, str. 223). Sem spadajo tudi tisti posamezniki, ki so naravno hendikipirani in jim je potrebno s pomočjo dodatnih javnih zdravstvenih, izobraževalnih in socialnih uslug brezplačno pomagati. Izza tančice nevednosti bi se verjetno vsak umni posameznik strinjal s pomočjo v takšnih primerih, še posebej če bi se sam znašel v njem, se zanj ni odločil, niti k njemu sam pripomogel. Povsem drugačne odgovore pa bi verjetno dobili glede bolezni in poškodb, ki so jih posamezniki utrpeli po lastni krivdi. Nesreče zaradi prehitre in objestne vožnje, bolezni zaradi uživanja prepovedanih substanc (npr. drog, kajenja), poškodbe zaradi neupoštevanja opozoril ali prepovedi (npr. planinarjenje v slabih razmerah, na katere so pristojni organi ljudi predhodno opozorili), so le nekateri izmed

- socialno varnost v smislu zagotavljanja nadomestnih dohodkov (predvsem pokojnin) in socialnih transferjev (predvsem družbenega minimuma²²⁴ v primeru brezposelnosti oziroma izključenosti do dostopa do skupnih produkcijskih sredstev in družbene dediščine).²²⁵

---

primerov. Na tej podlagi bi bilo smiselno premisliti različna neodgovorna ravnanja ljudi in poiskati možnosti za zaščito. Zavedati se je namreč potrebno, da ljudje nismo brez napak, ki nas lahko privedejo do hudih fizičnih, finančnih in psihosocialnih posledic. Po eni strani se gre vprašati, ali naj v takšnih primerih strošek prevzame družba preko državne oblasti s svojimi institucijami, po drugi pa, ali naj se za takšne primere posamezniki dodatno zavarujejo. Konec koncev takšna zavarovanja na nek način že obstajajo. Mislim na avtomobilsko zavarovanje v primeru samolastne krivde pri povzročitvah nesreče. Na izpostavljene dileme in vprašanja v disertaciji ne morem zadovoljivo odgovoriti ali jih podrobneje obravnavati. Kar želim, je zgolj to, da skušam opozoriti na probleme glede plačila stroškov, s katerimi se srečujemo pri premišljanju osebne (ne)odgovornosti za morebitna posledična bolezenska stanja in nesreče, ki vplivajo na naše prihodnje delovanje. Vsekakor pa omenjena vprašanja in mnoga druga, ki jih nisem izpostavil, zahtevajo povezavo z medicinsko stroko, ki na podlagi svojih ugotovitev lahko pomaga opredeliti neprimerne navade (izbire) ljudi, ki bi jih morebiti morali dodatno zavarovati. Ne gre namreč spregledati, da je nepošteno do nekoga, ki živi zdravo življenje, da bi moral plačevati za nezdrave izbire oziroma posledične hendikepe drugih ljudi.

²²⁴ Ko govorimo o zagotavljanju družbenega minimuma za vse tiste, ki so nezaposleni, gre na nek način za denarno nadomestilo zaradi izključitve iz soupravljanja z družbenimi produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri. Za vse tiste posameznike, ki jih doleti omenjena usoda pa moramo kot družba seveda poskrbeti – še posebej za tiste, ki za brezposelnost niso odgovorni sami. Pri tem pa se seveda zastavlja vprašanje glede višine finančnih sredstev, ki bi jih brezposelnim namenili. Glede na šesto poglavje, kjer smo razpravljali o Rawlsovih normativnih predpostavkah glede družbenega minimuma za vse tiste, ki so izvzeti iz delovnega procesa, pa se moramo zavedati naslednjega problema. Po eni strani mora biti denarno nadomestilo dovolj visoko, da bi zadostili normativnim kriterijem po drugi pa le-to ne sme biti izenačeno z dohodki zaposlenih. To bi bilo namreč tako nestimulativno kot tudi nepravilno. Nezaposleni posameznik namreč ne more prejeti enake količine sredstev kot jih prejme zaposleni. Na tej podlagi bi bilo smiselno razmišljati v smeri opredelitve določenega deleža oziroma odstotka, ki bi ga nezaposleni prejeli glede na minimalno plačo na ravni nacionalnega soupravnega gospodarstva. Sam delež pa bi se moral procentualno gibati oziroma prilagajati, da bi po eni strani kar se da zadostili normativnim kriterijem po drugi pa ne destimulirali zaposlenih. Glede na to, da bi bili dohodki v soupravnem gospodarstvu višji, kot so danes, upamo, da bi normativnim kriterijem glede družbenega minimuma za nezaposlene oziroma izključene iz delovnega procesa, zadostili.

²²⁵ Za zagotovitev še boljših izhodiščnih enakih možnosti za vse ljudi pa bi lahko k omenjenemu seznamu dodali še zagotavljanje javnega prevoza, javnih stanovanj (Lebowitz, 2014, str. 140), javnih športnih aktivnosti, čistega okolja in javnih kulturnih prireditev (Horvat, 1984, str. 231). Vse omenjeno so namreč, kot pravi Michael Lewbowitz (2014, str. 140), človeške potrebe, ki bi lahko bile skupna lastnina. Po vsej verjetnosti bi se z omenjenimi predlogi strinjal tudi John Rawls. V šestem poglavju, kjer smo obravnavali družbeni minimum, ki sicer spada pod prvo načelo pravičnosti, zaslediti pa ga gre tudi v prvem delu drugega načela pravičnosti (načelu

Na nek način lahko rečemo, da gre za socialne pravice, ki so, kot smo lahko videli v šestem poglavju, do določene mere opredeljene tudi v različnih generacijah človekovih pravic oziroma za pravice do skupno ustvarjenega bogastva (preteklih) generacij (t. i. »družbene dividende«). Vse omenjene socialne storitve, ki morajo biti v največji meri zagotovljene vsem državljanom iz javnih sredstev, seveda v skladu s finančnimi zmožnostmi določene države, namreč koristijo tako posameznikom, gospodinjstvom, gospodarstvu, kot tudi družbi kot celoti. Izpolnjujejo tudi temeljno zahtevo liberalnega socializma po preprečevanju izhodiščnega razslojevanja med ljudmi. Ponazorimo na preprostem primeru: to, da si določeni mladi posamezniki zaradi večjih finančnih zmožnosti svoje družine lahko privoščijo visokošolska izobraževanja na elitnih univerzah ali kvalitetnejše zdravstvene usluge in storitve v primerjavi z drugimi, ki izhajajo iz revnejših družin in si tega ne morejo privoščiti, ne more biti pravično, niti dobro izhodišče za delovanje poštene družbe. Kot smo že pojasnili v šestem poglavju, se je namreč potrebno zavedati, da si nihče od nas ni izbral svojih staršev, države, v kateri se je rodil, naravnih talentov ali okoliščin, na katere vpliva tudi dobra ali zla sreča. Res pa je, da vse omenjene okoliščine posameznik do določene mere lahko preseže, vendar le pod pogojem, ko so mu zagotovljene enake izhodiščne možnosti za oblikovanje svojega življenja glede na lastne preference. Na tej podlagi se gre strinjati z Alexom Callinicosom (2004, str. 125), ki pravi: »Pravilno razumljeno egalitarno pojmovanje pravičnosti ni vsiljevanje uniformnosti, temveč dajanje enakih možnosti vsem, da živijo življenje, za katerega – kot specifični posamezniki z lastnimi posebnimi zmožnostmi, življenjsko zgodovino, kulturnim okvirom in razponom potreb – mislijo, da ga je vredno živeti.«

---

enakih možnosti), je namreč lepo razvidno, da pri njem ne gre zgolj za zagotovitev temeljnih bioloških potreb, ampak tudi zagotovitev primarnih dobrin predvsem v smislu uživanja temeljnih političnih in državljanskih pravic (svobode govora, združevanja, itn.), samospoštovanja, druženja in udeleževanja v javnem življenju, kar bi z zgoraj predlaganimi javnimi storitvami vsekakor lahko dosegli. Glede morebitne razširitve javnih storitev in dobrin, ki bi še dodatno omogočile dejansko uživanje enakih možnosti, pa se sprašuje tudi Thomas Piketty, v smislu, ali bi lahko pod skupne dobrine, ki veljajo za temeljne, šteli še pravico do kulture, stanovanja in celo potovanja (Piketty, 2015, str. 605). Na tej točki so vsi omenjeni predlogi glede dodatnih javnih storitev in dobrin vsekakor dobrohotni predlogi, ki bi dejansko uživanje enakih možnosti za vse vsekakor izboljšali, vendar se je potrebno zavedati omejitev v smislu, da obseg javnih storitev ne moremo širiti v nedogled. Vse javne storitve so, kot sem že večkrat omenil, v končni instanci vedno odvisne od bogastva oziroma finančne uspešnosti države kot celote, pa tudi od kulture posamezne družbe. Kar se zdi ključno za socialni liberalizem, je predvsem to, da v prvi vrsti vzpostavi ključne javno dostopne storitve in dobrine, ki so eksistencialnega pomena za razvoj in delovanje posameznika od njegovega rojstva pa do smrti, pa tudi za delovanje gospodarstva in družbe kot celote.

Pri tem pa seveda ne gre spregledati, da so tudi naše preference oziroma pogledi na življenje, katerega želimo živeti, v veliki meri povezani oziroma odvisni ravno od (družinskega) okolja, v katerem živimo. Zaradi tega moramo za vse tiste, ki bivajo v težkih ali neprimernih družbenih razmerah (npr. getih, slumih, romskih naseljih itn.), so izvzeti iz produkcije ali naravno zapostavljeni (hendikipirani), kot družba tudi poskrbeti.²²⁶ Namreč, če se postavimo izza tančice nevednosti po Johnu Rawlsu, mislim, da bi se v položaju, ko ne bi vedeli, kaj v življenju lahko pričakujemo oziroma dobimo, vsi odločili najmanj za zagotovitev zgoraj predlaganih javnih storitev. Na tej podlagi gre zavrni (neo)liberalno miselnost (Hayeka), ki smo jo obravnavali v šestem poglavju, v smislu, da gre pri našem odvajanju dela premoženja in dohodka za zavarovanja, socialne prispevke ter davke za kratenje naše svobode oziroma prisilo s strani državnih organov. Gre predvsem za to, da se zagotovi javne storitve in socialno varnost vsem ljudem, ki jim nato omogočajo, kar se da enake izhodiščne pogoje za razvijanje lastnih preferenc, potencialov in talentov.

Zavrni gre tudi javno razlašanje oziroma privatizacijo javnih storitev in ustanov, ki so skupna družbena dediščina oziroma plod minulega dela mnogih generacij pred nami (Lebowitz, 2014, str. 22). Na tej podlagi si nihče ne more niti ni upravičen lastiti javnih ustanov, še posebej ne zdravstvenih in izobraževalnih, ki predstavljajo nujno osnovo za zagotovitev enakih možnosti oziroma zadovoljitev naših fizičnih in družbenih potreb. Še posebej gre na tem mestu izpostaviti tiste posameznike, ki so slabše situirani in jim različne javne storitve izboljšujejo njihovo blaginjo ter jih enostavno ne smemo prepustiti usodi trga. Na tej podlagi lahko rečemo, da je potrebno obdržati javna zavarovanja, socialne prispevke in tudi določen del davkov, ki so namenjeni zagotavljanju kvalitetnega javnega izobraževanja, kvalitetnega javnega zdravstva oziroma kvalitetne javne medicinske oskrbe, primerne višine nadomestnih dohodkov (nadomestila za brezposelne, pokojnine) in socialnih transferjev (socialne podpore, družinske doklade, štipendije, varstvene dodatke itn.). Seveda pa se je pri tem potrebno zavedati, da je vse omenjene socialne pravice oziroma javne storitve potrebno financirati predvsem s strani

---

²²⁶ Slednje seveda ne pomeni, da imajo omenjene marginalizirane skupine zgolj pravice, ampak pomeni, da imajo tudi obveznosti oziroma dolžnosti. Ponazorimo na primeru: romski skupnosti otrok, ki nimajo enakih izhodiščnih pogojev kot ostali otroci, je vsekakor potrebno pomagati z zagotavljanjem najosnovnejših dobrin in javnih storitev (javnega izobraževanja, zdravstvene usluge), vendar pa je potrebno tudi od njihovih staršev pričakovati, da se bodo vključili v družbo in do določene mere živeli in sodelovali kot vsi ostali člani družbe. To seveda ne pomeni, da bi morali spremeniti odnos do svoje kulturne ali zavreči načine. Pomeni le to, da morajo pošteno opravljati delo in spoštovati zakonodajo, tako kot jo morajo tudi vsi ostali državljani določene države. Nepravično bi namreč bilo do ostalih ljudi, da bi imeli zgolj pravice brez dolžnosti.

zaposlenih državljanov. Na tej podlagi bi bilo nemara primerno ponovno premisliti, kolikšen delež dohodka smo kot družba pripravljene odvajati za omenjene javne storitve oziroma doseči nek trden konsenz. Dobrih in kvalitetnih javnih storitev enostavno ne moremo pričakovati, ne da bi tudi sami prispevali dokaj zajeten delež. Kot pravi Thomas Piketty: »Nemogoče je nameniti polovico narodnega dohodka za financiranje ambiciozno zasnovanih socialnih pravic, ne da bi od vsega prebivalstva terjali precejšen prispevek.« (Piketty, 2015, str. 628)

Ne gre namreč spregledati, da vsi izdatki za javno šolstvo in zdravstvo ter nadomestne dohodke in socialne transferje v bogatih državah v današnjem času znašajo približno od 25–35 % narodnega dohodka, kar se ujema tudi s povečevanjem prispevkov in davščin (Piketty, 2015, str. 604). Že nekaj odstotkov narodnega dohodka več, ki ga odvajamo za zgoraj omenjene javne storitve, pa bi namreč pomenilo veliko večjo maso finančnih sredstev za izboljšavo le-teh. Financiranje izgub bančnega in gospodarskega sektorja, ko le-ta zapade v krizo ter orožarskih poslov na račun socialnih storitev za liberalni socializem ne more predstavljati pravične razdelitve javnih sredstev. Na tej podlagi menim, da bi bilo potrebno razmišljati tudi o drugačnem načinu razdeljevanja proračunskih sredstev. Razdelitev bi bila morda veliko lažja in pravičnejša, v kolikor bi sredstva vlade razdeljevale v obliki odstotkov oziroma deležev po posameznih postavkah. S tem bi se po eni strani, ko bi enkrat določili vse deleže za različne javne izdatke, izognili številnim kasnejšim usklajevanjem oziroma rebalansom proračuna, konfliktom in potencialnim političnim preigravanjem, po drugi pa do določene mere naložili odgovornost tudi tistim, ki so zadolženi za načrtovanje in učinkovito vodenje različnih resorjev (npr. šolstva, zdravstva, obrambe, kulture, sociale itn.). Hkrati, bi verjetno prišli tudi do boljše preglednosti oziroma transparentnosti razdeljenih javnih sredstev.

Ko razpravljamo o deležu narodnega dohodka za nadomestne dohodke in socialne transferje, pa ne gre spregledati tudi zanemarljivega deleža, ki se ga odvaja za nadomestila za brezposelne in socialne podpore, ki se ju danes tako vztrajno napada in kritizira. Delež nadomestil za brezposelne namreč v začetku 21. stoletja po ugotovitvah Thomasa Pikettyja v bogatih državah znaša med 1–2 % narodnega dohodka, še manjši pa je delež glede socialnih pomoči, ki znaša manj kot 1 %. Izjema pri tem so pokojnine, za katere gre iz narodnega dohodka držav v celinski Evropi nekoliko več kot 13 % narodnega dohodka, v Združenih državah Amerike in Veliki britaniji pa le 6–7 % narodnega dohodka (Piketty, 2015, str. 602–603). Kljub velikemu deležu, ki je namenjen pokojninam, pa ne gre spregledati, da je njihova uvedba omogočila izkoreninjenje revščine za ljudi tretjega življenjskega obdobja, ki je bila še v petdesetih letih 20. stoletja močno prisotna (Piketty, 2015, str. 603). Na tej podlagi gre zavriniti (neo)liberalno

mislenost, da gre pri odvajanju dela dohodkov za redistribucijo bogastva od bogatih ljudi k revnim. Sodobna redistribucija, kot tudi redistribucija po 2. svetovni vojni, kar smo omenili že podpoglavju, kjer smo se ukvarjali s kapitalizmom blaginje, ne pomeni neposrednega prenosa sredstev od bogatih k revnim, ampak zgolj zagotavljanje enakopravnega dostopa do dobrin in storitev za vse državljane, torej tako za bogate kot tudi za revne. Res pa je, da tisti, ki zasluži več, več dohodkov tudi odvede za enak obseg storitev, kot jih prejme revež ali slabše situirani posameznik.

Ko govorimo o odvajanju dela dohodkov za prispevke, pa ne gre spregledati, da ima nekdo, ki je višje plačan od nekoga drugega tudi po odbitku socialnih prispevkov na razpolago veliko več finančnih sredstev, kot slabše plačani. Ponazorimo na preprostem primeru: predpostavimo, da ima nekdo bruto plačo 10.000 EUR nekdo drug pa 1000 EUR, skupna enaka stopnja prispevkov pa je 40-odstotna. Prvi posameznik odvede 4000 EUR, drugi pa 400 EUR. Prvemu tako na razpolago ostane 6000 EUR sredstev, drugemu pa 600 EUR. Čeprav prvi posameznik odvede veliko več sredstev od drugega, nad čimer bi se verjetno le-ta pritoževal, pa bi drugi dejal, da njemu ostane za preživetje veliko manj kot prvemu. Na nek način lahko rečemo, da gre za enotno oziroma proporcionalno stopnjo odvajanja dohodkov, ki se v praksi sprevrže v regresivno – posamezniki z nižjimi dohodki namreč odvedejo večji delež od svojih dohodkov napram boljše plačanim posameznikom. Hkrati je tudi ena enota denarja (npr. evra) za nekoga z manjšimi dohodki, ki si težko privoščijo hrano napram tistim z večjimi, ki imajo milijone, vredna veliko več. Pri tem ne gre spregledati tudi tega, da ima posameznik, ki odvede več prispevkov v starosti tudi višjo pokojnino. Glede na to, da liberalni socializem, kot smo uvodoma omenili, temelji na sodelovanju in solidarnosti, prvič, dohodkovne in premoženjske razlike med posamezniki ne bi bile tako velike, kot so danes, in drugič, razlike v odvajanju dela dohodka za prispevke ne gre razumeti kot krajo državljanov.

Za krajo državljanov gre tako razumeti predvsem netransparentno porabljen javna sredstva in razbohoten birokratski aparat, ki vse prevečkrat omejuje svobodo posameznika in mu krati razpon dejanskih storitev. Na tej podlagi je potrebno upoštevati (neo)liberalno kritiko državne oblasti, še posebej na področju razvejanosti birokracije in hierarhičnem organiziranju državnih institucij, ki samovoljno določajo obseg storitev in potreb. Poleg Hayeka so na to opozorili tudi socialisti in liberalni egalitarci, katerih kritike socialne države in kapitalizma blaginje smo obravnavali v predhodnem poglavju. Da bi se temu problemu v dobršni meri lahko izognili, pa bi bilo potrebno, kot predlagata David Held in John Keane, državne institucije, ki se ukvarjajo z različnimi javnimi storitvami, preoblikovati v bolj odgovorne, demokratične in učinkovite

enote. To bi bilo mogoče doseči s postopno decentralizacijo oziroma prenosom pristojnosti iz državno oblastnih ravni na lokalne, kjer bi kontrolo nad delovanjem in finančno transparentnostjo institucij do določene mere prevzeli prebivalci lokalnih skupnosti sami. Ne gre namreč spregledati bojazni, ki jo je izpostavil Hayek, da državljani ne vedo, koliko so vplačali za svoje storitve in kaj v zameno dobijo. Glede omenjenega problema, ki je povsem upravičen in legitimen, lahko z besedami Michaela Lebowitza rečemo, da bi ga lahko do določene mere rešili s pomočjo javnega dostopa do računovodskih knjig nad poslovanjem javnih institucij (Lebowitz, 2014, str. 126), tako na lokalni kot na državni ravni. Glede na to, da imamo močno razvito informacijsko in internetno tehnologijo, bi pregled nad transparentnostjo poslovanja vsekakor lahko omogočili. Torej vsak državljan določene lokalne skupnosti bi lahko imel možnost vpogleda v finančno delovanje institucij poleg tega pa tudi v to, koliko je plačal, za kaj je plačal in koliko je porabil. Državljanji morajo namreč pridobiti mnogo več možnosti oziroma pristojnosti glede vpogleda in nadzora v poslovanje javnih organizacij in institucij, ki jih financirajo ter neposredno zadevajo njihova življenja.

Poleg tega gre tudi s strani državljanov pričakovati veliko večjo pripravljenost za sodelovanje pri skupnostnih zadevah, ki neposredno vplivajo na njihova življenja. Od posameznikov gre namreč težko pričakovati, da se bodo zanimali za vse politične zadeve na državni ravni, kar smo omenili že v prejšnjih poglavjih, vsekakor pa gre bolj realistično pričakovati, da se bodo veliko bolj zanimali, kaj se počne v izobraževalnih, zdravstvenih in socialnih institucijah, katere storitve in dejavnosti neposredno uživajo in koristijo. Hkrati bi bilo potrebno razmišljati tudi v smeri, da bi vsi odjemalci najrazličnejših lokalnih storitev imeli, poleg možnosti vpogleda v transparentnost delovanja in vplačevanja svojih prispevkov, tudi možnost ocenjevanja storitev, ki so jih v posamezni instituciji deležni. V primeru večinskega nezadovoljstva, ki bi moralo biti podkrepljeno s tehtnimi dokazi oziroma upravičenimi razlogi, bi uporabniki lokalnih storitev morali imeti tudi možnost vpliva na zamenjavo vodilnih.

Z omenjenim prenosom pristojnosti iz državne na lokalne ravni pa bi bile vse javne storitve po eni strani neodvisne od državnih organov (skladno s tem, bi storitve lahko glede na potrebe in strukturo prebivalstva lokalne skupnosti do določene mere prilagajale same),²²⁷ po drugi pa

---

²²⁷ Na področju zdravstvenih storitev bi morebiti lahko zaradi boljše racionalizacije in samega delovanja bolnišnic, razmišljali o ločitvi le-teh glede na obdobja v človeškem življenju. Tako bi recimo lahko ustanovili bolnišnice zgolj za najmlajše, šolo obvezne otroke, študente, delovne ljudi, nezaposlene, hendikipirane in upokojence. Načini zdravljenja, časovni razpon in potrebe različnih generacij so namreč različne. Hkrati bi se tudi zdravstveni delavci glede na svoje preference lahko odločili, s katero generacijo ljudi rajši delajo. S tem bi se morebiti lahko izognili

neodvisne od kapitalističnega trga, znotraj katerega so storitve plačljive in težko dostopne vsem državljanom. Kot pravi David Held, bi država morala zagotavljati zgolj sredstva za različne socialne storitve in ustanove (varstvo otrok, šole, fakultete, zdravstvene ustanove, socialne zavode, zavode za zaposlovanje itn.), izvajanje in upravljanje le-teh pa v skladu s predpostavljeno zakonodajo prepustiti v avtonomno upravljanje lokalnim skupnostim (Held, 1989, str. 272). Prednost omenjene decentralizacije javnih storitev na lokalne ravni je, kot že rečeno, predvsem v nadzoru s strani lokalnih uporabnikov oziroma prebivalcev, ki jih storitve neposredno zadevajo. S tem pa bi vsekakor prišli tudi do bolj odgovornega delovanja in ravnanja vodilnih, racionalizacije stroškov ter kvalitetnejših in obsežnejših lokalnih storitev. Poleg tega bi se z besedami Elinor Ostromove verjetno razvili tudi drugačni odnosi med ljudmi v smislu, da bi le-ti postali zanesljivi člani družbe, s čimer bi se razvil tudi (so)upravni koncept upravljanja s skupnim (Ostrom, 1990, str. 88).

Kvalitetne izobraževalne, zdravstvene in socialne storitve so namreč predpogoj oziroma nujna osnova za dobro delovanje soupravnega gospodarstva, ki se ga lotevam v nadaljevanju. Še več, z drugačno strukturo in delovanjem gospodarstva bi morebiti lahko prišli celo do tega, da socialnih storitev ne bi bilo potrebno izvajati oziroma zagotavljati v tako širokem obsegu. Mislim predvsem na različna denarna nadomestila, štipendije, socialne pomoči (družbenih minimumov) in davke, še posebej progresivni davek na dohodek. Vsi omenjeni ukrepi so namreč, kot že rečeno, posledični *ex post* ukrepi, ki se v veliki meri zagotavljajo zaradi posledic, ki jih producira tržni kapitalizem. Prepričan sem, da v kolikor želimo živeti v bolj pravični družbi in političnoekonomski ureditvi, le-ta ne more temeljiti zgolj na posledičnih redistributivnih ukrepih, ampak predvsem na izhodiščni *ex ante* pravičnosti, ki vsem posameznikom v ekonomskem smislu omogoča enake izhodiščne lastninske deleže in možnost soupravljanja s produkcijo.

---

tudi čakalnim vrstam, ki jih je v prejšnjem podpoglavju omenjal in kritiziral Hayek. Omenjeni predlog pa vsekakor ne ločuje generacij med seboj zaradi potencialnega državnega prihranka na storitvah do določenih skupin ljudi (npr. brezposelnih ali upokojenih), ampak ponuja predlog, da bi se zdravstvene storitve racionalizirale in bolj optimizirale. Kakovost storitev mora biti tako za vse generacije, kar se da enaka.

8.1.5 Družbena lastnina in delavsko (so)upravljanje

Na tej podlagi lahko rečemo, da bi se liberalni socializem na gospodarskem področju moral prizadevati za radikalno rekonstrukcijo produkcije, razdelitve, menjave in do določene mere tudi potrošnje napram kapitalističnemu načinu gospodarjenja, kot ga poznamo danes. Z besedami Edvarda Kardelja, so omenjene ekonomske spremembe nujno potrebne, saj imajo odločilno vlogo tako pri naravi in oblikovanju delovanja političnega sistema kot pri zagotavljanju družbene, ekonomske in politične stabilnosti (Kardelj, 1977, str. 16). Da je Rawlsovega drugemu načelu pravičnosti, natančneje enakim možnostim in načelu razlike, lahko dejansko zagotovljeno, pa se mora liberalno socialistična ureditev v prvi vrsti zavzemati za: a) družbeno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri, b) samoupravljanje podjetij s strani zaposlenih ter c) različne oblike davkov (Rawls, 2011, str. 151, 181, 208–209).²²⁸ Slednji predvidevamo, da bi bili zaradi spremenjenega načina produkcije, posledične razdelitve (le-te namreč ne moremo obravnavati ločeno od produkcije) in menjave lahko veliko nižji, kot so le-ti bili v času kapitalizma blaginje. Z besedami Michaela Lebowitza na nek način govorimo o socialističnem trikotniku, ki na ravni gospodarjenja vključuje družbeno lastnino, družbeno produkcijo in do določene mere tudi družbene potrebe (Lebowitz, 2014, str. 14), z besedami Branka Horvata pa o zagotavljanju enakosti v proizvodnji in enakosti v potrošnji, ki zahtevata enak dostop do proizvodnih sredstev, samoupravljanje zaposlenih in razdelitev glede na vloženo delo (Horvat, 1984, str. 191–192). Kar je bistvenega pomena, je predvsem to, da mora biti lastnina nad produktivnim premoženjem in naravnimi viri primarno v rokah družbe, upravljanje s podjetji, ki uporabljajo, izrabljajo ali nadgrajujejo družbena produkcijska sredstva in naravne vire, ter razporeditev bogastva v obliki dohodka, dobička in investicij glede na ustvarjeno, pa v rokah zaposlenih. Pri tem gre dodati, da morajo biti vsi zaposleni pri svojem delovanju odgovorni tako lokalni kot tudi širši skupnosti (državi), še posebej v primeru, ko izrabljajo naravne vire.²²⁹

---

²²⁸ Prvi dve zahtevi sta ex ante narave, druga pa ex post.

²²⁹ Ko govorimo o izrabljanju naravnih virov, ne gre spregledati našega vpliva na okolje. Čisto okolje in naravni viri so namreč ključni za človeško preživetje. Brez čistega okolja namreč ne moremo normalno živeti, niti ničesar kvalitetnega proizvesti. Glede na to, da je naš trenutni odnos do okolja povsem neprimeren, se mora liberalni socializem poleg vseh komponent, ki sem jih naštel, zavzemati tudi za trajnostni razvoj, ki po Johnu Bellamyju Fosterju, vsebuje naslednje pogoje: a) stopnjo izkoriščanja obnovljivih virov je potrebno znižati na stopnjo njihove obnovljivosti, b) onesnaževanje okolja in njegovo »uničenje« ne sme preseči njegove asimilacijske sposobnosti in

Ko govorimo o lastnini, se moramo v osnovi zavedati, da obstaja več različnih tipov le-te. Po Davidu Heldu, jo lahko razdelimo na dva tipa, ki zadostujeta za našo razpravo: produktivno in konzumno (Held, 1989, str. 276). Z lastništvom nad produktivno lastnino in naravnimi viri ob vloženem delu lahko namreč ustvarjamo nove storitve in proizvode oziroma nove vrednosti. Nasprotno pa konzumna lastnina predstavlja predmete za zasebno uporabo, ki niso namenjeni ustvarjanju novih vrednosti. Govorimo o osebnih predmetih, prevoznih sredstvih, stanovanju, določeni količini zemljišča, hiši, vikendu itn. Ključno vprašanje, ki zadeva liberalni socializem, ko razpravljamo o lastnini je tako naslednje: kdo je lastnik produkcijskih sredstev oziroma produktivne lastnine in naravnih virov? Je to država, privatnik, lokalna skupnost, razpršeni delničarji, zaposleni v podjetju ali družba? Liberalni socializem se zaradi preprečevanja ekonomskega gospostva in preprečevanja velikih ekonomskih neenakosti med ljudmi v osnovi zavzema za družbeno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri (Horvat, 1984, str. 191; Callinicos, 2004, str. 143; Rawls, 2011, str. 151). Kot pravi David Held: »Če je politična enakost moralna pravica, potem je moralna pravica tudi večja enakost glede produktivnih sredstev.« (Held, 1989, str. 277)

Pri tem je potrebno dodati, da liberalni socializem ne omejuje ali posega v pravico do zasebnega lastništva nad konzumno lastnino, ki jo lahko posameznik na podlagi svojega dela ali dela gospodinjstva (družine) na novo ustvari, podeduje ali prejme v dar. Pravica do nje je namreč ustavno zaščiten. Do določene mere liberalni socializem zasebno lastništvo nad konzumno lastnino omejuje zgolj s tem, ko jo s pomočjo državne oblasti različno večstopenjsko obdavči. Lastništvo nad produktivno lastnino oziroma produkcijskimi sredstvi tako ne sme biti v rokah države niti v rokah kapitalistov ali razpršenih delničarjev. Državno in privatno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri tako nimata nič skupnega z liberalnim socializmom. Z besedami Branka Horvata lahko rečemo, da gre pri državnem lastništvu za bojazen zdrsa v etatizem pri privatnem pa za bojazen zdrsa v kapitalizem. V državnem lastništvu so namreč individualni lastniki, kar je značilno za kapitalizem, zamenjani z državnimi funkcionarji. Tako v socializmu kot v etatizmu pa gre za izkoriščanje in prisvajanje tujega dela oziroma presežne vrednosti zaposlenih (Horvat, 1984, str. 197, 199). V državnem kot tudi privatnem lastništvu nad produkcijskimi sredstvi, zaposleni namreč zgolj prodajajo svoje delo enemu ali drugemu lastniku, s tem pa so oropani vseh lastninskih pravic nad svojimi izdelki ter ugodnosti, ki iz tega naslova izhajajo. Zavedati se je namreč potrebno, da tako zasebni kapitalist kot država

---

c) stopnja izkoriščanja neobnovljivih virov ne sme preseči stopnje, do katere so razviti alternativni in okolju prijazni viri (Foster, 1999, str. 132).

samolastno zaposlenim odrejata višino dohodka, način, trajanje in pogoje dela, proste delovne dni ter vseprepogostokrat tudi pravico do reprodukcije – neformalno pogojevanje ženskam, da ne bodo v določenem časovnem zanosile, dandanes ni prav nobena redkost. Kot pravi Alex Callinicos (2004, str. 143): »Bistvo zasebne lastnine je, da lastniku podeljuje pravico, da druge izključi iz odločanja o uporabi vsega, kar ima. /.../ zagovor družbenega lastništva ne pomeni obrambe birokratskih oblik državne lastnine, kakršne so na splošno obstajale v 20. stoletju kot alternativa tržnemu kapitalizmu.« Edina večja in hkrati tudi bistvena razlika med državnim in privatnim lastništvom je v tem, da gredo dobički pri privatnem lastništvu nad novo ustvarjenim bogastvom v roke majhnemu delu kapitalistov, pri državnem pa v proračun. Pri družbenem lastništvu nič od tega ni mogoče, saj si, kot pravi Branko Horvat, nihče ne more pridobiti koristi iz lastništva, ampak le na podlagi svojega dela (Horvat, 1984, str. 199). Povedano nekoliko drugače: rezultati gospodarjenja z minulim delom v procesu družbene reprodukcije pripadajo vsem zaposlenim (Kardelj, 1977, str. 16).

Dediščina minulega dela, ki se rezultira v produkcijskih sredstvih, znanju, spretnostih in javnih institucijah, je namreč dediščina mnogih generacij pred nami oziroma naše družbeno nasledstvo. Na tej podlagi lahko filozofsko rečemo, da nihče od nas ni lastnik praktično ničesar, v osnovi niti samega sebe ne (človek je namreč minljivo bitje), še najmanj pa družbene dediščine, ki je posledica prehodnega družbenega združevanja, dela in napredka človeške vrste. Vsi ljudje namreč delujemo in izboljšujemo svoja znanja, produkte in storitve na podlagi predhodnih dognanj. Tudi največji geniji, kot je naprimer Nikola Tesla, so vedno ustvarjali svoje izume na podlagi predhodnih ugotovitev drugih in ne iz golega nič. Na tej podlagi se gre strinjati s Karlom Marxom, ki pravi, da se nova dognanja »ne razvijejo iz nič, niti iz zraka niti iz naročja ideje, ki postavlja samo sebe, ampak znotraj obstoječega razvoja produkcije in podedovanih, tradicionalnih lastninskih razmerij in v nasprotju z njimi.« (Marx, 1957/58, str. 169) Poleg tega, velika večina genialnih izumiteljev nikoli ni niti približno uživala takšnih materialnih sadov, kot so jih kapitalisti, ki so njihove izume, patente ali produkte izrabili v zasebno korist. Zaradi tega je bistveno, da ljudje spoznajo, da naša družbena dediščina, ki je rezultat minulega dela mnogih generacij pred nami, lastniško gledano ni od nikogar drugega kot od vseh nas oziroma celotne družbe. Na tej podlagi je zato povsem upravičeno, da družbeno dediščino uživamo vsi in ne zgolj določeni posamezniki ali skupnine ljudi. Na nek način je naša skupna osnova in skupni potencial, iz katerega lahko ustvarjamo nove vrednosti, produkte in storitve. Kot pravi Michael Lebowitz: »Družbeno lastništvo produkcijskih sredstev je usodnega pomena, saj je edini način, da zagotovimo, da je naša skupnostna, družbena produktivnost

usmerjena k svobodnemu razvoju vseh, namesto da bi bila uporabljena za potešitev zasebnih potreb kapitalistov, skupin producentov ali državnih birokratov.« (Lebowitz, 2014, str. 78)

Pri družbenem lastništvu gre tako za posebno obliko lastništva nad proizvodnimi sredstvi in naravnimi viri, ki onemogoča eksploatacijo (izkoriščanje) tujega dela oziroma prisvajanje skupno ustvarjene presežne vrednosti. V liberalno socialistični ureditvi bi lahko z besedami Branka Horvata rekli, da je vsak posameznik po eni strani lastnik družbene dediščine, kamor sodi tudi lastništvo nad produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri, po drugi pa plačan glede na svoje delo in skupni doprinos k produkciji. Družbeno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi oziroma produktivno lastnino, ki po eni strani pomeni, da je vsak lastnik po drugi pa noben (Horvat, 1984, str. 198), tako pomeni nujni predpogoj za bolj pravično upravljanje s produkcijo. To pa seveda ne pomeni, da lahko vsi upravljajo z vsem, saj je to v praksi nemogoče. Ljudje, kot že rečeno, imamo v življenju različne preference glede tega, kaj bomo počeli, kar se odraža tudi v naši izobrazbi, znanju, kvalitetah in zainteresiranosti za področje dela. Poleg tega, kot ugotavlja Alex Callinicos, so naše potrebe fleksibilne in kompleksne ter odvisne od razvoja naših proizvodnih zmognosti (Callinicos, 2004, str. 121).

Vsi v življenju namreč ne moremo biti znanstveniki ali zdravniki, tako kot tudi ne moremo biti vsi elektroinženirji, keramičarji ali vodoinštalaterji. Takšna družba ne bi mogla obstati niti ne obstaja. Zato je v prvi vrsti potrebno vsako delo in vsak poklic spoštovati, kar se v končni fazi izrazi v plačilu. Res pa je in to je potrebno dodati, da poleg naših preferenc glede naše prihodnje izobrazbe in dela katerega bomo v življenju opravljali, vpliva tudi izobraževalna politika, ki mora biti, kot smo že omenili v predhodnem podpoglavju, vedno do določene mere povezana s (so)upravnim gospodarstvom oziroma njegovimi potrebami po različnih profilih poklicev. Kar je ključnega pomena, je tako predvsem to, da liberalni socializem, ki ga poskušam razviti, podpira razširitev človekovih proizvodnih zmognosti, omogoča, da imajo vsi ljudje enak dostop do javnih storitev in družbene lastnine oziroma onemogoča eksploatacijo (izkoriščanje) in lastništvo nad tujim delom. Vsak zaposleni mora na nek način delati zase, za svoje podjetje in za širšo skupnost. Vsak član družbe mora zato, poleg že omenjenih političnih pravic, enakih možnosti v smislu zagotavljanja javnega večstopenjskega izobraževanja, zdravstva in socialne varnosti, na področju ekonomskih odnosov imeti zagotovljene še naslednje (razširjene) ekonomske pravice, ki jih do določene mere omenjata tako Branko Horvat (1984, str. 198-199) kot tudi John Rawls (2011, str. 208–209, 229):

- pravico do dela,

- pravico do prijave in dejanske zasedbe delovnega mesta za vse posameznike v skladu s predpisanimi pogoji in zahtevanimi sposobnostmi (sem štejemo izobrazbo, izkušnje, posebna znanja itn.),
- pravico do (so)upravljanja podjetja pod enakimi pogoji kot vsi ostali,
- pravico do poštenega deleža na novo ustvarjenega kolektivnega bogastva,
- pravico do odpravnine.

Vse omenjene ekonomske pravice vsakemu posamezniku omogočajo dostop do uporabe in uživanje virov skupne družbene lastnine oziroma dediščine. Pri tem je potrebno dodati, da družbeno lastnino delimo na skupno in individualno (Horvat, 1984, str. 200). V nadaljevanju se osredotočam predvsem na skupno, saj je le-ta značilna za podjetja, v katerih je zaposleno večje število ljudi. Skupna lastnina nad podjetji pa zahteva vpeljavo samoupravljanja vseh zaposlenih. Na tej točki pa se nam zastavi naslednje vprašanje: ali lahko vsi zaposleni neposredno upravljajo s produkcijo? Natančneje, ali lahko vsi zaposleni odločajo glede vseh vprašanj, torej od tega, kaj bodo proizvajali, na kakšen način bodo proizvajali, za koga bodo proizvajali, do tega, po kakšni ceni bodo proizvajali, kdaj bodo zamenjali produktivna sredstva, kako bodo tržili produkte, kakšno tehnologijo bodo uvedli itn. Mnenja sem, da to ne bi bilo ekonomsko vzdržno, niti praktično izvedljivo. Prvič, vsi ne moremo odločati o vsem, ampak če že lahko skupaj z drugimi zgolj (so)odločamo oziroma (so)upravljamo. Zaradi tega je nemara bolje uporabljati namesto izraza samoupravljanje izraz (so)upravljanje. Drugič, ko govorimo o neposrednem (so)odločanju vseh zaposlenih, se moramo zavedati, da nikoli ne bi prišli do skupnega konsenza glede odgovorov na zgoraj izpostavljena vprašanja. Hkrati tudi vsi za vsa delovna področja v podjetju enostavno nimamo dovolj specifičnega znanja, potrebne prakse, kvalitet in časa. Neposreden način vodenja podjetja bi verjetno slej ko prej pripeljal tudi do nove podjetniške birokracije, ki bi onemogočala hitro odločanje (glede na potrebe in tržne impulze) in učinkovito vodenje.

Tako kot pri vprašanju neposredne demokracije na politični ravni tudi na področju gospodarstva ne gre načelno zagovarjati, da bi bili vsi zaposleni enako usposobljeni oziroma kvalificirani za neposredno vodenje podjetja. Do določene mere se sicer strinjam z Michaelom Lebowitzem, ki pravi, »/d/a ne moremo vnaprej podrobno poznati vseh značilnosti socialističnega produkcijskega načina« (Lebowitz, 2014, str. 109), kar pa še ne pomeni, da le-tega ne moremo konkretnije normativno opredeliti in institucionalizirati. Enostavno ne gre zgolj reči, da bodo delavci s tem, ko bodo vladali sami sebi produkcijo vodili bolje kot jo vodijo državni birokrati ali kapitalisti. Ne gre namreč spregledati, da tudi med delavci obstajajo različna trenja, različni

pogledi in želje po presežkih. Trditi, da bodo delavci zaradi neposrednega delavskega samoupravljanja preobražali sami sebe in razvijali kvalitetno drugačne potrebe, kot se zdi, da zagovarja Michael Lebowitz (2014, str. 79), je nekoliko pretirana in dogmatična trditev. Po drugi strani pa se gre z Michaelom Lebowitzem vsekakor strinjati, da bi vzpostavljanje novih družbenih odnosov zgolj na sebičnih materialnih interesih slej ko prej vodilo družbo nazaj v kapitalizem. Egoizem bi namreč slej ko prej spodkopal tako družbeno lastništvo nad produkcijskimi sredstvi kot tudi (so)upravljanje s produkcijo (Lebowitz, 2014, str. 101).

Ravno zaradi tega sem prepričan, da je potrebno koncept (so)upravljanja konkretneje opredeliti preko pravil in ga ne zgolj prepustiti neposrednemu odločanju vseh o vsem. Zdi se, da se tega v končni instanci zavedajo tudi vsi socialistični misleci, kot so naprimer: Alex Callinicos, Branko Horvat, Axel Honneth in Michael Lebowitz. Slednji namreč v končni fazi predlaga določene ukrepe, ki lahko predstavljajo zelo dobro normativno podlago (so)upravljanja zaposlenih. Mislim na transparentnost oziroma odpiranje računovodskih knjig zaposlenim, možnost veta, razvoj izobraževanja in veščin delavcev tako v izobraževalnem sistemu kot na delovnem mestu, preobrazbo delovnega dne (skrajšanje delovnega časa), ocenjevanje predlogov uprave in povezavo podjetij z lokalnimi skupnostmi. Kot ugotovi tudi Lebowitz sam pri njegovih predlogih ne gre zgolj za socialnodemokratske reforme ampak za despotske posege v pravice do kapitalistične lastnine (Lebowitz, 2014, str. 126-128). Moja skepsa v popolno neposredno delavsko samoupravljanje tako vsekakor ne pomeni, da pristajam na to, da zaposleni nimajo pomembnih funkcij oziroma, da zagovarjam »/v/zpostavljanje posebej usposobljene kaste, ki je nad delavci, vsrkava inteligenco množic in razvija zmožnost voditi produkcijo namesto delavcev.« (Lebowitz, 2014, str. 79) Ravno nasprotno.

Vsi zaposleni v soupravnih podjetjih morajo imeti omogočen dostop do vpogleda v finančno poslovanje, možnost odpoklica vodilnih (t. i. veto), možnost prehajanja na višje položaje v skladu z zahtevanimi pogoji, znanji in izkušnjami, možnost predlaganja novosti, možnost predlaganja varnostnih pogojev na delovnem mestu, ki ga opravljajo ter možnost (so)odločanja pri delitvi skupno ustvarjenega bogastva. Mislim na razdelitev oziroma opredelitev višine dohodkov, ko je enkrat določen delež odliva za davke in investicije. Pri pomisleku glede popolnoma neposrednega načina vodenja podjetja s strani vseh zaposlenih gre tako predvsem za skrb, da bi bilo vsem omogočeno odločanje na vseh področjih, za katera niso strokovno kompetentni oziroma usposobljeni. Ne gre namreč spregledati, da so naprimer vprašanja glede investicij v nove tehnologije ali inovacije kompleksna in strokovna vprašanja, o katerih lahko odločajo za to usposobljeni strokovnjaki, ki pa morajo do vseh zaposlenih za svoje odločitve

sprejeti tudi odgovornost. Na tej podlagi lahko do določene mere rečemo, da bo znotraj (so)upravljanja vedno do določene mere obstajala nekakšna hierarhija v smislu delitve dela, vendar to še zdaleč ni podobno hierarhiji v smislu »gospodar-hlapec«, kot jo poznamo v kapitalističnih ali državno vodenih produkcijskih odnosih. Najnižje kvalificirani in najvišje kvalificirani delavec v soupravnem podjetju morata biti dejansko enaka oziroma enakovredna, kljub temu da opravljata različno delo in sta zanj tudi različno plačana.

Vsi zaposleni bi v soupravnem podjetju morali imeti tudi pravico do sprotnega obveščanja glede delovanja in usmeritev podjetja s strani vodilnih (npr. na tromesečnih sestankih), imeti stalni vpogled v bilance podjetja in imeti možnost zastavljanja najrazličnejših vprašanj glede usmeritev, varnosti, načina in ciljev podjetja. Povedano na drugačen način: vsi zaposleni v podjetju ne morejo odločati o tem, kakšne stroje je potrebno kupiti za izdelavo novih produktov, morajo pa imeti možnost vpogleda v način, kakovost in ceno nakupa. Imeti morajo tudi možnost veta, v primeru netransparentnosti, korupcije in slabih odločitev, ki gredo na škodo delovnemu kolektivu oziroma podjetju kot celoti. Vsi zaposleni na različnih ravneh morajo imeti tudi možnost predlaganja bolj transparentnih in stroškovno ugodnejših načinov delovanja in poslovanja še posebej na področju svojega dela, ki ga opravljajo. Le-ti namreč najbolj vedo, kako dodatno optimizirati oziroma racionalizirati delovni proces, v katerega so neposredno vključeni. Po eni strani lahko rečemo, da moramo (so)upravno podjetje zaščititi pred popolnoma neposrednimi odločitvami vseh zaposlenih, ki bi odločali o vsem, po drugi pa podjetje podrediti nadzoru in transparentnosti v prvi vrsti s strani vseh zaposlenih, nato pa tudi s strani pristojnih državnih služb, sodišč in lokalnih skupnosti, kjer podjetja delujejo.

Še posebno moč (so)odločanja pa morajo imeti zaposleni pri delitvi na novo ustvarjenega bogastva. Pri tem se je potrebno zavedati, ko govorimo o razporeditvi plač, da je od celote na novo ustvarjenega bogastva v enem letu potrebno odšteti vse fiksne in variabilne stroške, amortizacijo in del presežne vrednosti (dobička), ki je namenjen za nove investicije (Horvat, 1984, str. 220, 223). Ko je v podjetju to dogovorjeno s strani za to pristojnih zaposlenih ob širšem nadzoru vseh ostalih, pa je potrebno določiti posameznikov individualni doprinos k celotnemu kolektivnemu bogastvu. Ker pa je prispevek posameznika, kot to izpostavljajo številni avtorji (Horvat, 1984; Krugman, 2012; Piketty, 2015), izredno težko določljiv oziroma (iz)merljiv (npr. kako bomo izmerili doprinos inženirja v razvojnem oddelku med naprimer 1000 zaposlenimi), bi bilo verjetno potrebno razmišljati v smeri pravičnega dogovora med zaposlenimi. Pri tem pa se je potrebno zavedati naslednje pasti: v velikem podjetju, kjer deluje na stotine zaposlenih, se zdi usklajevanje dohodkov zelo težak pogajalski zalogaj. Rezultat

pogajanj bi bil namreč tudi v soupravnem podjetju lahko kaj hitro rezultat različnih pogajalskih moči, zahrbtnih dogovarjanj in spletk. Da bi se nesporazumom in posledičnemu nezadovoljstvu, ki vpliva na samo klimo in uspešnost delovanja celotnega kolektiva, lahko izognili, pa bi bilo nemara potrebno razmišljati v smeri predhodne opredelitve fiksne lestvice oziroma razmerja med najvišjimi in najnižjimi dohodki med zaposlenimi. Zavedati se je namreč potrebno, kar smo že omenili, da so razlike med dohodki dobrodošle in legitimne. Visoko produktivno delo, ki, kot pravi Branko Horvat, zahteva veliko izobraževanja, naporov in odgovornosti, ne more biti enako ovrednoteno kot nižje produktivno delo z manj napora, izobraževanja in truda (Horvat, 1984, str. 224).

Na tem mestu pa se seveda vzpostavlja vprašanje, kako oziroma na kakšni podlagi določiti to razmerje, da bi le-to bilo za vse pravično. Pri odgovoru na omenjeno vprašanje si lahko pomagamo s Platonom, ki pravi, da nihče ne sme biti štirikrat bogatejši od najrevnejšega člana družbe (Platon, 1960, str. 127). Slednje pomeni, da bi bila lahko utemeljena oziroma dopustna razlika med najnižjo in najvišjo plačo v razmerju 1:4. S fiksiranimi osnovnimi razmerji med dohodki pa bi se izognili visokim dohodkovnim razlikam, kriznim obdobjem v času upada prihodkov v podjetju,²³⁰ popolni egalitarnosti, ki bi destimulirala visoko izobražene, strokovnjake in vodilne kadre,²³¹ ter nezadovoljstvu oziroma posledični neučinkovitosti vseh zaposlenih. Hkrati bi takšno fiksno osnovno dohodkovno razmerje, ki dopušča višanje plač pod pogojem, da so višanja istočasno deležni tudi vsi ostali, ne samo zadostilo načelu razlike, kljub temu, da se Rawls z njim verjetno ne bi strinjal (čeprav kot že rečeno opredelitev dopustnih razlik le pogojno zanika), ampak tudi izboljšalo odnose v podjetju. Na nek način bi se vzpostavilo recipročno razmerje med vsemi zaposlenimi v smislu, da morajo vsi pri opravljanju svojega dela dati maksimum od sebe, saj bodo od tega imeli konec koncev vsi koristi. Vse omenjeno pa menim, da bi soupravna podjetja naredilo bolj učinkovita, visoko rastoča in trdna.²³² Poleg tega bi se, kot pravi Branko Horvat, po vsej verjetnosti lahko tudi zmanjšala potreba po intervenciji državne oblasti v smislu progresivnega obdavčevanja dohodka (Horvat, 1984, str. 222), kar je, kot smo videli že v šestem poglavju, tudi eden izmed predlogov Johna Rawlsa. V kolikor bi uvedli neko fiksno razmerje med dohodki pa morebiti ne bi bilo potrebno

---

²³⁰ V kolikor prihodek podjetja pade in se zmanjša masa sredstev, bremena prevzamejo vsi glede na razmerja v plačah.

²³¹ Vodilni kadri bi v takšnem sistemu prvič, že v štartu imeli večje plače in drugič, v primeru dobrega poslovanja bi si jih lahko dvignili s tem pa bi zaradi fiksne razmerja rastle tudi plače vseh ostalih.

²³² V primeru splošne gospodarske krize bi tako organizirana podjetja verjetno lažje prebrodila težave, saj bi vsi zaposleni imeli dober motiv, da ga poskušajo združeno rešiti. V primeru krize ali uspeha bi bila bremena in ugodnosti razpršena med zaposlene.

zagotavljati niti minimalne plače, niti imeti sindikatov v takšnem obsegu, kot jih poznamo danes. Po eni strani bi soupravnim podjetjem olajšali delovanje, saj minimalne plače in z njimi povezani prispevki lahko hudo omejujejo začetno vzpostavljanje in poslovanje, po drugi pa sindikati ne bi bili potrebni v takšnem obsegu, saj bi se delavci sami pošteno dogovarjali med seboj oziroma soupravljali s podjetjem. Na podlagi povedanega lahko rečemo, da bi bil liberalni socializem z ekonomskega vidika veliko bolj pravičen od vseh analiziranih političnoekonomskih ureditev (etatizma, kapitalizma blaginje in (neo)liberalnega kapitalizma) in sicer zaradi naslednjih razlogov:

- zaposleni bi v osnovi delali za svoje individualne kot tudi kolektivne potrebe in ne za potrebe državne birokracije, partije ali majhnega števila privatnih lastnikov,
- zaposleni bi imeli veliko večjo možnost nadzora, napredovanja in sodelovanja v podjetju, kar bi izboljšalo delovno okolje, vzpostavilo drugačne odnose (so)delovanja, solidarnosti in soodvisnosti (od uspešnosti podjetja bi namreč bila odvisna tudi njihova eksistenca),
- zaposleni bi veliko raje opravljali delo, saj se ne bi počutili izkoriščane in ponižane,
- zaposleni bi se počutili mnogo bolj koristne, saj bi skupaj z drugimi (so)ustvarjali nove vrednosti,
- zaposleni bi bili veliko pravičneje plačani in nagrajeni za svoje delo – posledično bi bile dohodkovne razlike veliko manjše,
- zaposleni bi na podlagi pravičnejšega plačila za svoje delo imeli veliko večjo možnost individualnega ali družinskega ustvarjanja in razvijanja svojih preferenc, poleg tega pa tudi veliko več možnosti za pridobitev konzumne lastnine,
- odnosi med zaposlenimi bi bili veliko bolj pristni in človeški – zaposleni ne bi bili zgolj številke ampak enakopravni ljudje v proizvodnem procesu (med zaposlenimi se ne bi vzpostavljali odnosi »gospodar-hlapec«),
- zaposleni bi v primeru ekonomske krize le-to veliko lažje prebrodili, saj bi kolektivno prevzeli del bremen oziroma zmanjšali pričakovanja, s tem pa podjetje rešili pred morebitnim propadom. Kot pravi Branko Horvat, v primeru uspeha bi imeli vsi koristi v primeru neuspeha ali krize pa vsi izgube (Horvat, 1984, str. 220),
- zaposleni ne bi bili odtujeni od svojega dela in presežne vrednosti. Tako bi lahko v skladu s svojimi preferencami in naravnimi talenti razvijali svoje potenciale oziroma proizvodjalne zmožnosti,

- soupravna podjetja in zaposleni ne bi bili izpostavljeni morebitnim finančnim tveganjem ali špekulacijam z delnicami na borzah,
- zaposleni bi opravljali delo v bolj varnih in (ekološko) ustrežnejših delovnih okoljih,
- soupravna podjetja bi bila avtonomna napram državni oblasti (onemogočeno bi bilo politično kadrovanje, da ne govorimo o korupciji in klientelizmu),
- soupravna podjetja bi delovala po principu družbenega planiranja (plana), kar bi izboljšalo njihovo učinkovitost in (so)delovanje na trgu z drugimi (so)upravnimi podjetji,
- soupravna podjetja bi se razvijala in delovala v duhu ekonomske solidarnosti, kar pomeni, da bi pomagala drugim soupravnim podjetjem. Na nek način bi celo lahko rekli, da bi upoštevala načelo razlike na makroekonomski ravni.

Ko govorimo o »pomoči soupravnih« podjetij med seboj, se je namreč potrebno zavedati, da bi le-ta bila znotraj različnih panog različno učinkovita oziroma bi ustvarjala različno bogastvo. To pomeni, da bi med panogami znotraj nacionalnega soupravnega gospodarstva obstajale razlike v uspešnosti med njimi. Na tej podlagi pa se postavi vprašanje, kaj storiti s tistimi gospodarskimi panogami, ki ustvarijo več bogastva, s tem pa tudi bolje plačajo zaposlene napram panogam, ki ustvarijo manj in so zato tudi manj zmožne plačati zaposlene. Ne gre namreč spregledati, da bi absolutno enak dostop do družbenih produkcijskih sredstev in naravnih virov v absolutnem smislu pomenilo to, da bi vsi lahko upravljali z njimi, kar pa v praksi seveda ni mogoče oziroma izvedljivo. Določene panoge bi namreč znotraj soupravnega nacionalnega gospodarstva že zaradi svoje narave na trgu imele boljše izhodiščne prednosti in pogoje za ustvarjanje novih vrednosti in s tem tudi večjo učinkovitost. Panoge, ki se ukvarjajo z visoko tehnologijo ali distribucijo električne energije, imajo namreč na nek način privilegiran položaj na trgu in več odjemalcev kot naprimer tekstilna panoga. Zaradi tega bi bilo nepravilno reči, da je panoga, ki se ukvarja z električno energijo, bolj produktivna (delovna) oziroma sposobnejša od tekstilne. Lahko bi rekli zgolj, da je bolj donosna, kar pa še ne pomeni, da je tudi zaslužna za presežke, ki jih pridobiva zaradi svojega boljšega položaja na trgu in narave storitev. Tekstilna panoga ima namreč glede na impulze s strani potrošnikov veliko manjše možnosti uspeha kot panoga, ki se ukvarja z distribucijo električne energije ali naravnih derivatov. Na nek način lahko rečemo, da gre za problem vzpostavljanja zavisti med gospodarskimi panogami oziroma za skrb glede sebičnega gona po večjem bogastvu od drugih. Tekmovanje med podjetji, ki je po eni strani vedno do določene mere prisotno in tudi dobrodošlo, pa je po drugi potrebno s pomočjo državno oblastnih politik in zakonodaje

nadzorovati in vzdrževati v mejah normale. Nenadzorovani gon po dobičku bi namreč soupravna podjetja, kot že omenjeno, slej ko prej pripeljala nazaj do kapitalističnega načina delovanja in gospodarjenja. Ko govorimo o razlikah med panogami znotraj gospodarstva, pa se moramo zavedati tudi tega, da vsi ne moremo biti zaposleni v visoko donosnih panogah. Vsaka družba namreč potrebuje številne druge dejavnosti in storitve, katere pa niso vedno enako donosne.

Rešitev gre iskati v smeri vzpostavitve neke vrste solidarnostnega sklada, v katerega bi soupravna podjetja na podlagi zakonskih določil odvajala določeno stopnjo svojega mesečnega, polletnega ali letnega presežka – dobička. Bolj uspešna soupravna podjetja bi tako vplačevala več, manj uspešna pa manj sredstev. Na nek način bi lahko rekli, da gre za nekakšno obliko rahlo progresivnega davka na uporabo in izrabo skupnih proizvodnih sredstev in naravnih virov, zaradi tega ker določenim gospodarskim panogam omogočajo boljše izhodišče za ustvarjanje novih vrednosti in bogastva. To pa vsekakor ne pomeni, da bi se omenjeni del davka stekal v državno blagajno, katerega bi nato prerazporejala državna oblast po svojelastnih kriterijih glede na politično usmeritev in preference. Davki od dobička bi se morali stekati v neodvisni »solidarnostni soupravni sklad« pod nadzorom države glede na zakonodajo in pod nadzorom vseh tistih, ki v njega vplačujejo. Računovodska transparentnost je, kot lahko vidimo, ena izmed glavnih lastnosti liberalnega socializma. Omenjena institucija oziroma sklad pa bi vsa zbrana sredstva namenjala za pomoč soupravnim podjetjem v kriznih časih. Pri tem je potrebno dodati, da omenjeni sklad ne bi smel biti namenjen izenačevanju dohodkov med panogami, še manj izenačevanju dohodkov soupravnih podjetij znotraj panog. To namreč ne bi bilo pravično niti ekonomsko vzdržno oziroma stimulatивно. Tako kot načelo razlike, ki smo ga omenili v šestem poglavju, ne zahteva enakih dohodkov za vse, tako tudi na nacionalni gospodarski ravni ne bi bilo pravično izenačevati dohodkov med gospodarskimi panogami in znotraj le-teh – med podjetji. Ne gre namreč spregledati, da nekatera podjetja znotraj iste panoge lahko delujejo veliko boljše oziroma bolj učinkovito od drugih soupravnih podjetij. Tako še zdaleč ne gre trditi, da bi bila znotraj soupravnega gospodarstva na nacionalnih ravneh vsa podjetja enako zaslužna in enako uspešna. Ena bi bila bolj učinkovita in druga manj, zato bi bile razlike iz tega naslova povsem upravičene oziroma legitimne.

Na tej podlagi menim, da bi omenjeni solidarnostni sklad lahko pomagal nižje učinkovitim oziroma nižje dobičkonosnim gospodarskim panogam, v primeru ko le-te zapadejo v krizo zaradi nepredvidljivih situacij ali likvidnostnih težav (ob predpostavki racionalnega delovanja in smotrnega upravljanja s soupravnimi podjetji). Na nek način lahko rečemo, da gre za

solidarnostno načelo, ki pa bi ga bilo potrebno veliko bolje razdelati, kot sem ga uspel razdelati na tem mestu. Dejstvo pa je, da bi takšna pomoč ali morebitno reševanje soupravnih podjetj, ob tem, da vemo, da se zaposleni kolektivno trudijo za svoje preživetje in uspeh, bilo veliko bolj legitimno, kot pa reševanje bančnega ali zasebnogospodarskega sektorja z javnimi sredstvi, ki v prvi vrsti koristijo vodilnim in lastnikom. Pri tem je potrebno dodati, da soupravna podjetja lahko tudi propadejo, kar pomeni, da jih ne gre reševati v nedogled. Kar je ključnega pomena, je predvsem to, da preprečimo, da bi na podlagi tekmovanja med panogami in soupravnimi podjetji prišli do tega, da bi le-ta podivjano tekmovala med seboj in s tem vzpostavila pogoje za kapitalističen način gospodarjenja, kot se zdi, da se je to do določene mere zgodilo v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. Naloge državne oblasti znotraj liberalnosocialistične ureditve so tako temeljnega pomena. Državna oblast mora namreč v prvi vrsti skrbeti za vzpostavitev in ohranitev vseh elementov liberalnosocialistične ureditve. Njena primarna naloga je na podlagi ustave in zakonov vzdrževati soupravno solidarno gospodarsko ureditev ter s pomočjo monetarne in fiskalne politike zagotavljati, kar se da stabilno ekonomijo. Državna oblast bi morala tudi bolj nadzirati pretok kapitala znotraj svojih nacionalnih meja kot predvsem tudi zunaj le-teh. Še posebno vlogo pa ima državna oblast, kot že rečeno, na področju davkov in socialnih prispevkov.

Glede davkov lahko rečemo, da bi le-ti lahko bili zaradi drugačne gospodarske zasnove produkcije, razdelitve in menjave do določene mere manjši, kot so bili v kapitalizmu blaginje. Mislim predvsem na davek na dohodek, ki bi ga morebiti lahko celo ukinili, zamenjali s proporcionalnim davkom na potrošnjo²³³ ali zgolj minimalno obdavčili. Mislim na morebitno uvedbo minimalnega proporcionalnega solidarnostnega davka, ki bi lahko služil za pokrivanje družbenega minimuma za vse tiste, ki so izvzeti iz skupnega soupravljanja in delovanja z družbenimi produkcijskimi sredstvi in naravnimi viri. Do določene mere bi iz progresivnega obdavčevanja lahko izvzeli tudi določeno količino (glede na vrednost) na novo ustvarjenega zasebnega in podedovanega premoženja, ki je potrebno za normalno življenje posameznika ali družine. Liberalni socializem, kot smo videli v predhodnih poglavjih, se namreč zavzema za družbeni minimum potrebnih sredstev, kamor spada tudi lastnina. Na tej podlagi bi se moral zavzemati tudi za minimalno obdavčitev minimalno potrebnega premoženja oziroma konzumne lastnine, ki je potrebna za življenje in predstavlja posameznikovo osnovno potrebo po bivališču. Na nek način govorimo o družbenem minimumu konzumne lastnine, ki jo posameznik potrebuje za normalno, avtonomno oziroma neodvisno življenje. Nepravično bi namreč bilo, da

---

²³³ Omenjeno, kot smo lahko videli v šestem poglavju, predlaga tudi John Rawls.

bi posamezniku ali družini močno obdavčili njegovo bivališče (npr. hišo ali stanovanje), ki si ga je pošteno zaslužil ali pa prejel v dar od svoje družine. Povsem drugače pa bi bilo z obdavčitvijo vsega ostalega premoženja, ki bi ga posameznik znotraj liberalnosocialistične ureditve lahko dodatno oplemenitil oziroma si ga ščasoma do določene mere tudi nakopičil. To pa seveda ne pomeni, da posamezniki ali družine znotraj liberalnega socializma ne morejo biti premožnejši od drugih, daleč od tega. Tako kot liberalni socializem dopušča razlike v dohodkih tako dopušča tudi razlike v posedovanju zasebnega premoženja.

Progresivno obdavčevanje presežnega premoženja oziroma premoženja velikih vrednosti, ki niso potrebne za osnovno življenje in delovanje posameznika ali družine bi tako v liberalnem socializmu služilo, da se z leti nakopičeno premoženje ne bi spremenilo v sredstvo za ekonomsko gospostvo manjšine nad večino. Progresivno obdavčevanje oziroma njegove meje bi bilo tako potrebno natančneje preučiti in določiti. Enako velja tudi za dedovanje večjega premoženja, ki bi ga bilo nemara bolje progresivno obdavčiti na prejemnikovi strani, kot to predlaga tudi John Rawls. Tudi pri dedovanju pa bi bilo potrebno premisliti meje oziroma vrednostne lestvice, po katerih bi progresivno obdavčevali prejeto premoženje. Nepravično bi namreč bilo močno obdavčiti skromno premoženje, ki ga podedujejo posamezniki prvega dednega reda. Povsem drugače pa je seveda z večjimi dedovanji, do katerih bi čez določeni čas verjetno prišli določeni posamezniki ali družine in bi morala biti podvržena progresivni obdavčitvi. Hkrati ne gre pozabiti tudi na minimalno obdavčitev luksuznih dobrin, večjih denarnih transakcij (v tujino) in davka na onesnaževanje okolja. Slednjega bi morala plačevati (so)upravna podjetja (del državni oblasti, del lokalni skupnosti) glede na panogo in dejavnost, ki jo opravljajo. Po vsej verjetnosti bi morali premisliti, se dogovoriti in oblikovati standarde oziroma pravične stopnje davkov glede na izrabo, onesnaževanje in poseganje v okolje.

Glede na povedano lahko rečemo, da gre pri liberalnem socializmu, ki do določene mere združuje elemente političnega liberalizma in ekonomskega socializma, za povsem drugačno političnoekonomsko ureditev napram etatizmu, kapitalizmu blaginje in (neo)liberalnemu kapitalizmu. Gre za politično ureditev, ki se zavzema za pravičnejše organiziranje našega političnega, ekonomskega in tudi družbenega življenja. Ko govorimo o temeljnih predpostavkah liberalnega socializma, pa hkrati ne smemo spregledati razlikovanja med teorijo in prakso. Slednje pomeni predvsem to, da moramo obdržati pravo mero ravnotežja med predlaganimi institucionalnimi rešitvami in dejanskostjo in si ne dopustiti ponovnega zdrsa v nacionalizem, fašizem ali etatizem, ki so bili v preteklosti za Evropo in svet pogubni. Družbenih in naravnih virov imamo namreč več kot dovolj, le pravično in trajnostno si jih moramo razdeliti

in uživati. Kot pravi Paul Krugman, glede na zadnjo krizo iz leta 2008: »Ni bilo kuge ali kobilic; nismo izgubili tehnološkega znanja; Amerika in Evropa bi morali biti bogatejši, ne pa revnejši kakor pred petimi leti.« (Krugman, 2012, str. 24) Bogastvo, o katerem govori, pa vsekakor ne pomeni peščice izjemno bogatih posameznikov, ampak predvsem bogate ljudi, ki imajo možnost pravičnejše (so)delovati, pridobivati, uživati, oblikovati in usmerjati svoja življenja tako na politični, ekonomski kot družbeni ravni. Institucionalne predpostavke in politike liberalnega socializma, ki smo jih do določene mere opredelili s pomočjo Rawlsove reformulirane politične pravičnosti, pa če ne drugega predstavljajo minimalno začetno izhodišče za kolektivno razpravo in morebitno drugačno zasnovo glede pravičnejšega organiziranja našega medsebojnega (so)delovanja.

9 VIRI

1. Ackerman, B. in Alstott, A. (1999). *The Stakeholder Society*. New Haven: Yale University Press.
2. Adams, H. (2005). *The Education of Henry Adams*. San Siego: ICON Group International.
3. Agamben, G. (2012). Introductory Note on the Concept of Democracy. V A. Allen (ur.), *Democracy in what state?* (str. 1–6). Columbia University Press: New York.
4. Alatri, P. (1980). *Oris zgodovine moderne politične misli*. Ljubljana: Delavska enotnost.
5. Almond, G. A. (1990). *A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science*. Newbury Park, CA: Sage.
6. Althusius, J. (1964). *The Politics of Johannes Althusius*. Boston: Beacon Press.
7. Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
8. Altwater, E. (1983). Prepravka ili razgradnja socijalne države. *Marksizam u svetu*, IX(11), 56–86.
9. Amable, B. (2011). Morals and politics in the ideology of neo-liberalism. *Socio-Economic Review*, 9(1), 3–30.
10. Anderson, E. (2017). The problem of Equality from a Political Economy Perspective: The Long View of History. V D. Sobel, P. Vallentyne, S. Wall (ur.), *Oxford Studies in Political Philosophy* (str. 36–58). New York: Oxford University Press.
11. Arendt, H. (1996). *Vita Activa*. Ljubljana: Krtina.
12. Aristotel. (2002). *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
13. Aristotel. (2010). *Politika*. Ljubljana: GV Založba.
14. Arneson, R. J. (2000). Rawls versus Utilitarianism in the Light of Political Liberalism. V V. Davion in C. Wolf (ur.), *The Idea of a Political Liberalism. Essays on Rawls* (str. 231–252). Lanham; Boulder; New York; Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
15. Askenazy, P., Coutrot T., Orlean A. in Sterdyniak, H. (2012). Uvod. V *Manifest; 20 let slepote*, (str. 7–35). Ljubljana: Založba *cf.
16. Atkinson, A. (2015). *Inequality: What Can Be done?* Cambridge; London: Harvard University Press.
17. Ball, T. (1995). *Reappraising Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
18. Barbarić, D. (2018). Ob izvoru demokracije. *Phainomena*, 27(104-105), 5–49.

19. Barber, R. B. (1996). Foundationalism and Democracy. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political* (str. 348–361). New Jersey: Princeton University Press.
20. Baron, E. (2012). *Evropa na pragu novega tisočletja*. Ljubljana: Slovenski svet evropskega gibanja.
21. Barry, B. (1973). *The Liberal Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
22. Barry, B. (1995). *Justice as Impartiality. A treatise on Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.
23. Bastiat, F. (2011). *Zakon*. Ljubljana: Nova revija.
24. Baubock, R. (2008). Normative theory and empirical research. V D. Della Porta in M. Keating (ur.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences* (str. 40–60). Cambridge: Cambridge University Press.
25. Bauman, Z. (1999). *Work, consumerism and the new poor*. Maidenhead, New York: Open University Press.
26. Bauman, Z. (2013). *Kolateralna škoda: družbena neenakost v globalni dobi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
27. Beck, U. (1997). Subpolitika – individui se vračajo v družbo. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 177–191). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
28. Bell, D. (1992). Liberalizem v postindustrijski družbi. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 231–251). Ljubljana: Založba Krt.
29. Berg, A. G. in Ostry, J. D. (2011). Equality and Efficiency. *Finance & Development*, 48(3), 12-15. Dostopno prek <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/09/pdf/berg.pdf>
30. Berlin, I. (1962). *Philosophy, Politics and Society*. Second Series. Oxford: Blackwell.
31. Berlin, I. (1980). *Concepts and categories: Philosophical Essays*. Oxford: Oxford University Press.
32. Berend, T. I. (2013). *Gospodarska zgodovina Evrope v 20. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC.
33. Beyme, K. (1974). *Die politischen theorien der gegenwart*. Munchen: Piper.
34. Beyme, K. (1997). Prispevek postmodernega mišljenja k teoriji politike. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 206-217). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

35. Bibič, A. (1977). Politična teorija aktivne (proletarske) množice. V A. Bibič (ur.), *Izbrani spisi* (str. V–XLIX). Ljubljana: Cankarjeva založba.
36. Bibič, A. (1981). *Interesi in politika: Od kritike politične države k samoupravnemu pluralizmu*. Ljubljana: Delavska enotnost.
37. Bibič, A. (1984). *Zasebništvu in skupnost: Civilna družba in politična država pri Heglu in Marxu*. Delavska enotnost: Ljubljana.
38. Bibič, A. (1987). Civilna družba in država pri Gramsciju. V A. Bibič (ur.), *Civilna družba in država* (str. 13–51). Ljubljana: Komunist.
39. Bibič, A. (1997). *Politološki preseki: civilna družba in politični pluralizem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Blair, T. (2000). Tretja pot: Nova politika za novo stoletje. V I. Lukšič (ur.), *Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti* (str. 25–57). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
41. Block, F. (1988). *Revising State Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
42. Block, F. (2008). Uvod. V *Velika preobrazba: Politični in ekonomski viri našega časa* (str. 19–46). Ljubljana: Založba *cf.
43. Blyth, M. (2002). *Great Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
44. Bobbio, N. (1987). *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the game*. Oxford: Polity Press.
45. Bobbio, N. (1992). Stari in novi liberalizem. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 265–287). Ljubljana: Založba Krt.
46. Bobbio, N. (1995). *Desnica in levica*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
47. Bobbio, N. (1997). Etika in politika. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 320–347). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
48. Boucher, D. in Kelly, P. (2003). Introduction. V D. Boucher in P. Kelly (ur.), *Political Thinkers: From Socrates to the Present* (str. 1–23). New York: Oxford University Press.
49. Bovard, J. (1994). *Lost Rights: The Destruction of American Liberty*. Gordonsville, Virginia: Palgrave Macmillan.
50. Braudel, F. (1991). *Čas sveta: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. Stoletje – 1. zvezek*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
51. Brown, A. (1990). *Modern Political Philosophy. Theories of the Just Society*. London: Pnguin Books.
52. Brown, C. (2010). On Amartya sen and The idea of justice. *Ethics & international affairs*, 24 (3), 309–318.

53. Brus, W. (1977). The Polish October: Twenty Years After. V R. Miliband in J. Saville (ur.), *The Socialist Register 1977* (str. 178–187). London: Merlin Press. Dostopno prek <https://pdfs.semanticscholar.org/5ed1/100e32157df3a6ea936efab941a3bfe63c0b.pdf>
54. Buckler, S. (2005). Normativna teorija. V D. Marsh in G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti. Druga izdaja* (str. 166–187). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
55. Buckler, S. (2010). Normative Theory. V G. Stoker in D. Marsh (ur.), *Theory and Methods in Political Science. Third Edition* (str. 156–177). New York: Palgrave Macmillan.
56. Callinicos, A. (2004). *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.
57. Campbell, T. (2010). *Justice. Third Edition*. New York: Palgrave Macmillan.
58. Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. New York: Harper & Row.
59. Cerar, M., Bohinc, R. in Rajgelj, B. (2006). *Temelji prava in pravne ureditve: za nepravnike*. Ljubljana: Založba GV.
60. Cerar, M. (2009). (Ne)ideološkost pravne države. V M. Pavčnik (ur.), *Pravna država* (str. 57–101). Ljubljana: Založba GV.
61. Chang, H. (2004). *Globalisation, Economic Development and the Role of the State*. Penang; London; New York: Zed Books.
62. Chomsky, N. (2005). *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Založba Sanje.
63. Ciceron, M. T. (2011). *O dolžnostih*. Ljubljana: Študentska založba.
64. Cohen, D. (2011). *Tri predavanja: o postindustrijski družbi*. Ljubljana: Sophia.
65. Cohen, G. A. (2003). Facts and Principles. *Philosophy and Public Affairs*, 31(3), 211–245.
66. Coker, W. F. (1934). *Recent Political Thought*. New York: Appleton - Century – Crofts.
67. Collingwood, R. G. (1999). *The new Leviathan, or Man, society, civilization, and barbarism*. Oxford: Clarendon Press.
68. Courtois, S. (1999). *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
69. Craig, D. in Elliott M. (2012). *Ukradena Evropa*. Mengeš: Ciceron.
70. Crick, B. (1962). *In Defence of Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
71. Crick, B. (1997). Narava politične vladavine V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 57–73). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
72. Crouch, C. (2007). *Postdemokracija. Političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.

73. Crouch, C. (2013). *Postdemokracija*. Ljubljana: Krtina.
74. Ćimić, E. (1981). *Politika kao sudbina: prilog fenomenologiji političkog stradalništva*. Beograd: Mladost.
75. Dahl, R. (1997a). Kaj je politika? V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 45–57). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
76. Dahl, R. (1997b). *Uvod v teorijo demokracije*. Ljubljana: Krt.
77. Dahrendorf, R. (1992). Predgovor*. V R. Rudi (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 11–15). Ljubljana: Založba Krt.
78. Dalajlama in Hessel S. (2012). *Napovedujemo mir!* Ljubljana: Založba Sanje.
79. Dalton, R. J. (2007). *Democratic Challenges, Democratic Choices*. Oxford: University Press.
80. Davion, V. in Wolf, C. (2000). Introduction: From Comprehensive Justice to Political Liberalism. V V. Davion in C. Wolf (ur.), *The Idea of Political Liberalism: essays on Rawls* (str. 1–16). Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
81. Deklaracija o pravicah človeka in državljana – *Declaration des droits de l'homme et du citoyen*. (1793). Dostopno prek <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>
82. Della Porta, D. (2003). *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Založba Sophia.
83. Della Porta, D. in Keating, M. (2008). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
84. Deutscher Bundestag. Fraktionen. (2019). Dostopno prek <https://www.bundestag.de/parlament/fraktionen>
85. Dewey, J. (1935). *Liberalism and Social Action*. California: G. P. Putnam.
86. Dolar, M. (2012). Pošast komunizma. V R. Zavrtnik (ur.), *Komunistični manifest*, (str. 7–14). Ljubljana: Založba Sanje.
87. Donnelly, J. (1995). Realism and the Academic Study of International Relations. V J. Farr, J. S. Dryzek, S. T. Leonard (ur.), *Political Science History. Research Programs and Political Traditions*, (str. 175–198). New York: Cambridge University Press.
88. Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. London: Cornell University Press.
89. Dowd, D. F. (2009). *Inequality and the Global Economic Crisis*. London: Pluto Press.

90. Dowding, K., Goodin, R. in Pateman, C. (2004). Introduction: between justice and democracy. V K. Dowding, R. E. Goodin, C. Pateman (ur.), *Justice & democracy*, (str. 1–25). Cambridge: University Press.
91. Drucker, P. (1993). *The Post-capitalist Society*. Oxford: Butterworth.
92. Dryzek, J. S., Honig, B. In Phillips, A. (2006). Introduction. V J. S. Dryzek, B. Honig, A. Phillips (ur.), *The Oxford Handbook of Political Theory*, (str. 3–41). Oxford, New York: Oxford University Press.
93. Državni zbor. Poslanke in poslanci – po poslanskih skupinah. (2019). Dostopno prek https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/ODrzavnemZboru/KdoJeKdo/PoslanskeSkupine/lut/p/z1/hU7BCoJAFPwaruem-nazeiQFQRJZHsJIW0VXFfWrYW-vvUYFD3mMMPMA84IMCH6tnJynZ6qHqvrzy-7fNjka7DDBI65OcT3WyL5czh8iAvY0LkPYAe9qRVyjCBIahSlljMY0YgmjSTzvZ0O9YBK4EXdhhCEP499qrR2nVYABOueI1Fr2gjRaBfit0urJQvmZhFGVr4O4ZG_TgK6s/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/
94. Duménil, G. in Lévy, D. (2012). *Marksistična ekonomija kapitalizma*. Ljubljana: Založba Sophia.
95. Duverger, M. (1997). Dva obraza boga Janusa. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 74–78). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
96. Dworkin, R. (1981). What Is Equality? Part 1: Equality of Welfare. *Philosophy and Public Affairs* 10(3): 185–246.
97. Dworkin, R. (1992). Liberalizem. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 211–230). Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
98. Dworkin, R. (2008). *Is democracy possible here? Principles for a new political debate*. Princeton: Princeton University Press.
99. Easton, D. (1997). Kako ustrezno pristopiti k politični znanosti. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 87–100). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
100. Edsall, T. B. (1989). *The New Politics of Inequality*. New York, London: W. W. Norton & Company.
101. Elkin, L. S. (2006). Political theory and Political Economy. V J. S. Dryzek, B. Honig, A. Phillips (ur.), *The Oxford Handbook of Political Theory*, (str. 792–810). Oxford, New York: Oxford University Press.

102. Engels, F. (1975). H kritiki socialno demokratičnega programskega osnutka iz leta 1891. V B. Zihlerl (ur.), *Izbrana dela* (str. 589–611). Ljubljana: Cankarjeva založba.
103. Erreygers G. in Cunliffe, J. (2006). Basic Income in 1848. *Basic Income Studies*, 1(2), 1–12.
104. European Parliament. About Parliament. (2019). Dostopno prek <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups>
105. Esping Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
106. Esping Andersen, G. (2003). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
107. Farrelly, C. (2004). *Contemporary Political Theory. A reader*. London: Sage Publications.
108. Fink, Hafner, D. (2007). Znanost »o« javnih politikah in »za« javne politike. V D. Fink Hafner (ur.), *Uvod v analizo politik: teorije, koncepti, načela*, (str. 9–30). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
109. Flinders, M. (2012). *Defending Politics. Why Democracy Matters in the Twenty-First Century*. Oxford: University Press.
110. Flora, P., Kraus, F. in Rothenbacher, F. (2000). *The Societies of Europe. Elections in Western Europe Since 1815. Electoral Results by Constituencies*. London, Basingstoke and Oxford: Macmiliaan.
111. Follesdal, A. (2014). John Rawls Theory of Justice. V G. Fløistad (ur.), *Philosophy of Justice* (str. 311–328). Dordrecht: Springer.
112. Foster, B. J. (1999). *The Vulnerable Planet*. New York: Monthly Review Press.
113. Fosu, A. K. (2010). Inequality, Income, and Poverty: Comparative Global Evidence. *Social Science Quaterly*, 91(5), 1432–1446.
114. Freitag, E. F. (1999). *Hilfe aus dem Unbewussten. Der Spirituelle Weg zum Erfolg*. München: Goldmann.
115. Freund, J. (1997). Tri predpostavke političnega. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 100–106). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
116. Friedman, M. (2011). *Kapitalizem in svoboda*. Ljubljana: Soleco.
117. Fromm, E. (2012). *Umetnost ljubezni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
118. Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, (16), 3–18.

119. Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. London: Penguin books.
120. Fulcher, J. (2010). *Kapitalizem: zelo kratak uvod*. Ljubljana: Krtina.
121. Furlan, B. (1937). Uvod. V I. Kant, *Dve razpravi*. (str. V–XXVI). Ljubljana: Slovenska Matica.
122. Furlong, P. in Marsh, D. (2010). A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. V D. Marsh in G. Stoker (ur.), *Theory and Methods in Political Science. Third Edition*. (str. 184–211). New York: Palgrave Macmillan.
123. Furniss, N. (1986). *Futures for the Welfare State*. Bloomington: Indiana University Press.
124. Galbraith, J. K. (1970). *Nova industrijska država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
125. Galbraith, J. K. (2010). *Ekonomika nedolžne prevare: resnica našega časa*. Ljubljana: Družba piano.
126. Gamble, A. (2006). *Politika in usoda*. Ljubljana: Založba Sophia.
127. Gauchet, M. (1994). *Storia di una dicotomia: la destra e la sinistra*. Milano: Anabasi.
128. George, S. (2014). *Kako zmagati v razredni vojni: finančna kriza, razkroj državne blaginje in globalna prevlada neoliberalnega elitističnega modela*. Mengeš: Ciceron.
129. Gerring, J. in Yesnowitz, J. (2006). A Normative Turn in Political Science. *Polity*, 38(1), 101–133.
130. Giddens, A. (2000). *Tretja pot: prenova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
131. Gilibert, P. In Lawford-Smith, H. (2012). Political Feasibility: A Conceptual Exploration. *Political Studies* 60(4), 809–825.
132. Giraud, P. N. (2006). *Neenakost v svetu: ekonomija sodobnega sveta*. Ljubljana: Založba *cf.
133. Goodin, R. in Klingemann, H.-D. (1996). *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
134. Gorz, A. (1986). Reshaping the Welfare State: The Conservative Approach and its Socialist Alternative. *Praxis International* 6(1): 5–12.
135. Gough, J. W. (2001). *Družbena pogodba: kritična študija njenega razvoja*. Ljubljana: Krtina.
136. Gramsci, A. (1987). *Civilna družba in država*. Ljubljana: Komunist.
137. Gray, J. (1998). *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta.
138. Green, D. P. in Shapiro, I. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. New Haven, CT: Yale University Press.
139. Guggenberger, B. (2001). Demokracija/Teorija demokracije. V D. Nohlen (ur.), *Politološki rječnik: država i politika* (str. 14–20). Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.

140. Habermas, J. (1985). Kriza države blagostanja i iscrpljenost utopijskih energija. *Politička misao* (4): 84–104.
141. Habermas, J. (1989). Civilna neposlušnost. *Nova revija VIII* (87/88): 1046–1056.
142. Habermas, J. (1998). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
143. Hague, R., Harrop, M. in Breslin, S. (2001). *Komparativna vladavina i politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
144. Hahnel, R. (2014). *The ABCs of Political Economy. A Modern Approach. Revised and Expanded Edition*. London: Pluto Press.
145. Hall, D. (2014). Why we need public spending. Dostopno prek <http://www.psiru.org/sites/default/files/2014-05-WWNPS2.pdf>
146. Hall, J. (1992). Klasični liberalizem in moderna država. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 251–264). Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
147. Halpern, D. (2000). Izraz »tretja pot«: Zgodovina, alternative in terminološki spori. V I. Lukšič (ur.), *Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti* (str. 85–137). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
148. Hampton, J. (1997). *Political Philosophy*. Boulder, Colo: Westview Press.
149. Harari, Y. N. (2014). *Sapiens: Kratka zgodovina človeštva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
150. Harkinson, J. (2012, 18. julij). 6 Walmart Heirs Hold More Wealth Than 42 % of Americans Combined. *Mother Jones*. Dostopno prek <https://www.motherjones.com/politics/2012/07/walmart-heirs-waltons-wealth-income-inequality/>
151. Harsanyi, J. C. (1975). Can a maximin principle serve as basic for morality? *A critique of John Rawls theory*. *The American Political Science Review* LXIX (2), 594–606.
152. Harvey, D. (2011). *Kozmopolitstvo in geografija svobode*. Ljubljana: Sophia.
153. Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
154. Hay, C. (2008). *Why we hate politics*. Cambridge; Malden: Polity.
155. Hayek, F. (1991). *Pot v hlapčevstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
156. Hayek, F. (1992). *Usodna domišljavost. Napake socializma*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
157. Hayek, F. (2002). *Pravo, zakonodavstvo i sloboda: novi pogled na liberalne principe pravde i političke ekonomije*. Podgorica: Izdavačka kuća CID.
158. Hayek, F. (2012). *Ustava za svobodo*. Ljubljana: Inštitut Nove revije, Zavod za humanistiko.

159. Hecló, H. (1995). The Social Question. V K. McFate, R. Lawson in W. J. Wilson (ur.), *Poverty, Inequality and the Future of Social Policy* (str. 665–693). New York: Russell Sage Foundation.
160. Hedžet Tóth, C. (2015, 30. maj). Intervju. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042713797>
161. Hedžet Tóth, C (2018). Anamnetični um. *Ars & humanitas* 12(2), 99–114.
162. Heilbroner, L. R. (1978). What is socialism? Dostopno prek <https://sgsnow.files.wordpress.com/2008/12/heilbroner-socialism3.pdf>
163. Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije: uvod*. Ljubljana: Sophia.
164. Held, D. (1989). *Modeli demokracije*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
165. Helleiner, E. (1994). *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*. Ithaca: Cornell University Press.
166. Hertzberg, H. (2012, 11. Januar). »Quiet Rooms«. *The New Yorker*. Dostopno prek <https://www.newyorker.com/news/hendrik-hertzberg/quiet-rooms>
167. Hessel, S. (2011). *Dvignite se!* Ljubljana: Sanje.
168. Heywood, A. (1997). *Politics*. Hampshire, London: Macmillan Press.
169. Heywood, A. (1998). *Political ideologies: an introduction*. Second edition. Hampshire, London: Macmillan Press.
170. Heywood, A. (2015). *Political Theory: An Introduction*. Asingstoke. New York: Palgrave Macmillan.
171. Himelstrand, U. (1983). Svedska: raj u neprilici. *Marksizam u svetu* IX (11), 103–121.
172. Hobbes, T. (2006). *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
173. Hoffmann, J. (1983). Socijaldemokratija i kejnezijanski klasni kompromis u Saveznoj Republici Nemačkoj. *Marksizam u svetu* IX (11), 29–55.
174. Hollis, M. (2002). *Filozofija družbene vede*. Maribor: Aristej.
175. Honneth, A. (2016). *Ideja socializma: poskus aktualizacije*. Ljubljana: Krtina.
176. Horvat, B. (1984). *Politička ekonomija socializma*. Zagreb: Globus.
177. Hrvatski sabor. Zastupnici. (2019). Dostopno prek <https://www.sabor.hr/hr/zastupnici/parlamentarne-stranke>
178. Huntingdon, S. P. (1974). Postindustrial Politics: How Benign Will it be? *Comparative Politics* (6)2, 163–191.
179. Husson, M. (2011). *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.
180. Igličar, A. (2011). *Zakonodajna dejavnost: Viri, nomotehnika in zakonodajni postopek*. Ljubljana: GV Založba.

181. Illich, Ivan. (1978). *Toward History of Needs*. New York: Pantheon Press.
182. Ingram, D. B. (2014). Reconciling positivism and realism: Kelsen and Habermas on democracy and human rights. *Philosophy & Social Criticism* 40(3): 237–267.
183. Jamnik, A. (2000). Rawlsova teorija pravičnosti kot poštenosti. *Bogoslovni vestnik, LX* (1), 5–23.
184. Jovanović, P. (1983). Kriza »države blagostanja«. *Marksizam u svetu IX* (11), 5–29.
185. Jupp, V. (2006). *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: Sage Publications.
186. Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
187. Kant, I. (1965). *The Metaphysical Elements of Justice*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
188. Kant, I. (1937). *Dve razpravi*. Ljubljana: Slovenska matica.
189. Kaufmann, A. (1994). *Uvod v filozofijo prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
190. Kaufmann, A. (2001). Namesto uvoda. V M. Pavčnik (ur.), *Filozofija prava* (str. 7–15). Ljubljana: Cankarjeva založba.
191. Kara Murza, S. (2005). Zahodna in sovjetska družba kot plod dveh različnih tipov civilizacije. *Revija SRP* 13 (67-68). Dostopno prek <http://www.revijasrp.si/knreversrp/arhiv/revijasrp67-68.pdf>
192. Kardelj, E. (1977). *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČZP Komunist.
193. Kaus, M. (1992). *The End of Equality*. New York: Basic Books.
194. Keane, J. (1990). *Despotizem in demokracija: civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
195. Keeley, B. (2015). *Income Inequality: The Gap between Rich and Poor*. Paris: OECD Publishing.
196. Kelsen, H. (1998). *La Democrazia*. Bologna: Il Mulino.
197. Kelsen, H. (2005). *Čista teorija prava: Uvod v problematiko pravne znanosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
198. Kelsen, H. (2012). O biti i vrijednosti demokracije. V M. Jestaedt in O. Lepsius (ur.), *Obrana demokracije: Rasprave o teoriji demokracije* (str. 7–39). Zagreb: Naklada Breza.
199. Keynes, J. M. (2006). *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
200. King, A. (1983). The Political Consequences of the Welfare State. V S. E. Spiro in E. Yuchtman-Yaar (ur.), *Evaluating the Welfare State* (str. 7–25). New York: Academic Press.

201. Klein, N. (2010). *Doktrina šoka: Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
202. Kosta, J. (2001). Politička ekonomija. V D. Nohlen (ur.), *Politološki rječnik: država i politika*, (str. 284–285). Osijek, zagreb, split: Pan Liber.
203. Kovač, B. (1987). *Politična ekonomija kapitalizma in socializma*. Ljubljana: DZS.
204. Kovačev, A. N. (1996). Identiteta med individualizacijo in kolektivizacijo. *Psihološka obzorja* 5(3). Dostopno prek <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JS8NX9UW>
205. Kreft, L. (1994). Predgovor: Zdrav trg v zdravem telesu. V I. Lukšič (ur.), *Liberalizem versus Korporativizem*, (str. 7–13). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
206. Krugman, P. (2012). *Ustavimo to krizo takoj!* Ljubljana: Modrijan.
207. Kymlicka, W. (2005). *Sodobna politična filozofija. Druga izdaja*. Ljubljana: Krtina.
208. Kymlicka, W. (2015). *Sodobna politična filozofija: uvod. 2. Popravljen in dopolnjen izdaja*. Ljubljana: Krtina.
209. Laslett, P. (1956). *Philosophy, Politics and Society*. Oxford: Basil Blackwell.
210. Lasswell, H. D. (1964). *Politics: Who gets what, when, how*. Cleveland; New York: Meridian Books.
211. Lane, J. E. (1996). *Constitutions and political theory*. Manchester: Manchester University Press.
212. Lazzarato, M. (2004). From Capital-Labour to Capital-Life. *Ephemera. Theory the Multitude*, 4(3), 187–208.
213. Lebowitz, M. A. (2014). *Socialistična alternativa. Resnični človekov razvoj*. Ljubljana: Sophia.
214. Lefort, C. (1999). *Prigode demokracije: izbrani spisi Clauda Leforta*. Ljubljana: Liberalna akademija.
215. Leftwich, A. in Held, D. (1984). A discipline of politics. V A. Leftwich (ur.), *What is Politics?* (139–161). Oxford: Blackwell.
216. Leggewie, C. (1997). Politična ustvarjalnost. O novem v politiki – in v politični znanosti. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 215–230). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
217. Lenin, V. I. (1972). *Država in revolucija: marksistični nauk o državi in naloge proletariata v revoluciji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
218. Leonard, P. (1983). Restrukturisanje države blagostanja. *Marksizam u svetu IX* (11), 87–102.

219. Lessenich, S. (2015). *Ponovno izumljanje socialnega: socialna država v prožnem kapitalizmu*. Ljubljana: Založba Krtina.
220. Lewis, C. S. (1998). *Odprava človeka*. Ljubljana: Študentska založba.
221. Lijphart, A. (1984). *Democracies*. New Haven: Yale University Press.
222. Lindblom, C. E. (1977). *Politics and markets*. New York: Basic Books.
223. Lindblom, C. E. in Dahl, R. (1953). *Politics, Economy and Welfare: Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes*. New York: Harpar.
224. Lipset, S. M. (1963). *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
225. List, C. in Valentini, L. (2016). The Methodology of Political Theory. V H. Cappelen, T. S. Gendler in J. Hawthorne (ur.), *The Oxford Handbook of Political Methodology* (str. 525–554). Oxford: University Press.
226. Locke, J. (1963). *Two Treaties of Government*. New York: New America Library.
227. Lowett, F. (2011). *Rawls's 'A Theory of Justice' A Reader's Guide*. London; New York: Continuum, Bloomsbury Academic.
228. Lowndes, V. (2005). Institucionalizam. V D. Marsh in G. Stoker (ur.), *Teorije i metode političke znanosti* (str. 86–105). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
229. Lucas, E. R. (2003). The Industrial Revolution: Past and Future. V *The Region, 2003 Annual Report of the Federal Reserve Bank of Minneapolis* (str. 5–20).
230. Luhmann, N. (2000). *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. München: Günter Olzog.
231. Luhmann, N. (2013). *Oblast*. Ljubljana: Krtina.
232. Lukšič, I. (1997). Predgovor: Onkraj politične mehanike. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 11–29). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
233. Lukšič, I. (2000). Med politično strategijo in medijskim prijemom. V I. Lukšič (ur.), *Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti* (str. 7–25). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
234. Lukšič, I. (2003). Politika v Sloveniji. Spremna beseda. V I. Lukšič (ur.), *Temelji politične znanosti* (str. 249–277). Ljubljana: Sophia.
235. Luxemburg, R. (1977). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
236. Machiavelli, N. (1966). *Vladar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
237. Maček, M. (1985). Spremna beseda. V M. Matjaž (ur.), *Družbena moč in politična oblast: Protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma* (str. 339–359). Ljubljana: Delavska enotnost.

238. Macpherson, C. B. (2012). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: University Press.
239. Marcuse, H. (1968). *Čovjek jedne dimanzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Oslobođenje.
240. Maritain, J. (2002). *Človek in država*. Ljubljana: Študentska založba.
241. Marshall, T. H. (2012). *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
242. Marwick, A. (1982). *British Society since 1945*. Harmondsworth: Penguin Books.
243. Marx, K. (1968). Kritika gothskega programa. V B. Debenjak (ur.), *Izbrana dela, IV. Zvezek* (str. 479–509). Ljubljana: Cankarjeva založba.
244. Marx, K. (1985). *Kritika politične ekonomije 1857/58*. Ljubljana: Delavska enotnost.
245. Marx, K. (2008). Teze o Feuerbachu: Zapis v Marxovi beležnici iz let 1844-47. V B. Debenjak (ur.), *O spremembi sveta: pomen Marxovih tez o Feuerbach* (str. 18–25). Ljubljana: Sophia.
246. Marx, K. in Engels, F. (2009). *Kapital I: kritika politične ekonomije. 3. razširjena izdaja*. Ljubljana: Založba Sophia.
247. Matteucci, N. (1999). *Novoveška država. Izrazoslovje in pota*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
248. Mattick, P. (1985). Kritika Marcusejevega enodimenzionalnega človeka. *Časopis za kritiko znanosti*, 81(82), 3–51.
249. Mattick, P. (2013). *Vse po starem. Gospodarska kriza in polom kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
250. McKay, A. (2007). Why a citizens' basic income? A question of gender equality or gender bias. *Work, Employment & Society*, 21(2), 337–348.
251. Meehan R. E., Mosco, V. in Wasko, J. (2015). Vnovičen premislek o politični ekonomiji: spremembe in kontinuiteta. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XLIII* (259), 33–43.
252. Meiksins Wood, E. (2016). *Od državljanov do gospode: Socialna zgodovina zahodne politične misli od antike do srednjega veka*. Ljubljana: Sophia.
253. Meinecke, F. (1957). *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'etat and Its Place in Modern History*. New Haven: Yale University Press.
254. Merhar, V. (2002). Neoklasična ekonomika v funkciji apologije najrazvitejših kapitalističnih držav. *Teorija in praksa*, 39(6), 873–880.
255. Merhar, V. (2006). Poglobljanje kapitalističnih protislovij z neoliberalističnim umikom države iz gospodarstva. *Teorija in praksa* 42(4-6), 606–621.

256. Merkel, W. (2001). Socijaldemokratske stranke. V D. Nohlen (ur.), *Politološki rječnik: država i politika* (str. 405–408). Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.
257. Merkel, W. (2014). Is Capitalism Compatible With Democracy? *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 8(2), 109–128.
258. Meyer, T. (2000). Tretja pot na razpotju. V I. Lukšič (ur.), *Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti* (str. 57–85). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
259. Milanović, B. (2013, 28. december). Branko Milanović. *Delo*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042617971>
260. Milanović, B. (2016). *Global inequality: a new approach for the age of globalization*. Cambridge, London: The belknap Press of Harvard University Press.
261. Mill, J. S. (1965). Principles of political Economy. V *Collected Works*, zv. iii. Toronto: University of Toronto Press.
262. Miller, J. D. B. (1967). *The nature of politics*. Harmondsworth: Penguin Books.
263. Miller, D. (1976). *Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.
264. Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
265. Miller, D. (2007). *Politična filozofija: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
266. Mitchell, W. C. (1927). *Business Cycles. The Problem and Its Setting*. New York: National Bureau of Economic Research.
267. Močnik, R. (2012). Spremna beseda: Drugačni ekonomisti za boljši svet. V *Manifest; 20 let slepote* (str. 159–167). Ljubljana: Založba *cf.
268. Močnik, R. (2016). Izhodd iz kapitalizma – prehod v socializem. V *Prehod v socializem. Program prehoda (1938)* (str. 5–21). Ljubljana: Založba *cf.
269. Morgenthau, H. J. (1995). *Politika med narodi: Borba za moč in mir*. Ljubljana: DZS.
270. Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication*. London: Sage Publications Ltd.
271. Mosley, H. (1983). Postoji li fiskalna kriza države? *Marksizam u svetu*, IX(11), 250–260.
272. Mouffe, C. (2000). For an agnostic model of democracy. V N. O Sullivan (ur.), *Political Theory in Transition* (str. 113–130). London, New York: Routledge.
273. Mouffe, C. (2005). *The return of the political*. London, New York: Verso.
274. Muinelo-Gallo, L. in Roca-Sagales, O. (2011). Economic Growth and Inequality: the Role of Fiscal Policies. *Australian Economic Papers*, 50(2/3), 74–97.

275. Müller, S. (2014). Das Ende von Bretton-Woods. Dostopno prek <https://le-bohemien.net/2014/04/04/ein-schock-das-ende-von-bretton-woods/>
276. Münkler, H. (1997). Morala politike. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 307–319). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
277. Murphy, J. (2001). *The Power Of Your Subconscious Mind*. New York, Toronto, London, Sydney: Bantam Books.
278. Nagel, T. (2005). The Problem of Global Justice. *Philosophy & Public Affairs*. 33(2), 113–147.
279. Negri, A. (1984). *Delavci in država; Gospostvo in sabotaža; Marx onkraj Marxa*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
280. Nordhaus, W. D. (1975). The Political Business Cycle. *Review of Economic Studies*, 42(2), 169–190.
281. North, C. D. (1998). *Inštitucije, Inštitucionalne spremembe in Gospodarska uspešnost*. Ljubljana: Krtina.
282. Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. New York: Basic Books.
283. Oakeshott, M. (1975). *On Human Conduct*. Oxford: Oxford University Press.
284. O' Connor, J. (1983). *Dimenzije krize. Marksizam u svetu*, IX(11), 233–249.
285. Offe, C. (1983). *Beleške o budućnosti Evropskog socijalizma i države*. Marksizam u svetu IX (11): 175-186.
286. Offe, C. (1984). *The Contradictions of the Welfare State*. Cambridge, Mass: MIT Press.
287. Offe, C. (1985). *Družbena moč in politična oblast: Protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma*. Ljubljana: Delavska enotnost.
288. Offe, C. (2013). Demokracija u krizi: dvije i pol teorije o djelovanju demokratskog kapitalizma. *Političke analize 14*: 21–24.
289. Okin, S. (1987). Justice and Gender. *Philosophy and Public Affairs*, 16(1), 42–72.
290. O' Neill, M. in Williamson, T. (2012). *Property-Owning Democracy: Rawls and Beyond*. Chichester: John Wiley & Sons.
291. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (1977). *National Accounts of OECD Countries, 1950–1968*. Paris: OECD.
292. Ortiz, I. in Cummins, M. (2011). Global Inequality: Beyond the Bottom Billion. A Rapid Review of Income Distribution in 141 Countries. Dostopno prek https://www.unicef.org/socialpolicy/files/Global_Inequality_Beyond_the_Bottom_Billion.pdf

293. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
294. Oxfam International. (2015-2016). Oxfam Annual Report 2015-2016. Dostopno prek https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/oxfam_annual_report_2015_-_2016_english_final_0.pdf
295. Oxfam International. (2018). Oxfam Briefing Paper 2018: Reward work, not wealth. Dostopno prek https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp-reward-work-not-wealth-220118-summ-en.pdf
296. Oxfam International. (2019). Oxfam Briefing Paper 2019: Public good or private wealth? Dostopno prek <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620599/bp-public-good-or-private-wealth-210119-summ-en.pdf>
297. Palmer, D. (1995). *Ali središče drži? Uvod v zahodno filozofijo*. Ljubljana: DZS.
298. Palonen, K. (1997). Preučevanje politike kot projekta in kot institucije. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 79–86). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
299. Pascal, B. (2000). *Misli*. Zagreb: Demetra.
300. Pateman, C. (2004). *Democratizing Citizenship: Some Advantages of a Basic Income*. *Politics & Society*, 32(1), 89–105.
301. Perko Šeparović, I. (1987). Kriza države općeg blagostanja. *Politička misao*, XXIV(4), 5–13.
302. Pew Research Center. (2014). Europeans and Americans Focus on Inequality as Greatest Danger. Dostopno prek <https://www.pewresearch.org/global/2014/10/16/middle-easterners-see-religious-and-ethnic-hatred-as-top-global-threat/>
303. Pew Research Center. (2019). Many Across the Globe Are Dissatisfied With How Democracy Is Working. Dostopno prek <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/29/many-across-the-globe-are-dissatisfied-with-how-democracy-is-working/>
304. Pikalo, J. (2006). Spremná beseda: Politika depolitizacije. V *Politika in usoda* (str. 133–139). Ljubljana: Založba Sophia.
305. Piketty, T. (2015). *Kapital v 21. stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
306. Pitamic, L. (2009). *Država*. Ljubljana: GV Založba.
307. Plato. (1960). *The Laws*. New York: Dutton.

308. Polyani, K. (2008). *Velika preobrazba: Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba *cf.
309. Pogge, T. (2008). *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge: Polity Press.
310. Popper, K. (1992). Ali ima zgodovina sploh kakšen pomen? V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 125–146). Ljubljana: Založba Krt.
311. Poulantzas, N. (1981). *Država, vlast, socializam*. Zagreb: Globus.
312. Radbruch, G. (2001). *Filozofija prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
313. Ragin, C. (2007). *Družboslovno raziskovanje: enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
314. Ranciere, J. (2005). *Nerazumevanje: politika in filozofija*. Ljubljana: Založba ZRC.
315. Rapley, J. (2004). *Globalization and Inequality: Neoliberalism s Downward Spiral*. Boulder: Lynne Reiner Publishers.
316. Raventos, D. (2007). *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*. London: Pluto Press.
317. Rawls, J. (1971). *A Theory of justice*. London: Oxford University Press.
318. Rawls, J. (1980). Kantian constructivism in moral theory. *Journal of Philosophy*, 77(9), 515–572.
319. Rawls, J. (1988). The Priority of Right and Ideas of the Good. *Philosophy & Public Affairs*, 4(17), 251–276.
320. Rawls, J. (1992). Koncept svobode. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 161–185). Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
321. Rawls, J. (1996). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
322. Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples: with »The Idea of Public Reason Revisited«*. Cambridge: Harvard University Press.
323. Rawls, J. (2004). Pravičnost kot poštenost: politično, ne metafizično. V S. Avineri in A. de-Shalit (ur.), *Komunitarizem in individualizem*, (str. 177–194). Ljubljana: Založba Sophia.
324. Rawls, J. (2011). *Pravičnost kot poštenost: reformulacija*. Ljubljana: Krtina.
325. Remond, R. (1997). Nekaj novih področij politike. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 273–291). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
326. Ricoeur, P. (2011). *Sebe kot drugega*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.

327. Rifkin, J. (2007). *Konec dela: zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana: Krtina.
328. Rizman, R. (1992). Intelektualni temelji liberalizma. V R. Rizman (ur.), *Zbornik sodobni liberalizem* (str. 15–29). Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
329. Rogers, J. in Streeck, W. (1994). Productive solidarities: Economic Strategies and Left Politics. V D. Miliband (ur.), *Reinventing the Left*. (str. 128–145). Oxford: Polity.
330. Rohe, K. (1997). Zakaj politiko različno konceptualizirajo? V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 37–45). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
331. Rorty, R. (1998). Komunistični manifest 150 let pozneje: Spodletele prerokbe, veličastna upanja. *Teorija in praksa*, 35(5), 950–955.
332. Rosanvallon, P. (1998). *Ekonomski liberalizem: zgodovina ideje o trgu*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost.
333. Rosanvallon, P. (2013). *The Society of Equals*. Cambridge; London: Harvard University Press.
334. Rousseau, J. J. (1960). *Družbena pogodba ali načela državnega prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
335. Rus, V. (1990). *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
336. Rus, V. (2009). *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Sophia.
337. Ryan, A. (2012). *The making of modern liberalism*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
338. Sandel, M. J. (1998). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
339. Sartori, G. (1987). *The theory of democracy*. Chatham: Chatham House Publishers.
340. Schedler, A. (1997). Antipolitika: konec in kolonizacija javne sfere. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 107–111). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
341. Schiller, T. (2001). Liberalizam. V D. Nohlen (ur.), *Politološki rječnik; država i politika* (str. 189–192). Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.
342. Schleifer T. J. (1997). Tiranija večine in pomeni demokracije. V S. Gaber (ur.), *Tocqueville in demokracija: Študije o »demokraciji v Ameriki«* (str. 87-121). Ljubljana: Krtina.
343. Schmid, T. (2008). Enakost in pravičnost: med seboj povezana pojma? *Socialno delo*, 47 (1-2): 65–87.

344. Schmitt, C. (1988). *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge: The MIT Press.
345. Schmitt, C. (1994). *Tri razprave*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
346. Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda. Življenje v neoliberalizmu*. Ljubljana: Založba Krtina.
347. Schumpeter, J. (1997). An Elite Theory of Democracy. V E. Etzioni (ur.), *Classes & Elites in Democracy and Democratization. A Collection of Readings*. (str. 78–86). New York & London: Garland Publishing.
348. Scott, G. M. in Garrison, S. M. (2002). *The Political Science Student Writer's Manual. Forth Edition*. New Jersey: Prentice Hall.
349. Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
350. Sen, A. (2002). *Ekonomija blaginje: izbrane razprave*. Ljubljana: Založba *cf.
351. Sfiligoj, N. (1985). *Teorija vrednosti in cen: Osnove politične ekonomije*. Ljubljana: Univerzum.
352. Sharp, G. (1980). *Social power and political freedom*. Boston: Porter Sargent.
353. Silverman, D. (2006). *Doing Qualitative Research: a Practical Handbook*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
354. Sirico, A. R. (2012). Ekonomisti levice: od marksizma do keynesianizma. V M. Ebeling (ur.), *Doba ekonomistov: zagovorniki svobode: od Adama Smitha do Milтона Friedmana*. (str. 35–54). Ljubljana: Nova revija.
355. Solomon, R. C. in Murphy, M. C. (1990). Introduction. V R. C. Solomon in M. C. Murphy (ur.), *What Is Justice? Classic and Contemporary Readings*. (str. 3–15). New York, Oxford: Oxford University Press.
356. Solt, F. (2008). Economic Inequality and Democratic Political Engagement. *American Journal of Political Science*, 52(1), 48–60.
357. Sponville-Comte, A. (2002). *Mala razprava o velikih vrlinah*. Ljubljana: Vale-Novak.
358. Steiner, G. A. in Steiner, J. (1991). *Business, Government and Society; A Managerial Perspective: Text and Cases*. New York: McGraw-Hill.
359. Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: how today's divided society endangers our future*. New York; London: W. W. Norton.
360. Stiglitz, J. E. (2014). The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future. V P. S. Dasgupta, V. Ramanathan in M. S. Sorondo (ur.), *Sustainable*

- Humanity, Sustainable Nature, Our Responsibility*. (str. 379–400). Vatican City: The Pontifical Academy of Social Sciences.
361. Strauss, L. (1999). *Naravno pravo in zgodovina*. Ljubljana: Študentska založba.
362. Stres, A. (1996). *Svoboda in pravičnost: oris politične filozofije*. Celje: Mohorjeva družba.
363. Stoker, G. in Marsh, D. (2010). Introduction. V D. Marsh in G. Stoker (ur.), *Theory and methods in Political Science. Third Edition* (str. 1–12). New York: Palgrave Macmillan.
364. Suplicy, E. M. (2003). Legitimizing Basic Income in Developing Countries: Brasil, or »The Answer Is Blowin in the Wind«. *Journal of Post Keynesian Economics* 25(3), 407–424.
365. Sušjan, A. (2002). Od politične ekonomije do ekonomike in nazaj. *Teorija in praksa* 39(6), 861–872.
366. Squires, J. (2009). *Spol v politični teoriji*. Ljubljana: Krtina.
367. Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press.
368. Therborn, G. (2017). *Dynamics of inequality*. New Left Review.
369. The American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations [AFL-CIO]. (2017). Dostopno prek <https://aflcio.org/paywatch/highest-paid-ceos>
370. The Statistics Portal for Market Data, Market Research and Business Intelligence Portal [Statista]. (2014). Dostopno prek <https://www.statista.com/statistics/424159/pay-gap-between-ceos-and-average-workers-in-world-by-country/>
371. Thiele, L. P. (1997). *Thinking politics: perspectives in ancient, modern, and postmodern political theory*. Chatham: Chatham House.
372. Timuss, R. M. (1976). *Essays on »The Welfare State«*. London: Allen & Unwin.
373. Touraine, A. (1992). Kaj danes pomeni demokracija. V *Zbornik sodobni liberalizem*. ur. Rizman Rudi, 297-309. Ljubljana: Založba Krt.
374. Tocqueville, A. (1996). *Demokracija v Ameriki I*. Ljubljana: Krtina.
375. Van Parijs, P. (1995). *Real Freedom for All*. Oxford: Oxford University Press.
376. Varufakis, J. (2016). *Globalni minotaver: Amerika, Evropa in prihodnost svetovnega gospodarstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
377. Vergolini, L. (2011). Social cohesion in Europe: How do the different dimensions of inequality affect social cohesion? *International Journal of Comparative Sociology*, 52(3), 197–214.

378. Viroli, M. (1990). Machiavelli and the republican idea of politics. V *Machiavelli and Republicanism*, ur. Gisela Bock, Quentin Skinner in Maurizio Viroli, 143–172. Cambridge: Cambridge University Press.
379. Von Beyme, K. (1992). *Die politischen Theorien der Gegenwart*. Bonn: VG Bild-Kunst.
380. Vowe, G. (2008). Politics, Policy, Polity. V *Encyclopedia of Political Communication*. Volume 1&2. ur. Lynda Lee Kaid in Christina Holtz-Bacha, 620–621. London: SAGE Publications.
381. Walzer, M. (1983). *Spheres of justice. A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell.
382. Warren, M. E. (1996). What should we expect from more democracy? Radically democratic responses to politics. *Political theory*, 24(2), 241–270.
383. Weber, M. (1954). *Max Weber on law in economy and society*. Cambridge: Harvard university press.
384. Weber, M. (1990). Trije čisti tipi legitimne oblasti. *Družboslovne razprave*, 7 (9), 126–133.
385. Weber, M. (1992). Politika kot poklic. V F. Adam (ur.), *Politika kot poklic* (str. 21–67). Ljubljana: Krt.
386. Weiler, J. (2002). *Ustava Evrope: "ali nova oblačila imajo cesarja?" in druge razprave o evropski integraciji*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
387. Weinberg, J. (2013). The Practicality of Political Philosophy. *Social Philosophy and Policy*, 30 (1-2), 330–351.
388. White, S. (2000). Meyer, T. (2000). Razlaganje »tretje poti«: Ne ena, več poti. V I. Lukšič (ur.), *Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti* (str. 137–161). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
389. Wilensky, H. (1976). *The New Corporatism: Centralisation and the Welfare State*. London: Sage Publications.
390. Wilke, G. (2002). *John Maynard Keynes*. Frankfurt: Campus »Studium«.
391. Wilkins, B. (2008). Rawls on Human Rights: A Review Essay. *The Journal of Ethics*, 12(1), 105–122.
392. Wilkinson, R. G. in Pickett, K. (2012). *Velika ideja: zakaj je enakost boljša za vse*. Novo mesto: Penca in drugi.
393. Winch, P. (1958). *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge and Kegan Paul.

394. Wolf, A. (1983). Šest »idealnih tipova« kapitalističke države. *Marksizam u svetu*, IX(11), 261–269.
395. Wolf, J. (1998). Fairness, Respect, and the Egalitarian Ethos. *Philosophy and Public Affairs*, 27(2), 97–122.
396. World Inequality Database. (2018). *World inequality Report 2018*. Dostopno prek <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>
397. Wright, E. O. (2011). *Vizije realističkih utopija*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
398. Young, I. M. (1998). Polity and group difference: a critique of the ideal of universal citizenship. V A. Phillips (ur.), *Feminism and Politics* (str. 401–429). Oxford: Oxford University Press.
399. Zucman, G. (2016). *Skrito bogastvo narodov: raziskava o davčnih oazah*. Ljubljana: Sophia.
400. Železnik, A. (2017). Towards political equality in the context of participatory and deliberative democratic theory. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 54(posebna št.), 112–126.
401. Žižek, S. (2012). Spremnj zapis Slavoj Žižek: Pošast še straši! V R. Zavratnik (ur.), *Komunistični manifest* (str. 39–65). Ljubljana: Založba Sanje.

10 IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Ackerman.....67, 69, 280
Agamben..... 108, 114, 280
Alsott 67, 69
Altvater 174, 186, 192, 280
Anderson.....38, 280
Arendt 39, 44, 280
Aristotel 28, 37, 60, 108, 280
Arneson..... 125, 135, 280
Atkinson. 45, 48, 51, 54, 55, 64, 67, 68, 71,
133, 155, 160, 280

B

Barber 108, 121, 281
Barry 118, 243, 281
Bauman .. 39, 44, 48, 52, 55, 113, 225, 231,
241, 281
Beck.....78, 88, 281
Bell 82, 89, 99, 170, 182, 281
Berend.. 163, 167, 169, 170, 172, 174, 175,
176, 177, 181, 182, 191, 200, 201, 202,
222, 223, 224, 281
Berlin 28, 32, 281
Beyme.....29, 36, 82, 88, 281, 282, 303
Bibič76, 80, 82, 90, 98, 117, 119, 163, 164,
249, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 293,
294, 296, 298, 299, 300
Bobbio 23, 90, 92, 139, 171, 172, 173, 198,
243, 282
bogastvo... 41, 43, 45, 46, 53, 63, 104, 163,
228, 243, 304
Buckler.. 25, 27, 28, 29, 124, 125, 129, 283

C

Callinicos ... 49, 60, 61, 199, 203, 244, 267,
269, 271, 283
Crick 48, 82, 92, 104, 284
Crouch.....77, 108, 110, 251, 253, 284

Č

človekove pravice.... 21, 62, 104, 117, 151,
220, 234, 242

D

Dahl..... 81, 82, 108, 115, 229, 284, 293
davki.....129, 133, 175, 188, 190, 191, 192,
214, 215, 222, 226, 227
Della Porta... 26, 29, 41, 81, 101, 102, 111,
115, 177, 281, 284, 285
demokracija 20, 28, 33, 107, 108, 110, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 160,
171, 172, 202, 233, 235, 241, 250, 291,
300, 302
dohodek 51, 52, 67, 68, 69, 71, 72, 96, 132,
154, 156, 158, 159, 160, 171, 174, 185,
191, 192, 195, 215, 216, 218, 226, 227,
230, 245, 265
dohodki..... 44, 49, 50, 54, 55, 60, 61, 124,
156, 157, 159, 175, 185, 192, 199, 227,
273
dolžnosti 24, 34, 45, 87, 92, 102, 104, 105,
116, 142, 211, 218, 236, 260
Dowding 109, 115, 117, 119, 285
država ...22, 58, 59, 65, 68, 80, 82, 89, 109,
110, 111, 130, 135, 139, 157, 159, 166,
167, 168, 170, 172, 173, 177, 178, 179,
181, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 192,
193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 207,
212, 215, 217, 218, 220, 224, 264, 267,
282, 283, 287, 288, 289, 292, 293, 294,
295, 297, 300
Duménil 199, 200, 202, 203, 205, 227, 229,
230, 285
Duverger 31, 77, 82, 89, 93, 103, 285
Dworkin..... 85, 108, 120, 132, 133, 286

E

ekonomske neenakosti....43, 45, 48, 55, 56,
67, 145, 240
ekonomski sistem..... 63, 224, 229
Elkin 28, 37, 286
enake možnosti 124, 146, 151, 153, 157,
192, 244, 257

enakost ... 28, 61, 85, 92, 94, 109, 110, 134,
146, 149, 153, 155, 159, 171, 196, 219,
236, 267, 304

Engels 163, 164, 165, 243, 286, 294

Etatizem 22, 163, 168, 169

F

Follesdal 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139,
287

Friedman 45, 47, 96, 171, 207, 208, 219,
220, 221, 222, 223, 224, 287

Fulcher 40, 230, 287

G

Galbraith 58, 229, 287

Gamble... 21, 46, 64, 75, 76, 80, 81, 83, 86,
89, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 171, 203,
204, 205, 234, 287

George.. 43, 51, 55, 59, 61, 66, 68, 71, 172,
204, 205, 208, 212, 215, 218, 219, 220,
225, 226, 227, 229, 288

Giddens .. 37, 132, 163, 170, 171, 172, 173,
174, 176, 180, 193, 195, 205, 207, 226,
288

Giraud 40, 41, 44, 46, 49, 97, 99, 288

Gramsci..... 17, 33, 37, 77, 80, 87, 95, 288

H

Habermas 91, 171, 176, 177, 178, 183,
189, 190, 194, 196, 288, 291

Harsanyi 130, 289

Harvey 22, 24, 49, 53, 61, 80, 87, 171, 172,
176, 178, 180, 181, 182, 194, 200, 201,
203, 204, 205, 206, 216, 222, 224, 225,
227, 228, 231, 289

Hay 74, 75, 289

Hayek... 47, 65, 85, 98, 117, 119, 121, 122,
124, 130, 172, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 220, 221, 222, 223, 240, 263, 289

Hedžet Tóth..... 6, 104, 124, 240, 290

Heinrich 46, 60, 87, 115, 164, 176, 177,
178, 179, 184, 185, 188, 192, 195, 196,
229, 290

Held . 22, 29, 79, 87, 92, 96, 103, 107, 108,
109, 111, 112, 114, 171, 172, 173, 182,

183, 184, 186, 189, 190, 198, 202, 205,
206, 208, 213, 218, 235, 238, 239, 240,
252, 255, 263, 264, 266, 290, 293

Hessel 17, 49, 53, 59, 79, 284, 290

Heywood..... 81, 108, 111, 119, 290

Hoffmann..... 184, 187, 290

Hollis 29, 30, 31, 32, 290

Honneth . 63, 108, 110, 134, 235, 236, 237,
238, 290

Horvat..... 32, 38, 40, 42, 58, 93, 133, 134,
135, 141, 164, 165, 167, 169, 229, 247,
259, 267, 270, 271, 272, 290

I

identiteta 89, 100, 101, 105

institucije 24, 38, 42, 60, 78, 80, 90, 92, 96,
98, 102, 103, 125, 135, 138, 139, 160,
161, 168, 172, 176, 193, 217, 222, 236,
238, 262, 263, 298

izkorišćanje 60, 73, 165, 168, 191, 196,
229, 267, 268, 269

izobraževanje 55, 67, 70, 154, 157, 191,
207, 217, 239, 244, 257, 260

J

Jamnik 141, 291

K

Kant 21, 74, 90, 92, 139, 140, 287, 291

kapitalizem... 21, 22, 41, 49, 64, 65, 67, 98,
99, 158, 161, 163, 166, 168, 170, 172,
178, 186, 198, 199, 201, 203, 225, 229,
231, 238, 240, 267, 271, 283, 291

kapitalizem blaginje ... 21, 22, 49, 158, 161,
172, 186, 198

Kara Murza 108, 110, 115, 291

Kardelj 237, 254, 265, 268, 291

Kaufmann 30, 94, 105, 291

Keane..... 23, 106, 108, 114, 116, 118, 120,
168, 170, 171, 172, 178, 193, 194, 196,
233, 247, 248, 263, 291

Kelsen..... 30, 117, 121, 291, 292

komunizem 163, 167, 170, 232

konsenz.. 64, 118, 123, 134, 143, 147, 181,
185, 237, 261

kriza..... 182, 189, 224, 288, 295, 296

Krugman 44, 45, 49, 50, 54, 55, 68, 71,
112, 226, 231, 272, 292
Kymlicka.....21, 25, 28, 29, 69, 72, 73, 84,
123, 124, 125, 129, 132, 135, 144, 146,
147, 148, 149, 153, 155, 163, 172, 191,
197, 214, 233, 236, 237, 292

L

lastnina ... 39, 104, 124, 166, 230, 259, 265,
266, 270
Lebowitz 40, 231, 232, 244, 259, 261, 263,
266, 268, 270, 271, 293
Leffort 108
Lefort ... 109, 115, 118, 119, 122, 166, 168,
293
Lessenich 65, 172, 175, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 293
Lévy 199, 200, 202, 203, 205, 227, 285
liberalizem 23, 61, 65, 84, 86, 97, 116, 117,
121, 130, 135, 152, 171, 199, 203, 204,
224, 226, 234, 239, 240, 242, 243, 259,
281, 282, 284, 286, 289, 299, 300, 302
liberalni egalitarizem 5, 6, 18, 23, 130, 243
liberalni socializem.....25, 265, 267
Luhmann 93, 95, 183, 293, 294
Lukšič 31, 76, 81, 85, 89, 170, 282, 289,
292, 294, 295, 303
Luxsemburg 164

M

Machiavelli 32, 33, 294, 303
Maček .. 173, 179, 183, 184, 186, 187, 190,
197, 294
Maritain.....88, 90, 294
Marx..... 163, 164, 165, 166, 169, 179, 188,
193, 237, 243, 268, 294, 297
Matteucci ... 76, 82, 88, 130, 140, 153, 156,
183, 295
Meiksins Wood 27, 28, 29, 37, 295
menjava 18, 45, 46, 123
Merkel.....58, 171, 295
Meyer 171, 295, 303
Milanović 48, 49, 50, 295
Mill 73, 92, 135, 192, 295
Miller . 91, 92, 95, 106, 115, 122, 123, 127,
132, 191, 233, 250, 296

minimalni standard.....216
moč...20, 33, 57, 58, 59, 63, 74, 76, 77, 78,
79, 81, 82, 83, 84, 88, 90, 93, 94, 95, 98,
100, 102, 105, 112, 114, 165, 166, 168,
177, 178, 184, 188, 189, 193, 215, 216,
219, 220, 223, 235, 238, 242, 253, 256,
257, 272, 294, 296, 297
Mouffe 25, 86, 87, 108, 116, 125, 127,
130, 133, 135, 136, 142, 145, 147, 233,
243, 296

N

načela pravičnosti. 18, 24, 34, 86, 122, 127,
128, 129, 134, 136, 137, 139, 141, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 152, 157, 159,
161, 170, 214, 259
Negri..... 191, 194, 297
neposredni način vladanja ... 108, 111, 114,
122, 235
norme.....28, 37, 90, 92, 102, 103, 123, 139
Nozick 129, 130, 141, 297

O

oblast 20, 22, 28, 33, 42, 55, 58, 63, 67, 68,
72, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97,
99, 100, 102, 106, 108, 114, 117, 121,
124, 130, 139, 154, 161, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176,
177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186,
187, 188, 189, 191, 193, 194, 197, 198,
200, 201, 202, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 212, 216, 217, 218, 221, 223, 229,
232, 234, 235, 239, 240, 245, 246, 248,
250, 294, 297
Offe 35, 56, 90, 112, 171, 172, 176, 177,
178, 179, 183, 184, 185, 186, 189, 190,
193, 194, 195, 196, 198, 229, 243, 297
Okin..... 132, 297

P

Palmer....127, 128, 135, 136, 137, 160, 298
partija..... 166, 168
Piketty.... 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49,
51, 52, 53, 54, 67, 68, 70, 71, 82, 97, 98,
114, 123, 159, 171, 172, 174, 175, 176,

177, 178, 180, 181, 185, 191, 192, 197,
226, 227, 228, 229, 241, 259, 261, 272,
298

podjetja 44, 50, 53, 57, 58, 83, 97, 103,
127, 150, 159, 160, 181, 186, 188, 211,
216, 228, 229, 230, 241, 253, 269, 270,
271, 272, 273

Polanyi 41, 60, 61, 95, 97, 98, 169, 237,
238

politična ekonomija 18, 27, 38, 39, 46

politična teorija...18, 19, 25, 27, 28, 29, 34,
35, 36, 37, 38

politične stranke ...58, 78, 80, 85, 107, 115,
182, 184, 196, 246

politični liberalizem.....234, 243

politika ... 18, 20, 26, 28, 29, 30, 32, 35, 41,
59, 63, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 84,
86, 88, 89, 90, 94, 95, 97, 98, 100, 103,
105, 106, 113, 130, 135, 179, 185, 214,
215, 220, 223, 225, 226, 227, 234, 235,
239, 246, 249, 251, 253, 254, 256, 269,
281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 292,
293, 294, 295, 296, 298, 299, 300

Polyani 22, 40, 47, 102, 206, 298

posredni način vladanja 116, 244, 249

potrošnja.....45, 166

Pozitivizem 19

pravice 24, 40, 45, 62, 90, 92, 94, 102, 103,
104, 105, 109, 110, 111, 116, 117, 118,
120, 121, 123, 124, 130, 134, 136, 142,
143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154,
165, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 187,
188, 191, 204, 212, 213, 214, 218, 229,
234, 235, 236, 241, 249, 251, 252, 253,
259, 260, 269, 270, 271

pravičnost17, 18, 20, 34, 39, 56, 60, 63, 64,
66, 78, 79, 82, 91, 92, 93, 94, 98, 106,
120, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 133,
137, 138, 140, 141, 142, 150, 157, 158,
215, 219, 233, 239, 254, 301, 302

preference.....34, 41, 69, 85, 90, 113, 134,
213, 260, 269

premoženje46, 53, 54, 67, 69, 71, 132, 150,
154, 156, 159, 175, 191, 199, 216

produkcija ... 18, 41, 45, 123, 166, 229, 232

R

Radbruch.....94, 117, 118, 299

rast....17, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 51, 55, 57,
136, 147, 177, 185, 188, 189, 192, 195,
196, 226, 228, 229

Rawls 21, 24, 27, 28, 35, 37, 45, 55, 60, 78,
85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 100, 101, 102,
104, 105, 110, 112, 113, 116, 117, 119,
125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142,
143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 167, 170, 172, 192, 212,
243, 244, 253, 257, 258, 259, 266, 267,
273, 280, 284, 287, 289, 293, 297, 299,
304

razdelitev . 18, 21, 24, 45, 82, 92, 103, 123,
155, 157, 166, 198, 202, 229, 255, 266,
271

realizem 19, 32

Ricoeur 82, 91, 94, 135, 140, 299

Rohe 31, 35, 36, 37, 76, 81, 82, 96, 300

Rosanvallon ... 41, 49, 51, 52, 54, 234, 242,
243, 300

S

Sandel 130, 300

Schmid..... 20, 28, 123, 301

Schmitt41, 82, 98, 110, 111, 116, 117, 118,
119, 121, 246, 247, 301

Schreiner 33, 34, 49, 50, 52, 53, 58, 64, 65,
66, 70, 199, 201, 203, 218, 301

Schumpeter 115, 122, 301

Sen.....42, 81, 132, 133, 301

skupnost..... 64, 91, 92, 100, 101, 106, 107,
111, 135, 136, 141, 157, 173, 209, 267,
269, 282

socializem 127, 160, 161, 163, 168, 169,
170, 198, 200, 205, 206, 208, 234, 235,
237, 238, 244, 252, 263, 266, 267, 296

socialna država..... 172, 173, 181, 192, 193,
194, 196, 218

socialne storitve 61, 174, 187, 188, 189,
195, 197, 202, 209, 225, 240, 242, 260,
264

solidarnost..... 61, 134, 209, 210, 231

Sponville 91, 139, 140, 141, 147, 301
Squires 83, 84, 87, 132, 302
Stiglitz.... 43, 45, 48, 53, 55, 56, 63, 64, 68,
71, 179, 302
Strauss.....28, 33, 34, 35, 95, 96, 302
Stres 30, 33, 87, 89, 93, 105, 123, 302
struktura 32, 80, 86, 102, 103, 138, 139,
156, 229, 245
svoboda 28, 34, 60, 96, 148, 154, 164, 207,
213, 254, 287, 301
svoboščine.....62, 121, 124, 134, 136, 143,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 167,
168, 220, 236

T

Taylor.....33, 130, 302
Titmuss..... 193
Touraine 108, 114, 115, 119, 302
trg... 21, 40, 46, 71, 97, 154, 171, 188, 195,
208, 217, 219, 221, 222, 223, 229, 236,
240, 241, 245, 292
tržno gospodarstvo 175, 222

U

ureditev .. 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28,
37, 42, 45, 48, 49, 76, 77, 78, 86, 88, 89,
92, 94, 96, 97, 102, 105, 115, 123, 125,
126, 127, 129, 134, 135, 138, 140, 145,

150, 151, 159, 160, 161, 163, 165, 166,
167, 168, 173, 175, 176, 186, 198, 199,
224, 232, 234,238, 244, 249, 265

UTD..... 68, 69, 129, 149
utilitarizem..... 24, 128, 134, 135, 136, 210

V

Van Parijs 67, 68, 303
Varufakis 66, 303
vladanje ... 20, 95, 114, 115, 245, 246, 249,
251
volitve 30, 31, 103, 115, 247, 248, 251, 252

W

Waltzer 130
Weber 31, 93, 113, 303
Wolf.....125, 126, 186, 189, 195, 280, 284,
304
Wright..... 37, 93, 99, 166, 168, 229, 304

Z

zdravstvene storitve..... 181, 258
zdravstvo 55, 159, 173, 177, 185, 191, 211,
213, 239, 244, 261
Zuckman 67, 71

Ž

Železnik 250, 304